

આશ કાવ્ય

2.532

ASHA ARCHIVES

यद्यश्च शासनीमाधवस्येवं न द्रज्यत्वं परित्यज्य कष्टत्वं गन्तुमिच्छति ॥ इति केपराकीर्तिं कुरुपुत्रकसुस्थिराम् ॥ यद्विनेया
दवांसंघे वशाशासत्रिसाम्प्रतः ॥ शरीरं दोषरहितं तावद्वेद्यं प्रोच्यते ॥ दिवं प्राप्ता हि राजानः कृत्वा पुंराणिरिकास्तथाः
॥ ॥ मे नि निरुवाच ॥ सततं न्यावचस्तस्य व्यासस्यामितनेजसः ॥ उवाच दीनया वाचा धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ न किं
विद्यते मही विना विनेने किं कर्तुं ॥ नावते मम विप्रये न च पीडयिष्ये प्रजाः ॥ न शक्नोमि नृपां चाना नृपि नृमा
तृयिवर्जितान् ॥ दुःखे धनेन क्षयिता पृथिवी वित्तकारणात् ॥ तां कथं पीडयिष्यामि धर्मराजो कीदृशो गुरु
या ॥ साहय्यं नैव पश्यामि सुहृदः सीगरेहताः ॥ तस्माद्राज्यं परित्यज्य गमनीममरोचते ॥ किमत्रानन्तरं कार्यं
ननु गदिनुमर्हसि ॥ व्यास उवाच ॥ मरुतेन हतो यागस्तस्मानुष्ठादिजोतमाः ॥ ते रूपकं बहुलं भूमौ काश्चन नृ
पते नृनः ॥ हिमावते तिष्ठति ततः पतितीर्तं समानय ॥ यत्रेतुमसमर्थस्ति विप्रा राजा समर्पिती ॥ मरुते न वदा
त्वेन द्रविनी सतथा मखे ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ धन्यो मरुतो राजा सो येन यागस्तथा विधः ॥ कृतो बहु सुवका
ह्यो यत्र विप्राः सुतर्पिताः ॥ नृपसुवरांश्चिगताः कुर्यात्तदहमानये ॥ ब्राह्मणानां विशेषेण वित्तं कुरुज
रं मम ॥ मत्परं न प्रियो भविष्यति नराधिपः ॥ वल्लिस्त्वेनृपतेर्यस्य मतिर्भवति दारुणा ॥ ग्रहणे मञ्जरी

मं शिले वाम्भसिसामतिः ॥ प्रहसिष्यति मां विप्राममयजेतथाविधे ॥ अस्पर्दायं धनं राजा प्रयच्छति हि नः कृते त
 स्मान्ननिच्यतं कर्म प्रकरोति युधिष्ठिर ॥ एकत्र यात्रे महती यन्मया सर्वं गेहे हतः ॥ करोगुरवश्चैव सुहृत्सु वन्धिव
 धवाः ॥ सम्प्राञ्जयितुं मेकां हिनसमर्थं स्मितां त्रुपां ॥ हिनीयेषामहामागविप्रप्रवेभविष्यति ॥ व्यास उवाच
 धर्मोऽसि नृपशार्ङ्ग तस्य मया गुणं त्वया वचः ॥ वृत्तं स्वप्रतिपत्तिं स्वीकृत्य प्रकरोषि वृथा हि सा ॥ यदा तपस्तपनं तैर्हि स्वीर्यते
 सां तदा गती ॥ रामेनापि पुरा दत्त्वा कस्य यास्य महत्तमे ॥ कथं गृहं भिहिमहीराजानः पुण्यभूरवः ॥ दैत्यैर्जिता धरा चैव
 पुनस्तेः क्षत्रियैर्जिताः ॥ गतं स्वीर्यते विप्राणां तस्माद्दोषेन विद्यते ॥ यदा धरा धिपंती हि प्राप्तिं येन नृपेन च ॥
 तदा तस्याः पितृवित्तं जायते न त्रसं शयः ॥ तद्धनं च समानीय यजं कुर्वन् पारुष्यं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ वां
 सृणा कति संख्या वा दक्षिणा कीदृशी क्रतुः ॥ हयश्च कीदृशो भाव्यस्तमेव्याख्यातुमर्हसि ॥ व्यास उवाच
 द्विजा विंशतिं स्यात्सामखा दोसी प्रकीर्तिताः ॥ कुलीनाः सम्मताः प्राजा वेदशास्त्रार्थपारगाः ॥ एकैकस्मै हि
 जाया स्मै दक्षिणां प्रयदा मिते ॥ एकैगजोरथश्चैको हयश्चैकः सकाञ्चनः ॥ प्रत्नेर्कगोसहस्रं चरत्त्र्यं प्रस्थं सुपूजि
 तं ॥ भारिककाञ्चनं चैकः प्रदेया दक्षिणा मरे ॥ यस्मिन्दिने ह्यो राजा नुच्यते प्रथमा हि सा ॥ दक्षिणा कथितारम्या
 तुरिगं कथयामिते ॥ गोक्षीरसमवर्णं च पुन्द्रे रुहिमसं मृगं ॥ पीतपुच्छं श्यामकर्मं सर्वतो गतिमुत्तमं ॥ श्यामं वापिम

हिपालयज्ञेस्मिन्नुरगंविडः॥ चैत्रमासस्यैव कार्यामोच्येत्तुरगोत्थं॥ वर्षमात्रेक्षणार्थः सर्वयोधैर्महावने॥ पुत्रोवावाच॥ भूरे
 रक्षणार्थं न युज्यते॥ स्वयं यः कुरुते यज्ञमसिपत्रं व्रतं चरेत्॥ नियतः स च राजेन्द्र न त्रकार्यविचारणा॥ अथ भोगान्व
 र्धमात्रं सेवेनार्थिविर्वर्जितं॥ एकत्र शयनं कार्यं पितृणां सहनं विप॥॥ यानदागमनी तस्य पुनरेव प्रजायते॥ तावत्स्य
 त्वेवान्कतविसेधमसमन्वितं॥ एष पुरीषं मुत्रं वा कुरुते यत्र यत्र ही॥ गोसूखं पुं देयं हि कर्तव्यं हवनं द्विजे॥ पूजनीयाश्च ते विप्रा
 क्षिणा भिन्नसंशयः॥ ततो देतुरगणापि पत्रं सीतिलं काञ्चनी॥ चक्षुःस्वनामसीयुक्तं स्वप्रतापसमीकृतं॥ कथनीयं मे देव
 कां मया यं तुरगोत्तमं॥ विपुक्तोऽस्मिन्नपकश्चित्प्रतिगृह्णातु चेद्धनं॥ यस्तु तं प्रतिगृह्णाति स जेतव्यो वलात् स्वयं॥ अनेन वि
 धिना वीरत्रतुरेष प्रजायते॥ असिपत्रं व्रतं युतो वहुपुंरप पल्लवपदं॥ हयमेध शतं चक्रे देवेन्द्रो व्रतवर्जितं॥ यस्तु व्रतयु
 तं कुर्यात् श्वमेधं महाकृतं॥ सर्वपापं किं न मुक्तिं प्रकरोति वसुधां॥ अनङ्गको भवजेता विनाभीर्मानवः॥ न
 स्माद्भित्तान कुर्वन्निव्रतयुक्तं महाभरतं॥ यदि ते विद्यते शक्तिरनङ्गं प्रतिभारत॥ विजेतुं कुरु यज्ञस्य प्रारंभं कुंतिनन्दन
 ॥ शुद्धिश्च उवाच॥ सर्वथा हयमेधं सोऽन्योऽस्मिन्निव स तमः॥ ननु द्रव्यो भवत्येव न स हयस्य सति मे॥ श्रीमादयोऽपि त्वम
 यास्ते शितावरुवोरगो॥ कर्णश्च पुत्रो वलवान् हवकेतु रुदारधी॥ बालः सोऽश्ववर्षी यो धर्मनस्तनयो जये॥ घटोत्त
 च सुतं चैकं मेघवर्षं त्रयो जये॥ पिता स्य हि तारात्रो मर्त्ये भानुसूनुना॥ यस्य प्रसादात् स तर्तुवारः पृथिवीपती

॥ जिते वातकेशवश्चापि स हरे मधुसूदनः ॥ भीम भीम महाबाहो कथं यज्ञप्रवर्तने ॥ गोत्रवधौ कथं भीमनाशयिष्यो हतदर
 ॥ चक्रविघ्नकरो यागाजन्तमाप्नोतामि पाण्डव ॥ उपहासपदं पाशो यदि पूर्णं न जायते ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ह्योन विशते
 राष्ट्रे न विर्ते भवतो यदि न स मे पीपे हृषीकेशः कस्मान्नो र्त्तं हि ॥ इवः समीपस्थः सदा हृष्टो विशते तव मारिष्य स
 त्वाश्च सम्पदः सति यदि हृष्टः समीपगः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तयनामग्रहणेन च ॥ न राभवति राजे दुःखमीपतस्य
 किं फलं ॥ न पातकं ते नृपते गोत्रवधौ फलं भुवि ॥ किनापि माधवो यज्ञं पावपिष्यति मे मतिः ॥ मोदिता एव र्यते न
 हृष्टेना मिते बुद्धिना कुर्वतु युद्धे सततमिति ते विस्मृतं कथं ॥ राजसूयास्वमेधानां पुंरणी पावयितुं जन ॥ न समर्थं ध
 र्मराजु विना ते यज्ञं नायकं व्यासं पृष्ट्वा राजे दुःखं तु योगपुत्र उज्जमी ॥ कुत्रापि वर्तमानमे शं सत्त्वेष महामुनिः ॥
 ॥ जै मित्रिहवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचसस्तस्य भीमस्या मितने जसः प्रत्युवाच पुनर्वा सो भीमसेन मिदं वचः ॥ ॥
 व्यास उवाच ॥ धन्योसि भीम भद्रते र्चि रितवभाषितं ॥ ह्यस्तु विशते हरे परिभद्रावोर्त्तं प्रति ॥ यो वनाश्च वीरेण
 रक्षमानो दिने दिने ॥ अक्षोहिनीभिर्दृष्टाभिः पात्यते धर्मनन्दन ॥ पवनेनापि संपर्कं लिभ्यते नास्पवजिनः ॥ मानवस्य
 चराकस्य शीकाकण्डाहणे नृप ॥ रूपेणैक्यं धावितं पात्यते नृगस्तथा ॥ राजारक्षापरेणेति त्वं वती चेतः समानय ॥ ७५ ॥
 ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधकपर्षणयज्ञप्रारंभो नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ जै मित्रिहवाच ॥ ततो ब्रवीद्भि

दशनागसहस्राणि नागेनागेशतैरथाः ॥ तथैतथेशतैश्चाश्वैश्चाश्वेशतैर्नराः एवासाक्षौ हस्ती जेया पुनिभिस्तत्त्वदक्षिभिः ॥

जो वरुण

मसेनः प्रहसन्निवभारत ॥ अहं ह्यंतं तु वत्सादानयिष्यामिमारिष ॥ एकाकी तत्र यास्यामि जित्वा तं वतिनं नृपम् ॥ ससैन्यपा
तुते राजन संशयः सुमहानयि ॥ वासुदेवं चित्तमालो नरः कर्म करोति यः ॥ सर्वार्थसिद्धिं लभते सत्पमेतदुर्वीमिते ॥ न
नयेतुरगं चाहं मतिं द्योतयामि ॥ ये लोकामातुहस्तुणां ये चापि पितृद्यातिनां ॥ ते लोकाः पुतिजस्यैरन्यदितं न
नयेह्यं ॥ एवं कूपोदके ग्रामे ये वसति हि जातयः ॥ न वेदाध्ययनीयत्र नो यत्र शिव पूजयेत् ॥ तत्र क्षणी निवसती लोक
ये मम सीतुते ॥ एवमुक्त्वा तु वचनं श्रीमस्तु स्थितस्तदा ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भीमसेन महारथारोहणहारी तुरगस्य हि
विषमं भति हृदये त्वयामि नैव कोदर ॥ यो वनाश्वोऽपि वृत्तवान् वतिनस्तस्य सैनिका ॥ एकाकी तत्र गता सुचिन्ता गुम
हती मम ॥ जैमिनि उवाच ॥ धर्मराजस्यैव द्वाकी अहं वाकर्णं तिमजे प्रवीण ॥ भीमसेन द्वितीयं मां स्पृहे वनयमारिनी ॥ भीम
सेन उवाच ॥ पिता तव हतोऽस्माभिर्यथा प्रभृतिपुत्रम् ॥ पुरी विहो क्यते तज्जाजायते महती गिह ॥ अथ के नु उवाच ॥ उप
कारपरसंम्यक् जनको मे रणे हतः ॥ भवद्विषत्रधर्मे राकुत्सितं तस्य नाशितं ॥ दुर्योधनस्य भृत्यो सोयावञ्जीर्वधरा
तते ॥ सीयातो धर्मविद्वेषी समलो मतिवर्जितः ॥ क्लिश्यं जीवस्य भामध्ये द्रौपदी यो धिनाम्बरा ॥ तेन करोति सा दृष्ट्या यथा
तु विजने तथा ॥ गोसहस्राणि मत्स्यस्य गृहीतानि मया श्रुतं ॥ मत्पित्रा पाण्डवेनापि मोचितानीति चितये ॥ अत्यन्तम
तपसा यः कर्णाय सारुपातनी ॥ कृतनुपाण्डवे वीरिः सुदुर्धनस्तनम ॥ कश्चिद्भ्राता हि करतृका चैवापि वारिका

दत्वा चित्रामणिस्यात्तु दुःकृतं तेन किं कृतं ॥ गृहाङ्गुलो वस्त्रमाने कल्पचित्पुष्करंतं ॥ समुन्मूल्य नयेत्कश्चित्संस्थाप्य सुरयाद्वं
 नदापण्डितं कृतं तेन ब्रूहि भीममहामते ॥ भवत्युसादात्कलौ सौ प्राश्वान्नात्करिपदं ॥ अपकीर्तिस्तु न स्पृश्यवर्त्तते शापि भूते
 नामस्मिन्नयज्ञकोले त्रयपनेष्वा मिषा एव ॥ यौवनाश्वस्य नृपते निर्मिष्य वस्तुसागरी ॥ नरंगं भीमसेनस्तु समानयते सत्
 रं ॥ जेमिनिरुवाच ॥ भीमस्तस्य वचश्चक्रत्वा समाहितं पाथकसज्जं ॥ समीपस्थं तिजं पौत्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥ भीमसे
 न उवाच ॥ घटोक्तं चेन ते पित्रा तारितस्वर्गपाण्डवाः ॥ स्वंपृष्टं ते समारोप्य नीता वेगश्चमादनी ॥ तथा त्वं धर्मराजानवी
 रपा तय पृच्छतः ॥ अहनुकरा पुत्रेण सहितो ह्यमानये ॥ पार्थेन च त्वया राजारक्षणीय प्रयत्नतः ॥ यावद्गृहीत्वा तु रग
 पुनरायाति सत्वरं ॥ मेघवरा उवाच ॥ तव गात्रात्समुत्पन्नो वीरः स त्वघटोक्तं च ॥ पवित्रं तत्कृतं कर्म तेन कश्चात्र
 विस्मयः ॥ तावद्दृष्ट्वा जलहीनं यावत्सुरत्र दीडृतं ॥ न जायते पुनः प्रापं वापि तत्पापहारकं ॥ सतां रंगि सुदुष्प्रापं कि
 म्ब्रिन्नेवास्ति हे हितां ॥ शिवा रामपदं पुण्य किन्नपूता पुरा भवत् ॥ ^{भद्रावती श्रीभीमसेनस्य ममिष्यामि तं} पृथिवीं भद्रावती वीराणि मिष्यावो मुनी सरा ॥ तत्र मात्रय न
 द्रुते ह्यत्र महानये ॥ भवान्युद्गतसो हियुडं कर्तुं कर्षजः ॥ अहनु पृष्टमारोप्य नुरगतमिहानये ॥ श्रीधुं निर्गच्छी
 मांगनमस्तु त्वनराधिप ॥ अस्तु ते विजयः पार्थ भविष्यति स शश ॥ भीमसेन उवाच ॥ धन्योसि पुत्रवृक्षतः भावसे
 परमं हि तं ॥ त्वमागच्छमया सां दुष्टं केतुर्द्वयं तथा ॥ सहायार्थं महावीर तथा त्वमपि पुत्रक ॥ त्रयो वर्यगमिष्यामः

परं हि न संशयः ॥ जैमिनि उवाच ॥ एतत्तयोः शुभं वाक्यं निशं मया कृतं न दनः ॥ महता वैवर्धेण यत्पुत्रास्तु वत्सकौ रं मुनिनामा
चित्तं कार्यं तत्सर्वं विचरितं ॥ शीयते भवता सर्वं मीताभ्यामपि पारुष्ये ॥ एतन्निर्जितं महती गच्छं कश्चि संपादयन् ॥ तस्मात्
त्वं महेसर्गं मतिमावयितुं गृह्यत ॥ वासस्ततो निर्जगाम गृहं तस्य पूजितस्तुते ॥ गते वासि धर्मराजः पुनः विनातुरो भवेत् ॥ अ
नुभिः सहितो एतौ दुःखितो वाक्यमप्रवीत ॥ कथं ह्यस्यान्यनं कथं यज्ञक्रिया भवेत् ॥ कथं पृथुमि सुहृदं कथं नित्यसमागमः
॥ सद्यः स्थापयन्तु नः पानि सर्वदा मधुसूदन ॥ सहूरे देवकी पुत्रः को हितं नो भविष्यति ॥ हानि मन्तास्मि गोविन्द गोत्रं ध्या
एवैव प्रवे ॥ कथं यज्ञं करिष्यामि त्वं क्षेत्रज्ञानं ज्ञायसे ॥ यथा जैमिनि त्वं वेदमन्ता द्रौपदी तारिता त्वया ॥ तथा तारय मामस्माद्दृष्टि
ना मधुसूदन ॥ जैमिनि उवाच ॥ एतावदुक्ता वचनं पुनः कुरु मया मृतं ॥ यावत्स्मरति गोविन्दं तावद्दारे समागतः ॥
स्वयं स कृष्णो भगवन् सर्वपापी रमापतिः ॥ अब्रवीच्च प्रतीहारं मां निवेदय भूषणे ॥ समये नैव राजानो दृष्ट्वा विष्णुं
मर्तं ॥ प्रतिहार उवाच ॥ सर्वदा तव गोविन्दस्य यो धर्मनन्दने ॥ कासुकासु जगन्नाथ समये न सदा तव ॥ पराप
वाद निरताः परद्वेष परायणाः ॥ परस्त्री कामुका यत्र तत्र नावसरस्तव ॥ नार्यपादवारे तो नापवादी नु कुसुक् ॥ तस्मा
दिदं लोक्य नृपं कुरु तस्य मनोरथं ॥ अर्जुनं पुरतः कुरु त्वभीमसेन समं नित्यतः ॥ त्वं विजयति गोविन्दं तस्यार्जुनं पारिपूजय
॥ जैमिनि उवाच ॥ एवमुक्तं यामास त्वरितो धर्मनन्दनः ॥ प्रत्युवाच ह्यसौ वागी गत्वा ह्यसंन्य वेदयेत् ॥ तं ध्रुवा भो
खितं तस्य धर्मराजस्त्वरितं ॥ विहाय चासन्भीमं प्रत्युवाच महामतिः ॥ भीमवृत्ते प्रतीहारं कुरु मत्र समागतं ॥ अहं

रखेमन्प्रियार्थमखमिष्यतेयेथवा नमःयाहिमयासादुयत्रयामिसमेप्रियः नित्यसौधर्मराजोयथातृभिः स्तैरिंप्रति॥
 तावमेमाथहीरागशिरसाग्रनमस्कृतैः समुत्थायकराभ्यां तं मूर्द्ध्नि साध्याय पांडवः समाहिं गच्छितं कृत्वा स्वने त्राम्भः शिर
 सिक्षिपत् कृष्णवाहनरेलीनः स्तब्धहं नरे हरिः श्रीमार्जुनो हरिपदे संहतग्नौ परतो ययौ अर्घ्यादि क्रियया मय्यर्घ्या
 लुवा विस्मयीययुः द्रोपदी तन्नमस्कृत्य हसती वाक्यमुप्रवीत् डौपद्युवाच किमर्थं क्रीयते वीरैर्विस्मयः केशवंप्रति॥ अ
 द्रिष्टं त्रेपुरा प्राप्नोयैर्दुर्द्धास सोमयः वत्सलः पिसंमामधो मिस्वतो वपुरा हरिः सिन्हातेन जननिनोपतान् च वाञ्छवा भर्ता
 रो न न केन नु गुरवस्तेपितामहाः रक्षितुं मां समर्थो हितया संरक्षिता मुना यदा रसतां गतानिर्जायते भुवि भारते ते ह
 रस्वयं कृष्णः सदा भवति स स्मृतः तदा त्वहरिस्त्राता कस्त्राता केशवापुरः तमिर्मसन्निधौ प्राप्ते न साधारय भूपते यथा
 नायाति नो याति नोर्जुन प्रणिमुंचति ॥ ॥ जेमिगिरुवाच ॥ ॥ स्थंस्तु तदा देवा नुतो धनिषसा दह तनः परंधर्मराजो यच्च न च
 दमप्रवीत् अधुने व स्मृतो सित्वं हे सिते नमया हरे सफलीकार्य जातश्च भविष्यति जनादित हयमेधेर्मतिर्जाता हि न प्रवृ
 हिकेशव यदि यज्ञं प्रति प्रभो समर्थो सिंधुरा नले ॥ श्रीवासुदेव उवाच ॥ केन कर्तुं सक्ते सिन्धुसमये धर्मनर न
 यागोपी स ह सा भूमे वीराणां तपतामिह हिममत्रेणाराजे उ क्रीयते शोभनामतिः जानाति नार्यं वहा श्री कश्चिन्मत्रम
 यामति स्थूला दः परं मध्ये जायते नात्र संशयः विकराणि सस्यी भाया विद्यते स्पृष्टे सदा नदा हतामतिश्चास्य
 तस्मादिति न पाण्डव इह शस्या तव दुष्टे भवान्मत्र करोति च तर्हि जातः सवोयागामत्रीयस्य दृको दः व्यज्ञं

राम
५

अहीनावधिरः कुयोनिपुरताश्चये तेषां मथो न तु खदः कविभिः प्रोक्तमेव च ॥ कामुकागंजजनाश्च स्त्रीजितानां
 नथैव च ॥ अथुरस्य गृहीतत्वं जामाता कर्मकारक ॥ तस्यापि न भवेन्ननुः कार्यसिद्धो कदाचन ॥ श्रीमोवेत्तिजरा
 सभं हि दम्बं वकमेव च ॥ सांप्रतं जेतुं संजाताः ॥ त्रिधाः सुमहावताः ॥ येन दृष्ट्वा राजसूये श्रीमसेनादिभिर्नृपा
 ॥ धर्मिष्ठास्तु महावीर्या वराणाश्च जिते दुःखाः ॥ तां न जानाति श्रीमोः सो सुवदुर्बलः ॥ अर्जुनेन प्रणि
 ज्ञातं जयद्रथवधं प्रति ॥ असौ मथ्रं मया सांडुसाप्रतं वत्तया तथा ॥ यज्ञे स्मिन् पृथिवीपात न त्साह सतरं मम
 ॥ कथं सपाह्यते घोटादिक्षु सर्वा सुभारत ॥ सर्वत्र परिगता सो देवगभर्वमानवान् ॥ तेषां विवीर्यं निजे न व्याधायं
 तिवयेह्यं ॥ असिपत्रवतं कार्यं प्रथमं दीक्षिते न हि ॥ पुराणमेरा रक्षार्थं गुरंगस्य महावतः ॥ त्रिभुक्तो ह्यनुमानस्वी
 रो वदुः सच ह्यान्वितः ॥ वीरेण सुरये नैव पुरि शक्तिमतिं प्रति ॥ पश्चात्सरांघवेणापि मोचिनः पौरुषेण च ॥ ह
 यने पाण्डवः पार्थ पातयिष्यति मत्सखः ॥ कस्वामत्रुस्थितं ज्ञाता कलुषो च यित्तार्जुन ॥ गृहीतं यत्र केनापि वी
 रणा ह्यरक्षितं ॥ एष मे शंकां यस्मीजो जायते धर्मनिश्चन ॥ ८० ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते द्वाध्वं ० कृष्णभक्तिरथाये
 नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ जैमिनि रूपाच ॥ दासुदेवस्य वाक्यानि श्रुत्वा श्रीमोः ब्रवीद्वचः ॥ मेघगंभीरया वाचा
 प्रहसंति वकेशव ॥ श्रीमसेन उवाच ॥ धर्मराजे न वेद कृष्ण कर्तुं शक्यो महत्कृतः ॥ रण्योऽयं समर्थः शूराद्यो सुहृत्सखी
 रपूरितः ॥ मया मे संगृहीतं तां त्वामिच्छिन्मि जनादि ॥ त्वयोदितश्च वहामी मतिहीनश्च जायते ॥ सत्यं स्थूलोदरे

सिन्धु मये बुद्धिपा ९

उद्दिष्टं पासं शयं जायते अश्वस्य कारणेन च

देवतायतेमन्त्रिवर्जितः एतच्छारे सर्वतेमयीवचनिरिष्यते ॥ तवोदरे किमिदं भाति नूनं सदाहरे ॥ स्थूलोदरः कस्तुदं यो
वह्नाग्नीकस्तवधितः ॥ ब्रह्मादयः सुखाणाः सरीरः सागरादयः धरावियत्रापिदिशः किन्तमातितवोदरे ॥ त्वतः स्थूलोद
रः कश्चिन्नभूतो न भविष्यति ॥ स भवान्मासकं भोक्षामुदरञ्च जनादैन ॥ सीश्वरत्वात्तत्र चाप्रोषिस्व गुणान् भाषसे मृषा ॥ क
स्तुताम्बवती नान्यो विनिरिम्माध्वविना ॥ ऊरुते रुक्मिणीं प्राप्य गुराज्ञः खलु कुक्षुवः ॥ वराहमत्स्यकूर्मरिणां योनिं प्र
यत्नमानव ॥ वामनस्त्वं पुरा जातस्तस्माद्यत्कं प्रभाषसे ॥ जहाभियस्ते सतर्गं कामं पुत्रः पदंगतः ॥ १ ॥ जितो न त्वद्विष्ये
देवानां त्वं महाहनुं ॥ पारिजातं समुत्पाद्यस्त्रीभिर्मित्रमिहानयः ॥ सीएवो सततं वासः ॥ अमुरस्य गृहे तव ॥ एते गुणम
या प्रोक्ता वहुवो योपितैरली ॥ तस्माद्विषयसेयत्तं पीष्यते न राषिर्पि ॥ रोहताः सत्रियाः शूरा जरासभश्च मुखामया ॥ भवते
पुरतः कृत्वा तये धात्रं भविष्यति ॥ नहुभ्यां मुहुरे गोष्ठीं विकीरेयश्च पद्यताव ॥ अश्वमेधं करिष्यामि नान्यथानृपि
नितं ॥ आगमिष्यति मे कृष्णः करिष्यामि च मे प्रियं ॥ इत्थं चित्तितमस्माभिः समागतान्यथा कथं ॥ करोमि देवकी पु
त्रं सफलं वास्तु न त्वया ॥ पीपासयापि शमानो बहुकाहेन चातकः ॥ मेघस्फोट्य मुञ्चिवः सभिन्नायं त्रिरिष्यते
॥ ईदृशस्यागते हृदि स्वदिङ्गारपूरितां ॥ यदि पातयते मेघस्तेन किं कुर्यात्तेतदा ॥ पद्ममग्नानुगां त्रितुं प्राप्नोम्य
ः सुकषितां ॥ अर्जुनवर्तिगोविन्दसचताश्च निमज्जयेत् ॥ तया कस्येव पुरतः कथनीयं जनादैन ॥ अस्माकमपि
सावस्थान्तामाश्रित्या न दृश्यते ॥ ॥ जैमिनिस्त्वाव ॥ श्रीमत्स्यवचनं श्रुत्वा प्रत्युवाच जनादैनः ॥ हर्षेन महता

युक्तस्तेजः समर्द्धयन्निव ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ धर्मो रक्षति न धर्मो हनति ॥ तदा को ना मुना गौर संतुष्टं ममानसी ॥
 एवं पृच्छामि राजानी किमर्थं नय विहज ॥ करोमिह यमेधं हि द्यात धित्वा एव हन ॥ द्रोणां भिष्यंतथा कर्णे सुहृत्सं वश्विवा भवन् ॥
 संन्यसेपात कृता तमात्मनस्तु करे वरे ॥ प्रददानुवत सर्वं मकरे किं त्विखं नृपः ॥ नाशयिष्येऽस्ति तं पार्थ प्रीति निश्चतु र्धर्मजः ॥
 श्रीमसेन उवाच ॥ त्वं करे वार्धितं देव स्वर्ग्यं तद्वदु तं न वेत् ॥ वस्तु जार्तं नृपोऽयं ते न ददाति हि दुःस्कृती ॥ यश्च जं सुकृती हस्ते ॥
 तव दास्यति पाण्डवः ॥ अहं तत्र गमिष्यामि तुरंगार्थं रमायते ॥ भवा वक्षतु राजानी यावदागमनीमम ॥ सुरक्षिते नृपाणी हि स ॥
 फलाः कार्यसिद्ध्यः ॥ धर्मा भवति देवेभ्यस्तमेतत्प्रवीमि ॥ सुकृतेनापि राजानो राजते न कथंचन ॥ सर्वं तु सुकृते पुण्यं ॥
 भवान् गृह्णतु नः करे ॥ फलार्थं नैव राजा सो न चाहं देवकी सुत ॥ हरिं विना तते लोका देवैरुपमुखा हि न ॥ प्रिया भवति ॥
 सुखदाः सीगाश्चास्तु ते सदा ॥ ॥ जेमिभिरुवाच ॥ ततो युधिष्ठिरः प्रीतो बभूव जनमेजय ॥ उभजे हृष्ट संहितः सुधाय ॥
 न वेनेतत् ॥ प्रभात समये जाते श्रीमकसाम्भिजस्तथा मेघवरो म्हाबाहुः त्रयैस्ते निर्गता मुदा ॥ कुत्री युधिष्ठिरं हृष्टं नमस्क ॥
 स्तथा पुराण ॥ ददौ कुर्मी मोदकांस्तान्याथेयं पाण्डवाय सा ॥ जननी करसी स्पृष्टं नृप प्राणवकोदर ॥ मोदके स्तन्यथा तृप्ति ॥
 यत्ते च कथञ्चन ॥ गृहीत्वामोदकान् श्रीमोमेघवत्सु किरेददौ ॥ समातिंग्यार्जुन तत्र अदभुतं च नमज्जवीत ॥ पार्थ पातय राजानी ॥
 प्राप्तास्तान् परिपातय ॥ प्राप्तमां मदिरं वैडिगृहीत्वानुरगं प्रति ॥ प्रसन्नं केशव पश्य सीतु हं ममानसी ॥ सहयोपि ह ॥
 धीकेश उवाच ॥ प्रतिपाण्डवः ॥ स्मरन्नु सुदेव स्थवित्रं ययाति देहिनी ॥ पातकात्रियथापार्थ विद्वन्नि तथा हिताः ॥

यौवनाश्रयतुरगं प्रासं विदुः सौमित्रं ॥ प्रसादात्केशवत्प्रासं शयोमेन विद्यते ॥ जेमिनिह्वात् ॥ एतावमुक्त्वा प्रययोभीमे
 भद्रावतिं पुरं ॥ प्राप्ताः कतिपया हेस्तां पुरं मां कुरुह ॥ ददर्श पर्वतारूढो यौवनाश्रयपातितां ॥ कोननानां सहस्रैश्च समन्तात्
 रिवारितां ॥ सरसां परिपूर्णानामयुतेभूषितान्त्रय ॥ यूपैर्नृत्यन्ते मार्गे होमधूमेन दृश्यते ॥ नर्वाह्मयते लोके वै वैद्वेषे
 दनुः स्वनेः ॥ नगयस्त्रिरौ रम्येः प्रासादमण्डपैर्मण्डितैः ॥ सत्रैर्व्यस्य सनुषाः प्रकारैः परिषादिभिः ॥ दृष्टोभीमसेनेन व
 नं वेवदुमेवर्त ॥ फलितायत्र मयाः सुफलेभ्यो भिभीरिशः ॥ नम्राः फलतिभारेण स्वगुणैः सज्जनायथा ॥ सुवृक्षाः शर
 दीर्घानां लिके लदुमा फले ॥ दृश्यते बहुलायत्र वंशाः सत्पुरुषैरिव ॥ रक्षन्ति सुफलेर्निर्गन्तव्यं नरवाक्यानि सर्वदा ॥ सर्वकार्य
 णि कुर्वन्ति सुकृता क्रमुकः दुमाः ॥ सकलैर्वै फलेर्निर्गन्तव्यं नरवाक्यानि सर्वदा ॥ स्थिताः सर्वज्जैः सत्रैश्च दृष्टोभीमेन भारत ॥ अ
 नन्तर्गताः स्वर्गुराणां सहस्रसः ॥ फलेः संकुचितैरेव नृणां पापयुहारिणः ॥ वीक्ष्योर्गोर्ग्यत्र दृष्टिम्वा सुफलेः शुक
 संयुताः ॥ वीजपूरैः सारागैस्तु कुर्वन्ति हि हिती जने ॥ सवत्सकोकि तैर्दुर्बैर्वा द्वैश्च पुरदावने ॥ सेवते माधवस्य पशुराणां स
 द्विनिरंतरं ॥ पञ्चधारो धृतान्येव फलानि करमर्दितां ॥ प्रयच्छन्ति रुचिरं रम्यानि मानी वहरेणुर्गतिं ॥ वहतां जलर्यत्राणा
 मुदकं सारिणीतीर्ति ॥ प्रीणातिविविधा वृक्षा नतिथिनातिथेयवत् ॥ वीजपूरवतारं जम्बीरसरलदुमाः ॥ जम्बूनि
 म्बकदं वाश्च वदामलघोटं का ॥ विश्विनीवदरी शास्ताः पुष्पिता शोकचम्पाकाः ॥ मागकेशरपुत्रां वकुलाः पाटलाः
 शुभाः ॥ विश्वरिक्तसुकावर्हि सारिकारुतनादिताः ॥ सुवर्णवैतकी जम्बीर्युवती मोदकादयः ॥ शतपत्री सुपत्री च कुरुणा

स्वातस्ति २

स्वातस्ति २

मेघहासि

मेघहासि

राम

७

पुष्पितावने ॥ विलोक्य भीमः संतुष्टो वने सुप्रसन्नः ॥ वीराय कृष्णाय दक्षिणाय दक्षिणाय दक्षिणाय ॥ नगरिं च सुरं मां न बाधितवान्
सरः शुभं ॥ रत्नाजयं रौप्यशिलावदं शीतजलं शुभं ॥ मानस्य त्वत्पुत्रं मार्कण्डेयं ॥ केवलं स्येव मानसं ॥ अववीह्य केतुं तं किं कर्तव्यं
मया धुना ॥ मया हस्तुरगणात्र भविष्यन्ति समागमः ॥ रक्षमानः सुवर्णिभिः वीरैः संग्रामकोविदैः ॥ नमस्तु ते ह्यवीराः कृपणाः
स्वधर्मयथा ॥ मयो वयं पर्वते स्मिन् रत्नावसायमावृते ॥ तावन्ति क्कामवीरात्रयावदुद्यस्य मागमः ॥ पात्यमाने पितुरगे गृ
हीष्यामीनसंशयः ॥ अहमादौ गमिष्यामि रत्नामधो मेरावतः ॥ मया पृष्टं पातकोरिहो मवतौ भवतः प्रभू ॥ एवमब्रुवन् सुसु
खदो भविष्यति यशः प्रदः ॥ ४३ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिका पर्वणि भीमवाक्यं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥
जैमिनिरुवाच ॥ भीमस्य च वचं श्रुत्वा प्रत्युवाच स कर्णजि ॥ वृषकेतुस्तवा ॥ असोहिनीनां दशकं श्रूयते सत्यभूष
ते ॥ तमधो ह्यरक्षार्थं मागमिष्यन्ति केन च ॥ त्वद्दुहवसमाश्रित्य न भविष्यति रणे जनो ॥ गंगाकूलमिवासाद्य पातका
नां गणानृणां ॥ विनाशं चैवागच्छति तथे भीमनृपादिना ॥ कातकू विषयतावत्परितोपे न दारुणं ॥ रुद्रस्य पुरतो
नैव यावद्दुर्वृत्तिसंगतं ॥ कामिकैर्विषये रत्नावृद्धा ध्याते प्रणिनोऽवे ॥ यावद्दुर्वृत्तविकारेण संगतान् भवन्ति ते म
म नागवन्तो वदेहि नामिह जायते ॥ स्मरन्तं वा सुदेवस्य यावत्तेषां नरोत्तमः ॥ पितृणां वध्वर्नं तावन्नरके पतन्मयथा ॥ नयाव
कुलजः पुत्रः गयापिराप्रदो भवेत् ॥ ४४ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ धर्मराज निमित्तं श्रुत्वा हृष्टोऽप्येव कोदर ॥ नृपः प्रहरेण नृनसंभिर
जविलोक्यते ॥ करेण च शूराभिः कञ्जैस्तस्यैव पर्वता ॥ एते पश्य गजः प्राप्ता समहामधुपैर्हताः ॥ यावदेव वदत्येते वादि

शनौमहस्वनः॥ नावदभ्यं परस्मैपुन आगता स्तोपुरः शुभं॥ ततो धाम सुदीप्यो वाचं वृषकेतनं॥ जलपानं च कुर्वन्निर्मलं
 हं कलितं जलं॥ उन्मत्तं निमिन्मन्मन्माहात्म्यं रक्षितं॥ प्रीताः प्रेमजलेः स्त्रीणां कामुकाः पुरुषाश्च॥ जलेन येन जीवन्ति
 सागं कुर्वन्ते च ततः॥ सिंदूरेणातिघोरेण स्वरूपेण युतेन च॥ नागकुम्भामदाहीनामधुपानं क्षिणीवने॥ प्रतिष्ठास्तान्परि
 त्यज्य नहिनेधनसौहृती॥ मृणा लाभिर्महात्मांश्च गृह्णन्ति चरणाब्जिताः॥ घट्टपदेभ्यः प्रयच्छन्ति भूतसां पदमदाहताम्॥
 उच्छलन्ति जले मत्स्याधनं प्रापयथाधनाः॥ चक्रवाकचक्रवाकीसंगताः प्रेमपूरिताः॥ दृश्यन्ते स्मिन्निस्सरसिभीमसे
 नमहावतः॥ अतः परं हितुरगाः समागच्छन्ति सत्वरः॥ गोक्षीरं ह्रीमवर्माश्च रक्षमानानहारथैः॥ रेणुः समुत्थितो घो
 रः पश्यन् पादवज्रिभिः॥ वादिश्राणां तथा घोषः पताका गगनगताः॥ दोषयन्ते महाबाहो वातजिह्वा यथा स्थिरा
 ॥ यो वनश्चो नृपः प्राप्नो न भविष्यति संशयः॥ वीराणां पश्य धीराणां मरुता न स ह सुखाः॥ धजाये दृश्यन्ते गृध्रः कः
 स्पायति न विमहे॥ अको नाति यथा कोत्रै रवीति च उडुभिः॥ एका देवहवायांति वीराणां विशारदाः॥ यो रयी विलोक्यते यत्र
 तत्र वीरः समागमः॥ जेमिनि रुवाच॥ एवं ब्रुवन्ति वीरे तु वृषकेतो महावले॥ नुरंगा जलपानार्थं यो वनाश्च स्यमा रिषा॥ मध्याह्नेन
 असंप्राप्ता नानावर्णाः सहस्रशः॥ यत्र त्रयं विधत्ता दशध्रुवकर्मणिताः॥ मधुरैर्बहुभिश्चिन्तागतयः शिखिताश्च ये॥ प्रथ
 मा विक्रमा धीरा द्वितीया पुलका स्मृता॥ तृतीया पूर्वकुराठी च चतुर्थी त्वरिना स्मृता॥ पञ्चमा काशागत्वेव पञ्चधाराः प्र
 कीर्तिताः॥ एको जलारे होषा द्वितीया श्वपराश्वयो॥ त्रिगारे कंठदेशे तु मस्तके होनयेव च॥ धाराभिः पञ्चभिर्युक्ताश्च

लघोऽथाऽप्रधारिताः सुखेभ्यो निःसरतीवदृश्यते खुरसंततिः ॥ द्विजानेभ्योऽपि यथा निर्याति पदपटुतिः ॥ मायरीतिरामोऽपि कु
र्वतोऽपि सुतेमां ॥ नाकुली गतिमास्थाय समास्थाय सहसरः ॥ आकलं विनिमयस्तपुस्तपि सनिस्वनं ॥ आगता निगताश्च
स्येदृष्टाभीमेन भारत ॥ हृषकेतुं प्रत्युवाच भीमो वचनमुत्तमं ॥ प्राप्ता ह्यश्ववहवः सहस्रो नैव दृश्यते ॥ अत्रिभिर्नमिष्य प्रावय
मत्र त्रयोजनः ॥ किं चानृपगृहे वदुः सजसं परिपास्यते ॥ अमुं किं नैव गतिर्दुर्मराजस्य मन्दिरे ॥ अस्माकं विद्यते तात नवीनजा
नातिनेतरे ॥ अपुत्राणां यथा साकाभवति न सुखप्रदाः ॥ अदात्तुणां यथा कामो ब्रह्मवायमिना तथा ॥ वशुनां नयथा संगः स्व
जिताती विनोक्तते ॥ नृपतीनाममंत्राणां यथा राक्षसे न सुस्थिरा ॥ नयशः दुष्पहीना न सुखं परकादिनां ॥ न मोक्षमभिहि
नो विस्मरति ते जसः ॥ ये भवं हि यथाश्रमं मना एव शोभंते ॥ तथा ह्यं विनोस्माकं गमनं न गजादुर्य ॥ भीमस्य वचनं
श्रुत्वा यथा ददति कारिजः ॥ तवित्सतुरमाः क्रुपारथिभिः परिकारितः ॥ महागजेभ्यः समदेः साहिभिः पतिशिराथा
॥ वामरेष्वपि मानुसु सयतो वदुः वामरः ॥ स्वेतानपत्रैः संचमः सुदुष्पराधसमन्वितः ॥ चन्द्रने न सुगमेन कुंकुमे
नापि चक्षितः ॥ न ह्येतां करिष्ये न वास्यस्तनो हयः ॥ धृजमस्ति विवित्राद्रो मातामिश्रविमूषितः ॥ भुजाभ्यां
५२ हितस्तु जयशदैः सुमकुले ॥ दृष्ट्वा गुरुमुपैष्य दूरे दूयमानः पुरोगमैः ॥ ह्यशनेन रुराग्रेण धरणीस्य द्रुवमुभा
म ॥ नानावादिजनानां वीराणां गजिने गच ॥ यदेवमेषां नानाती कृतेनैव भो हयः ॥ नमि लोका नथा दंपरि
ने सुमहारयोः ॥ स जितकुरुहोतुर्हि सचक्रैर्भेभेन नहतः ॥ इत्युक्तं ततः कालोका भीमसेनोऽबुवीत्सुते ॥ किंचि

धनाश्वस्यमेसुराः समर्थस्तुतदर्थमेयजुधर्माथसिद्धये॥ इतिश्रुत्वा स इतस्तुहर्षनिर्भरमानसः॥ इत्यायसर्वप्रतार्त्तधर्मय
तार्थसिद्धये॥ कथयामास तु ब्रह्मस्ते देवा इन्द्रादयस्तथा॥ पशुपतिको तु कृतत्रमेघवरस्यस्ययोगे॥ मेघवरस्योपितं दृष्ट्वा हयस्य
स्वरमास्थितः॥ जिघृक्षुः प्रजत्रयत्रासोयास्त्रिको हयः॥ मोहयित्वा पत्न्या सर्वाभ्रमोपात्ताथवायुना॥ रजउद्रयचवत्तासे
निकात्रयविहृतान्॥ केचित्तर्गहीतश्चास्ते केचिध्वापन्नितस्ततः॥ एवमुवाकुलीकृत्य शितावर्षेण वायुना॥ सिंहनादं
प्रकुर्वन्ति हरितं जगद्देमुदा॥ स्वात्पतं न तु दृष्टो मेघयूथा कृत्विजनाः॥ कण्डलीगदकेयूरसुकुटाद्यैर्विराजितं॥ कार्यं
कोपंकृतश्चायं द्विर्भिक्षिभेभीतिवादिनः॥ इति जल्पन्ति ते वीरा वीर्यवतः स्वसमाश्रितं॥ अत्र प्रजं ततो देवाः पुष्पवृद्ध्यासि
चक्षिरे॥ हेतुम्वक्तुं हृष्येणो धर्मराजो नृजैः सह॥ त्वाद्देशे तु कथं धर्मो धर्मस्याहर्षहेतवे॥ इति श्रुत्वा ततो देवा जगमुत्तस्त
मथाजयं॥ मेघवरस्योपितं हंसं गृहीत्वा शिष्टमागमन्॥ आकाशस्थं समातो कश्चैतौ हर्षपरितो॥ सिंहनादं प्रकुर्वन्तो धीर
तौ च मुहुर्मुहुः॥ अत्रात्रो महानासीदुज्ज्वलसेवरुदा॥ यौवनाश्रवते तस्मिन्नयोर्नृजिघृक्षुः॥ गत्वा तु कथयामास रक्षोपृथी त
मादिन॥ तच्छ्रुत्वा सहसाराजा पुत्रैः सह समागतः॥ गतिं संतु तं श्रुत्वा इष्वकोपसमीचिन्तः॥ उवाच केन नीतो रीहं सोऽप्यस्य सुधा
मम॥ स देवानपि नेष्यामोमानवा न्यामसादनी॥ इत्युक्त्वा सहसाराजा क्रोधेन वाकुलीकृतः॥ आजुहविरथान् दिव्यान्नाम्ना क
लातकांश्च सः॥ आहूतास्ते रथांश्चीघ्रं नमस्कृत्य चर्तन् प्र॥ आद्देशो दीयतां स्वमिन्को वा प्राणौ द्विमुच्यतां॥ रक्षोवाच॥ विय
त्रीतो हरीषीरिः शीघ्रं धावतमाश्रितं॥ इत्युक्त्वा सहसोऽप्यत्यसहस्राणां च तुष्टयं॥ तरसा गगरोतं नु रुरुधुर्मुमुचुः सरान्॥

गृहीतसुरगस्तेननेगृहीतेतिवादिनः॥ कगतः केननीजोसोक्तोयास्पतिनः पुनः॥ नूनमात्मविनाशायजहत्तुरगंजनः॥ मेघवर्णसु
तान्वीरान्प्रहसन्वाक्यमवतीक्ष्य॥ यमलोकेहिगतव्योभवद्भिर्त्रात्रसंशयः॥ इत्युत्कान्तजघानश्रुतजमुक्षेमिभिरभुगान्॥ शिवा
मादयतांसर्वाभ्योधयामासरोक्षका॥ तेहताभीमकर्माणाः कार्यत्यक्तोदिर्गता॥ क्षापात्मनुष्यजन्मानः प्राप्तास्तेवेसुराहये॥
एतन्ननिर्मथसंग्रामेयत्रतोवृषपांडवो॥ सैनिकाश्चापरेराजनयुद्धेयैवमनोदधुः॥ **जोमिनिरुवाच॥** एवंब्रुवतुतेसर्वेगगलो
क्षसेनहि॥ नीयमानैचददृशुर्हिकोपसमंविताः॥ मुमुक्षुःश्चावर्षातिरुधुस्तेदिशोदृशुः॥ वारोव्यापिनभःसर्वेपातयन्त्रि
वराक्षसं॥ एतस्मिन्नेवकातेतवृषकेतुर्महावतः॥ उवाचभीमप्रहसन्प्राप्नोयंमेघवत्सकिः॥ धन्योऽसौराक्षसोभीमश्चाद्यं
कर्मपुनाकृते॥ गृहीत्वानुरगंप्राप्तःसकथंप्राप्यतेपरे॥ एतानपिरोगप्राप्तान्वीरानुरागविशारदान्॥ वारयामिसमस्तप
तयिष्येनसंशयः॥ एतावदुक्तावचनंगृहीत्वापरमंधनुः॥ पदातीप्रययोधन्वीभीमसेनस्यपश्यतः॥ पिनाकपाणिर्मगवानय
थादेत्यगगांस्तथा॥ अधुनातस्यवीरस्यपश्यध्वमितिवाव्रवीत्॥ निर्वृत्तध्वंष्टथाप्राणान्मात्पजध्वंसमतिकेतेतुःकृत्यकिंच
स्तस्यविस्मयोत्पुष्टोत्तनाः॥ कोयंकस्यात्मजोवीरःकिंवाजापूर्यगिस्त्वयू॥ अस्माकीपुरतःस्थित्वासमाहृत्यतिकातवत्॥
प्रकृतोवचश्चैवंपुनस्तेरुधुस्तदपुनर्कारपुत्रीसुमरेकर्णितोतंयथाघनाः॥ सतान्कारगगगांश्चारेःपातयित्वाधरातले॥ नन
दसिंहवहीरःसिंहस्वभ्योमहाभुजः॥ महारथाःशरैश्चूतानदृश्यतेतेनराधिप॥ गजाविदारितावारोःपतिताधरणीतले॥
सादिनःपत्नयःसर्वेविनश्यःशतशोरगा॥ तामिसेनानिभस्मानितस्माकर्णित्मजान्॥ स्मरणाहसुदेवस्यपातकनीविस
मृताः॥ तत्रकेचित्तुरींप्राप्ताःकथयन्तिदिवोक्तं॥ हयोनीतपरेराजनयुत्तंविहृतीकृते॥ वीराणांरणाधीराणांयौवनास्वर्ग

एकादशसहस्राणांरथानांयत्तुयोधमेत॥ शस्त्रशस्त्रप्रवीणश्चसमहारयउच्यते॥ तिका

पञ्चमः ॥ जेमिनिहवाच ॥ यो न स मम महावीरं विस्मय परमं गतं ॥ तं भूत्वा भविष्यते तेषां महाकोदे न पूरितः ॥ मर्यादा
स्ववर्तेनैव निश्चितेन न स विषयः ॥ पप्रच्छ च तिस्रं प्राप्ताः सन्निधौ रात्रि कियदती ॥ कुचुस्तः ॥ पित्रयो दृष्ट्वा चतुर्थेनिस
मगितः ॥ एकेन गणगो राजन् नीतः स नुरग साव ॥ पुनर्परे रात्रौ न्युपातिर्तं च विरस्थितः ॥ यो वराभ्युवाच ॥ त्रयो
देवाश्च ते नूतनगृहं तिनुरगं मम ॥ न मानुषैः शक्यतेऽसौ ह्येतेन कथं चन ॥ प्रीयंस्व मानुषा हं सं यदि ते नैव मानुष
ः ॥ रणाय जेतुं तान् देवांस्तोषा येषां मम श्रवे ॥ जेमिनिहवाच ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ राजानं ददर्श पृकोदरं ॥ हृदयं धृजं स्थि
तं गुह्यं बिभौ क्वाभूत्सतोषितं ॥ धन्यो मौवातकश्चैको वीर्यवान् मां समागतं ॥ न नयं विद्यते चास्य मृगरादि तलस्थने ॥ म
त्पोर्ध्वयं च कुरुते यथा योगीतश्च शिशुः ॥ तस्मात्सर्वममेन नृपश्यन्नुवति नरलो ॥ जेमिनिहवाच ॥ तं तथा भाषमा
नं तु ससैन्यं तु समागतं ॥ श्रीरक्षिभीमस्तारसा यो दुःप्राप्तो गदर्शनितः ॥ वारयत्र करणपुत्रं नृपातयन् निवतहत् ॥ प्रत्यु
वाच तदा भीमं वृषकेतुर्मुदावच ॥ त्रैलोक्यं यदि संप्राप्तं संग्रामे कुत न नृन ॥ तदा तव भवेद्युद्धं स्वल्पं सैन्यं च माम
कं सेनेयुः तु हतातोत प्रथमं कुत्र केन ते ॥ मया भीममहा युद्धे वेर्जनीयात्त्वया यत् ॥ इमां निम्नं च्यसकलां यशः पौ
त्रं तु ते करे ॥ समुत्पाद्य प्रदास्यामि तत्वं श्रीऽयमारिष ॥ न स्थिरः सर्वदा देहे तां हं रापं च तं तथा ॥ स्थिरो न मानः कस्य
पि दृश्यते मन्दिरे प्रभो ॥ तस्माद्यशः स्थिरं कार्यं प्राणिभिर्भूतैस्त्विते ॥ विपरीतपरो धर्मः कविभिर्भावितः क्षितौ
॥ परमप्राप्तिप्रोदं नानामुखवितोकिनीं ॥ निम्नं च्यसेन रायाति प्राप्नुयसे यशः स्थिरं ॥ सेनसुखे मम स्त्री प्रभाव

मां प्रिरिष्यते ॥ कर्तुं च त्वत्पुत्रं वक्षः शत्रुहृष्ये न रवे दृष्टं ॥ सेनामुखं मम मुखे संगतं पश्य पाण्डव ॥ न वत्तं शुभं सुरं वीक्ष्य वि
 मुखा हि न विष्यति ॥ पताकाप धव वृत्तं न मुखं दर्शयिष्यति ॥ तस्मात् त्वया च स्थानं वयं यावद्भवति संगतं ॥ मया शस्यं गौ
 तात सेन योस्तावदेव हि ॥ ॥ श्रीमत्सेन उवाच ॥ भवानुप्रयातु प्रथमं सेनावीरनिवासिनीं ॥ तद्वृत्तं यदा वीक्ष्येत्वा
 तु पुत्रकर्मगरे ॥ तदा वधं शतमिष्ये गदादण्डेन हरेत् ॥ सासितासिवधु पुत्रसफलान्ते भविष्यति ॥ गुरुभिः शस्यते न
 वस्तुषा यदि धरातले ॥ तस्य दुर्घृतिभावेन तेषां हितं न हता ॥ एतस्मिन् क्षणं भव्या त्वया वीर महा चमूः ॥ पदाति
 स्तं रथस्थाश्च परे प्राप्ता हि कर्मजि ॥ एकाकिनी प्रेरयितुं न क्षमोऽस्मि महा बल ॥ एतस्मिन् नरे राजन युष्मत्पुत्ररुदायि
 : ॥ श्रीमं पुदसिणी कृत्य निर्युयो तां चमूं प्रति ॥ कामी चास्मान्नेत्रेण मवल्लं वरवर्त्तिनीं ॥ श्रीखर उवाच न सोरेण मृग
 दानेन वासितां ॥ विभेदवाहिनीं मध्ये गजकुं न यो धरां ॥ धारोस्तीक्ष्णोर्महाराज वीक्ष्यमानः पितामहं ॥ वीरान्पातयते
 तेषां तनोषस्तस्य शाम्यति ॥ मद्धारोः पतितो वीर रागमध्ये विद्यारिताः ॥ शत्रूणां नैव मुञ्चति किं कर्तव्यमिति मया
 ॥ एवमेष विज्रमानोऽपि पुनः शत्रुं व्यपोथयत् ॥ चन्दनागुत्तमं विनिरोगराजां मुखमिष्यत् ॥ विदित्वा नीचपत्राति त्रिरी
 क्षसमरे हसन् ॥ एतां निजनहीनातिनम्रायति ममाग्रतः ॥ मत्वा विभेदराजेन्द्ररोगजघटा पुनः ॥ मौक्तिकाति सुप्त
 तानि गजकुं न मुताति च ॥ सतुकंठेन विस्त्रपमण्डिते सुसकर्णजिः ॥ तं तथा समरे वीक्ष्य संशरतं निजं वली ॥ यो वनस्थो
 गजारुहोऽसमाहूयेदमप्रवीत ॥ रथं गृह्णान वीरत्वीमया दत्तं समाहू ॥ श्रीमिस्थेन समं गुरुं न प्रमृंसंति सूरयः ॥ परदे

तत्पुरं प्राप्तं वा संश्रम समं प्रितं यो धितं वहमि सार्द्धं विरथं यो धयेत्कथं तव नाम न जानामि गोत्रं न जनकं न ते विश्वो रिव
जगत्पूज्यं न वेपिकुत निरुप्यं तस्मात्प्रवृत्तिं सध्या यथा युद्धं करोमि ते ॥ धन्यः स्वमपरो धन्यः त्वतो गच्छीति मे मतिः ॥
हृषिकेतुरवाच ॥ कुजं कश्यपसंभृतं मामकं रविर्भावितां ननु यो नापरो दत्ताय विना जनकः समे मध्ये सभाद्रो यदी
वक्षिष्यते येन रक्षितो धर्मदियो न गतिः तद्दुःखं धितं हि ते विश्वा विना न तं स्थितो यस्तु न स्य पुत्रो निबोधमी ॥ यु
धिष्ठिरेण वीतो सोपद्वये द्रुपदं महत् ॥ कश्यपिता मे संग्रामे हृषिकेतुरहं स्थितः ॥ युधिष्ठिरस्य ज्ञायेत्तुरगो नीयते म
या ॥ नरथं च त्वया दत्तं प्रतिगृह्णामि संगरे ॥ इधं युधिष्ठिरा तोयं कुतो युद्धं नराधिप ॥ १४६ ॥ इति म० अश्व० यु
द्धान्यायो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ यो वनात् चतुर्वर्चः ॥ वं न्योमि कर्णपुत्रं त्वं प्रथमं प्रहराशु मां वा तं च परमातोष
तस्मान्न प्रहरामि ते ॥ हृषिकेतुरवाच ॥ बहुपुत्रोऽसि राजेद्रुपतो द्रुपदो नवान् ॥ कश्यपश्च नहीनोऽसि न स मीमा
मर्कवतं ॥ त्वं हि महाराज न विद्यते न कथं वने अहं भाविशुवा ए जन्मवान् द्रुपदो मम ॥ जेभिनिहवा वि ॥ न च
त्वावतर्न न स्य नृपतिर्दशभिः ॥ ५ ॥ ताडयामास वेगेन हृषिकेतुं हसन्निव ॥ सतां ह्यसि विधा चक्रे हृषिकेतुर्महाव
तः ॥ वारो नैकेन दित्वा तं तरसा त्रिभिर्दृष्ट्वा ॥ तस्य वारानां नृपं विद्वा प्रविष्टा धरणीतली ॥ पूर्वजकूटसारथ्यं दिव्यं त
मात्पथो यथा ॥ अर्जुनं तु न विन्देत्को ह्यहं नृपते ॥ पुनः ॥ सगुणं नात्र पत्रं ॥ नाम्नां नृप नानि च वक्रवाक्येन निवे
दयिष्ये ते प्रीतिजायमान ॥ यथा नैकेन वारोऽसि वारो नैकेन तं तथा ॥ नेति संभ्रमं तत्र पतितं धनुर्गदिकं ॥ सोऽन्य

कर्मकमादायसत्पंकुत्वामहावतः॥ विव्याधकराजिषव्याशराणां नतपर्वणां॥ तेनस्य हृदयं भित्वापपुशोरित्तमाहवे॥ जी
 वनं भानुकरणाः पिबन्ति बहुधा यथा॥ तथा विभिन्नहृदयो बहुधापरिवारिनः॥ चकार युद्धं सुमहत्पतिपरिपोथयन्॥ चतु
 र्भिस्तुरगांस्तस्य शरैर्निन्येयमक्षयं॥ स्वारथेश्चक्रि रकायात्पानया मासभूतेते॥ अहश्च नृपतिचित्रेयुधतां पश्यतामपि॥ हतो
 जेतिसंघेन भूतेस्मिन् युद्धे तथा विधे॥ वाराणश्चकोरे चक्रेनेकं कर्णपुत्रेण तीक्ष्णतया॥ पिनामहस्पस्वस्येव नाशं युधिरियोः पुनः
 लब्धितः संदधौ घोरं पावकास्त्रं समश्रुत्वा॥ प्रकाशमकरोत्तेन वंहीना नृपसत्तमः॥ बाहूणोत्थाय राजापि समया मासपावकं॥
 पञ्चकास्त्रेण बलवान्करा पुत्रोपि वारुणां॥ विध्वंसयित्वा त्वनदमहमादूरगांगरे॥ यौवनाश्च स्नतः कुड्मोदह्वातदपि पो
 र्खं॥ शयमन्यं समाहूय पर्वतां सुरासी हरन्॥ मारुतास्त्रं च राजेन्द्रकल्पपुरे रणपीडयन्॥ शितासहस्रधा कौशादपनभुवि भास्व
 रा॥ तस्योपरि शूरास्त्रीजैः पतितान् नृपहस्तः॥ शरैर्भूदश्वनेधारः संग्रामे होमहर्षणे॥ तं वीशिकुपितो भीमः पुत्रमोचयितुं ययौ॥ तीवि
 त्तोक्तरौघासं भीमं कारात्मजस्त्वरत्न॥ प्रमथ्य शरैर्वितीर्त्वा नृपमुक्ताहस्तनिव॥ पर्वतास्त्रं श्रवत्रेण विनाशयित्वा रणो यौवनाधि
 पवीरिणान्दस्त्रं च तथा हतं॥ भवेन्नु हृदयं तस्य भिन्नं त्रेन महात्मना॥ मूर्ध्नि गोत्रिपणानां वीर्यं केतुर्महावतः॥ कर्णपुत्रे प्रपतिने
 भीमकोपसमं चितः॥ चित्रयित्वा मुहूर्दयं किं वदिष्यामि धर्मज॥ कुत्रिपार्थश्च कृष्णश्च विना कर्णसुतं गतः॥ एतस्मिन्नेव का
 ले तु गृहीत्वामहतीं गदां॥ तच्छूलं प्रार्थयामास गजोऽमुमपि वारुहसन्॥ गजकुंभान् स गदया विचार्य चरणाक्षराणां॥ रथानश्वा
 नपि वारुह्यात्तया मासभूतेते॥ बाहुभीमं सैन्यपवनस्तु समन्वितः॥ धामितास्तेन मानसागगरोत्तरथाहयाः॥ नराधुमके

राजेद्रमुक्तकेशयथाधनाः॥ राजागतेन्येयमात्राः संप्राप्तं वसुधान्तैः॥ धर्ममानीषतत्तेन्यमितश्चेतश्चदृश्यते॥ वासु
देवस्यमाहात्म्यं कृत्वा पापं यथाधनं॥ उर्ध्वादावहीनानामर्तकारविवर्जितं॥ अधोधवक्त्रारुधिराश्रुकास्यागज
समूहैः॥ राजपुत्रमित्रगात्राः श्रुत्वा हृदिरं मुखान्॥ गमनात्तभूतसंप्राप्तं संधापेत्तत्रियाद्यथा॥ नराश्वगजहस्ति
भ्यः क्रान्तिर्लोधासहस्रसं॥ प्रावर्तते महाराज भीमो युद्धनिभूतते॥ नतो नृपसुतः प्रापः सुवेगो नाम वीर्यवान्॥ भी
मो धीमनु क्रोधादिदं वचनं ब्रवीतीति॥ सुवेग उवाच॥ यो वनाश्वसुतं निद्रि सुवेगं मां महावतं तिष्ठ युद्धं कस्मयासा
ह्यासासि वैकुण्ठः॥ इत्युक्त्वा सरथं त्यक्त्वा गृहीत्वानहर्तृगिदां प्र॥ श्रीमं जघान गदया मर्द्धिवसस्थते नदा॥ वृकोद
रस्तंगदया जघान सभरे वही॥ तत्र त्वोस्पगदाभ्यश्च जघ्नतः क्रोधमूर्च्छितो॥ नतो भीमः समुत्थाप्य सुवेगं गगतो
क्षिपत्॥ प्राप्तं पित्वा शतगुणं त्रिः पिवेषधरा तते॥ सुवेगः पुनरुत्थाय गृहीत्वा पवनात्पुनः॥ भूमौ ममर्द्धराजे उत्तदृ
त्तमिवाभयत्॥ भीमो मजंगृहीत्वेन सुवेगोपरि विक्षिपत्॥ समायान्तं गजतनुं विक्षेप्य पवनात्पुनः॥ सुखिभिर्जुन
भिश्चैव प्रहारे स्तोचजघ्नतुः॥ उभे तोमर्द्धितौ तत्र पतितौ धरणीतले॥ जै मि त्रिस्वान्॥ वृषवेतुततो मूर्द्धितौ
राजानमाहवे॥ पञ्चभिः क्ताडया मासशरैः सन्नतपद्मभिः॥ ते वारिणो मर्द्धितौ राजा यो वनाश्वमहावतः॥ विस्मं संसमरे
भीमो वृषवेतुः समीपगः॥ वस्त्रवातेन नृपतिं विजयत्याकामब्रवीत्॥ यद्विभ्रान् विज्ञाते पुंरार्ण कृत्वा सधनसिभवः॥ सर्व
नरे नराजिह्मो पुनर्जीवितुसंगरे॥ पौरुषं वो ते मे कस्तु च न जीवति पाथिचि॥ मूर्द्धा विहाय राजा पितृतिष्ठति

जे. भा.
१३

तथा विधिः

वापुनः॥ पुनः पचरणोपाहृतं दृश्यं यथा विधं॥ कर्णपुत्रं समाहोतुं इदं वचनं मन्त्रवीत॥ प्राणादस्वमदीयोसि त्वयायत्परि नापि
तं॥ तस्युत्वा त्रिपुते युद्धे न मिश्रोस्ति हि मां विना॥ एहाण राजपं सकलं जीवितं न सतां वर॥ त्वत्प्रेसादात्महावीर भीमं दर्शय मा रिष मत्पे
कर्णः सदा ज्ञाता तत्त्वं तस्य दक्षिणं त्वया पुत्रेण वीरेण पाहायित्वा च मां रणे॥ चयहि न मनासा दुयत्र नौ वति नोरणे॥ सुवेगभीमो
पतितो मूर्च्छिता विवतक्षये॥ ५५॥ ॥ इति श्रीमहा० आ० योचना ध्युष्टु नाम पञ्चमोऽध्यायः॥ ५॥ ॥ जैमिनिरुवाच॥ ततश्च
जोमहावीरो योवनाभ्युन्नवारितो॥ स्वस्मत्पभीमं तस्मापुरीं प्रावेशय त्वकां॥ मेघवर्णस्तु नुरगं गृहीत्वा भीमसन्निधौ॥ स्थितः स
हसन्वीरः किमिदं भाग्यं कारितं चित्तं यत्र वहुधा देवमन तैः सर्वतो मुखं॥ ततो नृपपुत्रात्मा वचनं वेदमववीत॥ प्रसंसन्
पारादववीरं त्वयैव नु श्रमा रिष॥ ॥ योवना ध्युवाच॥ पश्य भीमकुमारस्य पृथक् कर्णोर्महवितं॥ स जीविगोस्मनैवो जै क्रिय
युक्रममस्थिरं॥ प्राणादेन कथं युद्धे पुनरवप्रजायते॥ तस्मान्मां नय नृपते गोविन्द प्रणिपातव॥ मदीयं धर्मराजानं द्रष्टुं हित्व
ते मनः॥ यद्विद्विष्यते विद्वत्पुत्रपौत्रादिकं मम॥ शरीरमपि राजपं च सर्वं रुमवशंकुरु॥ गजानां मम शूत्रा नाम युती विद्यते
शुभी॥ इदं शरीरं राजपं च धर्मराजार्थमाहवे॥ पातयिष्यामि यज्ञे स्मि नुरगस्यापि रक्षणे॥ शूत्रे गजे भीमसेनं नमसासाहुं स
माह॥ सुवेगं कर्ण जायते गजेन ते सकाश्चने॥ आरुढो मत्पुरीं रंभ्यां प्रविशेता नममाज्ञया॥ नगरं त्विवलयात् नैके निरुद्धा
यितुं पुनः॥ पताकाभिर्विविक्ताभिश्च नूनो दक्षीतती॥ प्रजावर्ति भीमसेन नीराजयितुं नाकिनी॥ ताजादिभिश्च माहात्मि
भावयतु हि कथं काः॥ एवमिदं पश्य नृपतिः प्रविवेश स पारादव॥ मेघवर्णमिह तो मुदा युक्तो जनाधिपः॥ राजमन्दिरमा
यातं भीमदेवी ददर्श सा॥ सुवर्णपात्रे दीपं नुदत्वा पञ्चशिखी शायी॥ कर्णपुत्रको दूतं स्वीमिषु तासमापयो॥ नीराज

संशामे

राम
१३

प्रमथते जीवन्मनेन

यित्वा तान् नीरानि देवचनमप्यवीत ॥ येन मे करं संचसृजकराठपरिहितं ॥ करं जेनाद्यतस्याथकीर्तिः स्थिता भवन्त्वसौ ॥
॥ जैमिनिहवाच ॥ जाते नीलगजेने राजत्रुपविष्टावरासने ॥ ततो नानाकथाः कृत्वा शुक्लाचशयनीगता ॥ प्रभातसमये जाते
कृतकाशे प्रिराधिपः ॥ उपविष्टः स भामधो सह भीमेन भारत ॥ यदि देशजनं सर्वं पुरस्थं वर्म को विद ॥ सर्वं गच्छतु वेतत्रय
त्रतो कृष्णपाण्डवो ॥ सदाः पुत्रवर्कैः सां दुधनाब्जाः पौरजाजना ॥ मदीये वर्तके आयमयुतस्तं मम एतः ॥ पश्चिमासा मुपा
श्रित्पदीयतां गमनाय मे ॥ दुडुभिलायतां घोरो मेघरागो गजोपरि ॥ सुवर्णपुरिताया नृशकटीः कलभाश्रमाः ॥ प्रभावती
चनारीणां मय ते न विरधित्ता ॥ तिर्यानुडोपदी नुदुंरुकिरणी ॥ अमुमध्यमं ॥ यध्वं हरे न सी युक्ता धर्मराजपुरीं प्रति ॥ तत्र
जागीरथ गङ्गायज्ञे शोभनवाग नृहरि ॥ संयोगश्चैव सर्वपां कस्पविभूतं न तोषयेत् ॥ सुवर्गश्च समाहूय सदिदेश नराधिपः
त्वमस्माकं पुरे राजसत्यमेव सवनाजना ॥ आत्मनो सरता सर्वान्सर्वराजपुरं नय ॥ जैमिनिहवाच ॥ एवमेव न समादिष्ट
सर्वं चक्रे तदीरितं ॥ मातरं प्रातरजासौ नेतुमिच्छति धर्मजं ॥ जननी तस्य सा पुत्रस्येदं वाक्यं निशंम्य हि ॥ प्रोवाच वचनं युञ्जते
व्यं न वक्ष्ये न ॥ वत्तवयो हि न वीतिमयि जीवति पुत्रक ॥ पुत्रउवाच ॥ यत्र भागीरथी रम्य नानासतः समागता ॥ अयं स भ
गवो नृपः सीति हृति च पापनुत् ॥ युधिष्ठिरस्य पुत्रे न्यत्र वयोपि स्युः समागताः ॥ उतिष्ठ जननी त्वंहि गोविन्दं पश्य सीगती ॥
॥ हृदोवाच ॥ मेवैव हस्ववदुर्ध्वं न गमिष्यामहं पुरं ॥ न देवो न वधर्मो विश्रुतपर्वः कदाचन ॥ भार्गवो नृपः ततो मात्रा त
थापित्रा परे न च ॥ हृदा हसन्तं प्रतं ज्ञाता कथं धर्मसमाचरे ॥ जैमिनिहवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा वचनं स्याः सुदेवो नृपतिं य

ये प्रत्युवाच वचनं नृपहास्यकरं परं ॥ नायाति जननी देवमया सह महत्कृतं ॥ धर्मराजस्य तद्वर्षं नृपहं परिमुञ्चति ॥ राजा
तस्य वचः श्रुत्वा समानीय जुरंगवां ॥ प्रागाववचनं नृपहं हितं तस्या यथा न वेत् ॥ सर्वलोकस्तत्र यन्नियत्र तो धर्ममाधवो ॥ मय
वसति तस्या हि कुतुम्भं गजा ह्ये ॥ यत्र तिसृतिस्तस्योपि हि किराणी च वधूयता ॥ अन्धा च यावता नार्यस्तत्र मातः समागतो ॥ सती द
र्शनमात्रेण विलस्य याति देहिनां ॥ पातकानि समग्राणि नात्र कार्या विचारणा ॥ वदुषा च ॥ नागमिष्यामि राजे उड्यममग
मिष्याति ॥ वधूगणाश्च मेदुष्टेनाशयिष्याति मङ्गलं ॥ गोधूमाः परिपक्वामेष्वेत्रे निरुति संप्रिती ॥ नवनीतं च ते गोपात्रस्य य
ष्यन्ति मामकी ॥ दासा दासी गणोऽपि गमिष्याति यथागतं ॥ मम हस्ते नृपहं कार्यं ते न धर्मराजा सायुतं ॥ यथा स्वकार्येषु वाग्र
गृहेषु नृपसत्तम ॥ भवान् राज्ञी परित्यज्य वदुषा गच्छति तत्पुरं ॥ सर्वलोकस्य सत्केशो भविष्यति नराधिप ॥ ॥ त्रेमिति स्वस्व
स्वयं वदुषा नारायणपतिर्गृहीत्वा तां जुरंगुवां ॥ वदुषा तत्र रुदती च देहामारोप्य तां ययौ ॥ प्रहसन् विस्मयन् त्रैवंतं प्रागर्हसुतः पुन
ः ॥ भीमाय कथयामास चरितं विश्वविंशमं ॥ तस्माज रङ्गवाया सुततो नागपुरं ययौ ॥ एतावदुक्ता वचनं भीमश्च परितोष
यत् ॥ नृवसन्त्यश्नन् च पश्चाद्विरे विनिर्गम्यौ ॥ वलनमहता युक्तौ धर्मराजपुरं प्रति ॥ योजनानां स्थितौ भूमिर्ध्रु
विंशतिरेव सः ॥ पप्रच्छ भीमो राजिनमहं यास्यग्रतो नृप ॥ त्वीति वेदयितुं वीरसंप्राप्तं वलसंयुतं ॥ कर्णजस्तव शुश्रूषां
करिष्याति गते मयि ॥ एवं निरुप्य तस्मात्स जगाम युधिष्ठिरं ॥ ततो ददर्श राजानं भ्रातृभिः परिवारितं ॥ नमस्कृत्य मह
वदुः धर्मराजं हृकोदर ॥ समाहिं ग्यानु जा सत्त्वा निदं वचनमब्रवीत् ॥ ॥ भीमसेन उवाच ॥ तव प्रसादा नृपते क्यं कुश

राम
१४

शिवः सदा ^{सदा} समायातः सत्त्वमौयो वनाश्वेन संयुतः **॥** कर्त्तुं त्रेण संग्रामे राजा सपरितो वितः **॥** वनेन महता राजा स
 दारः ससुहृद्भनः **॥** प्रभावती नद्यः नद्यः प्रदीपदंष्ट्रमागतः **॥** महत्या सा प्रिया युक्ता स्त्री सहस्रे विता सिता **॥ ५३ ॥**
॥ इति श्रीमहा **॥** अष्ट **॥** भीमसेनागमनो यमवधोऽध्यायः **॥ ५३ ॥** **॥** जैमिनिरुवाच **॥** समागते नृपे श्रीरत्नाधर्मोत्सव
 नमः प्रवीर **॥** भीमसेनैपुति नदाहर्षणमहता वृतः **॥** युधिष्ठिर उवाच **॥** गच्छ त्वेदो गदापाशैर्कथयेत्तच्छोकदर **॥** य
 याकरो वैभवां प्रभावत्याश्च दर्शने **॥** जैमिनिरुवाच **॥** जगाम भीमसेनो ययत्र सापार्ष्णिकमग्रा **॥** विलोक्य भीमसे
 प्राप्तिं पार्श्वतीर्हर्षसंयुता **॥** तस्यो भीमं शृणुष्वीत्यागतं केति भाविणी **॥** ददर्श गान्धर्वसंभिन्नानां द्रुपदश्च मुष्टि
 भिः **॥** ददौ निजासनं देवीपप्रदं कुशले पुनः **॥** वृषके तु मेघवत्सं तदा कुशलितैः सती **॥** भीमसेन उवाच **॥** राजा सुमा
 गतो देवीसभायः ससुतः स्वयं **॥** तस्य भाव्यविश्रुताक्षी स्त्री सहस्रेः समो वित **॥** वीक्षितुं तं श्रमाना हर्मिते चारुणि
 सुन्दरी **॥** नस्मादिच्छां कुरु भूमे स्वनारी गणमल्लिता **॥** भवतत्रैव वगच्छामः सर्वे देवि नृपं प्रति **॥** कृणो देवि कुतो यातः
 तं विना न च मल्लनी **॥** न पश्यामि तथा रूपं स भवेन्न विस्मयः **॥** यदि हारवतो देवि परि त्यज्य नृपगतः **॥** भवित्रीत
 वकाङ्क्षो नाप्रभावत्या सहाधुना **॥** वित्तेन महता चातो पुरिताः नृपते प्रिया **॥** प्रोपयुवाच **॥** अत्र गृहीतवसति
 गोविन्दः किल पाण्डव **॥** सर्वश्च मण्डनो मर्त्यनिर्गच्छामो वृकोदर **॥** जैमिनिरुवाच **॥** ततः कुरु समागत्य स

जै. भा.
१५

रुधर्ममिजेनव॥ योवनाश्वोभाचमितुंसपरः प्रययौ परात॥ चंपकायत्रवकुलाः पुष्पीतास्तत्रसीस्थिताः॥ योवनाश्वोपि
नुरगं पुस्तुत्पचकर्णजं॥ संमुखं स्थितरुवासौवीक्षमानो नृपागमं॥ नानाकादित्रनादेनकम्पयन्नितवमेदिनी॥ स
तस्मिन्नेवकातेतुधर्मराजः समागतः॥ सदृशं नृपं पश्विगृहं सैन्यसमन्वितं॥ समुत्तीर्य गजादुर्मः समर्पितं गपना
धिपं॥ नमस्तुतश्चतेनापियोवनाश्वेनधीमता॥ तमुवाच सधर्मात्मा यथा श्रीमादयो ममः॥ चत्वारो वा भवन्वा राजन्
पञ्चमः त्वं तथा धना॥ कृष्णपद्ममलकुंडे सखायं पारायणस्य हि॥ प्रभावती च ते भार्या कुन्ती पश्यतु मां चिरं॥ जैमिनि
रुवाच॥ योवनाश्वोपितदेवमनत्रं प्रणतोऽब्रवीत्॥ प्रहृष्टवदन्तो भूत्या धर्मराजस्य श्रवतः॥ योवनाश्व उवाच
॥ ध्वंनो सिदेव नुरगो धंत्योर्ययस्य कारणे॥ भीमादयस्त्रयः शूराः संप्राप्तमप्युरीं प्रति॥ दृष्यके नुरयधन्यो रक्षि
तो येन पातितः॥ कपार्यः स सखा कैसो वै स्रवानां सदाग्रणीः॥ येन त्वं दक्षिणोऽंशे के सध्यापप्रणाशनः॥
जैमिनि रुवाच॥ प्रभावती च तां कुन्तीं दृष्यतीं चैव शाश्वतीं॥ समर्पितं गपनमस्तु तत्स्थो हर्षपरायणः॥ तथा कुर्वीत
नृपतिं नमस्तु त्पार्जुनो ब्रवीत्॥ नवती परमं वीक्ष्य धन्यं नवति नूतनं॥ तथा युधिष्ठिर राजा मान्यः पूज्यश्च सर्वदा॥ त
प्यास्माकं योवनाश्वो नाथो देवात्समागतः॥ जैमिनि रुवाच॥ सुवेगोपि च तान्सर्वा नमस्तु त्पजनादित॥ प्रोवा
च वचनं तत्र धर्मराजं महामतिं॥ किं वर्यायामिराजे तु दृष्यके तोर्महात्मनः॥ महिमानमती वास्ययत्स मोक्षार्थं

राम
१५

उना
मया ॥ विना कर्म च यद्वा शरीरं च धनं तथा ॥ धार्यते मानुषे मूर्खे स्तत्सर्वं प्रेतभूतसमं ॥ अतः परं ह्यधीकं शानमुच्यते ॥
दास्युर्ज ॥ तारकी धर्मराजस्य नरगः परिमो अती ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ततो हरिः परं तु हस्तस्य वाक्येन नारत ॥ स चैव स
स्थितं बीरमातिपरविपुत्रक ॥ प्रविवेकापुरी क्लृप्तो धर्मराजो न नन्दितः ॥ न्यवसन्नयाममात्रं ह्यित्युवाच युधिष्ठिर ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ त्रीगता धर्मराजो रणमार्गमासीहृष्टस्तनः ॥ यजस्यस्य मयोदरे मासे वैकादशे नृप ॥ तस्माद्द्रुपामवगरीमु
ग्रसेनेन पातितानां ॥ यौवनाश्वेन सहितो हयपातययान्ततः ॥ तव यज्ञे कथं सर्वं त्वया देव निमज्जितः ॥ आगनिधाम्प
हं सर्वं तथा कार्यं विधीयतां ॥ जैमिनिरुवाच ॥ तच्छ्रुत्वा वासुदेव सवर्तन धर्मतन्त्रिनः ॥ अनुज्ञां प्रददौ तस्मै ज्ञा
त्वा क्लृप्तस्य कानसी ॥ गते क्लृप्ते धर्मराजे व्यासेन हि संमन्वितः ॥ नरगं पातयामास यौवनाश्वेन वाजुर्नरैः ॥ स नाश्रक
रयामास मण्डपं चित्तशोचिनी ॥ व्यासी पश्यन् धर्मात्मा मरुतस्य कथां मिमी ॥ व्यासश्च कथयामास मरुतस्य महत्कर्म ॥
मरुतेन कृतः पूर्वयज्ञार्थं यज्ञे एव हि ॥ इदं स्तव रयामास नया ज्ञे जीवमानवः ॥ ततो नृपोऽपि संवर्तनारदादश्रुणोत् मुनि
॥ प्रार्थयित्वा क्रतुं चक्रे संवर्तनं शक्यावको ॥ स्तभयित्वा वरं दत्वा कृत्वा यज्ञं सुसोमनी ॥ यथा गतं ततो राजापुत्रैः स्ना
त्वा दिवीययो ॥ जैमिनिरुवाच ॥ युधिष्ठिरोऽपि पश्यन् व्यासं धर्मान्पुनः पुनः ॥ यथा मतिश्रुतान् सत्तन्त्रिकथयामास
पावनान् ॥ ४५ ॥ इति श्रीम० आ० ० मरुतयज्ञो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ श्रुत्वा व्यासमुवाच
धर्माधर्मराजो युधिस्थिरः ॥ पश्यन् वापरां धर्मान् सर्वलोकहितवहान् ॥ भगवन् कित्तरैः कार्यं सार भयभी
हभिः ॥ कथमत्र भवेत्कीर्तिः परत्र च कथं सुखं ॥ व्यास उवाच ॥ ब्राह्मणो धर्मशास्त्राणां ज्ञात्वा तार्थं न कुत्सितं

प्रकरोति शुभं कर्म तत्र सोऽख्यं श्रुतौ यशः ॥ परमं वादा ॥ श्रुतौ यः परमं वादा ॥ परमं वादा ॥ परमं वादा ॥
 च ॥ अत्रयः सर्वधर्मज्ञो राजा ॥ अत्रयः सर्वधर्मज्ञो राजा ॥ अत्रयः सर्वधर्मज्ञो राजा ॥ अत्रयः सर्वधर्मज्ञो राजा ॥
 प्रोपरत्र च ॥ वेश्यावनसमृद्धस्तु सत्यवादी प्रियाणि यिः ॥ गोशुश्रूषणकार्ये च तत्परः प्राणिनां हिंसः ॥ धामोति विभु
 लीकीर्तिगतिं कृष्णनिषेवनात् ॥ अश्वसेवने विप्रं द्विजतीनाममन्यते ॥ यशः परमवाप्नोति ध्यायानारायणं प्रभु
 ॥ विभुवाया भवेदगारिकामासक्तस्वभोगिनी ॥ बहुवादकरी दुःशाः हृष्टावेपुरुषं प्रति ॥ धनयुक्तागर्भपुरासा
 नीवसपक्षिणी ॥ सा जन्मपातयत्याशु पातितस्तु निजः पतिः ॥ तालुकामयते यस्तु न स जीवयतीत्यर्थः ॥ सार
 राडाडुः कृतिर्यातिशरिरस्पच विजमात् ॥ नित्यधर्मरिताया नुगृहकार्यरिता चया ॥ अश्रुषयतीति भुम्भुम्भु
 जेष्टं च देवरी ॥ प्राक्कर्मस्वभनाल्लभं विप्रते ॥ स्वर्गादिदं ॥ कर्मजिह्वतया तालुं स्वादुत्पावा स्पृशा भुव ॥ एतेस्तु
 तक्षरः सर्वः भर्तुः समं द्विजो हता ॥ स्वकर्मवशात्तस्तेऽस्तु तस्याप्तसंगतिंगताः ॥ स्थानव्यस्वपितुर्गहि नृपरेवा
 गृहं प्रजेत ॥ जटिलापवत्तु हताशो भने शुक्तितास्पसा ॥ सदाचारताया नुनया स्पेयभुनक्तवित ॥ धातत्वेरक्षरोतातो
 गोवने ॥ निजः पतिः ॥ वाडुकोक्षते प्रज्ञानस्वात्त्राहियो धितः ॥ स्वतनुयो धिताना लुभ्य शुभायोपवहते ॥ कृष्णतिष्ठदुपा
 राकेः परं क्लेशयते तनुं ॥ सागतिपरमप्राप्यपतितो के महिर्यते ॥ नवर्ततीर्थयात्रातानचका चिह्नमाश्रया ॥ कर्तव्याच
 नयाराजनशमः कार्यानि संशयः ॥ शीतभंगे नृनारिणां दोषालुचरुवः स्मृताः ॥ श्रीणां नैव नु विश्वासो मृतानां क्रिय
 तनरेः ॥ चित्तासमाश्रिताना लु विश्वासो न सुखप्रदः ॥ बहुधा हसते यानुवान नु परिहृम्वति ॥ दृष्टा मुमी सत्वीरिता प्रस्वत

स्सुधावति॥ गायत्री सुखं हृष्टाकर्णं च श्रुते कथं॥ सा श्रुतं मस्तु चैवं कुरुते तत्तुते हृष्टा॥ ईदृशो ना भवे नारी विज्ञेया च व
कं नरैः॥ इथा परं हृष्टाति हृष्टाया श्रुतिं जनं॥ इति कां जननीं वीति ता नृत्तु वपारगा॥ माता कारि नापि की तु नदी वर
हरे वर॥ फलवतं पत्राणि विक्रान्ति नृया॥ सैरश्ची वापि दासी वनं घापति विवर्जिता॥ सूरिका धनहीन
मुनया कापाति नीनटी॥ इदृशी नीतज्जमेन यस्यानुष्मति मानसी॥ स्वेरिणी जमि रशी सा विज्ञेया धर्मनरन॥ तस्मा
द्रक्ष्यो ह्यस्य गार्थं न विश्वास कथं च न॥ प्रजापालय भद्रं ते ता मुनयः सुपेक्ष्यति॥ अश्रय के योपि नो नास्ति कोशु
न रुचरः॥ समीपे चेति स्थितो राजी प्रसादा अकृतः पुरवः॥ नावरति वर्ये धर्मं सर्वलोकास्तथेव च॥ नावते यद्विदे
वेशं देवकी नरनृ हरिं॥ नास्ति कास्ते नराज्ञेयाः सर्वधर्मवहिः कृताः॥ तेषां मातापत्यं स्पृशं मनसापि हि नाचरे
त्॥ आराधयति देवयः प्राणिनां मुक्तिं देहं हरिं॥ देवतुल्यं स विज्ञेयः चारुतां तोपि हरेः प्रियः॥ ३२॥ ॥ इति श्री महा
आश्व० प० व्यासवाक्यं नामाष्टमोऽध्यायः॥ ८॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कथं नृत्तु स्त्री स्थिरात्तात प्राणिनां नृगृहे भवेत्॥
गोविन्दे नृसत्तवा सः कथं जायेततदद॥ ॥ व्यास उवाच॥ शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि यथा तत्तु स्त्रीः स्थिरायते॥ सत्यं
सौत्वीह्य निधेव प्राणिनां श्रुतिं विज्ञेयं॥ तत्र स्थिरायते तत्तु स्त्रीर्यत्र नारायणोऽव्ययः॥ पितरं मानरं पुत्रं व्रतं
नृपकमेव च॥ मंत्रं ते वाच व्रज न तत्र तत्तु स्त्रीः स्थिरायते॥ मायां पतिं पुण्यं त्रुणं मां कामं वंशं न व्रज॥ कृतं ज्ञानं वि
द्यामानीं हृष्टां स्त्री नृयो वदेत्॥ आर्द्रं नरे वते यं सुविनसाथे न पेत्तु क॥ अहं वानं कुरुते कर्म दत्त्वा वमधुरं वदेत्
कृत्वा शूरत्वं माजो हि न भवे शक्ति कथनः॥ परस्त्रियं तु संप्राप्तां मानं तु त्याज्यं जनुः॥ आरंभं शतं कर्तव्यं वापी कुरुते

आगच्छतु ॥ मथादिस्वप्नासादविप्रमं निरकारक ॥ मोरांवरयतेयसुसर्धतीर्थप्रकारक ॥ सनदानपरोभीतः पापनस्तपरंतप ॥ एवं
 विधनेरंप्राप्यवर्धमाश्रितेभुवि ॥ इत्यात्मानं जतयेवापिपुनश्चसीपति ॥ तथाचभूतकत्तरिधुतैवैवतवप्रियं ॥ प्रथमवारित
 आसिसर्वैः पार्थिववभुभिः ॥ इह तदेवित्तासाहुं हर्षीहर्तवरावृत्तेः ॥ अक्षैश्चतुर्भिर्वित्ताक्रीडितं तत्रशोभनी ॥ जितमित्यवश
 कुनिः पुरातनदेरातेकैः ॥ मयातदेवनातनुः कौरवानां कुर्वहस्यः ॥ तस्मात्रयोदशयुतैः क्रीडितयोत्रमानवः ॥ उपजतेस्य
 श्रियानित्यं योज्यतेपरभोजनी ॥ मदिदरापानमत्तैर्योग्यहयासकृतोचन ॥ साधुनिद्राकरोयसुगृहप्राकारस्तत्र ॥ तस्व
 रः काश्चनादीनांधातुर्नानुचपातयः ॥ रसासांचेवधान्यानामपहृशानपुस्तकैः ॥ तृणांकाशसमृहानांपुष्पाप्रतपस्तथा
 ॥ स्तेचौरवसुजातानांरमाश्रितेसउच्यते ॥ अमायाश्चैवसंक्रांतोव्यतिपातेचवैधृतो ॥ पितृक्षयोहेतीर्थविमेधुनीनरमागृ
 हे ॥ एतेनैकथितापार्थिअनकुहुं निद्रामय ॥ समानयतीगोविन्दयथायज्ञः प्रजायते ॥ विनातुवासुदेवतेवासातवमुख
 वरः ॥ ॥ जैमिनिरवाच ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्यामुनेरमिततेजसः ॥ प्रपुवाचानुजैराजाधर्मपुत्रायुधिधिरः ॥ युधिधिरश्च
 वाच ॥ याहिभीममहाबाहोहृष्टं प्रतिममाज्ञया ॥ तमानयाभुगोश्चैवपुत्रपोत्रसमं चिते ॥ यशोदादेवकींदेवीरुकि
 निंवारवर्तिणी ॥ एतच्छ्रुत्वावचस्तस्य धर्मराजस्यभीमः ॥ नमस्कृत्याथतां सर्वप्रययोधर्मकांक्षया ॥ संप्राप्तत्वापु
 रिरंम्यांस्वयंकृष्णेनपातितं ॥ यावत्पुत्रविश्ववैयातिमदिरंमाधवस्पाहि ॥ तावत्सकुरुतेनत्रभोजनं बहुभिः सह ॥ रंम्यं तु
 देवकीदत्तं पात्रेकाश्चननिर्मिति ॥ कवोत्तानांचनुष्पक्षिण्यस्तेसुघटितेहरिः ॥ पायसीचद्रुसंकासीमध्वेशकूरिणाशुत

पुंल्लङ्गमुदवर्णाभं पुञ्जावकाशं प्रभानहरीः ॥ नानाव्यंजनसंगुणं त्रिभिषक्तिभिरेव च ॥ हिन्दुरसेनुसादृशाफलमूल
पुतेन च ॥ वैकुण्ठेन कृतान्येकशतशोभोजने प्रभोः ॥ आक्षानुसिंसेपावनकरमर्दकृतान्छुभान् ॥ मरीचिपिप्पलीसादृकैः
वडुकसंगुतान् ॥ कठिनान्कठितान् यवभोजने मरिडोह ॥ प्रतेहनाः कृतायत्रकृतोत्तमसंगुतान् ॥ नानाकुमुदसं
मोदयुक्तेः सूर्यैः कृतहिते ॥ मण्डकालसुरैरंज्यः समासर्वत्रविश्ववत् ॥ सितयासेनितेनाथं सुगन्धेन च ॥ धनेन च ॥
मधुवर्णनगलेन युक्तेन भिषुभोजने ॥ काश्चनेन कुटारे वै स्थितं कंचनसंप्रभं ॥ घृतं सुवासितं प्रीत्यादत्तं देवाय
सोदया ॥ नत्रगोधूमपत्रेण च वडुकैर्कृतो ज्वली ॥ न घृतं दृश्यते तत्र काश्चन प्रभयान्वितं ॥ सौवर्गिकाः पूषिकास्तु श
तछिद्रास्तु वासिका ॥ पूषिकास्तु तथा क्षीरविकारास्तु प्रकाशिताः ॥ मनयः स्रजसंघाश्च मारुतीकुसुमादयः ॥ ययराः
कुम्भारंभ्यामावकुम्भांडसंगुतान् ॥ चटकात्रवधारंभ्यान् पुञ्जावकाशेवकीसुमः ॥ दिग्धारजातीमरीचेस्तु परितोर्दशात्म
भान् पुंल्लेनैवनेन नपि शुद्धतेनैव पूरितान् ॥ कुंजमाभाः श्रेहरीनाः सिक्षिता इव दुर्जम् ॥ दधिदुग्धयुताः केचित्ति
तितैश्च तसंभवाः ॥ आक्षारसयुताः केचित् तथा न्येकपयायुताः ॥ राजिकास्तु तमस्यस्थान् तथाऽन्ये सितयाससः ॥ रसेचन
भिश्चैवान्ये चटकानवधारिण्याः ॥ वज्रप्रभास्तु कृतिकाः चारुवीजमुखारिका ॥ शक्तेर्नीरिके च त्वंगशतसंगुताः
॥ घृतक्षीरसितान्द्रास्ताः कटोहेन पूरिताः ॥ लक्ष्मिकाथैकशरंभ्यान् तत्रैव परिकाः ॥ देवार्िकास्तु वैषट्काः कृता
श्चन्द्रेणाशेषिका ॥ मोदकास्तत्रैव भूता चारुवीजभताः परे ॥ सितयास्तु कृता चान्ये दुग्धेनैव विनिर्मिताः ॥ नारिकेलफलैश्च

[illegible]

महार्घं किं त्वं धनं वामे घोराष्ट्रे न वधिं ॥ किं वा पुत्रं मया पौत्रो राक्षसे न ह्युत्तरे ॥ किं वा स्त्रीभिः सहैवायं भोजनं कुरुते हरिः ॥
 ॥ जैमिनिरुवाच ॥ कुरु मया दद्यामांसे पुराणां चर्चुरास्त्रियं ॥ पर्वतानां महाशब्दः स्वयं कुरुते न वेदुः ॥ कथितं पी
 यमानं सोऽद्य टिकां घटितं च न ॥ कूर्वाणोऽपुं पटां रम्भाभीमसे न प्रमदीनीं ॥ अत्रात्रीमोऽपुनि न दंडुदीयवनमवुवी
 त ॥ तत्रापीयति यः पश्चान्स्यां प्रतर्क्य धितं कथं ॥ सूत्रिका त्रीनयः कणामियया कणो निवर्द्धति ॥ नास्माद्धेदेव धो
 न्यायः पापिष्यायास्ततो धिकं ॥ कर्मगुणे न जननिते मुशले न हस्ते न वा ॥ न भूतो नित्यदाशब्दं पुनरेवाह पाण्डवः ॥ वटकैः किं
 गते तागता गद्यापो यथा म्पह ॥ धिगमदीयो नित्यं त्रयस्त्रिंशत् नृभामकः ॥ प्रत्ये पर्वताय त्रविंशति हिमुरे
 तव ॥ वटकस्य वराक्षगाणां नाका विधीयते ॥ तेनाभासे न गोविन्दमाकुटुम्बप्रभक्षयः ॥ हरदेशां समायातमप्रभ
 क्षयमाप्ति ॥ अक्षितो नैव सुखदो भविष्यति हरे तव ॥ अधो न गमनीमर्ष ऊर्ध्वं गतोऽस्मिन्नेति ॥ यत्र प्रविष्टे न
 मया हृषते न चराचरं ॥ कुत्सयिष्यति वै लोकस्त्वामेव पुरुषोत्तम ॥ आशया परया प्राप्तं भक्षयान्ति हि पाण्डव ॥ स
 काकिने भीमसेनं नृपवाक्यप्रवेदिनं ॥ किं करिष्यति कुत्री सावित्री न भीममहिते ॥ तस्मात्पुत्रयुतां कुत्रीं न क्षयि
 ता सुखी भव ॥ पातिर्तं धर्मराजे न त्वयैवाद्या तपातिर्तं ॥ अत्रातु न गिनी भद्रा मन्त्रे त्वराक्षसं ॥ कथयिष्यति
 कस्मै वावाला पुत्रं विद्यो गिनी ॥ सर्वास्ति हरसेतुं तव दोषो न दीयते ॥ सर्वान् सृजति पश्चात् भीमसेनं नमो सृज ॥ स
 जसेयं हि मनाप्य स्वदा सं न हयामति ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ एतच्छ्रुत्वा क्व नस्तस्य भीमस्यामिमन्त्रे जसः ॥ उवाच देव

कीपुत्रोभीमसेनमिदेवः॥ श्रीकृष्णउवाच॥ स्वागतं नेभीमसेनसस्मितं भुवनेश्वर॥ मया च सहितो भीमभोजनं कुरुमा
दन॥ भीमसेनउवाच॥ तस्मात्सिद्धमयश्चात्मपरियुद्धं समादरे॥ तत्रैतत्त्रियजगन्नाथे परंतु प्रिये गतोत्सवः॥ श्रीकृष्ण
उवाच॥ भुज्यातां भवता भीममया दत्तं महावत॥ न व मे स्वंप्रिय किञ्चित् विनापायति धनं अयान्॥ न दारा न च मित्रा
णि न च पुत्रा न वा भवः॥ कश्चिदपि प्रिय नरः कुलीपुत्रा भन अयान्॥ एतावड्क्तावचनं गृहीत्वा दक्षिणो करे॥ भीम
सेनं भोजयित्वा सहैव समन्वितः॥ परिणव्रतति पञ्चाशि फलही॥ अमुमनोहरः॥ दिव्यचक्रकर्मरूपध्यामोद शुभा
वतः॥ गृहीत्वा वायुपुत्राय ददौ देवो जनार्दनः॥ उवाच च तदा कूरुः शार्ङ्गं जम्बवती सुत॥ प्रशुभं अग्निरुद्विग्न शह
शह मे दत्त॥ उवाच कृतवर्मा राण्डुं दुर्भितं प्रनाड्यै॥ यथा महजनाः सर्वे धर्मराजपुरे व्रजेत॥ ममाज्ञया त्वाजिमे
धैपश्यं त्वेते यथा सुखे॥ देवकीपुत्राः सर्वाः मातरे यातु पारुर्वी॥ रुक्मिणी सत्यनामा च सर्वा वधुः परंतप॥ ए
क एव पुरे रामो वसुदेवेन सीयुतः॥ राजधानीं पालयतु सर्वे गच्छाम पारुर्वी॥ अतः परं धर्मपुत्रो यज्ञस्थलं करिष्यति
॥ यत्किञ्चिद्दृश्यते वित्तं सकटेः कस्तुभैश्च नत॥ अश्वैरश्वतैर्यानुधर्मराज नि केतनं॥ सुवर्णमणिमानिक्यै रौप्य
मुक्ताफलानि च॥ यत्राहंत वदार्द्रां कथमेतत्क्षणां भवेत्॥ जेमि निरुवाच॥ कृतवर्मा महाराज समहत्पाथैर्दुर्भित
सर्वा प्रोवाच तन्नि लोकान् रुक्मिणो देशेन मारिष॥ सर्वा प्रकृतयश्चैव निर्गच्छन्तु ममाज्ञया॥ ब्राह्मणवेदविद्वंसः स
र्वशास्त्रविशारदाः॥ धर्मज्ञाः कार्यनिपुणाः श्रव्यः समदर्शनाः॥ पुत्रदारेः पुत्रैश्चैव दुर्भितः परिवारिताः॥ वैश्य
धनयुताः सर्वे वीर्याः कृत्वा वित्तिर्ययुः॥ भूद्राश्च निर्गताः सर्वे वर्णा सेवाप्रकारकाः॥ कींशोपजीविनः सर्वे बहुनी

लोपप्रसूतिस्मृतौ निकाः सुकर्मनेपपतिताष्टवनादुरणी तले नूनमेतंतुसंभाव्यं दुःखानां पतनं भवि ॥ एतत्तेषां
 वचं श्रुत्वा शंभोः शिष्यनरुत्थिता ॥ न स्मृत्वा न जानन्ति स्मरन् ॥ त्वेदं वक्ष्यामि ॥ पतिता नां पावनं हि नार्थं पश्चात्पितृ
 श्रयं ॥ ॥ जेमिनिरुत्थाव ॥ कृष्णततो ह्यंशुं प्रसमाहृत्वा गतो ययौ ॥ मध्याह्नं त्यज्यते सर्वैः नैर्धौ केः स्वपुण्यं हि ॥
 कशामादाय तत्रैव हि गुणं दृश्यत्पुत्रो ॥ धर्मराजस्य मार्गं तं यथा लोका व्रजति ते ॥ भीमसेने नरा हि तो दारे
 च परिवारितः ॥ कसं विना न तिष्ठति द्वारिका वासिनो जनाः ॥ सर्वे विनिर्गता ह्यस्ति स्वेष्ट्या कोतु केन च ॥ मातृ
 कारि हरिं वीक्ष्य दृष्ट्वा वचनमुब्रवीत् ॥ कथं मध्याह्निर्न ह्यस्ति निर्गमिष्यति मानवाः ॥ सर्वे गच्छन्ति देवेश सुवर्णं धनं जीवि
 नः ॥ वयमप्यपरं शोभ्याः सुमनोभिरलंकृताः ॥ त्वदर्थं संगृहीतानि सुमनां सिमयास्तुतः ॥ दद्यात्तु तव ताभ्यं वयमप्यदेयं तु
 मोक्तिकं ॥ इत्युवाच सुमुदितं वदन् नवमाधव ॥ तापपूर्णा कथं यमिदेव कृष्ण वदतु गा ॥ गुणायुक्तानि मातृमित्र
 हस्तात्वं जनार्दन ॥ इति तस्या सुवचनं श्रुत्वा न तोः प्रवीहवः ॥ दास्यामि भूदेः सर्वं ते तां दिनं मोक्तिकं वने ॥ धर्ममाश्र
 यमं इवात्तरयथा नृप्यति मे मनः ॥ एवं प्रेरयते यावत्तावत्तैः तां नितापरा ॥ अश्रुवत्तां कृष्णस्य प्रहसंती पुनः पुनः
 ॥ तैलानिः सरते देव भित्वा पूर्णं महाघणं ॥ व्यथां कृष्ण न जानासि मदीयां यत्र संनवां ॥ अधुने वस मुनीर्य गृहीत्वा
 स्मरुमेव च ॥ माग्नो न तं पतेनान् शक्यते तं लपूरिते ॥ गतिर्भवति देवेश तथानीति विधीयतां ॥ ७३ ॥
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधोऽष्टमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ भीमसेन उवाच ॥ कृष्ण २ महापुद्गे पश्येतास्तव सुप्रिय
 : नवां सर्वेषु पूर्वपुरं याति नापरा ॥ आत्मा कारी त्वेत्तं कारी नपि नीसी नहीतया ॥ त्वामेव स्वकुजा नानि स्वयति

त्रैलोक्यादि ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ नवान्न गृह्णति स तत्तपो ह्येवं कृत्वा को दूर ॥ स्थितो दूरं भीमसेनं वरं कथय शोभने ॥ त्वंच सर्व
 भक्तिगच्छां श्रीमद्वैष्णवजिने ॥ श्रीमत्पुत्रपुत्राविवेदांश्च सीमेह दिक्षिता ॥ चरयिष्यति मां यानुभविष्यति तां हि
 सा ॥ तस्मान्न कृष्णगताः सन्तु सवदित विवर्जिताः ॥ कृष्णसंगतिं यित्वा न सर्वत्र सुखमेव हि ॥ रुक्मिणीसहिताः सर्वाः स
 ध्वः कृष्णैकमो नसाः ॥ यतो नैषां किरिष्यति प्रियतां ते न केशव ॥ अन्यो न संसृज्यते तीनां क्रोधतौ भुवि विद्यते ॥ यत्र जायते
 वती जायते सैषा नैव प्रजायते ॥ वामाश्रित्य प्रजीवति ये जनाः सर्वतो मुखं ॥ सीभवति कथं भूमे पुनस्ते गतिवर्जि
 ताः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ स्थाने अष्टा जना व्रैव कर्ता त्वीपवनात्मज ॥ तस्मात्प्राहि परं या हि स मानय ममाति की ॥ एव तं तु
 समादि नृप यावद्वृद्धिते केशव ॥ सूतिकापतिता नावत्कलपेनातिगामिना ॥ साचाह देवकी वार्त्ता सृजि कीर्त्तयिष्ये
 ॥ वसुदेवाद्यो ये न यादवाः सन्ति ते न घाः ॥ तेषां मां सृजि कीर्त्तयिष्ये यत्पि परि वञ्चिता ॥ देवकी त्वीं च सुखेन
 हतास्मत्त देवतु ॥ आत्मानमात्मना वेद सृज स्पते न यादवाः ॥ तथा सृजति चोत्तमानं तेन जीवति माधव ॥ श्रीकृष्ण
 उवाच ॥ अथापयाशुभीमेतां वसुदेवं विलोकय ॥ सीपार्तिददौ भीमः स कृष्णार्त्ता हि सृजि कीर्त्तयिष्ये ॥ वसुदेवं नमस्कृत्य प
 त्नीमौ महामती ॥ वधाश्रितिपुटावग्रे चोचतुर्वचनं शुभं ॥ गच्छावो धर्म ए जायते यो जनाधिप ॥ तसु देव
 उवाच ॥ गच्छ ह्येका मापि न ज्ञा केशव ॥ नीयते देवकी धन्या या प्रसूता हरिं भुवि ॥ पुनरगमनं ते सुकरुवा कर्ममायु
 त ॥ धनं ते य प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो यथा सुखं ॥ ये वेदपाठकाः सर्वे ज्ञास्त्रं वेदं तितत्त्वतः परंपरादिनो नैव सदा शिष्यपराय
 ताः ॥ नेन या सहितास्तनु किमन्यो वृत्तसंक्षयः ॥ क्षत्रियाश्चापि नेन व्याधन धन्यपरायणा ॥ सुगुडकेशताः भूराः सध

माः संतुते न च ॥ इथाभिमाति नोये च ये वस्त्रीव वावर्तिनः ॥ विकल्पनाश्च संताज्यास्तथात्मसुतिकारका ॥ परोपतापिनोये
वृथाः कामपरावृथाः ॥ तथाभ्येपिनसंग्राह्याः ॥ शुभ्रावकवृत्तयः ॥ जामातृजेतवित्तेनये जीवतिनराः ॥ धराः ॥ अपुत्रस्य मृतस्य
वयेवगृह्णित्तुनी ॥ घृतकर्मरतानित्यं मपरिक्षितकारिणी ॥ वृष्टानारीकामयते येवतात् काममोहिताः ॥ मनुकाले
स्वकां भाष्यं यित्वा जतिविमोहिताः ॥ सहिताश्चैव मारीभिर्यनुभूतिजनार्हिनः ॥ समुत्सृजति येवीर्यांकुर्योतिषुतिरत्नर
परश्रियाभिद्व्यतेपिभुगाः ॥ पापनिश्चया ॥ तथापातकिनेरुपाज्याः स्वामिनीरामराहते ॥ परित्यज्यगता येनसाधु
र्षप्रतापिणः ॥ महापातकिनोयेवयतिनंदधयतिने ॥ मासोपवासिनींसाध्वींकामयतेनराधमाः ॥ अर्थिनंधनसंयुक्ता
विमुखयः करोतिव ॥ हरिद्रुस्तपसाहीनः कातरोवहुजल्पकः ॥ ईदृशीवापिनारीवापतिर्वचनतत्परा ॥ विमुखावर्मका
र्थेषु बहुडास्वकरीक्या ॥ नेनप्यानसखेवसेत्येवदातिन्मधुसूदन ॥ एषं पुवत्तं पितरं नमस्कृत्य प्रदक्षिणं ॥ ह्मवासंमक
कृतस्तेहः शुभं वचनमब्रवीत् ॥ सर्वज्ञातकीर्णामित्वयोर्कवचनं मम ॥ सर्वानुदृष्टान्परित्यज्ययामिनूनं नराधिपं ॥ नड
रासंगतिमिमेप्रीं प्राप्स्यति नराधम ॥ ॥ श्रीमसेन उवाच ॥ वसुदेवेन हृदयेन यदुक्तं वचनं कुर्यात् ॥ त्याज्याः सर्वजनाभूमौ न साह
सतं मम ॥ साधवो यत्र तिष्ठन्ति तत्र वासश्च ते सदा ॥ किमग्र निर्वृगो विन्दुद्वंद्वं चित्ते निवेशितं ॥ उयकारिषु यः साधुः स
धुत्वेतस्य को गुणः ॥ अयकारिषु यः साधुः स साधुः स हि रुच्यते ॥ समदक्षिर्भवाश्च दुःसर्वभूतेषु माधव ॥ श्रीमसेन स
वचनं वसुदेवाद्यो नृप ॥ साधुः परंप्रोक्तमिदं तुत्काविनिवर्तिता ॥ रामेन सहितो गच्छन् रुरोद सहियादवः ॥ किं करोमि

हृषीकेशत्वद्विद्योगेनजीवितं॥संयक्तज्ञानमिकार्यतेसंयक्तनष्टंनविष्यति॥रक्षादशरथेनैवविष्णोगाद्राघवस्वहि॥शाप
भावेनसंयक्तंजीवितंस्वप्रियंभुवि॥स्वर्गयोगश्चेत्तेभुक्तास्तेनधीरेणकेचलात्॥यत्स्तेनसतीदृष्टा॥हिरण्यपत्नीजनका
मजा॥एतावदुक्तावचनंपरित्यज्यस्वयींस्थितः॥नमुमोचस्वयंकृष्णस्नेहेनमहताष्टनाः॥जयाशुभंनकारोचमरात्
:संगतिंयया॥कृष्णंहीत्वातत्रैवमुमोचस्वयींहरिं॥आगमिष्याम्यहंदेवस्थीयतांस्थीयतामिति॥जैमिनिस्त्वा
व॥कृष्णंमरुतारजकुलसुदेवःपुरिययो॥भीमेनसहितःकृष्णःस्त्रीभिश्चपरिवारितः॥यावदुद्धतमागेऽसौताव
दृष्टमहत्तरः॥हंसकारणवाकीर्णवक्रवाकोपशोभिनी॥अमानपंकजान्नत्रदृष्टोपनिनीश्रुतां॥समाहूयाव
तीत्तत्ररुक्मिणीमाधवःप्रियां॥इमांस्त्वंपश्यशुभगेहरेभार्यामिनिदिनी॥गजेभुक्तीगृहीतानिमरात्तैर्विदहीकृती॥
चंदरीकहयवगांस्त्रीणांस्वीतंस्वचंचलं॥निजनार्थवचयतिरमयत्पपरअन॥अवितोक्तानिजैकांतंम्रायतिचनि
शागमे॥हृदयेकतुषंगृह्यषष्टदप्रस्वयतिच॥आथागमेप्रहृष्यतिचित्रंमेयोषितांमतिं॥यप्रिनीनासीनकुपद्रादि
हवितोक्तते॥कलुषयादृशंवासात्रिदानांदेवदृष्टते॥चंचलेनपरामृष्टंदिवाकीपत्यहर्निशी॥प्राणनाथनयाद्दी
ताःसंदृष्टेत्यथाधुना॥वासुदेववचःश्रुत्वारुक्मिणीवाक्यमववीत्॥स्मितंकृत्वाविश्रांतासीवक्रोक्तात्तत्रकेश
वी॥हृक्मिण्युवाच॥हरिर्जानातिनार्थहृपप्रिनीपद्मलोचना॥स्वसुतानागतासत्तापुष्पात्पेषामहाजान्॥
पुत्रपौत्रान्कथंतेतान्मरणान्नैवधारयेत्॥स्तेनैरुदस्योपप्रियाःपिवन्तमवागिरौ॥प्राणनाथसमीपमुपय

देवास्तकावपि दोषः कश्चात्र गोपातह विरं त्रयं तेनया ॥ इरे प्रियतुवी स्पैव कुस्तेव अर्तमन ॥ सतां मतं तदा भूमौ फसि
 त्याकारिती हितता ॥ कथं न म्मायते कृष्णनारीनाथो परां वजेत् ॥ रात्रौ विरहिणी वाता गृह्णित्वा पश्य पश्य ॥ मित्रा अतु
 हते नित्यं एष धर्मः सनातन ॥ पद्मिनी कुत्तमादाय मृतो निर्दिष्टा गिता ॥ अस्या मूलमहं वै प्रिकि मित् भाष मे हरे
 ॥ कुत्तं कृष्णमुखी प्राप्य मृतो सौ षष्ठो दयादि ॥ ये कृष्ण दृष्ट्या देव तेति एति कथं प्र नो ॥ प्रियो दये विरहिताय दिगो विर
 पद्मिनी ॥ जायते कमले रास्यः सीमो हयिनु शंकरः ॥ विहो क्य पद्मिनी नाथ विस्मि तो थ व दा धुता ॥ धरा ही पदा शुष्मा
 सगजहि पुण भव न ॥ तस्यारजसि पतितं जलम्पद समच्युती ॥ तयोर्जुलरजोभ्यां हि जातः पीकः कित्ताचुत ॥ पीकं विहो
 कते चित्ती न दानं च निरीक्ष्यति ॥ जायते तक्वा केन भीम सेन स्य शृण्वतः ॥ यथा सर्वगत स्तु न जत तथा वेत्ति ते भवान्
 ॥ प्रिया सुवरुः सीतय्यामी जाना सिदिने दिने ॥ न त्वन्य हि प्रपश्यामि चित्तयत्नं जनादनी ॥ यत्किं श्रुद्दुपते लोके त्वया
 प्राप्तीं विभाति मे ॥ ॥ जेमिनि हवत् ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा कृष्णस्तोषेण पूरितः ॥ समुत्तीर्य ह्या देवः समाह्वय वत्ता
 धिप ॥ अव वीत्केशवस्तत्र मेरी वादयमाचिर ॥ ^{संज्ञातेन वसायन्} एव ता पुत्रक रणाय न तेनैव ममाज्ञया ॥ इत वम्मा न था सध्वं चक्रे माध
 वभाषितं रात्रौ परिजनेनापि सहितो न्यवसदुरि ॥ कृताहिकः सप्रभाते सैयं तिज मनोदयत् ॥ शनैश्च शरीरा प्रो
 द्देशी धर्मता पतित ॥ मार्गे चिते ह्रीं विक्षयामराः पशुपातकाः ॥ ब्रजौ कसश्च पश्यति कृष्णं दधिभृतः परे ॥ गोपाताः
 शृंगहस्ता वगुं जाभरणा भूषिताः ॥ दुधुवुः कम्बलान् कृष्णान् पुष्पान् यद्विपुलारिणः ॥ वदिता गिह्वका न्येव
 वादयन् पुनः पुनः सरवाः स्मार्कं हि गोविन्देन रूपुत्रो न संशयः ॥ इति कुत्तं कृष्णं समातिंग्या स्थिता यथि ॥ गच्छः

निवहसंतपयेसाहसयथासुखं॥ ह्योदनं प्रयच्छति जातिकामपिकेचन॥ यश्च पद्ममाश्रमे वशी पारिकामपि मज्जरी॥ ग
 वो मयारक्षमाणः पश्यति यथासुखं॥ इदानीनाः स्वर्गप्राप्तात्वा विलोक्याति दुर्द्वरा॥ श्रीनारायणं पुनश्चाप्येहो भवामहे मये
 हरे॥ मोक्षिता मम गोविन्दत्वया मित्रेण सांप्रतं॥ कथं ह्यसमासु ह्यस्त्रीभिश्च यारिवारितः॥ कुतो मणित्वया लब्धः को लुभः कु
 न्नुदमे॥ तद्वाः कथासि पादो कंकुतो लार्न च ते हृदि॥ तत्रा परो वृषो दा कथं मृदा वे स न के श्वरी॥ यावद्दुदियदं ह्यर्न श्रीवत्स
 म्पद्विजन्मनः॥ नावद्भुमानय जातः सर्वं क्त मते हरिः॥ ॥ जेमि निरुवाच॥ गोपभाषि जमाकर्ण प्रहृष्टो भगवान्नुभुन॥ सर्वा
 न्नीपुण्ड्रदंशो स्त्रियैव समागताः॥ पात्रहस्ताः पुदीयास्ता ह्यस्मद्वनिता लसाः॥ सत्वरं माधवी द्रुमुं मार्जुयती निजंगर
 ॥ गृहकर्म च सर्वं न्यस्य काचित्प्राप्ता जुन प्रियी॥ अपरा प्राप्तां याती रंज प्रस्थाप्य गम्यती॥ सरजाः संसदि शुभे गच्छती कि
 त्तत्तज्जसे॥ भृशुवाच॥ जलप्रस्थातं तं मुग्धे नरजः परिशाम्यति॥ कर्मणा मतिर्न गात्री क्षातिर्नैव शक्यते॥ व्यथित
 श्रीविनीगे हे शर्वव कलुषं स्थितं॥ तस्मात्त गच्छामि गोविन्दं रंजसा पिष्टता धुना॥ मतिर्नैर्गम्यते सत्रजती यत्र हि पुकृत
 ॥ क्षिप्वा तत्ते वापी हि वा क्रियते मत्तनाशनं॥ पादपीठे द्युक्लमस्य जलमुक्ते कलवरं॥ विरजस्वी करोम्येषा लज्जां सं त्वज्जाल
 सदि॥ जेमि निरुवाच॥ काशिरुद्रेषु कर्वाणामरुदनं सा प्रतारिता॥ गोमये नोपति प्राप्ती काचित्कृष्णसमागता॥ एक
 त्पको मोहा स्त्रजं स्त्री प्रहरो नृप॥ उवाच केशव देव प्रहसन्ती पुनः पुनः॥ नवतीर्त गृहानर्त्यं कर्मणा यत्तया कृतं॥ यज्ञो
 दात्तं मुखे देवी मवनीर्ति पुण्ड्रदो॥ तथा ह्यंजगत्सर्वः तथा त्वं प्रति लोकयो॥ त्वदंशः कोपि गोविन्द जगद्भार्ति प्रदश
 येत्॥ नावद्भान्ना समागत्य दृष्ट्वा ह्यस्मत्समागता॥ नमस्कृत्य स्थिता तत्र सर्वं विस्मृत्य कर्मजं॥ भयं गोविन्द मासा

यतद्वज्रमिवोन्नतम् ॥ जेमिनिरुवाच ॥ ततः प्राप्ता महावृद्धिर्भगवानेवकीश्वरः ॥ कतिंश्चित् तस्मान्निधाय त्रयं मम
हृदयं ॥ संस्थाप्य वीराकारं सैन्यं तत्र नैवेशयेत् ॥ सुहृन्नुत्तममाहूय इदं वचनमब्रवीत् ॥ देवकीमातरं प्राह यशोदरे
हिणीमपि ॥ कृतीवैपरिचर्यात्र भवतीभिर्दिनेदिने ॥ वसुदेवस्य भगिनीजननी तार्जुनस्य मे ॥ अन्त्याष्टुतमाः प्राप्ताः
सेवनीयाः प्रयत्नेन ॥ अनुसूयारुक्तीन् त्र्यम्बिकायाश्च शोभना ॥ प्रद्युम्नप्रभुस्वासेष्वश्रुत्वा वचनं मम ॥ धर्मराज
स्वनिगरे बहुलोकसमीक्षिते ॥ बहुवीरयुते रम्ये यज्ञोत्सवविभूषिते ॥ रक्षणं च प्रकर्तव्यं भवद्भिः पूजनं तथा ॥ तावत्
जांभिवीराणां यावत्पार्थो न दृश्यते ॥ सर्वतीर्था निगज्जनिता वत्पापप्रनाशने ॥ यावन्नसिंहो जीवे दृश्यते गीत
मीनदी ॥ प्रद्युम्नेन यथागच्छेत् स्थीयते राजसीलया ॥ तथा च शक्यते नैव स्थानं धर्मयुते तथा ॥ न कदाचिद्भूवाभ्या
मपुःपुरे हि गजसाहस्ये ॥ यावद्दीप्ता महावृद्धिर्बिद्यमानः सदाश्रयिः ॥ जननीतवता देवी पार्थिवी न गिनी मम ॥ य
ज्ञस्य भावयन्ती सा भामया सहिता शुभा ॥ अयं ते तापिनारीणां मुदा विद्वन्निर्ग्रहता ॥ दीपस्तुता यज्ञकाले भावयन्ति
नृपार्थिवी ॥ अहं तत्र गमिष्यामि प्रथमं धर्मनन्दनी ॥ सत्कर्तुं स्वजनं च त्वीं समागच्छतु पृथक् ॥ एवमस्मिन् दिश्यतां सर्व
भीमसंदिग्धवीरावो ॥ एकैकीं ह्यमारुहः प्रययौ हस्तिनापुरे ॥ बालुदेवो महावृद्धिः परिमेयः पुरःसारः प्रविशत इ
रिवीक्ष्य नागरो सो महाजनः ॥ हर्षेन महता युक्तः सन्मुखो भूजनाधिपः ॥ आनुरागा योजिका सर्वे इदं वचनमब्रवीत् ॥ अ
स्माभिर्हृत्य ते कर्म भूतिस्वर्गे स्यात्सदा ॥ अग्निकोमादिभिर्यज्ञैः सह स्तस्मिन् रणक्षेत्रे ॥ यज्ञभुक्त्यज्ञकर्ता च कलदाता च क
र्मराजः ॥ अपूर्वो निधुवाणायः स चायं देवकीसुतः ॥ कथं धुमावयादृष्ट्या दृश्यते यज्ञनायकः ॥ यथाभक्तेन पार्थो न दृशि

ताये जगद्गतिः ॥ ततथा पावके नापि बहु सुखं किं तेन च ॥ कर्म न केन किं बहिः स प्रजिह्वेहि विप्र ॥ श्रीरूपि वतियः साक्षि
 त्वादि अहं कुरुते हितं ॥ स प्रजिह्वेहि कर्म फलं दर्शयेत् कर्मवत्तमवत् ॥ तत्रा प्रवीत हि जगत्त्रिभुवः पावकस्य सः ॥ अ
 स्माकं तु सदेवो रीकर्मदिनामनर्थाणां ॥ ततोऽप्यः प्राह ताव विप्रान् दृष्ट्वा देवकी सुतः ॥ यजर्ज सुकृते चास्य कृष्णाय
 प्रुप्रदीयती ॥ तेन स्वर्गनि किं कार्यं यस्मात्ते पतनं जंभय ॥ निर्भया विचरिष्यामः सां प्रती हरिणा वर्या ॥ जेमि निरुवा
 च ॥ एवं स्तुवतस्तस्यो रीक्ष्य यद्गुणं दुर्गं ॥ कुतः कर्म तदा सर्वं यदा देवेन वर्तते ता ॥ चराचरस्य देवकी गमना गमनादि
 क ॥ हि विविप्रान् शिष्यः प्राप्स्यस्व तिते सुजगत्पते ॥ जेमि निरुवाच ॥ दृष्ट्वा रीहि दृष्टुः सदा सन्त्यासि नो हिते ॥
 पादानं प्रवृत्तारो नमानारयणो गति च ॥ संप्राप्सिन उचुः ॥ नारायण स्वमात्मानमात्मना सिनमस्तुतः ॥ नारायणो
 ति हरि रासाभिर्वर्तुन पार्यते ॥ वचि निवर्तते यस्मात्स भवत पादयो नतः ॥ वेदाश्च वेदो हिवर्य प्रत्यक्षं त्वामुपा
 स्महे ॥ हे रूपे वासुदेव स चरन्ति चतुर्लोकवत् ॥ चरन्ति सन्त्यासि नैरुप अन्वलीयति मादिषु ॥ प्रणवो भ्यामर हितः प्रण
 तोपि पदविर्ज ॥ त्वदीयं चित्तं यत्ते वसदाद्यापि न वेतिसः ॥ श्री भगवानुवाच ॥ कर्मणा फलस्य न्यासात्पुंश्च विष्ट
 : कजेवर ॥ भवद्भिर्जनैः संपुंश्च विष्ट रूपमयं कृती ॥ हंसायथा भवतेश्च तथा कृष्णोऽस्मि भूतजे ॥ आक्योः संगतिः
 आसुरयो धर्मपुरे सदा ॥ जेमि निरुवाच ॥ अनुज्ञाति स्ततः कृष्णो राजा मागो जगाम सः ॥ प्रासादस्याश्च पश्यति यो
 षित आस्तो वना ॥ पराणां गणाश्च गोविन्दं विलोक्येदमथाबुक्नु ॥ कथमायाति गेविन्दो गरीजे तिसमं भुवः दत्ता
 हिकामुकोधूर्तः कृष्णः कमललोचन ॥ स्नेहेन सवत् श्रीमान् तु प्रसीदु निरंतरं ॥ श्री भगवानुवाच ॥ सर्वं पुराणं पुरुषः

हास्यति

स्थानाशजनेहिरु। सपुत्रसुकर्षीमुग्धैर्मतो धर्तुं न शक्यते ॥ सोऽशस्त्रीसहस्राणि येन भुञ्जति भूतेषु ॥ यन्नापुराष्ट
 दिनवहुपुत्राणि किंपुत्रं ॥ तथा हि कारणात्किं केकेऽवग्रहणोऽस्ति ॥ सकाममानसाः सर्वसिन्धादरेव धौस्त्रियः ॥ त
 स्मात्पुत्राणां पुत्राणां परमार्थप्रदं ह्यजा ॥ पुमान्युवानु वृद्धो वा न स्ये संसृज्यावयं ॥ पुत्रो भिन्नहृद्वा हि प्रोचनी
 योजनार्हः ॥ कृष्णान्द्रुहो न वेकश्चित् दृश्यते त्रमहाजनः ॥ धृते महाजने नाम नः सांप्रतं देवकीसुतः ॥ जातो सिमा
 यथा चास्य चेद्विनिवृत्तनेव हि ॥ कुडुबका मितायेन तथा वानरैर्कनैका ॥ स्त्री समूहमिदं रस्यं सकर्षपरिव
 रितं ॥ ॥ त्रैविनिहस्य ॥ एवं वृद्धाणां सत्सर्षं सर्षाभिः सहितायुतः ॥ नमस्कृत्यारिथत्वा कृष्णं देवतापि प्रतो
 चित् ॥ ततः कृष्णस्य पुरतः स्थितो वन्दितो महान् ॥ तेषां हृद्भुतमः प्राह रस्यं सुवनं श्रीयतिं मुहुः ॥ ॥ वन्दितोऽपि
 व ॥ प्राज्ञो देवकीपुत्रः कृष्णः कंसानिहन्तः ॥ अन्त्यापिनो हिर्यवो न वदेत्यंगमिष्यति ॥ इदं ममेति जल
 त्राजना मोहने जायता ॥ लक्ष्मणेन ते सर्वं स्वं नामोषधदायना ॥ सत्यं वचि न स्यं देहे न विष्यति गता मया
 ॥ अधयः कामजाः सर्वक्षय्यांति स्य कीर्तनात् ॥ बलायु रिति शरीरं कथं क्रमो हीं प्रति ॥ तामिदं वज्रम
 धेवै समुत्पन्नः पितामहः ॥ पितामातामहोऽस्य कस्यायं न न विप्रं हे ॥ नामग्रहणं मेवा स्य कर्तव्यं किं न हि
 ह्ये ॥ महिमानं न जानामि नामास्य गदिर्नु भुवि ॥ नामाति सुवहुन्यस्य प्रतापजनिता निव ॥ नीतिनिगमपा
 लो क्यही रेव नादिरुवा भवेत् ॥ मानुषाणां कथं मध्ये वसति भी न जन्मवात् ॥ कूर्मः कोतो यम न वरं श्रूयते
 न स्य पो र्ध ॥ अहुकेशिरेवार्यं विप्रं नृपैव कामनः ॥ एतां नि कस्य जन्मानि भुक्त्वा चास्य महात्मनः ॥ यन्मुख

न गतदोषस्तु किञ्चिदपरमुवाच तथा ॥ अविद्यन्ति न संदेहः क्लृप्तकोर्यं प्रविशति ॥ कतिनाममजन्तानि कथिता विजने
षु नि ॥ कुरुपाणि भ्रूवमत्वा जिह्वां किं मे हरिष्यति ॥ सर्वं हरतु गोविन्दः शरीरं मानसीति ह ॥ नामानि कीर्तयन्ते वराम
एमेति चे पुनः ॥ रामनाम्नापि सर्वज्ञः कः किल गृह्यति ॥ तेन नामाननुष्णानि देवो गोपाल मूर्तिमान् ॥ जेमिति
ह वाच ॥ सर्वं चित्तं यमार्त्तं न वारयामास के शर्वः ॥ प्रहसौ मुक्ति कीमाता तस्मै कं हवि त्रविनाम ॥ मुक्ताफलानि स
र्वं सादत्वा स प्रययौ नृप ॥ धर्माभि कारिभि र्दिवः सर्वैस्तैः परिधारितः ॥ ५५ ॥ इति श्रीमहा ० आश्व ० श्री कृष्ण
हस्ता नापुर प्रवोक्तानामेकत दशो ध्यायः ॥ ११ ॥ जन्म जय उवाच ॥ ततः परं किमभवत्स्मार्तिभाषितमा
दरात् ॥ किं जगाम स गोविन्दस्तन्मे वृ हितपोवन ॥ जेमि विरुवाच ॥ शृणु राजे दुगे विस्मयवृत्तेऽथ मध्वन ॥ म
हता वैवर्हण धर्म राजपुरे भद्रा ॥ स्मार्तकुतु ॥ सम्भगाचारवरणा दुर्धृता तस्य गोवने ॥ सैमक प्रायश्चित्त दाना स्व
मः स्माभिर्वितोक्तवन् ॥ नृपाज्ञया जनाः सर्वे धर्म मार्गे नियोजिता ॥ धर्मसंरक्षणार्थं हितव्या जन्म कृते भुवि ॥ कुर्वन्ति
पातकं ये च प्रहत्यादि कं हरे ॥ ब्रह्महाते मरुति च सुरा योगुरुत्तमाग ॥ तेनामग्रहणो देवपूजाः कृष्णवर्तिने ॥ ते
संस्पर्शो पंचमस्तु महापातककारकः ॥ एते पृच्छन्ति सर्वे स्मार्त प्रायश्चित्तं हि कीदृशी ॥ कृपया दीयते स्माभिस्तेषां
नामादि कं न हि ॥ पातके न समं वीक्ष्य प्रायश्चित्तं प्रयोजयेत् ॥ एतानि पातकान्ये यि स्वत्यानि च हनामक ॥ द्वादशा
दसुरावा तस्मान्नेषु २ भवन्ति वै ॥ द्वादशादसुरावा नागात्रिंशे च भुवि तिष्ठन्ति ॥ हरिनामप्रगृह्णन्ति न तिष्ठन्ति क्लृप्तवरी ॥
प्रपाकानि वसन्ति ॥ ये वनास्मिन् लोके वसन्ति ॥ एषस्तु स शयो घोर एव कथं च तगच्छति ॥ प्रायश्चित्तं प्रदत्तं न सदा

राम
२५

सच्चित्तसंस्थितः ॥ विलोचनानि ये मूढान् स्मरन्ति विमोहिताः ॥ तेषां मिह त्महं हृणा प्राप्य श्रित्तन विग्रहे ॥ धर्मशास्त्राणि
 सर्वाणि वीक्षितानि पुनः पुनः ॥ प्राप्य श्रित्तानि दृष्ट्वा निसर्घपातकं ह जित ॥ न कर्तुं न न हृष्टं ॥ प्राप्य श्रित्तं जनार्दन ॥ वासु
 देवविहीनानाम धर्माणां कथं चन ॥ ॥ जेमिनिरुवाच ॥ सर्वविधविचः सुखा प्रसन्नः परमेश्वर ॥ सदेवतेः प्रया नो गेह
 सुखान्नर्तकी गणान् ॥ प्रवर्तमानास्तुरवेः कृष्णा गमन कक्षिया ॥ रवदिना पुत्रं केनाप्य त्रियता केन के शव ॥ नत्त माधवमा
 तो क्पनर्तकी चकरं चिना ॥ चरितं वने दूरे रम्ये सुमनोभिर रक्षिता ॥ नेत्राभ्यां च द्वादश्या च भ्रममात्रा पुनः पुनः ॥ वंशकी ल
 क्तारे न मूर्दङ्ग कस्तनिश्चने ॥ ॥ नर्तक्युवाच ॥ सांभ्रमतीं जनावी स्य प्रहस्य तित वाग्रज ॥ तथिं रते पराः मूढा म ह्युमेतु यते
 हरि ॥ किं दानं किं तपस्वीर्वा किं ध्यानं किं चित्तदुर्त ॥ यस्मिन् रुते न गोविन्दो दृश्यते भुवि च क्षुषा ॥ ध्यानेन योगिना नैव लो न्या
 दृश्यते हरिः ॥ तं स्थितं मधुमेना न सर्वे पश्यन्ति योगिनः ॥ एकं तु दर्शनं चक्रं न व ह स्ते जनार्दन ॥ पश्यन्त पाणि पश्यो धृतं च
 क्रुचतुष्टयं ॥ त्वया परे धृता गंगा कपोत गिर सामया ॥ प्रवृत्ता वीहृषी केश कुक्षु तास्मि सदा वला ॥ त्वयैव तात्पते कस्य
 श्रुतते ब्रह्मणो लक ॥ तात्पते पुरत स्ते य मये ते सप्ता गो लका ॥ षट्त्रिंशत्सप्तका भावाः कृष्ण दृष्टे रदा हता ॥ क्रिय
 ते न मया तेने पश्य मे केन के शर्व नेत्राभ्यां कुसुमी कृष्ण गृहीतं तु मया भुव ॥ पश्यामि त्वां तथै वात्र विस्मयः परमो हि
 मे ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पदानि मम नृत्प स्वगायत्री त्वं वरानने ॥ न गतव्यं त्वया कपि स्थातव्यं मङ्गल सदा ॥ ॥
 जेमिनिरुवाच ॥ ततः प्रविष्टो भगवान् धर्मराजस्य पदिरं ॥ ददर्श धृत राक्षसा विदुरे वमहात्मना ॥ कृपेण स हि
 न्द्वारं कृती पुत्रयुधिष्ठिरं ॥ नमस्कृत्या यता न स च निष विष्टो वरासने ॥ आहिं प पीडितं वीरं माद्री पुत्रो तथा परान्

॥ नमस्तुभ्यं यथा र्थेन सधैरं तेर्जुनः पतिः ॥ धर्म एतेन वा प्राप्नोति स मां नतो वरु ॥ कृतीरु स्यात्संकीर्णोऽपदींसात्तनी
मपि ॥ **धर्मपुत्र उवाच ॥** कुशतं देवकीपुत्रं सुदेवमुखात्तना ॥ त्वया भीमेन च नीता यजेत्स्मिन्मां प्रकेभुमे ॥ देवकी च
यशोदा च रोहिणी चैव केशव ॥ मातस्तव सी प्राप्ता वभ्रुभिः परिवारिताः ॥ **श्रीकृष्ण उवाच ॥** वसुदेवश्च रामेन सहितः
पाहितां पुरीं ॥ अन्वसेध्वं च सी प्राप्ता नरनार्यश्चमारिष ॥ भीमेन सहिता सर्वे सति गंगा तटेभुमे ॥ अहमप्येव सी प्राप्ताः त
वह्निनिता तशः ॥ **धर्मराज उवाच ॥** पश्य पार्थ यदा कृष्णो ब्रूते प्राप्ता हि या दवाः ॥ नापे नानेन हिवर्यं नूनं धर्मतराः
क्षितौ ॥ निर्गच्छामो यवेतत्र यत्र ते सुहृदः शुभाः ॥ कृती च सौवतेरी च द्रोपदी सहितौ धुना ॥ देवकी सी मुख्या या नुसत्क
र्तुं स्वजनशतं ॥ महजनेश्च सर्वे रीमर्गच्छन्तु ममाज्ञया ॥ जैमिनिश्चात ॥ एवं सी हि द्रुपधर्मात्प्राप्त हस्तनिर्ययो
॥ योचनाश्चैव वीरेण सवलेन पुरा हृदि ॥ वादित्राणि च सर्वाणि जगुस्तस्मिन् स मागमे ॥ द्रोपदी केशवेनाथ स्वयं
स्मिन् त्रयाय यो ॥ नुरंगं पुरतः सत्त्वा सहितं भूपि वामरे ॥ गायन्ति गायकास्तत्र नृत्यन्ति कुशतानदाः वदन्तः प्रतिग
च्छन्ति सुवक्त्रे नुमागधाः ॥ तस्मिन् चले प्रवर्तिते शंखदुन्दुभिर्नादिते ॥ चक्रत्राणां विधाश्चेष्टाः सर्वे लोकश्च हर्षितः
॥ प्रभावतीं द्रुपुः कामादेवकीं रुक्मिणीमपि ॥ मरिणरत्नायुपादाय वभ्रुभिः सहिता ययो ॥ प्रयुज्यते वापते स्त्रीणां नाना
लंकारभूषिते ॥ एते यरि हनो राजा सकलमः चाप्रवाच वः ॥ ततस्ते यादवाः सर्वे सेनायुधव्यवस्थिताः ॥ देवकीपु
त्रं स्वानात्र शिविकाः समर्तकताः ॥ सुवर्णमणिगणैश्च द्वाश्चित्राः कौशेयसंहताः ॥ एकानुश्रितविक्रयव्रतत्र नारिजात
नृप ॥ वामरं वज्रं नृहा ह्यारुहं प्रसर्पति ॥ ततो युधिष्ठिरः प्रीतो वज्रो कजनेनीहरेः ॥ नमस्तुभ्यं स्थितश्चाग्रे भूयते

अनमेजय॥ भीमोपविस्थिरं वीर्यगजाङ्गमौ स्थितं गुरुं॥ स्ववारणान् समुन्नीर्य पपात नृपपादयो॥ प्रद्युम्नप्रमुखैर्वीरैर्दुर्म
रजोनमस्कृतः॥ अर्जुनादोः पाण्डवैश्च देवकीसानमस्कृतो॥ गृहीत्वा बहुवासान्सि यमोदादेवकीतथा॥ सौवतेयीं पृथां तत्र नम
स्कृत्य करेददौ॥ प्रभावत्यान्विता देवी यार्धती कृष्णमातरं॥ नमस्कृत्या खिलनस्ये वस्तुजानिददौ नृप॥ प्रिया कृष्णस्ययाः स
र्वहर्षिभिरागो प्रमुखाः शुभाः॥ तस्युः कुतीं पुरस्कृत्य प्रणिपत्य ददुर्दुर्नी॥ रुक्मिणीत्वरिता तत्र द्रोपदीं द्रुपमागता॥ कन्दरीस्त
जातानि पासां सितविधानित॥ ददौ प्रणम्य मामां च तथा सखाश्च योषितः॥ प्रददुश्चा प्रवीत्सता द्रोपदीं स्मितपूर्वकी॥ कथं
कृता त्वया यश्च वशो नमो निरंतरं॥ एकोनशक्यते स्याभिर्वशीकर्तुं जगत्पते॥ न मेवाहित्वयामं न्ये गृहीतं दुपदा तस्ते॥ भ
गिणी भवती तस्य हृदयं ते कथीहरी॥ ममुञ्चति क्षणमपि तं विना त्वं न जीवसि॥ अत्र स्थाने संहतानीषश्चानामपि सीनिधौ
॥ कथं गृह्णामि गोविन्दं तदुपायं वदस्व मे॥ ईदृशं कर्म कुर्वीता तत्र सो नमस्तजनात्॥ भयत्र कुरुष्वे स्मत्तामं न्यसेधर्मक
र्तुभिः॥ द्रोपदुवाच॥ त्वदीयं मानसं सितं सपत्नीं प्रतिगच्छति॥ त्वका कृष्णश्च स कुराजा यसे कर्मणः फलान्॥ त्वया पम
त्रितः कृष्णः समागत्य ममाश्रये॥ दर्शयन् देव सकलमात्मनो हृदि सीभव॥ तज्जामदीया जगति कृष्णनेके नरक्षिता॥ इयं
धनसनामधो वस्त्रं हत्वा क्षयं मम॥ त्वयानशक्यते दातुं चेत्तं कर्षसि जादिवी॥ मम भ्राता त्वं प्रताप्य दत्तातिव सना निमे॥ त
त्तां पश्यती देविकर्मजातं यथाविधं॥ नारदाय त्वया दत्तो माधवः परिरात्मनः॥ परिजातस्तु देवानां मण्डनं यत्पुरा
दत्तं॥ देवद्विजगुरुणां हितं नैवात्र पंडिताः॥ प्रतिगृह्णीषु भगो त्वं गृहीत्वानतः शुभे॥ नारदं चैव गृहीमि प्रतिगृह्य
जनादिनं॥ प्रदत्तवान् कथं मम त्ववस्ते जगत्पति॥ कृष्णादप्यधिकं त्वत्तैः॥ किं त्वं ने नधीमता॥ जेमि निरुवाच॥ स
वं विधं प्रवृत्तानां द्रोपदीं सौ नन्दतां॥ नमस्कृत्य संध्यां प्राप्तां नमस्कृतुं विशंपते॥ प्रणिपत्यार्पयामास वासांसि मणि

कांचनं ॥ उपवीर्यावीनकेतुसखीभिः परिवारिताः ॥ नतोऽब्रवीत्सत्यभामा नुरंगं वा र्जगामहे ॥ देवकी सहिते सखाः कौतुकं
 मम विद्यते ॥ तद्युत्वा भाषितं तस्याः कृष्णराजानमब्रवीत् ॥ नुरंगं द्रष्टुं कामापि देवकी च तं नृप ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स
 धृतिश्चतुर्वैवीर्यं रथसागजमस्तके ॥ सादिनी च भवत्त्रयपतयः शस्त्रपाणयः ॥ सखा नारायणश्चायं ह्यपश्यति हवि
 तः धोम्यपूजां कारयितुं हृष्यतु परमस्त्रियः ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ सर्वाभिः पूजितश्चाधो वीरसादिवत्स्थिताः ॥ अगारुः
 हस्योषितस्तत्र गवाक्षवीराणकस्यतु ॥ पश्यति नुरंगं तत्रावृत्तमानं महोपते ॥ अस्मिन् हि समये राजा प्राप्नुवाननुशास्य
 कः ॥ मरुता परिवारेण श्रीमता जनमेजय ॥ शास्त्रस्य संस्मरन्नाशं वीरमानो राजनादिनं ॥ धर्मराजपुरे दृष्ट्वा हर्षितो भू
 त्सभारत ॥ नृपतं ह्यमा लोक ॥ जगत्प्रहसन्निव ॥ पृष्ट्वा तं स्थापयिष्यामि गृध्रस्य मथाकरोत् ॥ सुतारं स विवर्तत स म
 ह्येदमब्रवीत् ॥ धाता मे सोधमा हूः कृष्णेन भिरुजो जते ॥ शास्त्रो नाम महाबाहूः स देवोऽत्र वि लोकवते ॥ स पौत्रपुत्रो
 यज्ञार्थं सदारः पाण्डवप्रति ॥ निमन्त्रितो हि सीताप्रोमाद्यगच्छतु केशवः ॥ ध्रुवीं वि लोकगह ॥ स्थिरस्था स्थितिर्गरे
 ॥ इमां सेनां महियां हितपापातयमारिष ॥ यथा गृह्णामि गोविन्दपार्थश्चरिणी वरं ॥ श्रीमसेनादयो वीराः प्रद्युम्न
 सहिताः श्री ॥ पालयन्ती वत्सं सर्वधर्मराजस्य पश्यतः ॥ तस्मान्मदीये सीग्रामे सर्वैरपि न केशवः ॥ मोचनीयः प्रय
 त्नेन धारणीयः सच भूरु ॥ पश्यन्तो रणे कृष्णगमिष्यति विलोकिता ॥ तं द्रष्टुं यातयिष्ये ह्यः कृष्णधरणेऽस्य
 मः ॥ भ्राता पासु सुहृद्वा सुसुतो वा भित्तु वा सखा ॥ वासुदेव विहीनो यो न मे भ्राता न मे सखा ॥ किंगजेः किं रथैश्चैव
 यतिभिर्किं ह्यैरापि ॥ येन पश्यति सीग्रामेन गृह्णति जनार्दनं ॥ कृत्वा तु कुतिलं काम्यराजवितापहारकं सर्वेति

नयस्मिन्मृत्पाहिनिखिलं स्वमे ॥ नापराधां भूतवशित्तमदीयोरज्ञसौ सनात् ॥ इत्येतैरुपविमुक्तैर्यथा भवति मेः प्रियं ॥ कुहीना व
र्मकुशलप्यथायुदुपरायणा ॥ इत्वात्मनस्तु सर्वस्वस्थाप्यायुडेमही भूजः ॥ ते जयतिरगोशत्रून् राजा मिहयशस्विनः ॥ नास्माकं
केशवादन्यो विद्यते सुखनाशनः ॥ तस्मादेकं तु बहवो धारयन्तु रमापतिं ॥ न दोषश्चात्र भवित्ता धर्मस्य सनातनः ॥ दातायः
यावित्तानेव विमुखः संमुखः सदा ॥ इत्युपागारयंत्रित्यं सारथोपिविहंगमः ॥ अक्षे शोयमदाहोयमहे दोयं निरंतरं ॥ क
थमेकेन सीग्रामे सधर्तुं शक्यते हरिः ॥ इत्युपाग्रहणे वेत्ति उत्तानचरणात्पुनः ॥ स इरे विद्यते वातः पाताते वहिरेव च ॥ किञ्चि
द्विभीषणो वेत्ति प्रह्लादः संमगो वतु ॥ ग्रहीतारं नारदं तु वदत्येवमृषावच ॥ सत्यमा मापतिं वदुं पारिजातकरागतं ॥ सध
नुमसमर्थोसौ नारदो दत्तवान् पुनः ॥ नान्यतस्मादग्रहीतं एच्छामि रणमण्डले ॥ स्वपौरुषेण गोविन्दधारयिष्ये ससेनिक
ः ॥ जैमिनिरुवाच ॥ एतावदुक्ता वचने सरा जासी स्थिते रणे ॥ गृध्रव्यूहमहावीर्यः श्वेतद्वजो दिशो भित्तः ॥ तद्वहिरंग
जामतो हयाः पुच्छजिह्विरे ॥ रथाश्चक्रान् प्रनेदुश्च पादाताश्च विरेजिरे ॥ दृश्यते तस्य ते वीरानाना संकारमण्डिताः ॥
दिशाम्बरधराः सर्वे सर्वतः भास्वरा इव ॥ कपायः क्वच गोविन्द उत्तिजस्व त्रैश्वर्या ॥ रक्षन्तस्सुरगं सर्वं पश्यन्तः कृष्णव
र्त्मते ॥ १०० ॥ इति श्रीमहाभारत ॥ अष्टादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ जनमेजय उवाच ॥ नीते ह्येकि
मभवत्कथं कृष्णेन मोचितः ॥ पुद्गलं प्रेषिताः कैः शतमेव हितपोधन ॥ जैमिनिरुवाच ॥ भरणराजेन्द्र वक्ष्यामि तदा कृ
ष्णेन यत्कृतं ॥ पारावता ह्यनीतं विलोक्य हृदि लज्जितः ॥ आरुरुः स्वरथो दिव्येदारुकेन नियंजिते ॥ पाञ्चजन्यं प
रयित्वा धर्मराजमथाब्रवीत् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ अनुशास्तेन वीरेण तुरंगमे धुना हतः ॥ पश्यन्तियुव वीराणां पा

एवमनन्तथाग्रतः॥ त्रियश्वैवत्रयशक्तिवैषामहतीनृप॥ नवानुथस्थसंग्रामेपश्येत्त्रकुहलं॥ सात्पकिः कृतवर्माचिप्र
धुम्निश्चिनयस्तथा॥ यौवनाश्वोमेघवरैर्महादीयुत्रैर्महावहो॥ एतेचान्येचवहस्तवरक्षानुमराडली॥ अहंकोदर
पार्थः प्रधुम्निश्चिनिरेवच॥ दृष्टुंकेतुरयंवातःशाम्बोनिशठएवच॥ एतेपञ्चनुरगंमोक्ष्यामोमहावहात्॥ कश्चित्
रस्थितंमेशगृहानुसचवीटकं॥ जेमिनिरुवाच॥ पुनरेवाववीहीरःशृणुवृत्तिनोरथा॥ समानेयतिथेश्चायंसा
हिगृहानुवीहृकी॥ तेसर्वेक्षसवचनंश्रुत्वावीरःसुहृदृणं॥ नस्युविगतसंकल्पाश्चित्तयतःपुनःपुनः॥ मुहुर्तमात्र
क्षमस्थितःपारणेसवीटकः॥ ततःक्षमसुतःश्रीमान्प्रधुम्नाहस्तसीस्थितं॥ जग्राहवीटकंतनुवचनंचेदमवव
त्॥ प्रधुम्नउवाच॥ आनयिष्यामिनुरगंशास्त्रसेन्यगतत्वं॥ इत्युक्त्वाप्रययौकर्मिःसन्नदुःसुरधेननं॥ अतश्च
स्वंतृणीकृत्यतस्मिन्वीरसमागमे॥ पारवततिनैरश्वैर्मर्गिकाञ्चनमूषणैः॥ पुराणान्तरथांदिवाग्मीनकेतोःसुतस्य
तं॥ निरिक्षमगवास्तंतुपुनरेवाववीह्व॥ महावहात्रवीरंतंघनमधेयधारवि॥ श्रीकृष्णउवाच॥ द्वितीयश्चात्र
गृहानुमत्करादीटकंनरःप्रधुम्नसहितोत्थानुयोरुर्षयस्यविद्यते॥ जेमिनिरुवाच॥ तच्छ्रुत्वावासुदेवस्यवचन
तस्यवीटकं॥ दृष्टुंकेतुरुवाचिदंतच्छृणुष्वविशाम्यते॥ दृष्टुंकेतुरुवाच॥ अहमेनंसाहायार्थंप्रधुम्नंयामिसंगरे॥
अनुशास्त्रंमहावीरंगृहीत्वाक्षमसन्निधौ॥ नान्येद्यदिगोपिन्दुप्रतिज्ञाशृणुमेविभो॥ ब्राह्मणीगमनास्तुद्रोस्त
नदहृणांगतिं॥ प्राप्नुयांतामहंनंतंमहानरकदायिनीं॥ आहुमुग्राहणामन्दोमैथुनंकरुतेयदि॥ सगतिंयाति
यंदेवप्राप्नुयांतांमहाध्रुवं॥ अनुकालेयदाभायायिरित्यजतिमन्धीः॥ तस्यापिगतिमागतिमहंगच्छामिनान

ये ॥ दीयतां वीतकोमिहं नानृतं मम नाघितं ॥ ॥ जैमिनिस्त्वाच ॥ ताम्बूलं वासुदेवेन दत्तं कर्णाय जायते ॥ प्रययौर्तनमस्तु त्वष्ट
केतुस्तद्वारधीः ॥ सहैककार्ष्णिना युद्धे ह्यिनूयो ह्यंतदा ॥ प्रविश्य सैन्यं तद्योरनुशास्त्रेन पालितं ॥ शीर्षं च पूरयामास न
मविश्राव्य चान्मनः ॥ ततो रणो ह्यस्मत्पुतं दृष्ट्वैकेतुसमन्वितं ॥ तिष्ठति ह्येति भाषत मिदं वचनमब्रवीत् ॥ पातयत् तन्निजं सैन्यं
वीक्ष्य तस्मिन्महाह्वे ॥ ॥ अनुशास्त्रं उवाच ॥ कथं भवानसौ गरेऽस्मिन् त्वत्कारं म्यांति जां पुरिं ॥ प्राप्ता मम समीपेऽद्य मत्वा श
त्रुं हि मां पुनः ॥ त्वमर्तगः पुष्यवाराणः सर्वजनयनाश्चिषा ॥ कृष्णं देवप्रविष्टे सिद्धयः पूर्वमया श्रुतं ॥ तयस्त्विनो यत्र तिष्ठ
तियत्रैव प्रतिवृत्ताः ॥ विवेकरहिता लोकाः पौरुषं तत्र तावकी ॥ ॥ जैमिनिस्त्वाच ॥ तच्छ्रुत्वा तत्तर्जस्य प्रशुम्भः पञ्चभिः
शरेः ॥ ताडयामास सहसा सूर्यपतिमनुशास्त्रं कौ ॥ रणो शास्त्रोपिता वाराणां मध्ये विच्छेदवर्गेतः ॥ वारो नैकेन हृदयं विभेदा
स्पृत्वा रत्रिव ॥ सभिन्नहृदयः काष्मिः कश्मलं चाविशन्महत् ॥ भ्राम्यमानः शरेणाजोपतितः कृष्णसन्निधौ ॥ मुहूर्तिं वीक्ष्य
कृष्णोऽपि प्रशुम्भं तज्जितो हृदि ॥ समुत्तीर्य स्थान्मोहं हित्वा नन्दकं करे ॥ ताडयित्वा पदापुत्रं मिदं वचनमब्रवीत् ॥ क्रोधेन म
हतायुक्तो भत्सयामास भारत ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ उतिष्ठेति हरे भूदनेयं दारावती पुरी ॥ यत्र त्वया क्रीडिते रत्नवचैत
स्तुदारुणं ॥ मयेतच्चित्तं नित्यं प्रशुम्भस्य प्रभावतः ॥ न भयं यत्र न कापि भविष्यति रणमम ॥ तच्छ्राम्यात्र संप्राप्तं प्राप्तां
चापि महच्छ्रयम् ॥ त्वया पुत्रेण तु दृष्टं वीराणामत्र पश्यती ॥ किमर्थं रक्षितश्चासि वा तत्त्वे सर्वरेणाहि ॥ संवरेण पुरानीतो
गृहात्ममनिशागमे ॥ त्वया सिंहे पुरीं त्यक्त्वा मुनिर्भूत्वा निशानय ॥ जनमध्यो न वै वासस्तव योग्यो भविष्यति ॥ निजं शत्रुं हि
पुनर्यस्त्वांतिरिक्ष्य समागतं ॥ कुशप्रवृत्त्या सर्वं करिष्याति च भस्मसात् ॥ भवान्चाराण पुरं यातुं तत्र त्पायमहाजनाः ॥ न

ससम्भितं मत्पापास्तयिष्यंति नापरे ॥ शिवपूजापराहोकारुत्वं शत्रुः शंकरस्पव ॥ ज्ञात्वा ते स्वामिना वैरं पातयिष्यति मे
मतिः ॥ गर्भेन गलितश्चास्मिन्किमरणजात एव की ॥ अत्र प्रतिज्ञायामृदुन कृता जीवसे कथं ॥ करान्मम न गृहीतयिष्यन्तीह म
हावत्साः तत्र यत्राणि प्रथमं कथं गृहीता निहि ॥ जेमिति रुवाच ॥ एवं वदंतं वसुदेवनन्दनं जयाह भीमस्स पुमान् व
त्ताधिकः ॥ आकेपित्कोपितः रणितानि जगाद भीमो वचनमिमारिष ॥ ॥ भीमसेन उवाच ॥ मैवं वदस्व धीरः प्रशुभं मा
नितं प्रति ॥ नाये भग्नो भयाच्च त्रोर्ध्वा रणघाताः समागतः ॥ पदासंतादिनो वलिः क्रोधेन महता त्वया ॥ परदुःखं न जाना
मि सर्वेषां सुखं दो भवान् ॥ कस्याप्यतायितं कृतं कस्तद्वन्यो धिकः पुमान् ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ भीमगच्छ रणो यो दु
मनुशास्त्रं महावतं ॥ मया स्पृश्यमितुं यश्च कर्म पुत्रस्य यो रूषं ॥ जेमिति रुवाच ॥ ततो भीमो रणश्लाघी प्रशुभं स हि
तोययो ॥ पातयामास तत्सैन्यं गदया क्रोधमूर्च्छित ॥ पदातिरेव राजे उरुश्च वक्त्रं प्रचोदित ॥ गजभिन्नादि धायुर्दुरथा
श्च विदही कृताः ॥ हयास्तघूर्णितांगा नररोधेण मर्दिताः ॥ गजं जग्राह दजे चैव किञ्च पगगणे पुनः ॥ रथास्तुरंगमैः साधु
धीरः सारथिभिस्सह ॥ गृहीता भीमसेनेन जीव्या हव्यपाथिता ॥ गजं रथं हर्य भीमो गृहीत्वा तीक्ष्णया करे ॥ भूमौ चि क्षे
पस्त्विति निःपिपेव पदापरान् ॥ विशीर्सा गात्रा वहवो मुखान्छो रणितमुद्धमन् ॥ बाहवः पतितारे जुः पश्चात्स्याद्वपन्
गाः ॥ भीमपादप्रहारेण भिन्दतां शिरसां वरः ॥ भिन्नानामेव भाराणानां धरणी चतनेन हि ॥ श्रूयते तादृशो राजा तस्मिन् वी
रस्येन च ॥ धृजाः करणकरा यन्ते वानेनाशु स्थितेन हि ॥ गजानरि रथिनश्चिदुदेसादिनां पतिनां तथा ॥ आसमेकत्र भीमो
पद्मासंघादयव्ययौ ॥ तावन्निरीक्षितस्तेन कर्णपुत्रेण पारुडवः ॥ अक्ववीर भीमसेनस्य तोषयन् नितिवभारत ॥ ॥

एषकेतुः कः ॥ भीमसेनमहाबुद्धिवालेकेनफलंयदि ॥ नवीनसंगृहीतंरिसंग्रामास्तं पतं ॥ चंद्रपः कः पितातोः स्वयंगृहीतवातकान्
 ॥ अनेनसंगृहीतेननेनतृप्तिर्विषयति ॥ ईदृशानांमहत्वाणिश्रद्धापापनिमारीष ॥ नवाग्रेऽप्यभिमानेहंकिमेकमनुवेष्टिर्न ॥ अपकी
 तिश्चिन्तातत्रविषयतिधरातेले ॥ पुत्रायुद्धफलंतेकं गृहीतं पाण्डवेनहि ॥ वदिष्यतिजननाश्वेतस्मात् ॥ ज्पाकांत्वयाधुना ॥ अस्यामि
 र्भीमसेनननुगृहीतिकेशरी ॥ सुधानुरोगजीहृतिनैकसर्पमुखेस्थितं ॥ महतां पौरुषं हतेकेहितं भवतिदेहिनः ॥ जेमिनिरुवा
 च ॥ तनोभीमोववीतवीरं हयकेतुमहावली ॥ फलानिः पीयवातस्य पित्राहस्तेप्रदीप्यते ॥ गृहानुयामास्वीरानुशास्त्रेनरधिप
 ॥ एतावदुक्तावचनं पातयन्निवर्षतान् ॥ अनुशास्त्रेनमायातीवारेनेकेनवशसि ॥ ताडयामासवेगेनमूर्च्छितो निपपातसं
 ॥ मूर्च्छितंभीममहोक्ताहस्मःकोपंसमन्वितः ॥ स्वयंयोद्धुंययौराजं सद्धुजमिवाभवत् ॥ दारुकेनरथोनीतः कृष्णस्यगरुड
 जः ॥ अनुशास्त्रोपिगोविन्दंवीक्ष्यमानंस्ततोग्रतः ॥ प्रत्युवाचमहाबाहुस्तद्वतिष्ठजनादिन ॥ त्वयाममहतोवभुः सोधमधो
 चपातितः ॥ तस्मिन्नवसरेपार्योस्थितोहंनन्दन ॥ पश्यतस्तवगोविन्दपुत्रकः पातितोमया ॥ द्वितीयः पांडवोभीमश्चित्रमे
 तन्प्रदृश्यते ॥ अहंनसीमुखस्तां हिस्मान्मेपातितानराः ॥ पूर्वजाः कृष्णजानामित्वदायोपातितविमो ॥ बृतेमहाजनः सर्व
 पतनंनकपंचनः ॥ जायतेसीमुखानां हिस्मस्यपुरतः सल्लन ॥ कर्पस्थास्यजियुद्धेस्मिन्नसमत्वंनैवविद्यते ॥ महारोः पश्य
 त्रिभिन्निः कृगमिष्यसिवेशव ॥ पलायितस्यदेवस्यस्थानंवेदिसतामानः ॥ तदेवतांवर्कं दुर्गमन्योर्जुनं नशक्यते ॥ महारोः
 पश्यभिभिन्नः शक्नोन्नैवतुजीवितुं ॥ तोह्यप्रादिभिर्दोरैः प्रपञ्चदिपदातिभिः ॥ स्वसंगाणादर्शयति शीतं त्वीहृदयेखिलं ॥ न
 एवनिर्त्यगोविन्दजवगुप्पकाशकाः ॥ नतस्यांसंगतिभूमौ कुर्वत्यत्रातिमोहिताः ॥ संमन्त्रनिर्जितान् न राजागस्तेनसंशयः ॥

ज्ञेयमिदं रूपं ॥ एतावदुक्तावचनं विद्याधनुर्गात्रशब्दे ॥ ननु भिक्षुह्यान् राजनत्र साभि श्रवत्ते वरा ॥ अहमगमधुधानतस्मिन् चले वि
 श्रापते ॥ नृदृष्टः केदावस्तेन पुनः प्राप्नुयात् ॥ ॥ अनुशास्त्रं उवाच ॥ कस्माद्विलोकितः कृष्णो गन्धार्वाश्वात्ताम्युन ॥ इदं ते स्वं न
 पश्यामि न ते हस्यामि ह धुना ॥ किं वामदीप्ये राक्षसे वैश्वदेवे प्राप्तास्मिन्ननु ॥ तं त्विन्द्रापिकं न्यावाधनं स्वीकृत्य मया ॥ यामवे केन नृदृष्टे
 न हत्ता कन्या धनेन च ॥ अथ वारजसा युक्ता दुहितं निजमन्दरे ॥ आविवाहिता धृता मन्त्रे जनकेनाल्पमेधसा ॥ किं वामदीप्ये के
 चत्र पुत्रहीनस्य पातिनं ॥ धनं मृतस्य मद्भृत्यैः पिराणैः पापकारिभिः ॥ रजस्वतां प्रियामूढा दिवा किं संगतिं गता ॥ सुस्माता किं
 न संत्यक्त्य निशाम्ये च कामिनी ॥ भूराहत्या भवन्ते सांस्कामानां धराजते ॥ सख्येनाशो न वेने सांमहं प्राप्ता न केशवं ॥ दृष्टमत्र
 न पश्यामि किं पृष्ट्वा मिरणे हरिं ॥ मामवसुक्रजं किं वितुं विद्यते यदि तत्त्वं न ॥ तत्तनस्यै प्रयच्छामि यो मे दृश्यते हरिं ॥
 ज्ञेयमिदं रूपं ॥ हंसतीर्थे दिक्पीत्वा सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ पूतो यथा महाराज हरिं विस्मयथा भवत् ॥ एवं वदति वीर
 स्मिन् पुनः प्राप्तः स्वयं हरिः ॥ अनुशास्त्रं त्रिभिर्वारिणोर्द्धात् समरे हसन ॥ वाणं ते केनानुशास्त्रं स्तान् सरा ॥ न्याधवस्यसि ॥ म
 ध्वे विद्धे ह्यतस्मावचनं चेदमब्रवीत् ॥ पश्य माधव मदीयं त्रिभिर्वारिणोर्द्धात् भवान् ॥ मया कृतो प्रसंगो मे सा सुगेवा सु
 गाभिना ॥ मदीयमाश्रुतं चेकं न भवान्पातिनुं क्षम ॥ सहस्वत्तशरं वैकं स्थिरो भूत्वा महारुहे ॥ ततो ममोच नाराचं वा
 सुदेव स्पवक्ष्यसि ॥ तेन सत्यप्रहारेण संजुष्ट इव मूर्च्छित ॥ दहको वीक्ष्य गोविन्दं संजुष्टं तस्य ते जसा ॥ रथीरणा दयो
 वाह्यत्राजुगुधिद्विर ॥ हस्तकारे मरुना सीत्त कूर्मवीक्ष्य तथा विध ॥ पतायिर्न वती सर्वपापराडवानां च पश्यता ॥ हता
 सुत्रा नृपितुं वंघ्रं सुहृत्सम्वं धिवाधवान् ॥ उत्सृज्योत्सृज्य गच्छति वदं ने के परस्परं ॥ पुत्रवान्प्रयस्यामातृपिताह

पतिनेत्येव॥ पुनः प्रोवाच जनकं पलायित्वा जनस्थितिं॥ तव श्राद्धं महाशीर्षं करिष्यामीति निर्गतः॥ आवर्तं योजनः प्राप्तो भया
दन्वनुशास्यते॥ ततः सदा कुतो धीमान्माधवीवीर्यकेन यत्॥ तं प्राप्ते मूर्ध्नि हस्तं हस्तं हस्तं हस्तं हस्तं॥ कृष्णस्य नार्यः
सकृत् सवित्रं यमुखा नृप॥ सत्यं नामाही विधिं प्रवृद्धं वाक्यं मववीत्॥ सत्यं नामोवाच॥ समागतं रणतः पुत्री प्रमुक्तं
राकोविहं॥ उक्तवान् सिरुस्सारिणं बहुदुःखं करातिव॥ भवान्प्राप्तं कथं युद्धादेनुशास्य भयादिति॥ पात्यते जनाश्चान्ये मृतो
भीतो जगत्यते॥ स्वर्गं गच्छामि किं त्रायं तु रणं भूत्वा महाहवे॥ हंतुं तं पुनः शास्त्रं हियस्मात्भीतिः॥ समागतः॥ नत्वा हि दृष्टि
शस्त्राणि नत्वा दृष्टिं पावकः॥ र्गते गते मेवास्तु शीर्षं विनश्य केदाव॥ इति श्रीम० आश्व० सत्यं नामावाचो नाम
त्रयोदशोऽध्यायः॥ १३॥ जैमिनि उवाच॥ इति तस्यावचः श्रुत्वा निर्ययो भगवान् पुनः॥ अनुशास्त्रं रणयोर्दुष्टं स्मिन्काले
जनाधिप॥ तं वीर्यं चरणे प्रापुं प्रसवे तुर्महावतः॥ अनुशास्त्रं समाह्वयति दृष्टिं दृष्टिं वाववीत्॥ न घानस्य प्रविर्गो देत्यर्ज
हस्यं नृव॥ अनुशास्त्रोऽपि र्शुद्धो दशभिः करानि दत्तं॥ विद्याधरं दृष्ट्यं घोरैः शायकैर्निद्रितैः सदा॥ वनुर्भिर्नुरगानस्य पा
नयामास भूतले॥ सारथे सुगुणं कायस्थितोऽसि प्रियातयेत्॥ शिरथं हृषके नृपं तं समीक्ष्य सारथिः॥ याजयित्वा रथं
दिव्यं द्वितीयं समुपागतं॥ तस्मै वरुणोऽस्मात्समाह्वयतः करानि सुतो वली॥ दत्तं नार्थं शरैः स्तीक्ष्णैः समताम्यगितारितः॥ स
रथिणा तस्यामास ह्यानपि महावतः॥ दत्तं नार्थं हतं रथार्थं स्थं करानि दत्तः॥ समुत्थाप्य भुजाग्रेण भूमौ विधेयकोपि
नः॥ गृह्णित्वा पुनरैवैर्न निर्ययो हृष्यसी नधि॥ ददौ हृष्यवरे दैत्यं वचः प्राह सुशोभनी॥ हृष्यके नृप उवाच॥ सर्वं पश्य हृष्य
केश नुरंगं प्रहरोक्षमं॥ तत्पुसादेन सर्वं प्राप्ते प्रतिज्ञां सफला सुमे॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ धर्मोऽसि करिष्ये त्वं भविष्यसि फलं
कृते॥ अनुशास्त्रं कः त्वद्व्यारणादसमानयेत्॥ इति बुवति गोविन्दे प्रवृद्धा दैत्यनायकः॥ यादवेन्द्रं दृष्ट्वा यि घनश

मंजगत्यतिं नतः सपरमप्रीतो हृषकेतुर्हं वानरः ॥ जितस्त्वया हं वै वीरपातितः हृषपादयो ॥ न पिता नापि जननी मगुरुर्न च
 वा भवती ॥ न वेदाः त्वरितं दिव मनसं दृश्यो न विव ॥ स्वपुत्रागसत्त्वया जित्वा दक्षिणि मधु सूदन ॥ येन मे वाच्यवाः सर्वे गमि
 ताः परमपदं ॥ संगतिं तेन संप्राप्य हृषकेन समविस्मयः ॥ जायते कर्मपुत्रा यस्य तोषश्च शुभो वह ॥ ययोर्वैरते यो मे धीरसि
 ज्ञाता यो रूषेण तं ॥ प्रभृगाहि प्रभावेन संगताः संगतिं समं ॥ दृष्टपते इति करे वीरविष्वे वामृते तथा ॥ दातारो दृश्यते
 वज्रगन्त्रा यपदा मुजं ॥ ॥ हृषकेतुस्त्वाच ॥ भवान् हृषपदं प्राप्य वृते हि मम विस्मयः ॥ संजानां सा मुते वीरमूकत्वं यत्र
 योगिनः ॥ गच्छति शेषप्रमुखा विलोक्य मधु सूदन ॥ तव भाषितमाकर्ण्य तज्ज्ञातमम जायते ॥ ॥ अनुशास्त्र उवाच ॥
 वक्त्रप्रहारा हरिर्वीक्ष्य मदीया कर्मनन्दन ॥ ध्रुवस्य वामुना दत्ता लोकास्तु हीराणां शुभा ॥ सौमिना ब्रह्मवीकेश समक्षितव
 मारिष ॥ मत्प्रहारेण संन्यज्य जगाम रणमण्डलं ॥ यः पालुवेन पुरतो विश्वस्य केशस्त्रधृग्घरि ॥ किंपीयते न शस्त्रेणा वि
 श्वोर्विषमयैव यः ॥ अनुजस्य जायते स्मरणाय स्थमानवा ॥ येन ते यं समारूढाः शंखचक्रादभूतः ॥ सख्यं जायते
 मत्स्यः कर्मको लोनु केशरी ॥ प्रसादाद्यस्य देवो विविधास्तासुरांगणाः ॥ प्राप्नोति स स्वयं रभा ऊर्जिकगोपवेशधृक्
 पुष्पाति विश्वं ॥ सो यो नानारत्नचयेन हि ॥ सी नो क्ता द्रोपदी दत्तं शकपात्री नेशागमे ॥ सक्तं सुदामा स्वत्पांस्तान् सी प्राप्य
 प्रवाप्तुम् ॥ नन्दन इति दिव्या निवर्तानि प्राप्नुवन्ति ते ॥ मराः हृषस्तु नुत सी कानने रमते हरिः ॥ ॥ जैमिनि रूपाच ॥ एवं
 वदन्ते नृपतिं समाहितं स्थितो हरिः ॥ गृह्णित्वा दक्षिणं हस्तं दृष्ट्वा मासधर्मजं ॥ ततो युधि विररि राजानमस्त्यस्थि
 तो ग्रतः ॥ उवाच वायसुराज नृनं शीत्वं पूर्वमिदं वचः ॥ भीमादीनीर्षय मोसिवा भवन्ते हि ममाधुना ॥ यज्ञपातयेमि नार्प

यथा हस्तेन पाहिजा ॥ अनुशासनः सर्वत्र नीमसेन मुखान् पुनः ॥ समहिंसा वीदा कथं धर्मराजं महामतिं ॥ अहं वा दुःशिरश्चैव
कीयं रणमण्डितं ॥ युधिस्थिरार्थं कारे नयत्रयत्र पयानये ॥ एतावदुक्ता वचने विरामसपाधिर्वै ॥ ततो विजित्य सर्वान् तान् पा
रिथा नृकर्म नन्दनः ॥ आनयामास नुरगं सत्रराजा युधिष्ठिरः ॥ हस्ते युधिष्ठिरः प्राह धन्यस्तं करानन्दन ॥ प्रतिज्ञासपत्न्या वीर
नवजाताममाग्रतः ॥ अनुशातोपिवभुत्वा गमिनः पुराणसंग्रहान् ॥ दिव्यास्सर्वं मुखाकारं संजानं कार्यमिदम् ॥ युवा दुःशस्त्रिने
प्राप्तो प्रियो मे हस्मिन् कर्मजो ॥ एवं प्रश्नीत्यतो वीरो मुदितो धर्ममन्दनः ॥ पुरस्कृत्य हयं वीरः प्रविवेश गजाह्वयं ॥ प्रविश्य कस
त्रमधो सरहस्तेन सहिजे ॥ देवकी च यशोदा च कुन्ती चैवाथ रोहिणी ॥ रुक्मिणी सत्यनामा च नथैवाभ्याश्रयो विभो ॥ अ
रुच्यतीतानुसया पूजयत्यस्तथाश्रमाः ॥ परस्परं भावयन्ति राजानस्ते समागतः ॥ ओजोश्च विविधैः पारोश्च नृनां गुरुवर्षिते
॥ कस्तोभिर्मृदुभिश्चैवराक्ष्णैर्वै न विसंयुताः ॥ पाराश्वगजदानेश्वर्यज्ञाश्चैवमारिषः ॥ समागते हवीकेशो दिनानां विंश
तिर्गताः ॥ चैत्री प्राप्ता पूरुषासीदीक्षितो नृत्युधिष्ठिरः ॥ द्रोपदी सहितो रोद्रमसि पत्रव्रजं चरेत् ॥ स्वीकृत्य नुरगं तत्र पूजयि
त्वाय पाविधिः ॥ ब्राह्मणान् पूजयित्वा तु विज्ञेन महता हते ॥ गीतवादित्रनादेश्च ब्राह्मणेषुः सुमंगले ॥ हयं सयत्रेयज्ञार्थे
कुंकुमेनाभिचर्चितः ॥ चन्दनेनापि माताभिर्धूपैः सुधूपितः ॥ सुमोच धर्मराजस्योत्तरं गंवदुचामसं ॥ पालनार्थं हयस्या
यप्रेषयामास फाल्गुणं ॥ सुस्नातं श्रुत्वा वसनं दृष्ट्वा चन्दननिर्मितं ॥ मालाकंठे पोथयित्वा दधान् चैकिरीटिनीं ॥ गारादी
बहस्तसोत्साहेद्ब्रजामरशोभिजं ॥ पाराण्डवप्राहराजसौ पार्थ पालय वाजिनं ॥ वालुदेवप्रसादेन तर्हि प्रसूतेः सुपाण्डवः ॥
शिवस्ते सन्तु र्पठानो भयमाप्नुहि मत्कवितः ॥ कुशलो पुनरागच्छः स सदायपरिहृदः ॥ पितृहीननिर्वातकाश्चरणपाल

यमादिषु ततो धनं जयं श्रुत्वा भ्रातृज्येष्ठस्य भविष्यति ॥ नमस्तुभ्यं गुरुं प्रायात्तुर्तीं द्रष्टुं श्रदेवकीं ॥ प्रणम्य कुलीनां देवीं देव
कीं कृष्णमातरं ॥ असंघतीं चानुसूयां नयातां रुक्मिणीमपि ॥ गाभारीं धृतराष्ट्रं च प्रत्युवाच वज्राग्रं ॥ भ्रातादिद्वारक्ष
णार्थं ह्यस्येति प्रहर्षितः ॥ जतोर्जुनं परिष्वज्य कुलीवचनमब्रवीत् ॥ धर्मराजनिमित्तं ह्यपि पापसिधेयं त्रयं ॥ केषु
याश्च ते ह्येताः सैन्यं च विविधीकृतं ॥ दत्तं युधिष्ठिरेण यत्तमेव ह्यपरतपः ॥ ७ ॥ जुनिमुवाच ॥ कृष्णेन दर्शितः काष्मिः स
त्रसाधुलं स्वकं ॥ समर्पयित्वा चोक्तं यं रुक्मिणीनंदनः प्रभुः ॥ गच्छ पुत्रकसर्वस्वं मदीयत्वं धनत्रयं ॥ रक्ष्यं तं तुरगं वीक्ष्य
सम्यक्पालय मां यथा ॥ पित्रा स्वकीयं सर्वस्वं पुत्रहस्ते प्रदीयते ॥ स ह्येतो रक्षणे वीरो ह्यराहतेन पालयेत् ॥ तथा कर्म
सुतं प्राह देवकीनंदनो हरिः ॥ सर्वस्वं पुत्रकं सैन्यं तुरगं वृषभधनं ॥ महासैन्यं गतं पाहि मया दिष्टं सिधोरतः ॥ अनु
श्रुत्वा सर्वं त्वदीयं वज्राग्रं स पुत्रकं ॥ मत्सहायार्थमादिशत तोऽहं प्रेषितः शृणु ॥ त्वया चित्रा नमो कायप्रिमन्नः
सच केशवः ॥ ८ ॥ तुवाच ॥ वृषकेन सत्त्वया पाल्यः सर्वयुद्धे भूभारत ॥ भ्रातुस्ते सर्वथा शोच्यः समागच्छेत्तं विना
॥ त्वं राजयं समायाहि पालयित्वा तुरंगमं ॥ इत्युक्त्वा पुत्रकं कुलीसवाप्य प्रमुमोच तं ॥ ततोर्जुनो ह्रीं वीक्ष्य नम
स्तुभ्यं पुनः पुनः ॥ आरुरो हरथं दिवं प्रययौ सैन्यसंगतः ॥ नास्त्रावाहितं नादेन होमधूमेन धूपितं ॥ रथा ह्युक्ता
रीणां ताडो मृत्तियः करस्युतैः ॥ सर्वैश्च त्राजया शीभिः चौराणां चारु वीक्षणेः ॥ मध्याह्नं मये कृष्णसंयुमोत्तु
रंगमं ॥ ह्यार्थं गोदक्षिणाशं प्रेषितः कृष्ण वीक्षणेः ॥ वृषकेन अनानुवृत्तं प्रणम्य स्वगृहगतं ॥ एवंपत्नीं तदा द्र
ष्टुं वीक्ष्य वाचमुवाच तां ॥ एष गच्छ मिश्रभगो पारुडचेनान्वितः पुरातः ॥ स तं कुलीसखानार्यः सेवनीयाप्यनतः

॥ अश्रूणां चैव प्रदुनां सेवनात्परमं यदं ॥ सतां संपूजनं देविते न ते परमं स्थिरं ॥ स्पर्शनं चैव यमप्यत्र न वत्पाकितं न विनि
॥ प्रभावतु वाच ॥ मदीयं मानसं त्यक्तं न कदाचन गच्छति ॥ तदीयं मानसं त्यक्तं न कदाचन गच्छति ॥ अर्जुनस्य ह
योनाथरक्षणीयः प्रयत्नतः ॥ गुह्यं हि संपूर्णं कार्यं विमुखं न कदाचन ॥ सति कृष्णस्य नार्थं सुमहादते ॥ स्मिन्सुकोविद
ः ॥ स्मितानना न विष्यद्भिर्मां विलोक्य तव प्रियां ॥ प्रकृता भवति विमुखं कृत्वापि सुमहाराणां ॥ कया तच्छ्रुत्वा ते हास्यं श्रो
तुं स्त्रीमुखं संभव ॥ एतत्संप्राप्तं नाथोयं विमुखोऽपि त्वसीं मुखं ॥ एतत्सीं चित्तं सत्तनंगं मया तीकार्यं सिद्धये ॥
जेमिनि स्तुत्यात् ॥ ततः प्रियां कलसितः प्रत्युवाच समयत्रिव ॥ त्रेतोक्तं मपि सीग्रामे सीमुखं प्राप्ते मे व मे ॥ पारुषार्थं मया
त्रीरुश्रोत्रं मे विदुलीकृतं ॥ यदि कलसितश्चार्हं विमुखो जायते रणान् ॥ वसुदेवस्य माहात्म्यं सफलं विफलं तदा ॥ क
क्षां हि मरणात् मोक्षो गयायां पिरुदानतः ॥ विपरीतं मिदं भाष्यं माघे वेणीनिमज्जनात् ॥ किञ्चाधरं ते वदन् न पश्यामि पुन
स्त्वहं ॥ एतावदुक्ता वचनं प्रययौ बहुभिर्भूत ॥ ब्राह्मणश्च गवां यथं होमद्वयं वया ज्ञियं ॥ परस्मै रूपं महा राजशुक्लं तुर्महाव
त् ॥ हृष्टभीमादयः सर्वे प्रविष्टा स्ते गजास्त्वयि ॥ अर्जुनस्य हयो राजतुरीं माहिष्मतीं ययौ ॥ नीलध्वजेन वीरै रारक्षितं डिग्गम
सिद्धतां ॥ नानाजनपदाकीर्त्तितो त्वव विल्लासिनी ॥ नर्मदा जलपानेन त्रिंशत्कारां हि भारत ॥ मदनः किं शिवाद्रितः प्र
विष्टः तां विभाति मे ॥ नराणां मपि नारीणां वेशो हि त्वेर्मनोरमे ॥ नीलध्वजस्य पुत्रोऽपि रममाणस्तु कान्धने ॥ स्त्रीसहस्र
णां हितं पुच्छिता सुतता सुत ॥ प्रवीरश्च मय कस्याधः स्थितस्तत्र वरासने ॥ सेवमानस्तु नारीभिर्गौरिभिर्भुजैर्न मे ज्ञय
स्यामाभिर्वरणीभिर्विशालनयनः शुभः ॥ अज्ञातरजसि श्यामा सीप्रापे वरवर्तिनी ॥ उवाच वचनं वीर तदा मदनमश्रु

॥ भूषितां रत्नमालाभिर्विचित्राभिर्विशेषतः ॥ गुरुतेनार्यसकलानताम्पः सुमतां स्विह ॥ तनस्ताः तद्वचः अत्वारणह
 त्पूषणाः ॥ सुपुष्पिता निमाल्या निजगुरुः कृपया विताः ॥ सहिता प्राणनाथेन गायत्र्य सुस्वर्णमुदा ॥ ततः प्रवीरमहि
 मीवनमधोनुरंगमं ॥ दृष्टस्वेच्छया प्राप्ता स्थितमदत्तमञ्जरी ॥ भूषितैरत्नमालाभिर्विचित्रं सुवर्चस्विनी ॥ नारीणां कुंकुमक
 रं मल्लिपेश्वविधैरपि ॥ अर्जुनस्य हर्ययीष्य प्रवीरं वाक्यमप्रवीत ॥ गोक्षीरवर्णं नुरंगं नाथयश्च समागतं ॥ ताप्राधरं
 रक्तकरां पीतपुच्छं सुवर्चसं ॥ कृष्णनेत्रं रक्तजिह्वं मुक्तकस्य करादिमं ॥ भाते पटं सुतिरिखितं वदुमा रिषवाचय ॥ ना
 थधारयमहाकनुरंगं कृष्णप्रियं ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ततः प्रवीरस्तं दीपप्रिया वाक्येन मोदिता ॥ हर्यजया ह्वये शेषमा
 त्यपत्सु सुहृदि तः ॥ वासयामास सत्यत्र धर्मराजेन यत्कृतं ॥ पुष्पिष्ठिरस्य नुरंगं यज्ञार्थं किल मोचिता ॥ रक्षमानं तु
 पार्थेन गुरुस्त्ववरो नृपाः ॥ इति ज्ञात्वा प्रवीरो धर्मप्रेषयामास तं हर्यं स्त्रियः सर्वाः पुरंधेया त्वय्ययुद्धस्थितः सदा
 सैत्येन महता तत्र तृणीकृत्य धनं जयं ॥ इति श्रीमहा ० आ ० पर्वणि माहिषमर्त्या प्रवेशे नुरंगमगुह्यो नाम चतु
 र्दशोऽध्यायः ॥ ४ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ततः पार्थसुसौप्राप्तो वीक्ष्य मार्गं नुरंगमं ॥ अनुशास्त्रेन सहितो रक्षिणी नन्दनेन च ॥ यो व
 ताश्चेन्नरा जेद्रकरा पुत्रेण धीमता ॥ सर्वेषां मया तत्कृत्वा वृषकेन मूर्ध्नि हतवतः ॥ दृष्ट्वापि प्रवीरं हिसेन्दुवृहन्सी स्थितं ॥ निरु
 त्तिकेति भीषितं गृहीत्वा वरकाम्पुर्कनीलधरुस्य पुत्रेण प्रवीरेण महारुह्यः ॥ पुरिं प्रवेक्षितः कोपात् मोक्षयत् वृषपाण्डवः ॥
 ॥ वृषकेनुरथोवाच कर्णपुत्र समागत ॥ प्रमथं यो धरित्वा मां पश्चात्पार्थ धनं जयं ॥ प्रवीरः पञ्चभिर्घातो विधाधत्त वृषभ
 ध्वजं ॥ चतुर्भिश्च नुरोवाहववानेनैकेन सारथिं ॥ सप्तभिः कर्णपुत्रः तं निजघान हसन्निव ॥ शुक्यसतिमानस्य हर्य

त्रिपेयमक्षयं ॥ अनुभिश्चायकैः कोष्ठात्सिंहनादमथाकरोत् ॥ प्रवीरः कश्चिन्नाकरं विस्मयपुत्रमनाडयत् ॥ तेन वारो मम
 हृष्टिप्रवकेतुरागयौ ॥ वारो नैकेनानुशास्त्रेन विद्वप्रतापिना ॥ अनुशास्त्रद्वारे घोरैः प्रवीरो नैव दृश्यते ॥ हाहाकारो महात्मा
 सीत्तयोर्विशस्मागमे ॥ नीलध्वजोऽथः संप्राप्तः पावकेन समन्वितः ॥ असौ हस्ती भव्यहृभवेऽस्तिः संगरं प्रति ॥ मेचयामास तं पुत्र
 मनुशास्त्रवशगते ॥ स सर्वानपीतः शूरा न दृश्यामि दृश्यामिः शरैः ॥ जेमि निरुत्तम ॥ एवं वदुः कर्तव्यं सव्यसाचीरुषान्वि
 तः ॥ नीलध्वजं समासाद्यतिष्ठतिष्ठेति च प्रवृत्तः ॥ जघात पञ्च भव्यगौरौ रोमाहिष्मतीपतिं ॥ सोऽप्यर्जुनस्य च छरान् तिष्ठेत्त
 रसाहसन ॥ छिन्नान् शरान् स्वकान् दृष्ट्वा पार्थश्चक्रेति पौरुषं ॥ स रथं सध्वजं सार्धं ससूतं सवलं रणे ॥ अदृश्यं वारासाह
 सैत्रीति केतुं समाश्रणोत् ॥ तमो भूतं शुभैस्तैर्विष्णोरेव भयं करं ॥ करोति वैष्णवैः कोऽपि मूर्च्छितं मदगं विवर्तं ॥ ततो
 मूर्च्छां विहायाथ पुनरेवोत्थितस्तदा ॥ नाम वीजितमात्रे कथं जलं भूतगणायथा ॥ जामातरं पावकं हि संधे कोऽपि
 रितः ॥ नीलध्वजकान्तुतः पावकोऽप्यदृष्टम ॥ ज्वालेष्विशातेर्दग्धाङ्गाः पलायन्ते महागजाः ॥ तुरगारिथिनो राजनृपतय
 शस्त्रवर्जिताः ॥ करभाश्च घ्नता दग्धाभारं त्यक्त्वा वनं गताः ॥ धूसीगणाश्च शकटाः पूरिता धनसंनये ॥ यामरा नित्यदृष्टेः स्त्रीणां क
 वचानिव ॥ मेदोधानुं समासाद्य पुनरेव प्रदिशते ॥ हृष्टवत्सलये प्राप्ते भूतानां शयथानवेत् ॥ तथा पार्थवर्तनां समतां
 भुजे रणे ॥ ततोऽर्जुनो रजःशायी कुरुक्षेत्रात्प्रमथाददे ॥ पुमो च वदन्ति नाशाय नशास्त्रेन पावकः ॥ अर्जुनः प्रतुवाचाथ पावकं परिद
 धिती ॥ त्वमेव सर्वदेवानां मुखं नमो नमः ॥ चप्रीत्यर्थं वा जिमे च करोति च युधिष्ठिर ॥ त्वया दत्तं हि गार्गी वीर्यं दिव्यं तथैव

परमं सोहं दिव्यं सर्वं त्रिभुवनं विभो ॥ वसंतं हंतं ह्योनीतं त्वमतीव प्रदीपसे ॥ किं करेमि न भवान् प्रीतिं परित्यज्य प्रवर्तते ॥
 जन्म मे जय उवाच ॥ कथं जामातरं वदंति ब्रह्मवर्षे समीपस्थैः ॥ कश्चिद्वन्द्यात्तेन हतायावकायमहात्मने ॥ एतत्सर्वं समास
 स्वमया एषोऽसि जेमिने ॥ कौतुकं त्वत्तैर्कस्यो श्रुत्वा पार्थ वत हतं ॥ जेमिनिरुवाच ॥ नीतध्वजस्य महिषी ज्वाला नाम्नी सुम
 धामा ॥ स्वाहृत्कं प्रसूता सा सुन्दरी धर्मतपरा ॥ वर्तमाना पितृगृहे च धृतां हर्षदायिनी ॥ नीतध्वजो यतीवीक्ष्य कालेन कि
 यता सुतां ॥ कस्मैपदेशो कथं यमिति चित्तापरो भवत् ॥ पप्रच्छा सुतां रम्यां भर्ता कस्तवरो च ते ॥ राजानो राजपुत्रश्च सु
 त्तिपुत्रिस्तस्य सुतः ॥ यत्नस्तान्पश्यन्पुत्रीरास्त्वन्ततो ब्रूहि स्ववधुभ ॥ स्वाहर्तुं प्रत्युवाच पितरं तद्विज्ञास्यति ॥ नमानुषं कामये
 हंतोऽनुपमो हर्षस्थितः ॥ देवैर्यो विरजत मम योग्यं विचिन्तय ॥ नीतध्वज उवाच ॥ देवराजं महाबाहुचरं वसय सुव्रते ॥ अ
 गमिष्यति ह्येके स्मिन्मानुषां कामुकः स्वयं ॥ गजे मत्ते समारूढः स विजयो न होचनः ॥ विजुर्वाक्यसमाकरणं स्वाहा क
 नमवुवीत् ॥ स्वाहा वाच ॥ इदं न कामयेनाततं देव सर्वकामुक ॥ परोदयं तस्मै तेन पसादानकारितं ॥ देवराजो गोतमस्य
 प्रियां कामयेत यादृ ॥ अनुज्ज्वलेशवो येन ह्यस्माकमिहिकामयेत् ॥ नद्यायां संजगन्नाथं विशुभं स्मृतेमोहितः ॥ पश्यन्मा
 नस्य प्राप्सं कृतघ्नं किं त्वा सवः ॥ मानुषं यन्मया तपसा कृतं ने करेण शृणु ॥ स्त्रीणां शरीरं समस्तं प्रथमं तज्जायते ॥ एत
 नं प्राप्नोति द्वितीयं कुरुते तु यः ॥ स याति नरकं घोरं शीतं न गन्मया श्रुतं ॥ मृते भर्ता गन्तव्यं श्रुत्वा त्करोति
 यः ॥ स पावको ह्यमुखो भर्ता मितातरो च ते ॥ नान्यं देवं नासुरं वा किं त्रयं मां हारयति ॥ परया मि वरं लोकं विना तं ह्यया हन्
 यथायाति त्वयि किं ह्यर्थं यिच्छाति मामिह ॥ त्वत्तस्मात्तमहाबुद्धे तमां दार्तुं त्वमहसि ॥ जेमिनिरुवाच ॥ एवैवै च वचः

स्वाहा प्रोक्तं सुभाषितं ॥ नीलध्वजस्तदा दृष्टो विस्मितो नृमाहायतः ॥ प्रहसन्तः स्त्रियो राजसुहृद्वा वाक्यमब्रवीजः ॥ कि
 मिदं भाषसे वात विपरीतं नृपं प्रति ॥ इति वाक्यं वृत्ते दाह्यं तस्य भक्षकः ॥ तथा हि सत्यमनिमेषवाहनमातुरं ॥ सप्तजिह्वं
 प्रमुखं हस्तं स्थितं तिष्ठं ॥ स्त्रीणां चित्तं कुरूपं हि जातिमदासन्नतथा ॥ उवाची रंगता गंगा पावनी या जगत्रये ॥
 स्वाहा ते वांसमाकर्ण्य वचनानि मुदा ॥ चिता ॥ स्नाता सा सुवस्नास्था पयिषा हुजशनी ॥ प्राहरणेः सहितानि त्व
 धार्यं तु पयने स्थिता ॥ अगुरुवस्ती विप्राघृती रं च पायसं ॥ शार्कं तमिषु दण्डा श्वस्योऽद्रं द्रक्ष्यं स्तथा तिलाव ॥
 कर्पूरकरतां वृत्ते वंगजाति जं फलं ॥ रंभा फलानि जुहुवः तया च द्रोणं पुणो दिता ॥ पावको विप्रहृत्त पापो नील ध्वजं प्रो
 विप्रपूजितमेवा दौ च तार्घ्यं त्वा स नै स्थितं ॥ पप्रक्ष सा दूरं राजा कुजः प्राप्नोति मे मुने ॥ ओदृशो दौ यती न ह्यं किमा ज्ञ
 : कृतं मही ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ कन्यार्थं विदुर्मोरा जन विप्रं शांतिं न्यगोत्रजं ॥ त्वं ह्ये विद्यते वालां मह्यं चंदे हि कन्यका ॥
 राजो वस ॥ नमानुवं वरं यते पावके सस्य ह्यमुता ॥ नृभ्यमन्यां प्रयच्छा मिथ्या दिसारं च्यते तिजे ॥ ॥ विप्र उवाच ॥ तीः
 विष्णु पावकं राज विप्रहृत्तं सस्थितं ॥ स्वाहा सत्येन गुरुणा सनु हः कामपूरितः ॥ जेमि निरुवाच ॥ एतस्य वक्त्रं
 त्वा सस्मिन् वदने जनः ॥ प्रत्युवाचाथ नृपतिं तत्र स्थो किं स्मितो विसन्नः ॥ कंन्या निमित्तं विप्रो सौ जायते नीलपावकः ॥ कि
 पावकनाथेन स्वाहनाथेन कस्याचिरं ॥ सखि वक्ति ज्ञानाति सम्पत् विपं पतिस्त्वं ॥ प्रधान उवाच ॥ नजानी मा वर्य
 सर्वं भक्षणां पावकं स्थितं ॥ आत्मा नै दर्शय विभो रं मया वक्त्रं रूपं ॥ ततो विप्रमुखान् ज्वाला माहा सिद्धं विनिर्ग

ता ॥ पूर्वसर्वप्रधानी हि ददाह कुपितस्तथा ॥ प्रधाने दृश्यमानेऽयसर्वलोकस्वकीपरे ॥ राजा तं शमयामास वं हि स्तुते न तत्सरागत
 ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजन्निनादस्तु महानभूत ॥ मातृश्वसपि कं न्याया राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ न दत्तव्या त्वया कं न्याया ललायक
 धं च न ॥ इदं ज्ञाते ववहं हिं दृश्यिष्ये न सुखं ॥ राजा तं प्रत्युवाच यथा त्विह प्रहस्यते न व ॥ स्वगृहं न यमृदते मम जामात
 शुभं ॥ परिश्रय विज्ञातां क्षि विप्रवापावकी हिवा ॥ जतो गृहे गता देवी ब्राह्मणे प्रसमन्विता ॥ प्रत्युवाच विपरीक्षामा देहि वि
 प्रसना जना ॥ अग्निर्ददाह कुपितो मदिरविरवित्रिने ॥ तस्याश्च गोपुरं न डतिरुतिरेति पध्वीत् ॥ यद्वा दत्तं च तस्याश्च
 पदं शतं सुखो न नी ॥ दृश्यमाने पारित्यज्य न ग्रासा प्याडवत् भृशं ॥ को ह्यहं हृत्तत्रैव कस्य जातो भूत्सुरेश्वर ॥ इदं वृत्त
 जनाः सर्वे तत्र वै ह्यभयार्दिताः ॥ सा प्रापुः एज भवन् रूढी तस्वर्नतदा ॥ नृपचारयती वं हिं ददाह्य तं गृहं मम ॥ ॥
 राजा वाच ॥ परिश्रय तस्वया भद्रे कालेनात्मेन पावकः ॥ सरागं परीक्ष्य विप्रस्य परीक्षा कृत्य ते यथा ॥ ॥ राजा वाच ॥ त
 या साधु कृतं राजन् जामाता तव मिदं नु ॥ एतस्मिन्नन्तरे राजा समाहूय विभावसुं ॥ समर्यं कं हि नाचके न गतव्यं हि मत्पु
 रान् ॥ ततः कं न्या प्रदत्तमिदं ते राचते विभो ॥ आगमिष्यति यै गच्छे मदीयं नु त्वयारो ॥ दाहनीयां शत्रुवस्तुम
 या ज्ञप्तेन पावकः ॥ ततः प्रधानो नृपतिं प्राह किं कृत्यते त्वया ॥ गृहे जामातं वं हिं सर्वदिपरिरक्षसि ॥ स्वाहा गृहीत्वा व
 त्तु यथास्थानं नराधिप ॥ प्रधानवचनं श्रुत्वा राजा वचनमब्रवीत् ॥ यावत्तु गृहं जामाता जस्य ते मम पावकः ॥ तावदेव वि
 मन्त्रे जो दृश्यतेऽस्य नराधायः ॥ तथापि परराक्षसं शत्रुं यामिधनं जयं ॥ प्रदत्ता स्म मया कं न्यास्वाहा स विप्रस्य प्रीति ॥ ॥
 जे मि निरुवाच ॥ ततो ददौ मितां फलं चां सुखं जे स्वस्तये नर ॥ जाते पा ॥ एतद्देव हिः स्थितो राजा गृहे सुखं ॥ तं वं हिं द

धनं न संजायते माहवे ॥ कारणं कथितं सर्वं यत्पुनरेतेन राधिय ॥ जनमेजयमहाराज न शृणु चाग्रे कथां पुनः ॥ अर्जुनस्य
 वचः श्रुत्वा पुनर्ब्रूहिः प्रदीप्यते ॥ चित्तमासास पाथो विनदा नारायण सुखं ॥ नमो नारायणाय नमः संति श्रीक्षपाय ॥ श
 भिजंगाप्रपाथस्य पुरतः स्थितवानसौ ॥ उवाच न त्रवीमसुं स्वकीयं कारणं च नन ॥ दण्डवत्पातितः पार्थितवोपरिमय
 धुना ॥ अश्वमेधेन नृपतिं कुरुष्व यदि पावर्त ॥ समीपे पुराणी काश्चि स्थिते न त्रधने जय ॥ न नारायण च ते देवानुमत्राय स
 त्तिं वना ॥ समर्थाः पावर्तं कर्तुं विश्वासस्तेन माधवे ॥ श्रीरार्णव भवान्प्राप्य किमर्जुनो भूमिदसि ॥ परित्यज्यो हि तं स
 र्यं खड्गं नैकां क्षेपे कथं ॥ सखा सिममधीरत्वं न हनघ्नोऽस्मि तेर्जुन ॥ सैन्यं मया समासाद्य त्वदीयं पातितं रणो ॥ नार
 यणास्त्रं प्रथमं संधत्स्य यदि पाण्डव ॥ न ते सैन्यं मया त्रस्तं जायते न त्रकथं च न ॥ संसारे तापहीनास्ते ये स्मरन्ति जगद्दीन ॥
 तस्मात्तव वली सर्वं पुनर्निश्चुदं शन ॥ प्रयुज्य मणिना राजा स्वगृहीतीति बोधये ॥ यथा चायाति नुरगः स च द्रुमोऽपि रोर
 ॥ एतावदुक्ता वचनं समयित्वा धनञ्जय ॥ नीतध्वज समीपे निर्गत्वा सी स्थितवानयं ॥ समागते वीक्ष्य हुतासनं न
 प्रोवाच गुणमदगं विजोहि ॥ दण्डवत्पतितस्य धनं जयस्य त्वया कर्तुं साधु विभोरणोऽयं ॥ जैमिनिरुवाच ॥ सर्वं नृपस्य
 पवनं निशम्योर्जुनमाहवाच ॥ प्रत्युवाच ह स नृवी हस्ती हर्षात्प्रत्यवेधयेत् ॥ केनास्पृशक्यते सैन्यं दण्डुं पारयितुं युधि
 ॥ सर्वपापहरो देवः सर्वदेवेषु तिष्ठति ॥ अतिहनंशात्तु परिसात्वय पाण्डवी ॥ दीयतामस्य नुरगो यथा भद्रतरतव ॥
 को हं धनञ्जय स्याग्रही मित्रस्य धन्विन ॥ पाण्डव पार्थिवं चारो र्यस्य वज्रं प्रददं ॥ गृह्णामातुं न विस्मितीस
 हतमया ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ततो नीतध्वजो राजा मत्पानतु च नीहति ॥ स्वां प्रियां प्राप्नुयामर्जुनायार्पयेधुना ॥
 ज्ञातावाच ॥ किमयं दीयते हसः सती सैन्यं मया जके ॥ पुत्रापो वा स सुहृदा विभो न ववाचकः ॥ भवान्भूरतरो गिरि

जे. भा.
३६

पितृप्रेते नमस्ति ॥ स्वत्रियोस्ति विशेयेण नृपं नृणां न जीवती ॥ प्रियावचनमाकर्षितुं हि रणाय यो ॥ पुनः सस्य
को दृष्टः कर्म हतारमा हवे ॥ ततो जुनो नृपं वीर्यकोपादश्रूणमोचय न ॥ जघान निवेत्रा गितैः स्वस्य सेनामनेकधाः
॥ वारोः संछादयामास तद्भुतामिवाभवत् ॥ युवास्तस्य हतारयुद्धे आनरश्च महावताः ॥ नृपस्य चरधो भ्रमः सारथि
श्च निपातितः ॥ पार्थेन नरसायुद्धे स्मरता पूर्वकारिते ॥ नीलध्वजश्च पतितो मूर्छितः स्यन्दनोपारि ॥ सारथिस्तमपोवाहकश्च
नापतं रणान् ॥ ततो हस्त्रिः समभवत् गुरुं प्राप्नो नराधिपः ॥ ज्वालाप्रहाथकपितो भत्सयन्निव भारत ॥ त्वया दुष्टे मतिर्दत्ता
यथाचतुर्दशो हताः ॥ गच्छन्ति दृष्ट्वा दुष्टे प्रयच्छामि तुरंगमं ॥ इत्युक्त्वा कर्त्तारं जागृहीत्वा यज्ञवाजिनं ॥ प्रधानेनाञ्जिताः
श्रीधरं तान्मादाय भूरिश ॥ क्लृप्तं चरन्ती समूहं च वस्त्राणि विविधानि स ॥ प्रययौ यत्र वार्यो सौ नमस्कृतं व्यवस्थितः ॥ पार्थ
सक्षमगामास्वत्तनं चेदमववीत् ॥ पार्थ पार्थ महाबाहो किं करोमि तवाज्ञया ॥ अर्जुनस्तं प्रत्युवाच वीरस्त्वमसि भूपते ॥
हयं पाशय वेधं स्मिन्नामकं सहितो मया ॥ जेमिनिरुवाच ॥ ततः पार्थ स्पतुरेण निर्गतो दक्षिणमुखः ॥ नीलध्वज
सहितः पार्थः यश्चाक्राम च ॥ ज्वालाजगाम कुपिता पुरंतश्चोत्सुकस्त्व ॥ ब्रानुः पार्थ्वे समागत्य तस्मिन् देशे यत्
चरे ॥ रुदंती तं नमस्कृत्य रोषादिदमभाषत ॥ अर्जुनेन गुरुं दधं मदीयं स्वेततजसा ॥ भर्ता जितो हताः पुत्रादिव
रभासुरं वत ॥ विध्वस्तं च हयोनीतोर जाचये सरः कृतः ॥ नैवेत्रास्य सेवीरमन्त्रिमित्तं धनं जपं ॥ तदा त्वं मत्सुह
दुनामस्य यास्तु प्रमादुनी ॥ जेमिनिरुवाच ॥ उत्सुका दूतवाक्येन ज्ञात्वा ज्वालावित्तेहिता ॥ प्रत्युवाच स भगिनि
समयं निव भारत ॥ अत्र तिष्ठ परे भेदे तावकी विद्विमण्डित ॥ काहेन विजयतामानः करिष्ये सुप्रिय तव ॥ कुपितो

राम
३६

प्राह उवाच कथमयं नृणां हितं ॥ उवाच ॥ उपितस्तत्र ज्वालां वचनमवधीत ॥ यथा स्वकीयं भवतं न शक्नोति मम तत्समी ॥ कर्तुं विव
 सिद्धये त्वंगं श्रीपुंगुं गृह्णाति ॥ निर्गता तच्च ॥ श्रुत्वा गंगातीरे सुमागत ॥ नौकीं समाहृत्य ते देगच्छती वामपप्रवीत ॥
 ॥ ज्वालोवाच ॥ मदीये वामचरणे तव गंगाजलं त्विदं ॥ पातकं सांप्रतं जातमभ्युपार्श्व न संशयः ॥ तच्छ्रुत्वा भाषितं
 तस्याः समीपे स्थासुकोपिता ॥ किमिदं भाषसे इदं मे लोकमाश्रित्य दास्यतां ॥ सर्वपापक्षयकरं तोर्यं वेत्ति न मोहि
 ता ॥ ततो गंगाजलात् तस्मादावरासीत् सुमंगला ॥ उवाच वचनं तौ हि किमिदं गदितीत्यया ॥ ज्वालोवाच ॥ अपुत्र
 मृणुमेवाक्यं त्वया पुत्राजलेहता ॥ संप्रपूषं शातनुना प्रार्थितः कामं जिह्युतः ॥ सपार्थेन हतो वारोः पुरस्कृत्य शिष्य
 शिष्यः ॥ तस्मात्पुत्रं वेदीताया जलमत्र प्रपूरितं ॥ गंगाततोऽर्चुर्नैव द्राश्रवात् हवनं महत् ॥ शशाप वक्ष्ये मां संपिपति
 तापार्थं मस्तकं ॥ सा ह्युवाच पतिता वं ह्ये वारो भूत्वा भयानकः ॥ चभ्रुवाहनतूरीं हि प्राप्ता हतुं धनं जयं ॥
 इति श्रीमहा ० उवाच ॥ अर्जुना सापो नमो पश्यतोऽप्ययः ॥ ५५ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ श्रीलक्ष्मणस्य नगरादयतः प्र
 ययो ह्ययः ॥ हरिहरिपदा तं वीह्य मुदीक्ष्य नृणां ॥ अनेकाऽर्चुर्न स वाधं सहदेव धराभृतां ॥ विवेश विश्वं राजे उ
 सह्य एष ते पुनः सेनैपश्चाद्ययापुष्पाश्चुस्तं नृणां प्रीतिः ॥ विषमोऽपि समीपमार्गः सेत्यागमनतो नृवत ॥ वन
 स्थादेव तास्तत्र वरांस्थं हरिसेवकं ॥ दृष्टुं नृणां क्रता अर्चुर्न वरं ह्यं शुभं ॥ ततो ह्यशितं दृष्ट्वा महतो यो जनाय
 तो स्वाङ्गं कथितुं पारे ने तस्यां ह्यपि विस्थितः ॥ पुरा हरिः शिष्यामं प्रियं शश्वीन्वमुपागतः ॥ इति महा ॥ हरिर्मन्दः
 पश्यन् सौमित्रं द्रष्टुं तदा वज्रेण गवद्गमापन्नं श्वसितुं न शक्नोति ॥ रामसाधर्म्यतः कोपिमच्छति समतां हरे ॥ उवाच

धनादनेप्येवंरूपं जलदेहिने ॥ जही भूतं समाहो कपतं हीं हीं सेवका ॥ साहसं जगज्जुति जहसुः केपिकेतव ॥ संध
 र्धरा सुखाधीनः किमाश्चर्य इति ब्रुवन् ॥ केपिगत्वा जूनस्य शु कथयति हर्यनराः ॥ शितासं दृष्टमासा इत्यमेधो भवे
 द्दत्तं ॥ तस्युत्वावचनं तेषां प्रजुनः कथंतामगात् ॥ प्रद्युम्न सहितः सत्रस्य दृष्टान्ता विधे ॥ विसिस्मायत ततो वीराम्भुपं
 कजकक्षि ॥ उवाच भीमावरजो मोक्षतामोक्षतामिति ॥ प्रुडुवुः कृशाः स्थलाः गृहीत्वा ताडयन् चलात् ॥ पुष्टिभिर्जु
 नुभिः क्रुद्धानराश्चाजुने देशिताः ॥ नभः पृथग्भवत्वा यवैस्सवो विष्णुसवनात् ॥ तदते प्रीतिश्रारा अजु न्नमस्तु
 ना ॥ प्रकुं कयीं शिताकं शिदिते तत्करिता मुनीन् ॥ दृष्टुश्चाश्रमं रम्यं हरित्यत्र समाकुलं ॥ शालेस्तलेस्तमस्तेश्वक
 र्शिको रै सुग्रीमने ॥ रसारेष्वकुलेश्वमे विविधैर्ना ॥ एकैस्वके ॥ सरसीभिर्विविक्ताभिरणैकाभिरुल्लसत् ॥ निषे
 णः पश्वोयत्र व्याघ्रगोभिः समागताः ॥ मान्त्रारि मूरवदृष्टाभिः भुवः करण्यते तर्जु ॥ सर्पा सर्पा रभिर्युक्तानव
 रंयत्र बुद्धि ॥ पत्स्यान्तलघुमत्स्यान्वेभक्षयति च वासकान् ॥ उत्तकाः काक दन्दन कीडः सपभया दिने ॥
 अन्ये वपुः कूटाः सोमसत्त्वैः समागताः ॥ जपेन तस्य पुभावेन सौभरी विप्रतामूनः ॥ तमाश्रमं समा
 लोकादृगिस्तं सौभरी मुनिं ॥ अजु नारा समावक्षुश्चरन्ते हर्ष निर्भरः ॥ जेमिभिरुवाच ॥ ततो जुनोपलवाहुर्यो
 वनाप्योपयधुजः ॥ सायकी प्रपुत्रश्च पश्येते र्या मुनिं ययुः ॥ अद्राक्षिष्योभरिते तपश्चिपरिवेष्टिते ॥ अध्यापय
 न्ति विद्याश्च त्रयसामयजुषस्तथा ॥ वेदादादीनि दाश्चाणि पाठयन्तानृषीन् वरुन् ॥ अजु नस्तनमस्तपता मुनीन्

प्रवीक्ष्य च ॥ तपस्विन धर्मराजस्य भ्रातः स ह्यमेव कः ॥ हरिं स्वस्वपायातः सोऽश्वो दृष्ट्वा दितस्थिवान् ॥ अस्माभिर्निर्हताः शूराः
 वाध्ववाः कुरवोरणे ॥ तत्पापनाशनाथं हि मख ओषिष्ठं वनः ॥ आर्यते स्मा त्वयं पापेभ्यः पुनरेव यः ॥ तमुपायं वदस्व
 ओसो भरेत्तत्त्वकारणां ॥ ॥ जैमिनि ह वाच ॥ न तो मुनि सोऽभीरं मवाक्यं श्रुत्वा जहसा खितशस्त्रकर्ता ॥ शृणुष्व भोज
 न मुनि मुखेन गीतां वाचं समग्रां हृदि धारयति ॥ निशम्य तां वेभुजना मया हृता इति वार्थमवीवद ह्यं ॥ तथा स्वमेध
 मया धवोयं साक्षाद्गुरिति ज्ञाति तत्र चित्रं ॥ तथा प्रमोदरी वत्त्वं कुरवोऽधिपातिताः ॥ केन को हं न्यते हता को हिं स्योपि हि
 कस्य कः ॥ इति यो वक्ति कर्तारि यस्मादेतत्तमाश्रमं ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ न दृष्ट्वा विमया विप्र ऊरु क्षेत्रे हरेर्वचः ॥ इदं हत्वा ध
 र्मराजं तस्मात्तद्दृष्टिं स्थिति ॥ अमोय मेय याग ह्येतथा कुरु महामते ॥ ॥ सोऽभीरु वाच ॥ सीसारोयं हरेर्मया समुद्राः
 सारितस्तथा ॥ पर्वतो वृक्षगुल्मादितता सर्वचराचरं ॥ यद्दृष्टं तदनिर्णयं स्यात्स निती मधुसूदनः ॥ तं ध्यायेते जगन्नाथि मधु
 मेधशनेर्यथा ॥ पृथुजस्तं हरिं त्यक्त्वा प्राकृतं हीमग्रतः ॥ कृत्वा युदागतस्तस्मात्तज्ज्ञानमूढः प्रकाशसे ॥ कल्पक्षं समुत्सृज्य
 उरुक्कं किमिच्छति ॥ विताम विंशमुत्सृज्य काचारं पीरवाच्छति ॥ सीतारः स्मिन् सारोस्मिन् देहवा जायते नरः ॥ तस्मिन् देह
 किञ्च सारः पूयाः सृक् सौम्यगर्हिती ॥ पृथक्तेजो वसुखानि सर्ववधास्त्वगस्त्वगृष्टीः ॥ प्रसावकाशाः पंचैते पंचेभ्यः संभव
 तिह ॥ न तो देहश्च भवति सव्यसावि मरुपती ॥ असंख्या ते देहस्थिति सव्यसाविं मरुपतां प्राप्तमपि स्थितिमान् ॥ तस्मिन् त्व
 रूपः पुरुषः पुराणः प्रविशती तां कुरुते जनादिनः ॥ तेनादिप्रेरिता यूयं मध्वमेधं प्रकुर्वते ॥ अहं ध्वं तस्य विष्णो हि मायाया
 प्रोहि धर्मराज ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ शुभं त्रसाद न्यायानो गमिष्यति महामुने ॥ श्रितायाः कारणां बृहिविद्वरेण यसो

सरः उरुक्कं चे
 यमा

भरे ॥ अधिस्त्वाच ॥ शृणु पार्थ महाबाहो शिरो यं ब्राह्मणो पुरा ॥ आसीदुदाहृतकमुनेर्भार्याचरणीति विश्रुता ॥ विवाहसम
ये विप्रैर्नर्तकार्यं सदा कुरु ॥ इत्थं स हि शिरसी भिर्भिरुक्ता पावकैर्निके ॥ सा वा तन्मावाचो वाच नर्तकार्यं कदाचन ॥ न कश्चि
ष्वा मिभो विप्रः सत्यं श्रवणमिव ॥ तस्या वचनमाकर्ण्य विप्रः प्रो सुर्महोत्तमे ॥ विस्मयोत्र न कर्तव्यः कन्या वहीदृशी वच
॥ उदाहृतकोपिता श्रुत्वा मिनयत्स्व निवेशनं ॥ बालत्वात्प्रयुक्ते सा गृहकर्मणि मानद ॥ अग्निसोत्रस्य श्रुत्वा कुरुते न स्व
यं मुनिः ॥ दितेः कर्तव्यं नैव प्रोडातामवलो कसः ॥ प्रोवाच कुरुते नैव श्रुत्वा कुरुते नैव ॥ पुत्रास्तव भविष्यंति वीर्यं वि
तो वद श्रुता ॥ तद्बुत्वा वचनं तस्य कोपादहता लेचन ॥ न कश्चिदपि श्रुत्वा पुत्रैः किम्प प्रयोजनं ॥ सर्वव्याहरणो वत्सक
मण्डलुसमाचरेत् ॥ न कश्चिदपि मादाय कर्ण्यं धरणी तले ॥ अस्थौ लयामास ततो ब्राह्मणो किं स्मितो न वत् ॥ एतौ सस
यनेति शस्त्रे काकी वाक्यमववीत् ॥ वीचवक्ष्ये किञ्चिद्दहं माद्रोया इरतो न व ॥ एहादिनिःक्रम्य वत्तान् वद हि श्रोतुं स्थिर
भवेत् ॥ उदाहृतको ब्राह्मणपुंगवोऽसौ चरन्त्या तया विहृतता जगाम ॥ किञ्चिन्न सीध्यादिक कर्म कर्तुं शशाकपर्व स्वपि
तर्पणादि ॥ एकदा तद्गृहं प्रापः कोरिणो मुनिसत्तमः ॥ तीर्थयात्राप्रसंगे त्रिष्वप्यपि वत्तः श्रुतः ॥ उदाहृतकोऽर्घदाने
न पूजयामास तं मुनिं ॥ ॥ कोरिण्य उवाच ॥ कस्मात्कुरु शोभितो विप्रचित्तो यो यस्मिन् सिकि पुत्राः कियन्तः कन्याश्च
न वसन्ति तपोधन ॥ ॥ उदाहृतको उवाच ॥ न मे पुत्रा न मे वीरा न मां मे दुष्टभाषिणी ॥ युध्ददामितीदृशी न तद्भुत
मलं न शः ॥ जयामि न प्रकर्तव्यं वचनं कल्पकेति मे ॥ परं पित्र्यं श्राद्धमस्ति करणीयं न तन्मही ॥ कुरु शोभितो यो यस्मिन्
न शोभितो वद शान्तरं ॥ उदाहृतकोपितमाकर्ण्य प्राह सत्त्ववी मुनिः ॥ कर्तव्यं त्विदं शान्तं केचिदपि नैव वद ॥ अग्रे ॥

अथरांकार्वाग्मिभिर्यंचकमराडलुं ॥ इत्यादिवचनं कृत्वाः त्वमुदात्तकतांस्तुषां ॥ नतोदिजो जनंतीर्थगौतमेनभिषातिन
 ॥ तं दृष्ट्वात्रागमिष्यामिश्रादुमारयतामिति ॥ तद्वत्तुमृतामापीयचरडीवाक्यमथावतीत ॥ प्रातरायातिकेदिन्योगुहावि
 काशयामितं ॥ तस्मैभोजनवत्त्रादिनदस्तेहं कथं चन ॥ चरघुवाच ॥ तंभोजयेच्चार्वाक्येवचस्त्रैः पुष्यैः सुभोजने ॥ य
 दापोवाचसाचरडीहर्षिताभून् नदामुनिः ॥ अनयेवपरं वध्वाश्राद्धं कर्त्तापरेहति ॥ इतिमत्पासमात्रोच्यतायांरात्रौ
 ब्रवीद्धचः ॥ भविताश्चपितुः श्राद्धं करिष्येहंनचरिडके ॥ चरघुवाच ॥ अभातेतेपितुंश्राद्धं करिष्येहंययोचितं ॥ श्वशुर
 स्ययथातृप्तिर्भविष्यतिसुखंत्विति ॥ भर्तृवाच ॥ नरात्रौवाह्यगमहं गच्छाम्यामिश्रितं कश्चित् कारांस्वस्त्रिस्थाम
 इत्तंकुक्षंविप्रंतेमत्रये ॥ मूर्खंस्वचकमप्रीतं पेदहीनमवेक्ष्व ॥ व्यज्युतनरंनष्टं स्रुडुं वृषलीपतिं ॥ चरघुवाच
 ॥ अहं हजोतमाभ्याज्ञानवेदशास्त्रपरम्परा ॥ कुलीनात्समतात्पुत्रयोत्रंभाय्योयुतानिअवीन ॥ आमत्रयीत्वाश्रानि
 क्षीप्रंभातेतात्समानये ॥ ननुदीर्घं वदन्त्यं करिष्यामिकदाचन ॥ उदात्तकउवाच ॥ यदिश्राद्धं हरेवक्रियतेच
 नुमन्तिरे मक्षयंवाक्यमुच्यतेनमेसुखदायकं ॥ अश्राद्धीयानिधान्यानिनर्हिप्रायः समानय ॥ श्रद्धयारहितंश्राद्धं करिष्ये
 चरिदसर्वथा ॥ नचकातातरीष्यामिकोद्वानचगुंलानपि ॥ मसरानराजमासांश्चकुलुमानाहुकीपुत्र ॥ याचनानाश्रानिः
 पारान्काननान्वाणकासुरान् ॥ स्वर्जुरकाश्चित्रपद्मान्श्राद्धे शाकश्चकुत्सितं ॥ सुतार्क्युअर्नचैवपत्न्यकः शातकीफली
 ॥ कुष्मांडकं कलिंगं च पिंडोपि रण्डारकीतथा ॥ अरण्यं च वर्तुतां विश्वीत्तनुं तीर्थं वपुर्वर्क ॥ चरघुवाच ॥ गोधूमामस्तुलास्तुला
 न्माषाश्चैव मनोहरान् ॥ आनीयाहं करिष्यामिपायसंमराडकानपि ॥ मोडकावपेरिगकरिष्यामर्त्तंकुमुदसंनिभं ॥ गव्यं

कतिञ्चिज्जवाअथवाइषुवाभाषया २ पिंडारकनामाभाषया ह्युसिवा २

तद्वृत्तीयोऽहमस्मिन्निधः इत्यमर १ चनकनइतिभाषयाः २

कामोवलाप्रतीपोदाहृतम
 कामीश्वरीतीवडवारसमीकरमीपुत्रेतिविश्वः

धृतं तथा सीता तस्मात्कृतानि च ॥ सहकारं संखादु प्रियां शिखां शोभते ॥ काले च कुतपे श्रोत्रे आंशुं यत्नं सवस्त्रकी ॥ सप्त
 तां पूतशार्कधेनुदानेन सीयते ॥ ॥ उद्धातक उवाच ॥ मनोरमं गृहं यत्नतिलेन दीपकानि ॥ यथा कृता भुवि नवस्त्रेस्त
 दृशेः परिवर्जितं ॥ ॥ जेमिनि हवाच ॥ ततो विप्रप्रसन्नात्मा चेतसानवहः स्थितः ॥ तया उवाच पित्रुः श्राद्धं सर्वं च केन राक्षिप
 ॥ यावद्भुक्तं द्विजैः सर्वैर्या विदुस्तं धनं तथा ॥ वस्त्रादिर्कस्य यं शुक्ला सत्त एव तथो जनाः ॥ तावन्नात्रागमे मोहादिद्वयं च न
 मववीत् ॥ प्रसन्नं कीयते श्राद्धं पित्रुणां तनमेहितं ॥ अहं नीलमयं वस्त्रं परितः पातये गृहं ॥ इदं ते लेन दीपान् नही कर्त्तुं स्मि
 सुकृतं त्वया ॥ ॥ वरुण उवाच ॥ गृहीत्वा चाक्षुषुटके पितृणां जाह्नवी जले ॥ सुपूजितं पातया शुश्रुत्वा सागो मया नटे ॥ पि
 तृणां शिष्येण योगेन समुत्तिः कोपपूरितः ॥ तां शशाप शिखादुष्टेन विषयसि ममाज्ञया ॥ धिरं कर्त्तव्यं स्यात्तु स्यात्सुतः
 अधिष्यसि ॥ अथाश्वमेधं ममासास्यं सयं पार्थ महाशिरा ॥ इमां मोचय न द्रते करस्य शर्महावत ॥ कृतं पार्थ न तत्सर्वं मु
 क्तः सतुरगो यो ॥ वरुण उवाच ॥ मुक्ताङ्गी गच्छ शक्तिदाहरे ॥ उद्धातको मुनिवचः पत्न्या सह समोदह ॥ ॥ ॥ इति श्रीम
 हाभा ॥ अश्वमेधं ॥ शिरा आपमोक्षेणामघोऽशो ध्यायः ॥ ॥ ॥ जेमिनि हवाच ॥ समुत्तुरगं शीघ्रं प्रययौ वीर्यकां पुरि
 हंसध्वजेन वीरेण पातितं प्रमदामिव ॥ पृथतो नु जगतां शुक्ली पुत्रो धनं जयः ॥ धीरैः परितः धीरैः सांख्यं च भिरात्मज
 ॥ ॥ ॥ हंसध्वज उवाच ॥ किं पार्थ तुरगं प्राप्स्यं गृहमि तुरगं रणे ॥ ब्रह्मसैन्यैः स्वविषयं पातयामि महावतान् ॥ महात्मानं च न
 वितादृश्यते हरिसेवकः ॥ यत्रार्जुनस्तत्र हरिः स्वयं तिष्ठत्यसंशयः ॥ मया न वीक्षितः क्लृप्तो वृद्धो नापि स्वचक्षुषा ॥ तस्माद्वि
 र्यं न मेघावीर्युधार्थं जाम्यहं जयं ॥ ॥ जेमिनि हवाच ॥ ततो हंसध्वजो धीमान्नाजगाम मुदा चितः ॥ सप्रतिव्रज्य कानां सिरसि

त्वाप्रमुखे स्थितः ॥ मायकेनायके सौम्यं यत्नेन परिरक्षितं ॥ न ह्यगुह्यमहोपातयुष्मानधनैः सह ॥ गजानीभूरिमजानीसहस्रारोपक
सपुतिः ॥ ह्यानामपिरुहानां तक्षारिणचकुट्टिशं ॥ रथानां मपियोद्धानां तक्षारिणामेकविंशतिः ॥ पदातीनीसहस्रारिणीनीचनवर्तिन
रः ॥ सर्वे ते वैभववीराः सदादानयरायणाः ॥ एकपत्नीव्रतयुताः समतास्ते प्रियंवदाः ॥ समागतं जनं कापि सेवितुं तं जनाधिपं ॥ राज
होपिती प्रज्ञं प्रसीदन् परीपृच्छते ॥ एकपत्नीव्रतं तातयादिते विद्यते न घ ॥ ततस्त्वांधारयिष्यामि सत्पुत्रं तत्पुत्रं विदुः ॥ न शौचं न
हीमत्वं न च कपिपराक्रमः ॥ स्वदारसिर्कवीरविभुभक्तिसमुन्वितं ॥ वासयामि गृहीरास्तयामि न्यपि सेविकाः ॥ अनञ्जयभीम
तुधारयति महावता ॥ जैमिनिहवत् ॥ प्रदक्षितं तं परिसुभृत्यभ्योयथोचितं ॥ सुमतिः सुगतिः तुष्टः श्रद्धातुष्टश्च नायकः ॥ स
यि वपाति तत्सेव्यं तथाभूतं नृपस्य च ॥ आतरश्चास्य वक्तिने विदुः पुराहिते ॥ चन्द्रसेनचक्रकेतुश्च द्वाहो महावतः ॥ न्या
यवर्त्तधिभवतो धर्मवात्सल्यसुन्दरः ॥ पुत्रास्तस्य परितः सुवतः सुरथः समः ॥ सुदृष्टिः पञ्चमश्च सुधन्वापि महावतः ॥ सर्व
विधेन सेव्येन स्थितः पार्थिवतुष्टिः ॥ हं सकेतुस्ततः सेनारचयामास सत्वरः ॥ इडुभिन्ताऽयामास ह्यारुहे जगाम च ॥ निग
रुत्तितं ते वीरास्तेनाज्ञाः पुरात्वहि ॥ कश्चिद्वचनमादाय पूजयामास मारिषः ॥ तन्निशस्त्राणि चास्त्राणि हुत्वा च बहुताका
नैः ॥ तथा तैर्निर्गता वीराः सर्वे ते समसाहसाः ॥ पूजयित्वा हि जगतां नृपाय सेनघतेन च ॥ मिर्यगुह्ये रथैरेव गजेर्मते स्तथा
परः ॥ ह्योरं रणे पार्थयत्नेन त्रयुधुभयानकैः ॥ तामरापीडिनः सर्वे सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ तेषां स्त्रियः स्थिताः सर्वाः प्रासा
दमधिकोत्तुर्कैः ॥ प्रासादस्थाश्च यश्च तत्राः प्रवृत्तश्च शोभनः ॥ काश्चिन्नुगादशुडीमुसुन्दरीमुन्दरं प्रति ॥ सखियुद्धे प्रयाति
यभर्तानि के शवाश्चुनो ॥ अधरे तव कंभे द्रुह्योरीदृश्यते वराः ॥ तत्कथं तं श्रुतेनैव भवती वरा दृशिता ॥ तामुवाच परात्

त्रमाधवं न तवाधव ॥ समुच्चरति दुष्टे सो भवति युक्तं प्रकाशित ॥ एतन्मार्गं सुन्दरमेव प्रकीर्णं तत्कथं कथा ॥ यस्मिन्नेषु सर्वेषां दृष्टिर्ग
 ह्यन्ते तस्यां धीमता सु क्लेशानि नात्र कार्या विचारणा ॥ वरसाधसमीपे तु कुरुक्षेत्रावसतां सतान् ॥ न तस्य त्वं सतां पार्थिव विषम
 माधवी विना ॥ एतद्बुद्ध्या विचरन्तस्मास्तदासागजगामिनी ॥ प्रत्युक्तं च हसन्ती वमूढकृष्णं न पश्यति ॥ त्वयामयात्र ज्ञातव्यं किम
 प्यस्ति महारणे ॥ तत्ताटं सवराणं पश्य हं सगद्गदमाधिरा ॥ सर्वत्र भावता भावार्थं नरा कुर्वन्ति सक्षरं ॥ स्त्रीशरीरं मर्दयन् मूढसत्त्वो
 त्सिनश्चात्मनः ॥ इमां पृच्छामि सुन्दरीं परं को नु हं हं मे ॥ चरन्ती वरमात्मा निवासां सिंहासिनां सा च ॥ परिमृशानां निमन्त्रयाः कि
 मस्याः कास्यां वद ॥ सुन्दर्युवाच ॥ तत्ताटं सवराणं मं श्रेष्ठस्यास्य विमरिणो ॥ कृष्णेनात्र पदं दत्तं वदति किं त्वयोगिन ॥
 न वक्तव्यं पुरः यस्य पाण्डवस्य नुरंगम ॥ गृहीतुं याति कुशला मरालश्च जसे त्रिका ॥ ॥ जेमिनिरुवाच ॥ ततो हुं दुभिनादेन निर्ग
 ताः क्षत्रियारणे ॥ नीतः कदाहं ते तेन पूरिताराजसा सनात ॥ न निर्गच्छति यः कश्चित्कदाहं ते तपूरिते ॥ पान्पते ज्वालिने घोरे न
 प्रापुत्रः स होदर ॥ आज्ञा भंगो नरे द्रुपद न करेति नरकचित् ॥ अंशं पुरोहिर्न चक्रे ते तार्यं तीव्रशासनः ॥ यत्नान्यपि हतात्मा स
 न्त्रातुस्तेन हतात्मना ॥ छिन्नं वा ह्युगं स्वर्गं हि राजा मा ज्ञेयं केवलं ॥ पुरोहितं वशादाजानीति जः सर्वदा धरा ॥ स्त्रीमप्यकपालयमा
 नोऽपिरणे जेता परां स्थिता ॥ एव विधं कदाहं तं विलोक्य नृपशासनं ॥ सुधन्वा प्रथमः पुत्रोऽनिर्यचोऽपतिं प्रीति ॥ नमस्कृ
 त्पाथ जनेनीं गृहीत्वा परमं च न ॥ अवदन्मातरं युद्धे पार्थंगच्छामि यो धितु ॥ हरिं समानयिष्यामि रक्षितं पांडवे न हि ॥
 मानो यान् ॥ गच्छ पुत्र हरिं युद्धं विजित्पममसन्निधौ ॥ पार्थं च नु पदं कृत्वा तीतमानय मुक्तिदं ॥ बहुधा नारदं ब्राह्मणं तस्य कृष्ण
 स्थचेक्षितं ॥ मद्भर्ता विजितावीरा वरहोऽपिरणाजिरे ॥ न चैकैकं सहंतार्यं भुवि दृष्टं स्ववशुमा ॥ रात्रिर्दिव्यं हविर्वृत्ते नैपश्य

नितथा कुरु ॥ बहुधा कुरु न तत्कर्म येन तु कुरुति केशवः ॥ न त्वयं वशाता मे निद्रा दूरं पलायते ॥ चक्षुर्विषयमापन्नः पश्य भाग्य
मस्तव ॥ पार्थिवारय भद्रं ते वशाता मे निद्रा दूरं पलायते ॥ स्वभक्तं तत्पते तेषामनाक पुत्रमया श्रुतं ॥ यथा च न गतं वत्सं तत्कायति
न सोरभी ॥ तथापि सुन कुरु मोपि स्वजनं परिमुञ्चति ॥ प्रहसिष्यति मां सर्वे लोकाः सर्वं विनस्तथा ॥ तव भद्रं सुतं कुरु सीति शिष्य
मुखो भवति ॥ तथा विधेयं कर्तव्यं पुत्रं तेषां प्रभाषितं ॥ मया श्रुत्वा क्रियते पतने वाजयेथवा ॥ बहुलोक विरुद्धं हि पुत्रं प्रति भवेद्
वः मवेतसि मदीयेऽत्र जायते लोकभाषितं ॥ रोदनं पुत्रता सर्वाः कुर्वन्ति नु विप्रोषितः ॥ यासां पुत्राश्चिपोऽत्राश्च न व्रजन्ति हरिप्रति
॥ पुत्र उवाच ॥ सर्वं ते भाषितं मातः करिष्ये हरिमानये ॥ पौरुषं हि मया कार्यं जयो देवैः प्रतिष्ठितः ॥ तवोदरेण संजातः त
त्र वेत्ति शर्वं प्रभुं ॥ यित्वा लोकं विमुखश्चेत्स्यां गच्छेत् स दुर्जितं न हि ॥ जेमि मिरुवाच ॥ एतावदुक्ता वचनं यावत्त गच्छते पीरस्थान ॥ जा
वत्रीराजितः समकृतया कुक्कुटाया नृप ॥ राजाभिः सुमतेभिश्च गच्छेत् शोच्यारण्यैः पुनः ॥ वरुणं मातां पातयित्वा भगिनी वाक्यमव
धीत ॥ पादुधनं जयं यासि साधुयोधयवाभव ॥ दातुं गोममवात्पारींश्च शूरस्य गृहं सदा ॥ ज्येष्ठस्यो ह्यसती मे देवराश्च प्रहस्य
काः माधुवनि वसन्ती मे यश्च गुरुस्तत्परं शूर ॥ कुवले ज्ञेयं नैवेत्तेयं मूर्खं यो पतक्ष्यते ॥ धृते कुरु भजे व्यामिश्रया काशीपुरो
हितः ॥ स्वदेहेन न शक्नोति वल्लन सहितः पुरी ॥ यस्यां ह्यरवती मन्दो गतुं जे नृत्वं मिच्छति ॥ सुधन्वो वाच ॥ कुवले प्रतिवाक्य
तदेव वाचि च भाषितं ॥ सर्वं सत्यं कीरिष्यामि सत्येनायुधमालभे ॥ नमस्कृत्यात्र भवतीं रत्नोयामि हरिप्रति ॥ एतावदुक्ता वच
नं वासां कस्या मगात्तदा ॥ न तो ददुर्जितं देवीं चारुनेत्रां यो धर ॥ अग्रतश्च न युती सहितौ वदुके ननु ॥ अं नो जेश्वर दुर्कः पा
त्र कीय न स्य प्रदीयक ॥ गृहीत्वा सीं स्थिता तत्त्वीं चन्द्रं दूषां क्षतेरपि ॥ कर्पूरं पुलकोद्गते दीपैः पञ्चशिखे वरैः ॥ सारणं हस्तमा

वाताचास्त्रपरमेखता॥ कौशेयाविश्रुतीश्रुतं कंचुवं पुष्परणिनी॥ मुक्तामण्डलकंदेचमुखरागंतयाह्रां॥ अर्ध्यामासतंवीरंयति
 पतिवाचवरा॥ निरीक्ष्यतिचभर्तारितदादृष्टादिवक्रया॥ तथाविधेनयात्रेरापुनर्नराजयत्यसो॥ नीराजयित्वास्वीकृतिप्रसू
 वाचमनस्विनी॥ ॥ मद्रापत्युवाच॥ पुष्पामिवदूनीनाथहृस्वदशनिहातसी॥ तावकीमपिरित्यज्युक्तोयास्थसिवेक्षणी॥ एकप
 त्नीप्रतनष्टं तवपुष्पामिसंप्रतं॥ यथाधुतोसिचोयसिसाननुत्पन्नवेन्मम॥ सासर्गमिनीतीव्रासिद्धिः कस्मात्पुनर्नते॥ पितागड
 तियामेवपुत्रस्तामेवगच्छति॥ केदृशीदृश्येमुक्तिस्तवजागर्तिसर्वदा॥ तांप्रदास्यतिगोविंदमत्वागच्छतिसत्वर॥ पुंसांविर्त
 क्षरांयातिस्वावतायानिषेकरो॥ विवेकोनेवजहतिः पुत्रस्तस्यात्विमासवे॥ तोह्यात्तगच्छतिवीरांग्रेहरिवीक्ष्यनसाप्रिया॥
 भविष्यतिमहाबाहोमुक्तिस्तेहृस्ववध्वना॥ ममसंगान्तयातत्रोविवेकारव्योहिपुत्रक॥ विवेकस्त्यान्नगच्छतंनिवारयति
 तोहरं॥ यथानरोपरंयातितथानारिनगच्छति॥ गतेत्वयिगमिष्यामिमोक्षश्चेन्नदुसोपर॥ विवेकसुनसंयुक्तोमांगृहीत्व
 प्रविष्यसि॥ विवेकोरक्षतेनित्यंगमनायकस्तेवते॥ अस्मान्माययिगच्छतिविवेकरहिताः परं॥ बालत्वेजितः पुत्रोविवेकस्तेन
 कस्मर्त॥ किन्दान्यहंजुज्झातकैषस्पृष्टिमारिष॥ गतेत्वयिगमिष्यामिमोक्षवीरत्वयासह॥ वक्त्रेवक्त्रेप्रवक्तव्यं धन्ये धीमंसमाच
 रेत॥ आदावेकोगमिष्यामिचिरयतीतवाननी॥ मुक्तिमुक्तं हस्तीवभयान्मममहाभते॥ स्वनारीयपरित्यज्यप्रार्थयतोषमाभि
 ति॥ साधीस्तथाविधांभूमौविवेकेनाहृतानृप॥ नाथश्रद्धात्रपुष्पामिनन्तभावप्रवर्तिनीं॥ कथितासाययामुक्तिरर्चनान्माध
 वस्पत॥ पादोत्तस्यापातनोयोत्वयानूनीमयानृप॥ स्वमन्दिरयथाचेर्यनागच्छतिपरंजनी॥ श्रोत्रसेनाधित्तस्यविवि
 धं वीषधं हितं॥ विनाहृस्माश्रयादन्तर्कथयिष्यातिकारणी॥ मुखमस्याहर्तव्यद्विपश्रुतिर्हरिर्सीभवैः॥ एवसीर्वीत्यगच्छ

अथ अगते सुमुद्यतः ॥ सुधन्वो वाच ॥ प्राप्य ते सामया नडे त्वत्संगानां स्रग्द्वयः ॥ मत्पौरुषमतिशयवत्प्रोक्तमिदं त्वया ॥ वसा
नेन मे कामस्तिष्ठति किं न गतिः ॥ यो दुःप्रयामितीह स्वप्नोऽप्यप्राप्नुहि शोभने ॥ चन्दनं वरवासां सिंकाचनं त्वत्संगे ॥ शरीरं चापि मे
वित्तं भुक्ता गच्छते भामिनी ॥ यद्यहं वपि पुरा केचित्केवल्यनमि कश्चिद् ॥ विवेकोत्पातेनेत्यत्र न कर्ता त्वाद्दर्शयिष्यति ॥ भद्रावत्पुत्रा
व ॥ न त्वया गच्छति संप्राप्ये पार्थ यो दुःमहावरी ॥ विवेकाख्योपादानेन हितयो ममतिष्ठति ॥ सचेन्मूर्तिर्न दृश्यति स्वात्तथापुत्रमे प्रिय
जसद्विनात्र यद्रूपमि सुस्त्रिजो हंगते न्वयि ॥ सुधन्वो वाच ॥ त्रिरक्षस्व ह्यपार्थ व पुनरायामि ते त्रिकं ॥ विजित्य पञ्चभिर्द्वारैः सध
गात्रं प्रभाकी ॥ भद्रावत्पुत्राव ॥ यथा प्राप्ता माधव्यं यथेष्टं धूम्रं सुदृढं ॥ नयंति ते पुनरपि सारैः स्मिन्कदाचन ॥
सुधन्वो वाच ॥ यदि जानामि देवित्वं कृष्णस्फुटितदर्शनात् ॥ पुनरागमनं नास्ति जसद्व्या च सेवया ॥ भद्रावत्पुत्राव ॥ प्राप्नु
वति पदं विष्णोः सुतेन तव सयुता ॥ सुतानुत्पाच्च संप्राप्तो पदं तो शुक्रनारदौ ॥ पराशां सफलां कृत्वा येव जति हि साधवः ॥ तेषां
शितित कार्याणि जायते नात्र संशयः ॥ सुधन्वो वाच ॥ राजानं किं न जानासि भद्रं त्वीति प्रत्याख्यते ॥ एष घोषसभयदोरो
रवीति च दुर्दुभिः ॥ कदाहं ते तस्य परं सुतं प्रवर्तयिष्ये ॥ रात्रौ प्रदीयते देवि विजितं दानं सुतः प्रदं ॥ शाववान प्रसीसति दिवा
स्त्रीसंगमकृतं ॥ संवेद्या निर्गमति ह्यो दुःपित्रा जया जुनी ॥ भद्रावत्पुत्राव ॥ स रागी मामनित्याये यदि गतुं त्वमिह
अनङ्गेनापृता मेकां सा मे बहु भिरावती ॥ कथमेनाम्भवात् जेतुं दिवाधीर न विष्यति ॥ कृष्णस्फुटितो वीरः ॥ कात्मा ते कथमपि
मे ॥ गतिर्यति गते नूनं त्वयि नार्थं श्रमामि की ॥ सुधन्वो वाच ॥ मैव वद विशातश्चिद्विद्वसाः सति मेव ने ॥ वरवो पिरा

अङ्गुष्ठात्तुर्ध्वं मेधुनं कर्तव्यमेव न वेदुःखं ह्यस्य तत्राङ्गुष्ठं कादम्बरमपि

पाथो नायं पुनरवेक्ष्यते ॥ भद्रावत्पुत्राच्च ॥ योऽङ्गुष्ठेयस्तु ह्येव साममनापवावस्थित ॥ अतु नगेनयत्पापं तत्त्वया जायते विभो ॥
 तपतु आङ्गुष्ठोऽङ्गुष्ठेन दिवसे वित्तपूरित ॥ यकादङ्गीव्रतं तद्दुःखं सज्जतं भवेत् ॥ किं कर्तव्यं महावदुःखं शयेऽस्मिन् सदा नृभिः ॥ धर्म
~~सम्पत्तिगहनः शक्यते तेन वदितुं~~ ॥ ~~सुखं न्योवाच~~ ॥ ~~निरुति विद्यो देव अतु भिदुर्मसि कटे~~ ॥ ~~सम्पत्सरं तु तात तप कर्तव्यं भावसंयुतं~~ ॥ आ
~~पुत्रं नैवेदयेत्~~ ॥ सुधन्वोवाच ॥ निरुति विद्यो देव अतु भिदुर्मसि कटे ॥ सम्पत्सरं तु तात तप कर्तव्यं भावसंयुतं ॥ आ
 द्यायतीति शामध्वेकुर्वति व्रतमुत्तमं ॥ प्रजायेमनुदानीं ह्यप्रदेयं धीमता गृहे ॥ नद्रावत्पुत्राच्च ॥ पिता तवाहवे भानि व्रतमथ
 न विद्यते ॥ अतु दानं ततो नाथ दत्वाप्यहिरणो हरिं ॥ जैमिनिरुवाच ॥ एतावदुक्तं वचनं प्राणानार्थं महावती ॥ उभाभ्यामथ
 हस्ताभ्यां कोमलाभ्यां वरानना ॥ तं कंठे धारयामास शातं वक्षीव कानने ॥ न शशाकतलोगतुं प्रियावाहुमियञ्जित ॥ विमु
 ख्यवचं भूमे किरीटं च हस्तनिव ॥ तथा सह विपारे मे शयनेर तस्य चये ॥ गर्भं दिधौ विशातासी सुस्नातो भूत्वा राधिय ॥
 सुधन्वोवाच ॥ मारुह्य यावज्जुति मन्दिरात् ॥ तावदुल्लेखं सकेतुर्ध्वं तावत्तु प्रवाच ॥ सर्ववीरा इहायाताः श्रुत्वा नादं च दुःखं
 भेः ॥ सुधन्वोवाच ॥ तपश्चा मिरणामध्वे समागता ॥ ममाज्ञां किं न जानासि कदाहो विस्मृतः कथं ॥ प्रयाण्डुं भिरयं लीयितः पु
 त्रेकेन हि ॥ कालेन संस्थितस्तस्मात्समयेनाहो मम ॥ हरयो मे हरिं प्राप्ता गजामत्रा धनञ्जयं ॥ सुधन्वनपि पुरतः किं क्रियते
 कर्म कुरुति ॥ तस्मान्ना च जवनाः सवतामुज्जरीन्विता ॥ केशोश्चाकृष्यत दुष्टं विह्वल्य वसुधातटे ॥ आनयतु कदाहस्य
 पार्श्वे कृष्णपराशुर्य ॥ जैमिनिरुवाच ॥ तेन शप्राप्ततोरजवनाः शीघ्रकारिणः ॥ जग्मुस्तन्मन्दिरं रम्यं तत्र चित्रं सुध
 ज्वने ॥ ददुःखं समायातु पुपुक्षु नृपा मेज ॥ प्रोबुक्षुश्चाशनी भर्तुर्ध्वजपातोपमं तदा ॥ वयं प्राप्तामहावाहो गृह्णोतवमा

॥ आशा भंग किमर्थं हनृयते सत्यतनयसे ॥ स्थितोऽपि हृत्तेन त्वया सर्वं प्रवक्ष्यते ॥ पित्रा तव वयं सर्वे प्रेरिता स्मव
जाहिह ॥ नेतुं त्वसि गरे मन्दं विहस्यति धरा तले ॥ उति ह्यया हि नृयार्ते पापं सैव निवारकं ॥ पद्मं च हंसं समाश्रित्य युद्ध
शौर्यं समाहृती ॥ ॥ जेमि निरुवाच ॥ कृपितं वचनं त्वं वा तं ज्ञात्वा जनकं विभुं ॥ सह वतः प्रयातो ग्ररथे स्थो यत्र न हतं
॥ समुद्र इव पण्यं तं समन्ताद्योजनत्रयं ॥ दृष्ट्वा पितरं वीरं धनं जयजयोऽसु कौ ॥ पितरं कृपितं वीक्ष्य नमस्कृत्य पुरः स्थितः ॥
सुधं चानंतो राजपुत्रवाचरुणा हतः ॥ किमर्थं साक्षात् नमस्कृत्य मदीयं तं पितं तया ॥ सुधं चोच्यते ॥ जलदत्ते वधं न हेमतायामि
तमुपज्ञां ॥ तस्मा विरायितं तात प्रयाने त्मि नमया विभो ॥ ॥ हंसध्वजं च ॥ ध्रुवं धरुवं तत्तत्त्वं हि यदिकृत्स्नं त्रसं मुखे ॥ न ह
संगरे साक्षात् त्वयानो वञ्चितं कर्तुं ॥ स्वप्रियाये भवान्दत्तं जलदं निर्गतं पुरात् ॥ नेतेन पूर्वजानीते त्वया पूर्णं प्रजा
यते ॥ तत्त्वदीयामदायात्र जहो देन हरे विना ॥ वरुणाया पितो शक्तिः पिपाशा पुरणे नृणां ॥ ह्येपातयितुं प्राप्तिः सद्यसा वी
महावतः ॥ क्षणमेकं जगन्नाथो नमुच्यते रणे कुनी ॥ धिक्तेव ही धिधिवारं धिक्कर्मयत्तत्त्वया कर्तुं ॥ श्रुत्वा हृत्पौररो प्राप्ते
कथं कामे गतं मनः ॥ सर्वं विधं हृत्परां च त्वं वा तं प्रेकदा हे कितानिः शिपामि ॥ महीमतं कामरते कृपुर्जमा करुणमग्नौ ति
तु तैलपूसे ॥ गच्छतु दूता मुनिर्सी त्वयोने पुरे हितं मे लिखितं मे हितं लिखितं शंखं ॥ तयोः पुरः सर्वं निदीन्निवेश्य च हतु
तह पितमेव कर्तुं ॥ नयोर्धनो नैव मया दितं धां स्वजीविता राजपरादवश्यं ॥ कर्षतु तैलं पुनरेव तत्पश्यतु पाधं प्रमुख
ममाज्ञा ॥ ॥ जेमि निरुवाच ॥ एवमेव नमदीयेन प्रेरिताः शब्दकारिणः ॥ जगमुः प्रष्टुं मुनी द्रोतो ज्ञानरो मतपुरोहितौ ॥ ॥
इता कुचः ॥ नृप पृच्छति वां किञ्चित्संशयं धर्मसंकेते ॥ सुधं चानाति य एव नृपाज्ञा व विलीयता ॥ जलदं दत्तं कामेन

तै मा.
४३

हरिश्चंद्र स्वचंडालं किं यत्तु न कोशिकाय दत्तं चंडालं तर्कमस्वयं करोति तदा च पुत्रे मृते पत्युः
आनीयते वदन्ति न तेषु ह्युक्तं यत्तु न कोशिकाय दत्तं चंडालं तर्कमस्वयं करोति तदा च पुत्रे मृते पत्युः
राजा पुत्रा स्वयं दत्तं तदा धर्म आगत्य पुत्रः सन्तुष्टो भवति तदा राज्ञे ३ दक्षिणापधिका

सा स्थिता तदा
विजुं कोशिका
तस्मिन् ३

तद्वृत्तं ते पुरोहितो ॥ कराहस्य समीपे तु नरे देव सुतं प्रभुं ॥ आनीय तं पातयित्वा भूषणां सन्वियोजितः ॥ तेनेन प्रेषितं सपुनः प्रे
न संशयः ॥ त्रिखित्तुवाच ॥ गच्छतु इता नृपतिं शंसंतु मम भाषितं ॥ स्वचवेणो नमसात्मा सत्यं नृपतिं ॥ सुयात लोभात्
सनर केचि रतिरिति दारुणे ॥ कौशिको ये ददौ राजर्षि हरिश्चंद्रो महामतिः ॥ त्रिजो नो यं मुतो ते न स्वसंयोजितं पातं ॥ हते प्रिया
स्थितो राजा मत्स्य भागीरथो ज्ञे ॥ कारणा स्यां पुत्रं गात्रा मृता द्वयं जहार सः ॥ रामं प्रावाजया मास वनं दशरथः पुरः ॥ स्वर्कवतः
प्रजं सत्यं केचि यथा यदुदाहृतं ॥ अमुना यत पुरा प्रोक्तं पूर्वं पात्रं स हो हरी ॥ आजा भंगं करं नैते सुतं प्रेषा न्या म्पहं ॥ न दं यथा मासं दिव्या
वतु ॥ पुत्रो न लभ्यते ॥ विमुखः केशव वीक्षपा र्ये च वसिनीवरं ॥ गृहे स्थितश्च कामाद्यः सन्ते न परिपात्यते ॥ आवी गच्छा वहे
राष्ट्रादुत्तरो मृपतेर्वहिः ॥ तस्मिन् राष्ट्रे न वास्तव्यं यस्मिन् राजान सत्यवाकः ॥ सत्संयुक्तं द्रुणा श्रुणा वसतां संभवति हि ॥ ए
तावदुक्ता वचनं त्रिखित्तः संखसंयुतः ॥ परित्यजय यो ग्रामं दूता से नृपतिं गताः ॥ पुषति सर्वं ते नृपो रं जानं प्रतिमा रिषः ॥ गतोः
नृपो मरुत्तु द्विर्मुनिग्रामा दुषा न्वितः ॥ तमिह लय राजे उमुनिं धर्मोपदेशकं ॥ जेष्णिनिस्त्वाच ॥ हंसकेतुः समदिश्य
सचिवं पुत्रपातने ॥ सुतं प्रेषितं ते ते हि क्षिपु दुष्टममाजया ॥ सुधं न्वानं मध्यगते त्वं वीर सचिवैर्वृतः ॥ पार्थवी रं रणे प
स्यं पाप्य हंतं पुरोहिता ॥ नमस्कृतं मरुत्तु द्विं पुनरेष्यामि यो धितुं ॥ एतावदुक्ता वचो राजानं नमस्त्य पुरोहिता ॥ आनीयामा
सता वग्रे करा हा यत्र ता दशः ॥ सुमतिः सचिवश्चक्रे सर्वं नृपति भाषितं ॥ सुधं न्वानं महावीरं प्रत्युवाच विशा म्यते ॥
सुमतिस्त्वाच ॥ सुधं न्वन किं करोमि प्र त्वी समीक्ष्य महावतं ॥ आसन्नं चापि नृपते द्दृष्ट्वा मयि विद्यते ॥ सुधं न्वोवाच
कर्तव्यं सासनं राज्ञः त्वया पर वशो न हि ॥ पितृवो यो रा रामेण स्वजनी न्या क्षिणे हर्तुं ॥ प्रतीतो हं महापुं दु कृता पुं रपधि

ति ३

राम
४३

यामया ॥ भवत्प्रराणात्सत्यं तपो ते तेऽद्यमांक्षिय ॥ जैमिनिस्तथा ॥ सुमतिस्तं तथा भूतं स्नाती दिव्यां वरा वनेतं ॥ पुन
शीदत जात्या धारय तं प्रहोसि ॥ स्मर्तुं न वा सुदेव स्य वदन् वाचिके श्रवणे ॥ अथाप्यने ते विदुः पशुन पेक्ष्य शशासनात् ॥
सुधं वा प्राह गोविन्दं प्रथमं यादृशं वचः ॥ तत्रेहं संप्रवक्ष्यामि श्रुत्वा तु कस्य मनो न चेतं ॥ अवाहा दुर्लभं विश्वे ते तमावर्त इति तस्य यु
॥ पुराणं समाहोका दुर्जितस्येव मानसं ॥ जायते तादृशं जानं कथा हं जनमेजय ॥ त्राहि त्राहीति गोविन्दमया यदा धि
वचः ॥ अत्रात्वं चागतो यस्मान् भूतोः कारणं हरेः ॥ मामविजायसं प्राप्सुः सुधं वा कामचारक ॥ यश्चात्स्मरति कृ
पुपति ते पित्र गङ्गां ॥ स्मरति कृपुपति तास्त्वामेव नय विहता ॥ जनात् सुखसंयुक्ताः सत्यमेतद्वदामि ते ॥ धिक्कृतं
सौख्यं कृपुगतं मेनेहं हरि वर्जितं ॥ प्रह्लादगजनकाशां दुष्वाते मोक्षितान्वया ॥ अत्रेकलोचिन्नने मुक्तिं दं जायते
तं ॥ नाष्टतो महिमा श्रीमती तव जाने जनादृतं ॥ मम मुक्तिर्न संदेहः परलोकविगर्जितं ॥ सुधं वा मरणां दुष्टं प्राप्नोषी
ः कदाहर्ज ॥ यत्त्वया मरणां दुष्टं मामकं कदाहर्ज ॥ अथ कृष्णार्जुनो विरोधो विद्यते न पुनः वतात् ॥ गां दिव्यं पुनर्नारि चैवात्र
न स कलो हर्ज ॥ सुधं नवनः समर्थस्य वोरस्येवाह वदति ॥ नास्य वारणं हृत्तो कृष्णो सैन्यं तनू हर्तं बहु ॥ अहो धीविधेयं विधेयं विधेयं प्रह
सिष्यति मां जगः ॥ वंदिता सा दधारे सा त्वं रक्षोति मर्हसि ॥ द्रोपदी वस्त्ररूपेण तज्जाप्रीति तिता न्वया ॥ न्वया कृष्णे न स द
सि स मक्षं द्रोणी पीय यौ ॥ जैमिनिस्तथा ॥ सर्वं पुनर्निवीरेऽसि स्मरणात् नाधव स्यसि ॥ नेहं सुशीतलीयाती सञ्जुन
स्येव मानसं ॥ सर्वे जनास्तं प्रसमीक्ष्य ते ते जहते यथापद्य जयं त्युपुह्वं ॥ सुधं नवनः तं दिव्यं पुनर्नारि चैवात्र
मस्य दुष्टवान् ॥ अथ कृष्णार्जुनो विरोधो विद्यते न पुनः वतात् ॥ गां दिव्यं पुनर्नारि चैवात्र ॥ अहो धीविधेयं विधेयं विधेयं प्रह

परिधनयति॥ वहतिराजा किमसौ नवास्मान् सुध्वनो ये क्षिपदग्निमध्ये॥ गच्छामदेर्वय इव न न न भवनत्रयं ह्यस्य प्र
पन्नो॥ जैमिनिस्त्वाच॥ हंसध्वजैः शंखयुतो ददर्श पुत्रं कटाहे प्रपतन्तमेन॥ पुंरुणानि नाम निहरेर्जुर्पतंगो विन्दस्य मा
दरमा धवेति॥ शंखो वीतं नृपतिं किमेतत्तत्पुनर्नैतं ज्वलद्गिननापि॥ किमोषधं मन्त्रवरं सुतप्रेजनातिराजत्रयकै
नवंवा॥ कुतो ज्वलंतैर्लमिदं कुतो मुखं प्रपुष्पं यथा फलितं विराजितं॥ क्षिपन्ति ह्येतानवना रिक्ते लकं भवेत्तु स स्तौ लमिदं
परिक्षितं॥ निशम्पत ह्यस्य मतीवती उं इतास्तदा स्तेनसमस्तभूताः॥ मुनेर्भयात्ते फलमाश्रुते ते वाति क्षिपन्ती खदशः
परस्तात्॥ द्विधा विभिक्षं व्यपतत्कपाहं रक्ष्यते तं शक्यं कदाहं॥ लग्नं द्वितीयं तिरित्तरपचापितयोद्धतं तं ति
ततैलधाराः॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि सुधन्वन्वचनः सत्यकथनीनाम सप्तदशोऽध्यायः॥ ५७॥
अममेजय उवाच॥ कथं कटाहात्समूहावलोपि जगाम पायं सत्तु कृत्तगात्रः॥ तत्कौतुकं शसितुं जैमिने मानिरोक्ष्य शंखः किमका
रितत्र॥ जैमिनिस्त्वाच॥ विहो वयं ते तमध्वेतं सुधन्वानां नमो ह्यमृतिं॥ भृत्या न पृच्छद्दारेणापात्मानेन किं स्मृतं॥ ओषधं न्यत
मूलं च पूमुस्ते क्षिपं मे वामुना॥ इता उतुः॥ नान्ती स्मृत्वा किं श्रद्धेव विना कुरु महा मुने॥ कुरुति भूतते कर्म प्राणा ते सीत्य
नामुना॥ पश्योष्टे स्फुरमाणौ तौ शंखमाधक भविष्यौ॥ सुधन्वनेपि सत्त्वस्य प्रिया शैवो साम्प्रगमे॥ शंख उवाच॥ स्मृतो य
ज्जामुना विष्णुः पात्तमानेन साधुना॥ धिगर्हं कथितो वातं पश्यामि नि कटस्थितः॥ प्रायश्चित्तं स्वदेहस्य करिष्ये मरणान्ति
कं॥ एतावदुक्ता वचनं तैर्लमध्वेपपातसः॥ समातिंगप सुधन्वान निदं वचनमववाच॥ साधु क्षत्रियवैरस्त्वनसाधु
हमहिजः॥ येन ते लेपाति तो सिमया कस्मत्तवेतसा॥ भवति ते तापयुता येन क्षिपन्ति साधवः॥ गतश्रीकाश्च मूढाश्च
किर्युद्वेगसमन्वितः॥ ये धारयन्ति हृदये माधवं नराशुवि॥ तापत्रयं विनिर्मुक्ता जायन्ते इव वज्रिनाः॥ पथं लवं हिना य

शकाः परमवैभवः॥ मुने यो र्धनपदं नि सु ए सु रं ह रिं॥ चित्तं सापि त्क्या वा चि प्राणा ते स धृतो धुना॥ म छी र स्तु प क्तं त्वा व नं मे त पु
स्ति व रं॥ ज्ञानं पु र स द्वा र्द न नो पा यो न्पो ति पा व नः॥ राजा न राज पु र्वे न सै न्पा न्पा य सु धि तः॥ पु ति व रं त्सा ने ता त्वं मां स मु द्र भ भु ज॥
रु द्रो यं पा ऽ व स्यार्थं सारं ध्यं प्र क र्णे ति च॥ अ र्जु ने ना श स श्या मं क र वी र्य यो चि ते॥ य शः स्थि रं स्व र्कं द द्वा प श्चा द्वा प्र हि म ड्क र्त्त॥
॥ जै मि नि रु वा च॥ ग र्हा त्वा त्ते त म ध्या त्ते त टे प्राप्ता म हा मु ने॥ राजा नं प्र तु व त्ते दी प श्च पु र्वं स ना त न॥ अ ने न वि धृ तं मू ले स वि
द्या या स्व के मु रे व॥ म श्र रा जं नृ सिं हा र्वां ज प ना र क्षि तं व पु॥ य श्मे म यं पा ति तो हं त्वां तु पा त्ता यि तुं स्थि तः॥ त तो हं स ध जः पु र्वं स मा
द्वं पा व र्त्तु द्वि तः॥ म या त्वा स भ वां स्य क्त सै त पा व क दी र्घि ते॥ न द्वा धो सि ह ता से न प्र भा वा त्के श व स्य हि॥ पु ति ना रु स मा हा त्म्यं त्वा
व पा त य ता रु त्ति॥ दं डे दं डे र्गो मां व र्त्तु भ वे शं ख पु रे हि तः॥ स्म र तां स म्पा वे श कि म र्थं क र ते भ वा न॥ उ ति स्य पु त्र भ द्र ते र थ मा रु
ह्य स ग रे॥ रु द्धं द द्वा र्थि पा र्थि स्य सारं ध्यं प्र क र्णे ति च॥ सु धं च ना वा रि त्तो तो रु द्धे न स ह भू सु रो॥ र थं र्थं वि वि त्रं तं हे म न ड्क
मु क्त व रं॥ दी र्घ धृ तं चारु त्र ग वा क्षे र्त्तु भि र्भु तं॥ हे म व र्त्ते हि र्यै र्त्तु व द्वा च म र म धु गं॥ सु व र्त्त मा हा त्मा पी र भू ति तं व ती मा त्प
श्र जो भि र्भु मिः स म र्त्ति तं॥ मि य त्ति न स त व रे ण किं किं त्ति प्रा द न नृ त्प त्ति मि वा ह रे ह स॥॥ जै मि नि रु वा च॥ ए न स्मि न्ने व
का ति नु सै न्य भू प स्य सं स्थि तं॥ पा र्थि स्य प्र थ मं धो रं का त च त्र मि वा प रं॥ वी र्णा न ने भ्य स्ता म्बु तं प रि तं नृ तं ले व द्वा॥ ने न नृः श्र
श्रु ने त त्र स च द्रे ना म्वा रः क्ष रा ता॥ ध्या नि श मु रे रा ज न शो रि यं भ ग व र्त्तु त्ता॥ वी र्णा अ रि णुं च ति च न्द न स मृ गो द्वा॥
पर स्पर स्य सं ह र्त्ता त्क र्ते ह्यो प्रौ क्ति क श्र जः॥ उ रि ता श्र ध र्या चि द्वा प ते ज म मे ज य॥ क व च्चा नां कि रि टा नां वि चि त्रा नां र
ते प्र भाः॥ धो त य त्ति ग न्प त्र ने व ति त्ति मि र्मी ति ने॥ व र्त्त नं प ति ती वा यु र न यो दि वि स र्व तः॥ पु ष्या नि भू त ता श्र को ग र्त्तु नृ

नृशीर्षितः विजेतुं सुरवृक्षागामनानि सुरभीरपि नराणां मुखवासैः न सुगन्धेन पराजितः ॥ अममानो भवद्राज नृत्तत्रा
 यं मतया नितः गजपदरतो येन समापि विममामही ॥ कृताह्यरुरसु खौरजोभिः पूरिता पुनः ॥ रथनादेन घोररा
 मेघसागरगर्जितं ॥ जातमृकमहामन्ये वाचा तमपि विश्रुते ॥ पदातिपदविन्पासात् भरती वपकं पिता ॥ संवृज्जोषवीन
 धारा नृगृह्णतु नृगं शुभं ॥ नेतस्य वचमाह्वोद्युगृह्णित्वा ह्यमागताः ॥ पूजितं चार्च्यं तिंधूपवासैः न वरुधूपितं ॥ पद्मव्यूहेन प
 तर्हि स्थाप्य पुत्रैः सहोदरैः ॥ संयुतो भरतश्च मर्जुनीयोऽप्युद्यतः ॥ सुधन्वा सुरथश्चैव सुमतिः सचि वस्तथा ॥ वीरकेतुति
 वरथः शतधन्वा महारथः ॥ सुमतेः सवृज्जास्त्वेनेतथान्येव हवो नृपे ॥ प्रययुः पुरतः पार्थयोऽप्युक्ता मयथ सुखी ॥ ततो
 दुदुभिनिंशाहाः पट्टहामर्द्धास्तथा ॥ दितिमाभूगभेदाश्च पनवाश्च तथानवाः ॥ हृक्कृद्दोह्याश्च भेर्याश्च गोमुखाः का
 हलास्तथा ॥ ह्युराजतजास्ता तावन्शासुरश्चिकानवाः ॥ तडिता वाद्यकुशलोक्तास्मिन् वीरसमागते ॥ तेन सादेन राजे
 भिन्नवज्रमिवाभवत् ॥ ॥ अमिनिह कच ॥ पार्थस्ततोऽब्रवीत्तत्र ह्यस्य पुत्रमिदं वच ॥ अधुना श्वोथ भूदेव नीतो ह्यसं
 जेन हि ॥ ~~तत्र मोक्षयिष्ये नृवीराः केगमिष्यन्ति तद्दद~~ ॥ भवान्स्य पुत्रो यत्नवा
 नृयो वनोऽयमहमर्तः ॥ अनुशात्यश्च वीरोऽयं कृतवर्मा च सात्त्विकः ॥ दृष्यते नृमहातेजा गृह्णते सतथा हुरिः ॥
 नीलध्वजो मितामाताय स्यात्पुण्यपरीक्षितः ॥ एते चान्ये च सत्पुत्र तथाहमपि स्थितः ॥ परराष्ट्रे वर्यप्राप्ताः सवत्सस्पति
 शेषतः ॥ नृत्तनाथोऽसि सर्वेषां महामश्वपुत्रा ॥ ॥ प्रद्युम्न उवाच ॥ मेवैवदमहाभाग विस्मृते ह्यस्य भाषिर्न
 सर्वस्वमत्करदत्तपाण्डवाभ्यां महात्मना ॥ पित्रा ह्यस्येन तदहं सवत्सः कंविनाशये ॥ समक्षीधर्मराजस्य भीमस्य

चमसात्मनः॥ अथ मे भुजयोः फलं पार्थरसांगणे॥ हंसध्वजसुधं चानसुमतिः सुरध्वंसन॥ तोष्यन्ति शिखरेषु शिखरेषु लं च
मिपातये॥ एवं नृपवर्गो हस्वदाररसिकपुनः॥ ॥ जेमिनिस्त्वाच॥ प्रद्युम्नस्य वचः श्रुत्वा प्रसवेनुरहस्यं॥ नमस्कृत्य
बुद्धिदाम्नीनयुक्तं युवयोर्वचः॥ क्रियते नैतं युवीपुत्रप्रतयोत्पत्तिकारको॥ मुखवाक्येन यदुद्धेतुं नृपं नरवपुः॥ तद
वंप्रेरयेत् कोत्र पुत्रावावतवानर्त्त॥ नेत्रयक्ष्मप्रहारेण हन्यते मशको यदि॥ न हतुं कस्य मशमाता क्षीदिशानि नागर्त्त
॥ स्वल्पशोकरवर्षेण यदजः परिशाम्यति॥ तस्याप्यहो कस्य शांतेव हृत्तेन कोपितः॥ तथा विधमिदं नाति युष्माकं उ
त्तिममतिः॥ नवशामिहमादिहो नानये किं नुरंगमं॥ यमहृतगणेर्धुं हरेत्तहारीकिंकरः॥ यथा संसारिणां जीवमनतप
हसेवकी॥ एषा गच्छामि सर्वग्रामे पश्य पार्थ प्रवाहिताम्॥ ॥ जेमिनिस्त्वाच॥ त्रिर्ययोकस्त्वपुत्रो ये पारुदेव न निवारित
ः॥ शंखं दध्मामहाते जाहंस ध्वजवलं प्रति॥ रथे नाति विचित्रेण स्वपिनास्तेन गज्जिता॥ सारथिः प्रहृष्टमस्मात्मानुरंग
स्ति तिरप्रभातः॥ समचोदयसूतेति पश्य हतिदहणे सारथिस्तस्तराण देवकेशामुदम्यवे गितः॥ प्रेरयामास
तु गानजवनात्रणको विद्वान्॥ दृष्टके तुं विलोक्यार्थं सुधं न्वा वाक्यमववीत्॥ पश्य ह्यमहं ह्यवकः समायाति स्म
तया॥ दृष्टोपि दृश्यते तं यो ध्वजस्थानध्वजं अयः॥ एक एवापरः कश्चिद्द्वारः सत्यसमन्वितः॥ धनं नयगणेः कीर्त्तः द
ह्यते किल भूभृजः॥ तस्मादेको बहु व्याघ्रा अनाहृत्पाधुना हिनः॥ अहमेनं वज्राम्प्यवीरं रणा विशारदं॥ सुतमह
स्वभद्रं ते वीरस्वार्थसंयुतं॥ तेन स तेन नीतो सो सुधं न्वा रथिनीवरः॥ उन्नोतो सीस्थितो युद्धे तत्र तीक्ष्णपराक्रमो
सुधं न्वा दृष्टके तुं तं पश्य ह्यसि हितो हसन्॥ कस्त्वं कस्यात्मनश्चासि किं नाम तव सुपुत्र॥ ॥ दृष्टके तुं स्त्वाच॥ रथे

जे. भा
४६

मुमुक्षुतासित्वं स वा स्वाकं पितामहः पुत्राणामपरोक्षायः कर्णारव्यस्ततोपरः दत्तारणामगुणीवृत्तिमित्यंवीरसमेधि
ता कश्यपुस्सकुले जातं विद्विमां वषकेतनीं सुधन्वावाच हंसधुजस्य पुत्रो हंसधन्वा नाम मे भुवं मधुव्रते मधिपूर्व
मस्माकं वंशकारकः निष्पद्युदुममपुरः पौरुषं त्वं प्रदर्शय ते जस्वी पूर्वजः स यैरिधा धातुं च गच्छति यथा नवान्
शत्रुवले युद्धवारयितानराः स्वकुलवर्णयन्ते वमदा पौरुषवर्जिताः हषकेतुहवाच अधुना दृष्टीयिष्यामि स्व
हंसाय केन हि स ते मदीयानरा चासीत् क्षाधारास्वते जंवाः स हसातव स न्ये मगमिष्याति महाहवे च वसाम्यमया प्रो
क्तं नानुत्तं न त्वजयते जैषिनिहवाच शातारणमहर्ता स हि स्ते नमुक्तावलीप्रति सुधन्वा न दृष्टीयिष्यामि हंसादमप्य
करोते भिक्षापीरारणिशरामजश्वरथपतिना च कुजीवितहीना निषयकमोर्मस्तमनः स च तस्तेन विद्रोसो सुध
न्वारथयूथपः वलं न दृश्यते सर्वे रणे नूनं न तधिप सुधन्वो ह्यारविशुबारथि च महाध्वं विभेदता सारुदुप्रहस
न्पुंसभिः हारैः पुनरेवाहरणोत्सेयै संवेष्टो मे वपइपता गार्दुपत्रैः सुभिश्चिनेः शतधापातिर्ते नुवि छत्राणि चामरा न्येव
ध्वजश्च विनिधानीपे वादित्राणि ससं कुडो युधिभिश्चुद्धेकराजिः हस्तिहस्तोपमान्वाहन्सा युधान नृषणौ वृत्तान्
क्षिरांश्चिमहाबाहुः सन्दह्यो ह्यपुटातेव न त्पुमित्रं वलीवीक्ष्य रथमनीं समाश्रितः सुधन्वा पौरुषं तस्य वरुधाह
द्यमं न्यत जघाने नरगस्तस्य सारथिं च महाध्वजं नृहराश्रितं मीमाणा पञ्चभिस्तमता डयत् हषकेतो हनुद्वि
ते सारणीपिभ्यः हारैः प्रममाने च तगात्रं गतं यत्र महद्वलं कर्णपुत्रस्य संग्रामान्न दृष्टं तमिषा प्रवत् मूर्च्छा विहाय ध
र्मात्प्रायावत्पश्यति मारिषः नावदृष्टं तं धारिसेन्यं व्याप्य स्थितं पुरा आत्मानं स न्ये मच्यस्थं बहुभिः पीरवारि

एम
४६

विशोकपर्यहीनं च क्रोधो धातुः ॥ इह त्वं प्रमोदाय वारुणः ॥ सर्वहंसाय केचन मन्त्रिभिरिव
रयन् ॥ हंसं जस्य च वसंतं क्रोधावितर्जितं ॥ तत्रोपरि रासेन वेष्टितः कर्णनरः ॥ शक्तिभिरामो वैश्वेभिरिव
पक्षिभिरिव ॥ पुच्छरेण सिंहेऽपि ॥ समं तत्र विहस्यते ॥ नाराचैः परपत्रैश्च असुविभिरिवोपवेष्टः ॥ गदभिः पट्टिभिरिव
पिपरिचैश्च त्रिशूलैः ॥ शस्त्राद्यैश्चोद्यमानस्तं पुनः कर्णात्मजो वली ॥ निरीक्ष्य वा सुदेवस्य नामानि सहसा जपन्
॥ ततो न्यस्य स्तनं सज्जायते ॥ अथि त्वामहाधज ॥ कर्णात्मजस्य सान्निध्यं जगाम रसमहादले ॥ तं समाह्वय वगेन हृष्यन्
तुः पुनः पुनः ॥ विद्याधराय केसरीशोः सुधं न्वानीह सन्निव ॥ सेन्यं च पीडयामास समं तादाशादीनि ॥ सुधं वा
कर्णपुर्वीह दिवि व्याधयं च निः ॥ मूर्च्छितं सारथिः श्रीपुं हृष्यकेतुं महाहवात् ॥ एतमध्यादयो वाहनावत्कृत्वा
प्रपतन् ॥ प्रद्युम्नतिष्ठति सुधं न्वानीह समासिषन् ॥ पशुभिश्च शरैश्चोरैः पीडयामास संगरे ॥ सुतं सुधनुना
घातय शमसादत् ॥ ह्यनां सकलान्येकविंशति क्रोधमूर्च्छितः ॥ त्वकाररथयुक्तानां चतुर्णां निशितैः शरैः युगेह
तेष्वधवारोस्त्रिभिरेकेन कार्मुकं ॥ प्रद्युम्नेनाप्यसकलं हतं चित्रं सुधं वनः ॥ सुधं न्वोपरि रोसात्वा प्रद्युम्नस्या
तिकोशतं ॥ त्वकारहीतया युद्धं यो रस्य च प्रदर्शयन् ॥ सन्धानमधुनी रोषात्कृत्वा मधुधाराहयन् ॥ युगं त्रिरेपुर्वं
संयुगा रोषात्सुधं वनः ॥ प्रद्युम्नधनुसीदित्वं वारोनेकेन पशुधा ॥ तेनापि सारथेः कणा नृदित्रं शिर्वतददत् ॥ त्रि
भिः हृष्यसुतं विद्धा सिंहनादं चकार ॥ उभौ तौ वलितौ वीरो महारथा विशारदौ ॥ गगरोन्मूलतले युद्धं चक्रुस्ते च
राविव ॥ मूर्च्छितो पतितैर्षरीः पीडितो रुधिराक्षितो ॥ सुधं न्वोत्थितः कुडोरथमन्यं समाह्वयन् ॥ ताडयामास पा

र्षस्ववारत्न वारोः सहस्रशः ॥ कृतवर्माणिमासशिजघातनवभिः शरैः ॥ कृतवर्मानेन मुक्तान् त्रिधा निवेद्य सायकान् ॥ पर्व
 भित्ताद्यामास सुध्वान् महारसि ॥ सुध्वं न्वान्तो राजन् नवभिः शायकैः क्षणात् ॥ हर्दिक्वि विरंथ वक्त्रे ह्याकृत्वा
 स्पर्शार्थि ॥ सशरैरर्द्धितो वीरोरणं त्यक्त्वा यत्नायित ॥ अनुशास्त्वन्तो वीरं सुध्वान् महारणे ॥ समाहृष्टा वृवीक्षरे
 गृहीत्वा सशरंधनुः ॥ सुध्वं न्वनूवह्वो वीरः त्वया एष्टनतो धिता ॥ स्ववसेन समर्षमेपामैको तु कर्तित ॥ सहस्रम
 च्छरैर्वैवं सर्वेषामत्र पश्यतां ॥ जैमिनिस्त्वाच ॥ ततो पुनो नाराचं वत्तवान् तस्यै निगं ॥ अनुशास्त्व कान् मुक्तं विष्णु
 वारं सुसाहसी ॥ छेतुं यवशि तो वारोः स्तं शरं तश शकसः ॥ प्रविष्टो हृदये वारास्तदास्तस्य सुध्वं न्वनः ॥ अनुशास्त्व
 सतः सेनां शरयामास शायकैः ॥ सुध्वं न्वान् महोवाहिनवभिः सायकैर्दृष्टे ॥ विरथं त्रितं कृत्वा पातयित्वा धरातले
 जगज्ज्वत्तदा वीरः ततो दैत्यधिपोवली ॥ अयम् छो विहत्या मसुध्वं न्वारथिनीम्बरः ॥ विद्याधै केन वा तेन रथेणा
 त्वानुर्जितली ॥ तेन वारो न विद्धं सौ त्रिपपात धरातले ॥ सेनां पार्थस्य विविधान् नाराचैः शतैश्च छिनत् ॥ गजानां
 कस्य बहुधा भित्वा चक्रे व सुध्वान् ॥ रुधिरौधवती राजन् विषमां मां सवर्द्धमां ॥ गजाननेषु भित्रेषु हर्यक्षिषीणि
 सीगरे ॥ संगराणि स्मदृष्टं तशत शोय सहस्रशः ॥ द्विधा भित्वा ह्या वारोः सौ हभिः सहितारणे ॥ पूर्वभागे नगद्वि
 त्तपातितां अपि धत्विता ॥ नराश्च गजदास्ये व खराणां रुधिरं जली ॥ स्वैरश्वित्रैर्विभिन्ना वहुधा प्राद्वयदणे
 ॥ ते भिन्नवाहो वीर रुधिरौधेन वाहिताः ॥ चरुतां प्राप्य सफला गगरो वा भवत्क्षणात् ॥ इतस्ततो वली नगं वि
 त्तो क्यपारावस्यतत् ॥ इति श्रीमहा० आश्व० सुध्वं न्वान् यदुःष्टादृशो ध्यायः ॥ वत् ॥ जैमिनिस्त्वाच

जगज्जिह्वसुधंवाऽसौ सप्रणासात्पुकीं प्रभुं ॥ कलौ रताऽयामास स्वरापुंखैरयो मुखे ॥ स्वात्कीपञ्चसप्तत्या जहानसि
हदेनच ॥ सतं ध्वजं तेषां हृत्त्रं त्रिवेगुं तल्पमेव च ॥ लीनं तत्रेणार्धधारं विच्छेदस्वद्वारेऽग्निने ॥ सुधंवालात्पुकिं कुडुबका
रविरथं हयाग ॥ उभोऽस्य दन्तमारुह्य पुनरेव व्यवस्थितौ ॥ अम्बरं वा रासाहस्येच्छादयामास तुरंगे ॥ उभोऽश्वविशीलौ
जौरुधिरौघप्रवर्षितौ ॥ किं शुका विवरजनेव सते पुष्पितौ नृप ॥ शक्तिं मुमोक्ष कुपितः सात्पुकिं परिपीडयन् ॥ युयु
धानः शक्तिघातात् कडमलं प्रत्यापद्यत ॥ सेनेयं मूर्ध्नि धीशूरात्कारेण महानभूत ॥ भियास्ततः वर्तसर्वं मयोवाच व्य
थाकुर्त ॥ ततः पयिर्महाबाहो सुधंवानं समागमन्त ॥ तिष्ठतिष्ठति नरसात्कुजोयासीत्पञ्चोचतः ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥
अितामदीयावहवी स्रिया युद्धमहावेहाः ॥ वर्तत वा धिक्कीयां दृष्टयस्व मया शह ॥ महा युद्धानि समरे कृतानि सुव
हृत्यपि ॥ द्रोणमिष्य हृष्येः साहुं करेण न च महात्मना ॥ कातकैमैश्च वाभिः शीकरेणापुः सुह ॥ न तथा विस्मयो जातौ
यथात्पीवीक्ष्य जायते ॥ ॥ सुधंवावाच ॥ युद्धमिष्य नित्यं पापयद्यो हं गिरिजिता नित्य ॥ तत्र तस्यारथिः कृष्णहितकृता
यत स्थितः ॥ कृष्णस्योसि सौमतेन न विस्मयोऽभवत् ॥ त्वया ज्योत्सोयदिह हिः कथं त्वं हरिणा मुना ॥ सौमतेनोसि युद्धमर्ह
युद्धमवममेव च ॥ युद्धमया समं पार्थ कर्तुं शक्नोषि कर्तुः ॥ तुरंगं त्वय्युपस्थितं त्रधामं यथोचते ॥ हंसध्वजामयं श्रद्धावा
जिमेषं करिष्यति ॥ अत्र पश्यन्ते देवाः संग्रामं किल मामर्क ॥ संगरत्वं विधिषामि स कृष्णमपि चार्जुन ॥ ॥ जेमिनिः सान्
तनः पार्थ विराट्शतं सन्धेकोपपुरितः ॥ सुधंवातान् शरान् सवन्निविद्धेऽप्रहसन्ति च ॥ दृष्टमिस्तदयामास शरैः कुत
सुतं हसन् ॥ शनैश्च सहस्रैश्च युतं न प्रयुजेत्त ॥ वाणानि छादयामास रणं कृष्णं न जय ॥ अर्जुनोऽपि शरैश्च सपुचिच्छेदति
न शस्तदा ॥ आग्नेयास्त्रमुमावाधस्य कर्णीय गिलोहित ॥ सुधंवनेति कुपिता वा राहुं चिच्छेमा रिष ॥ खेच्छति चरवच

ए. पार्श्वस्थकभोदिताः॥ वरुणाश्चकोरेपतिर्नजगत्त्रिवितोक्तते॥ सैन्यसुधं चनो दग्धपावकास्त्रेणभूते॥ ज्यासाजु
 तंवीक्ष्यवहिंदाहयज्ञत्रिजिम्बुहम॥ सुधंवावाहसाश्चास्त्रंजगुगित्त्रिवारो॥ सजातामहतीवृष्टितेनमुक्तासकाम
 कान्॥ जलदेवृतिर्वाप्रागागोविद्युतःस्थिताः॥ निमग्नपाण्डववर्तशितावृष्टिभिरावृत्तं॥ वयामसञ्चुक्तापथश्रीतेन
 यविमोहितं॥ शतकामाययूराणामानन्दस्पमहनेभूत॥ धारित्राणिचनक्षत्रिचर्मनहुनिभूतते॥ सुवर्तचिपकागेषु
 नज्जानिसुमृद्भूनिच॥ वीरंगेक्ष्यपिदृश्यतेवस्त्राणिविविधानिच॥ वामराणिचवर्माणिगजकुंभस्थानिच॥ शोभा
 हिनानिजातानिजतपातेनसंगरे॥ वाणापक्षविहीनास्तेनभिन्दन्तिरणयान्॥ अतिवृक्षानपश्यन्तिस्वर्परिपु
 र्वाहिते॥ ततोर्जुनोमहावीरोवायव्यास्त्रं समाददेत्॥ वायुनाजलदाभिन्नाधुनश्चपरिपातितः॥ प्रामिनावरणा
 घोटावरादासरकाःखणः॥ एतस्मिन्नतरेवीरःसुधंवापार्थकाम्पैः॥ सुधंवनुरागचिच्छेदज्याचसर्तत्रिभिः
 शरेः॥ शरहीनं पाण्डवंचत्रैर्वीरोतिकोपितः॥ उवाचभगवान्यार्थसारथिस्तेनविद्यते॥ इहैवैवोसिपार्थत्वंपो
 रुषंक्वगतेवते॥ सर्वगसारथिन्पत्काप्राकृतःसारथिःकृतः॥ स्मरस्वसूतंरुसाख्यसंग्रामप्रपतिव्यसि॥ ज्योतिषि
 रुवाच॥ अर्जुनोपिचज्याहनुरगान्स्वानमहाहवे॥ वामहस्तेनधनुषासमचयुयुधेपुनः॥ यावत्स्मरतिगोविन्दंताव
 द्दशेरणाहरे॥ मुञ्चस्व॥ अर्जुनोपिचव्याजहारवचोहीः॥ अर्जुनोपिनमस्कृत्यतासुरेवसमागतः॥ पुनोचचाश्रुगान्
 पोरावसमतोत्सुधंवनने॥ सुधन्वोवाच॥ दृष्ट्वात्यमसिगोविन्दपांडवार्थसमागतः॥ सर्वज्ञत्वंसमाज्ज्ञातंत्वदी
 यंक्षितकेशव॥ पार्थसूतं हस्तिप्राप्यप्रतिज्ञां कुरुमञ्जये॥ अथाह तोषयिष्यामिपोरुषेणजगद्गरो॥ अर्जुनउवाच

त्रिमिः शरैः शिरोरंभं पातयिष्ये यतावर्कं न पातयेद्यदि पुनः पतन्नुभयमपूर्वजाः ॥ निरये पुंरप हीनाग्निनास्ते सत्पुंनमेऽन
नं ॥ आत्मानं पातयति नोत्थां प्रतिज्ञां वदधुना ॥ सुधुः शोवाच ॥ त्वच्छ्राम्भे प्रिपुरतः स्त्रीतत्रहीनी न धो ॥ त्रिधा हं न करोम्य
गतिं द्यौरमवाप्रयति ॥ एतावदुक्तावचनं श्रुतेन मधुसूदनं ॥ वाराणासी हृदये हर्षादि नेदसमरे वही ॥ रथश्च पति तो वारोः सह ह
मेन मारिष्य ॥ स तेन पार्थ स ह्या वधामघायत्रवत् ॥ धनं जयं च दशभिः समन्नातव्यं विरच्छरे ॥ रथपार्थ स्पृहीतो सोधनु
मार्त्तमहीतरी ॥ तत्क्षरणत्तयश्चिह्नं भार्गी हंसध्वजसुतेन हि ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पश्य पाण्डव वीर्यपौरुषं त्वं सुधुं च न
॥ तथा वधे प्रतिज्ञातं त्रिभिर्वीरैस्त्वया कृतं ॥ असौ मश्रुं मया सादृकं तत्तस्मात्सि पुनः ॥ जयदधव धेया निरुद्धा गितवन्नाम
वत् ॥ विस्मृता नि कथं पार्थ न जानासि हितो हि तं ॥ रथपद्मां समा रोषात् विधुतो हि प्रतीत्यगे ॥ सुधुं च न शरेनायत्नवमात्र
परान्दिशं ॥ एकपत्नीव्रतयुतः सुधुं चार्त्तविदुषते ॥ न त्वयानमया चास्पृक्षतं कर्तुं प्रशक्यते ॥ महत्कष्टं च वसिष्ठं युद्धं स्मि
न प्रतिनातिमे ॥ अर्जुन उवाच ॥ गोविन्द पातयाम्ये न त्रिभिर्वीरै रडांसय ॥ अ न विष्य म्हात्कष्टं न मे वेशत वागमः
॥ जेमि निरुवाच ॥ शिरीशुरेवे स्मृतः पार्थ द्या ह रणेऽसि दिशो दश ॥ सुधुं चार्त्तविषं जामाक्षो विधु च न स शरं धनुः ॥ उपा
चकेशर्वं यो यथा गोवर्द्धनो गिरि ॥ गवार्थं विधुतः कृष्णतया पातय पांडव ॥ ततः पार्थो महाबाहुः स ह्येका मूर्ध्नि केशरी ॥ कष्टा
मृता त्रीण्येवाणान्मुमुक्षास्म प्रतापवान् ॥ तं शरै र्वीक्ष्य गोविन्दः स्वपुण्यं समयोजयेत् ॥ गोवर्द्धनेनोद्धृतं मरुक्षता धेनुवः पुरा ॥ तेन
पुंरपेन वारोऽस्य स त्र हस्त क्षाणा कृतः ॥ दिवि देवाश्च संप्राप्ताः तयो र्युद्धं दृष्ट्वा वः ॥ तौ नु कर्तव्यं चरार्थं च प्राप्ताश्चापसुर
गणाः ॥ विमानमधि रूढो र्देवो भूषण भूषिताः ॥ सुधुं चार्त्तमरे देवा कृष्णश्चरित कारक ॥ ता त्वपि पातय तवात्रैष
क्षेत्स्यामि सायकैः ॥ बहु पुंरपेन स युक्त पातयेत्त शरं भुवि ॥ सुकृत्तमं हथायानु भुक्त्वा जपस्यद सुभे ॥ विज्ञापितो हि गो

विष्णुपुत्रपुत्रमया कृती ॥ अर्जुनैर्गुणे वापयार्थसायकमागती ॥ तेन विद्धे दत्त सासद्विद्वः सायकोपतन ॥ नावत्कृते
नसका श्रेयसावहुतेनव ॥ सत्तमः क्षितिदांनेवर्षडिव प्रतिरक्षित ॥ ॥ सुधैर्लोमान ॥ अर्जुनार्थस्वकं पुंरपे वासुदे
वेनयो जित ॥ सायके स्मिन्समर्षत पातयेत्तु नसायका ॥ प्रतिशैश्वर्यवीरायधुनं जयमसवत ॥ हिवाशरीरकायव
वसिष्ठो हव्यतीयुत ॥ मया हतो यमव नुरक्षवासां स्वपेहृषात ॥ धनो सिनर्षवीहे सियभिभिन्नं स्व कंहरि ॥ पुण्यं द
दाति चरेणे नूनं श्रेयसाधिकं ॥ तेतो मु चोत्तकासां ससूर्यमराहलसभि ॥ यशः प्रोध्य यथा यथा स्वरूपे नो च
ने युवतिगगणे देया मानवा धरणी गताः ॥ किं भविष्यति को जेता इभय भविता तुना ॥ वाणा समुच्चिते तद्विगीता
ने सायके गतः ॥ अर्जुन साकरमुक्त ॥ पुलायं किं करिष्यति ॥ तेतो महावले वासां सुवन्मत्वाति पोरुषात ॥ द्वितीयां पा
तेया मासमधो विद्धे दसतारं ॥ रोत्यं दक्षो स्वकं सैन्यं हर्षयन्ति तरे व लोत ॥ ज्वक नो व सुधो देवी वातो हि मे वि
म्यते ॥ तेतेः सस्ये सुमं प्राह माशर्यो जयार्जुनो पाश्र्वे जयं पूरायिष्ये देव तं धमस्वच ॥ यमया सहितो वीर मे न प
शसि पोरुष ॥ जीध्वे तं तद्वे दुर्नृणां कीर्तिरसं न्वित ॥ प्रतिज्ञा सुमुख ॥ सत्पां कर्तृणां स्वर्गकारिणं तानां ॥ मया यथा तप
मास्तु दत्वा पुंरप पुरातन ॥ त्वया वीरे नृपुतथापतनं नरपुत्रायुत ॥ एतावदुक्ता वचनं पूराया मासवैरि ॥ पाश्र्वजन्म
देव दत्तमर्जुनोपि महायतः ॥ पुरश्चितं पुनः प्राह सस्य सततं च नः ॥ गृह्णाण सायकं हस्तं धीर्पोथममाजया ॥ ॥
जेमिनिस्त्वाच ॥ गृहीत सायके स्मिन्पाडिवनमहात्मना ॥ वासुदेव सुवर्गा गतिं सुदृढं देवसंयुतं ॥ यज्जाराण पविम

भागेयो जयित्वा शरस्परि मध्ये कातं फलेन तद्वै स्वयं मे भजनाद नः **॥** पुण्यं रामावतारे चकृत तत्तत्सायके पिबति
 ततो हाहा कर्तुं विश्वं यदा पोष्यं न तर्हि हितः **॥** स शरस्तार शोरजन सुधन्वा वाक्यमब्रवीत् **॥** सुधन्वो वाच **॥** जानामि ग
 विरुक्तं त्वदीयं एतेर्जुनाथं सहसा वधे मे **॥** शरस्वते विश्वतनु भवते पाथ प्रतिज्ञां स्मरसीस्मरश **॥** अर्जुन उवाच
॥ अनेन वाशेन निपातयामि शरस्वदीयं सकिरीटमश **॥** किमेतन् हि द्विगुणं शयोर्यत्पापं समं मम चास्तु वीर **॥**
 सुधन्वो वाच **॥** तत्रो शिरश्चापि गतश्च कार्श्णी प्रजा हरत्यघननेन पापं **॥** स्वातश्च त्रीर्थं मरिगवर्शं कार्यायः कोपिनो हं
 न भिदेशश्चेत् **॥** जमिनि ह वाच **॥** ततोर्जुनः स दधत्सायकं तं सुदीपितं विं हि शिखां वहत् **॥** निःसारय तंगम
 तो ह्यसौ गण देवान् निपातमानवतनियतं **॥** कादित्राणि च सर्वाणि विनष्टानि स्वरम्बरात् **॥** जातं महीत तं वाणास्तु
 धन्वानं न व्यमोहते **॥** उवाच पाथं कुपितः त्वं निमित्तं महा हवे **॥** सर्वसुरः प्रहृष्टतः वारं मम हरा ह्य **॥** एष ह्ये प्रिनस
 देहो हाह तो स्मिधनं जियं **॥** तद्ग्राहं सध्वजो राजा प्राप्नोति जन्तु वीरसा **॥** भार्या च मे किं शताक्षी कुत्सिता सा प्रभावती
॥ नृसिंहं त्वामहं वै प्रियार्थं स्पर्धय सारथिन **॥** न पत्नितयज्य गतव्यं मत्सि काते जगाद् न **॥** निष्कृणो विरुयुष्य स्व
 त्वं पाथं कुरु पौरुषं **॥** एतद्भुक्तमुत्तेह भजयि द्वेष्टे दसायकं **॥** पपात सायकस्योर्ध्वं मध्ये शिरवसुं भूय **॥** हाहा कारे
 महानासी द्विनेवा एतथाभिधे **॥** शरं च तद्दयामास सुधन्वा रणमध्यगः **॥** चक्रमश हतमेवायं चकम्य वाराणां शास
 नात् **॥** सजलः पूर्वजश्च द्रोनिर्जुहति त्वं किरीटिनः **॥** प्राप्स्यस्तच्छर्म गतं तद्भुतमिवानवत **॥** अर्जुनो ह्येष शीघ्रं नृदुर्म
 ज्वलितकुराड्ही **॥** सुधन्वो विविदेह मिधानं पौरुषस्य हि **॥** इति श्रीम० आश्व० सुधन्वो वधो नाम एकोनविंशो

पाठसुंध
 एवाजीतम
 ८

ध्यायः ॥ ५॥ ॥ जैमिनिह्वात् ॥ तद्धितं त्वरितं प्रापं शिरः कृष्णपदामुजं ॥ जयकेशवरामेति नृसिंहेति मुदा युतं ॥ अति
 वेगेन वधामुक्तं भवः समरगतिरे ॥ करपापान् हृष्यान्नागात्तथा विद्धे पर्वगितं ॥ पार्थसैन्यं हर्तुं शूरिकवभ्रं सुधन्वनः ॥
 गृहीतं तद्धितं रम्यं केशवैश्वपदस्थितं ॥ उभाभ्यां मथ हस्ताभ्यां सीमुखं पश्यता तदा ॥ मुखादिभिर्गतिनेजः प्रविष्टं के
 शवानने ॥ सुधन्वनो निसलस्य क्रमेण जानाति नेतरः ॥ ततः स केशवः कूर्मं निद्धेयस्वकरादुधे ॥ हंसध्वजस्पतद्विर्वरम्पज्ज
 हितकण्ठं ॥ हंसध्वजो यजग्राह्यतत्रं पुत्रकीरणे ॥ गृहीत्वा सीमुखं वीर्यद्वन्द्वं वचनमुवाच ॥ ॥ हंसध्वज उवाच ॥ सु
 धन्वनः कुरुते ज्ञातकथं त्रात न भायसे ॥ पिता हर्तेन माम्बोति हस्ते सिममपुत्रक ॥ कदा हतैतत्पत्नीमया शिरोस्व
 पुत्रक ॥ पुत्रस्ते हि पतिव्रतदलेन परित्यजितः ॥ प्रतिशो सफलायुदे कृता हस्ते च नो धितो ॥ प्रभावती भनसि जः स
 धितो धामना त्वया ॥ ॥ जैमिनिह्वात् ॥ वदन् पुत्रकस्याथ उचुः स्वपुत्रहसन्निव ॥ सुतमनेन हृद्भासी योजयित्वा रथे
 स्थितः ॥ पुनरेवाह उवाच ॥ सो पुत्रशोके स्वपीडितः ॥ उतिष्ठ पुत्रपार्थस्य गृहावाप्तुं रणं वतात ॥ प्रयुक्तप्रमुखैर्वीरैः सम
 युद्धारणे कुरु ॥ जनया भावितं सर्वकृते तनु तयोदिनी ॥ श्रुत्वा तु त्रातरः सर्वं त्वदीयाः सुरथादयः ॥ मयान्वितसुवन्धि
 सो न बुले नैव गच्छति ॥ तस्य तज्जघितं श्रुत्वा सुरपो वाक्यमुवाच ॥ तिमिरं रोदनं तातं क्रियते त्वरया रणे ॥ करं गृहीत्वा
 पुत्रस्य शीर्षं युद्धे हतस्य हि ॥ ॥ हंसध्वज उवाच ॥ रोदने कारणे वै कं संजातं पुत्रकस्य मे ॥ हितं शिरस्य पतिनमाव
 वस्य पदामुजे ॥ तत्र स्थित्यदि कृष्णस्य पत्नं तु शिरसा युना ॥ महासुसुतिना वापि प्राप्यते हरिः सीनिधिः ॥ इह ज्ञेनातिघो
 रं गतिर्योगस्तस्य ज्ञायते ॥ किञ्चास्पृष्टः कृतं घोरं मम वापि रिति वदति ॥ कृष्णं विषं कजगत्सर्वं च ॥ कनिभी शिरः ॥ क्षरा

मन्त्रस्थितं तत्रोदयं मम जयते ॥ तत्रोदयं मम जयते ॥ आगमं पश्यते भानुः शिरो ज्वलितं तत्रोदयं ॥ एतत्पञ्च
मिह कृष्णस्य रथे पुत्रादिरो महत् ॥ ॥ जेमिनिरुवाच ॥ हंसध्वजनतः छिन्नं त्र्यम्बकं कृष्णरथे पुनः ॥ कृष्णगृह्णित्वा विष्णुस्य गगने
त्रिहस्तिनतः ॥ सुरयोपि स्वजनकं प्राह उवाच ॥ पश्चाद्यतानमेयुर्दृष्ट्वा योश्च मया सा ॥ क्रियमानं समक्षं तस्य
पश्यन्तु सैनिकाः ॥ कृष्णेन संमुखे सिंघो मम भ्राता महावतः ॥ तमद्य के शर्वत्रे सिंघार्थं वरधिनाम्बो ॥ यद्यहं पुनरस्मिन् देव
कीर्तिरुदयो हीर ॥ एतावदुक्ता वचनैरथ माह ह्यसत्वरः ॥ संप्रेन महता युक्तः पार्थ योद्धुमथाययो ॥ ॥ श्रीरुक्मिणी ॥ त्वयि सिंघो
न ह्यमथाकरोत् ॥ एतावत्तं भिन्नमिव सज्जते जनमेजय ॥ गृहीत्वा स्वधनुस्ते सुरथः पार्थ मवव्रीत ॥ तिर्य्यगार्थं यस्मिंश्चामे म
या सह सवतः ॥ सम्पक कृष्णार्जुनं पाणि सुरथो हंतवाहितः ॥ सुधं वामे हतो युद्धे स्वपुंणेन त्वया हवो ॥ वातचेह कृता देव
त्वरा निर्व्रतिरिष्यता ॥ यथा कश्चिद्विशुः कृष्णमौक्तकानि प्रयच्छति ॥ तद्वद्वत्पुंणं गृह्णति तथा पुण्यं त्वयार्पितं ॥ सुधं व
नो जीवितं तत्र गृहीतं म्वदरो यमः ॥ मुक्ताफलं त्वया दत्तं कः केन परिवर्धितः ॥ गोपातो सिनसं देहो न मां जानाति केश
वः ॥ कुतो गतः सुधं वामे नाहं पश्यामि वा भवः ॥ अशपां डवमासाद्य पोरुषः प्रजायते ॥ ॥ जेमिनिरुवाच ॥ तं तथा विध
मातो कृष्णः पार्थ वव्रीह्व ॥ नवास्प पुरतः स्थेयं त्वया पार्थ मिहा हवो ॥ अतः उवाच ॥ त्वेन सीतमः मुक्तां वमहावतः ॥ अ
न्ये गच्छन्तु वै वीराः सुरथं यो धितुं रणे ॥ भवान्गता यचेद्दीर्घं महा नर्यो भविष्यति ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ अमुं भ्रातां सह
स्त्राणि त्वया भ्रातानि मे हरे ॥ अनेन सुरथेनाद्यानर्थं कीदृग्भविष्यति ॥ ॥ श्रीनगवानुवाच ॥ द्वितीयं स्मृ
पारं सुवीक्ष्य चैनं रणे स्थितं ॥ धिनामहस्यमहती विस्रजयते सर्वथा ॥ सुरथस्य वर्तमानं स्वर्णं तव धनं जय ॥ त्वया

तुममन कार्यं कृतमस्ति पुरा संस॥ प्रशुम्न प्रमुखा वीरः पानयत्येतामाहवे॥ उपायो विद्यते नास्पपातने पारावर्ध
 न॥ त्वदयं सुकृतोदत्तं सुधन्वा हस्तुतो हतः॥ किञ्चिदस्य भवेत्तार्थदुः॥ कर्तुं सुकृतं वरुं॥ विजयेत स्य जायते युद्धे
 नात्र संशयः॥ केवर्तं सुकृतं चास्य शरीरे वापि निश्चि॥ यस्मिन् शरणे न पुंसोऽत्र सुकृतं विद्यते ततः॥ आद्यत करण
 ग्रंथस्यार्थिर्न जयी भवेत्॥ यस्मिन् शरणे न संशयः कृतः सुकृतं कारिणं॥ छेमिनि हवत्॥ समाहूया प्रवीन पुत्रं
 माधवो रुक्मिणी सुतं॥ सर्वथा बहुभिर्बोरैः पानती यो महावलेः॥ सुरथोरणम धेतु गृहीत्वा याति पाण्डवं॥ रुक्मस्यैव
 अनात्सर्वे निर्गता यो धि तुं नरा॥ अर्जुनस्य रथं रुक्मः प्रेरयामास सीगरेण॥ यो जनीती त्रयं भूमिं यत्राति श्रुति सत्
 रः॥ पश्चाद्गुप्तं समनवन सुरथेना परैः सह॥ सुरथस्तत्र कोपेन त्राहृत्तारमाहवे॥ यो द्रुमयो धवेत स्थोन दृष्टो
 रुक्मपाण्डवो॥ शत्रुं सुधन्वो नो नात्र पश्यामि हरणाङ्गणे॥ शिशुभिः सह्यो दुव्यमया शौलेः कथं त्विह॥ अपराधिता
 उभावेतो रुक्मपार्थो न संशयः॥ एतां विचार्य पश्चातो ह निरुद्धे महावतो॥ पाताले वा तस्मिन् सेवा कया स्पेते म
 माग्रतः॥ एतत्सर्वं विनिश्चितं सुरथः प्राह सैनिकान्॥ सैन्यम धो न पश्यामि कया तो रुक्मपाण्डवो॥ सैनिका
 उचुः॥ किं तथा जल्यसे वीर प्रफुल्लः कातरो यथा॥ ये स्थिता पुरतो युद्धे ते रत्नयुक्ता स्वसिगरे॥ पश्चाद्भ्रमसिर्तक सं
 पार्थ च तव वैरिणं॥ एतावदुक्ता तेः सर्वैः सुरथः परिवारितः॥ सुरथस्तान् महावीरा न्नाह वैः समयो धयेत्॥ केचि
 क्षिपन्ति तावताः केचिन्मध्यो विदारिताः॥ एतां कुरुक्षेत्रे शिरसा हतवन्ति स्पृष्टो हतः॥ हाहा भूतं जगत्सर्वं कृतं वीरेणात
 क्षिराणात्॥ यो जनानां त्रयं सैन्यं मध्ये मूहस्य यत्स्थितं॥ भिन्नतन्नेन राजेद्रुपार्थस्तत्र यत्तह रः॥ इह किं शर्ववीर

पार्थिवरथिनांवरं वासुदेवस्यवाणोद्योः समतास्याकिरस्तदा ॥ पार्थोऽपि विद्वोराजेद्रुशरेः काङ्क्षेः सुमेहनैः ॥ धनञ्जयतंसम
रेतिवृत्तिवृत्तिवाप्रवीत ॥ ततोवाणस्यसुरेणसस्तर्तसह्यैरुप ॥ पीडयामासवेगेनसुरथंमत्र तापनी ॥ धनुश्चिह्नदस
गुणध्वजश्चसपताकिनी ॥ रथश्चतिष्ठसंतस्यसुरथस्याहवेकृतः ॥ ह्यानिपात्यचवताततंविष्वाधशतेनच ॥ सुरथःप
रुद्वीवारं चकारशरपूरितं ॥ नानाशस्त्रैस्तथास्त्रैश्चततोयुद्धमभून्नृप ॥ ततश्चकेशवोरजन पांडवंप्राहसंगरे ॥ प
श्यवीरस्यधैर्यंत्वंयुद्धंनकुहतेयथा ॥ सुधैर्यवानोवियोगेनमन्येसैन्यंवधिष्यति ॥ एतत्पलागतश्चाहंनमात्यजति
वर्जुनं ॥ अयमेवाग्रतोयातोहृष्टतेत्रत्वयामया ॥ पश्यवाणोः जगद्यापुंनारुपवीर्यंप्रहिष्यते ॥ कृष्णस्यवृत्तनाम्ना
र्थः कुपितोवाक्यमब्रवीत् ॥ एवंदेवहनिष्यामिमहावीरंतवाग्रतः ॥ नासाध्यंविद्यतेकिञ्चित्प्रशारात्तवकेशव ॥
॥ जेमनिस्त्वाच ॥ ततो जघानसुरथंसायकानांशनेभत् ॥ सुरथस्यरथोवेगात्तगगरोत्ततस्तरातगतः ॥ पार्थोवि
ष्वाधकृष्णस्यशरैश्छिन्नैः शिलाशितैः ॥ उवाचप्रहसन्वीरः पाण्डवश्चेतवाहनै ॥ रथनेत्रेनिवाणोद्योः स्तंपार्थपरिपात
य ॥ अर्जुनस्यचकृष्णस्यसरस्यमहारणो ॥ ततः पश्यीरथपीडयामासुदेवः कुर्वांस्तिनः ॥ धरांप्रवेशयित्वाग्रेतथाविपरि
त्रायते ॥ नरथः स्थितस्त्वात्रकृष्णोविस्मयमाययौ ॥ शिलाशितैर्गार्हपत्रैः भिन्नौकृष्णार्जुनापुनोः ॥ पाञ्चजन्यं
पूरयित्वादेवदत्तंधनंजयः ॥ कृष्णश्चतरसाणेयात्पाण्डववाक्यमब्रवीत् ॥ मयाधृतोविहिरथसुरथस्याश्रुगेनतु ॥
त्रायतेत्रयतादेवविर्थसुरथकुह ॥ ततोर्जुनोरणोऊहस्तस्यदिवीमहारथं ॥ सह्यैसहजंवारणैः सस्तर्तशानवा
ह्निनत ॥ विरथः सुरथोराजनपाण्डवेनरणकृतः ॥ तावत्पवनपुत्रेणस्वलाङ्गुलेनवेदिजः ॥ रथः पार्थस्यभूमवे

सुवदन्तः सखा नृपतः ॥ संधारितश्च रुष्टेन न जगाम स्थितः पुनः ॥ सुरथ उवाच ॥ वेदिनिवेशतभावेन न त्वपार्थिर्यं त
 व ॥ उभाभ्यां नीयते वा रां तमहं चोदरेय नः ॥ गृहीत्वा स्पन्दनस्योषां स्ववलेन नृपात्मजः ॥ भग्नीरर्थं समुत्थाप्य पुनः
 प्रोवाच हर्षितः ॥ वदपार्थ कृतो युद्धा हि क्षिपामि रणं क्रुद्धः ॥ सागरे वाथ मेरे वातस्मिन् वाहस्ति नरपुंरे ॥ रथस्थेन
 पिपार्थेन तादितः पविमिः शूरे ॥ सुरथो मूढो नो राजन मुक्तः स्वकायाद् हातः ॥ मूर्खं विप्रस्य समरे सुरथो नर
 थस्थितः ॥ तावुमो क्रुद्ध नय नो पुनरेवाभ्यगु धाता ॥ अर्जुन उवाच ॥ त्वं त्वं द्युश्च ताराचै र्वत्स द्यौः शिखी मुखैः ॥ वराहकर्मना
 केः सुरपैः करतकामुखैः ॥ सुरथ उवाच ॥ प्रतिशंकु रूरीण्यपार्थ सत्प्राप्तुं कांचन ॥ प्रतिशानेनानृतस्य स
 जातानः पुराश्रुतौ ॥ अर्जुन उवाच ॥ त्वामहं पातयिष्यामि रणद्वेषा विहा जुनः ॥ तच्छ्रुत्वा श्रेयवतः सतीसु
 सती मे प्रणम्य ॥ जैमिनि उवाच ॥ रतस्मिन् नरवीरः पार्थ शूरे हरिभिः ॥ द्वास्या मास राजेद्रपाण्डव
 पितृथावरोत् ॥ शतमक्षेत्रं पार्थ रथानि सुरथस्य च ॥ अधमश्च तधारोषा द्वातंच निहती वहुः ॥ अर्जुन उवाच ॥ सुरथ
 विद्धे द्वास्या महात्मनः ॥ कार्मुकज्पास नाराचैः पांडवी प्रत्यविधायते ॥ पुनः कृष्णार्जुनः स्वं हि कर्मुकं गुरासी युतौ ॥ विरथी
 जपुत्र तं द्वास्या स्त्रेभ्यः समाचिंतं ॥ अर्जुन उवाच ॥ त्वया धवाहु मूले धर्नं जयः ॥ द्वित्रोऽस्य दक्षिणे हस्तो नानातंकारमीडि
 तः ॥ त्रिपपातधरादेशो विष्णु रनसं मुखोऽर्जुन ॥ सुरथो वा महेस्ते नृगृहीत्वा तामथागदी ॥ पार्थस्य नृणां क्रुद्धो ज
 घावचक्र नार्दितः ॥ स्फुरच्चक्र गजानविपातया मास भूतते ॥ हे सहसुरथा न चिह्न्याना अग्रतैरणे ॥ इतस्ततो धाव
 मानः सुरथो रथिनाम्बरः ॥ निरपार्थ हरे निरतिहनु वलिनो नृपाः ॥ पूर्वजघान तस्मा यतीनामयुते वही ॥ ततो

जनेन वामोऽस्य सगरः पातितः कः ॥ करामां वं श्रीतो वीरः सुरथः पार्थम्यवतीत ॥ आत्मानं रक्ष पार्थ वीर ॥ धनं
जयेति जमिनीं संप्राप्तोऽसि तवाहितः ॥ जेमिनिस्त्वाच ॥ धनं मानो महावीर ॥ धिनेह सोर्जनं प्रति ॥ तमायां वीरततः पार्थे निव
भिः सायकैर्नृप ॥ विद्यावहस्यो रोषाद् द्वाभ्यां पादौ तविदिदे ॥ धिनेपादेकं वध्वतीं धावमानमिदं ततः पातयामास बहु
ली सैन्यं पार्थस्य कूटवतः ॥ शिरो तन्ने पार्थ प्राप्ते मूर्च्छितस्तनपाण्डव ॥ भूमौ पपात तच्छिरं कस्य स्पपदमं च गतः ॥
इति श्रीमहा० आश्व० प० सुरथवधो नाम विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥ जेमिनिस्त्वाच ॥ हस्तो गृहीत्वान् श्रीर्षहस्ताभ्या
मप्यहिततः ॥ समुत्थाप्या जनेन पादौ समारोप्य स्वकरयोः ॥ वेदप्रपार्थमहाबाहु सुरथं सत्पथदिने ॥ प्रतिज्ञापादितो येन ह
तास्तत्पाममाति कः ॥ अर्जुन उवाच ॥ पातितोऽस्मि मुना देव त्वत्प्रसादात् पुनः स्थितः ॥ त्वत्तको नृकमेवात्र धन्यो य
नेन ते जनः ॥ न देहि मम हस्ते श्ववदामे तच्छिरो महत् ॥ यथा शूरत्वमायाति स्पृशनाच्छिरसो हरे ॥ गृहीत्वान् स्थि
रः पार्थ वीर्ये शिरसारणे ॥ कृष्णसंस्मरणे स्मृतमात्रसमागतः ॥ वैतते यो नमस्कृत्य स्वनाथं वायतः स्थितः
॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ गृहीत्वैतानि विशास्वार्थं शिरस्त्वीं तीर्थं राजर्जुन ॥ प्रयागे पातयाश्रुत्वा नियोगात्प्रमकाश्रयप ॥
गङ्गा उवाच ॥ जलमात्रततः गङ्गा यमुनावसरस्वती ॥ पातितेन समेतस्पर्कं कार्यं विमविष्यति ॥ माधवोऽब्रुवा
नृणां तिष्ठि मर्थं नियते मया ॥ गङ्गा जले मनुष्यास्य यावद् स्थिप्रतिष्ठिते ॥ तावत्स देहि स्वर्गस्थः ब्रूते मृतभोजनं ॥ तवा
नेन महत्तेजः प्रविष्टं सुरथस्य हि ॥ तथापि तत्र यास्यामि स्ततामासागरीम्यसी ॥ तव दास्मि गोविन्द दीयतां मत्करे शि
रः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पावनं तत्प्रयागं मम विषयात् मुनारवग ॥ कोषे मदीये वीरस्य शिरो रत्नं प्रपातय ॥ जेमिनि
स्त्वाच ॥ वैतते यो गृहीत्वाथ सुरथस्य शिरो महत् ॥ जगाम गङ्गायां च तव तस्य दृष्टो हरः ॥ पार्थवी सहितो नक्षेष्ट

वारुडे जने नृपति ॥ कैलासनाथोपर दो भगवान् श्रुतधारकः ॥ बराबर गुह्यं नुः सृष्टिस्तु लोकपालकः ॥ पितामहादिदेव
 नामागधं मुखं स्थं ॥ नीयमानं काष्ठपुत्रं प्रयागं प्रतिमां ॥ उवाच नृगिना काष्ठे गच्छत्वे गरुडं प्रति ॥ पार्वती
 प्रत्नं वाचा यकिमेतो नृतीयते मुता ॥ गरुडं न विहृणाधुपरं कोतु हति हिमे ॥ ॥ श्रीमहादेव उवाच ॥ अर्जुने न हतो
 वारः क्षिणे स्पग रुडं भुने ॥ अदिष्टं किल हस्तेन प्रयागे याति पाति नृ ॥ मया यं प्रेषितो न डे समने तु ममात्रिकं ॥
 भृगीस्व भुण्डमाहा नृक्षिणे ज्वलितं कण्डली ॥ आनुरस्याहर्तं रवं क्षिणः कमलता चने ॥ सुखं स्पष्टितीर्य मे भविष्य
 तिसंभूषणं ॥ धर्मिष्ठानां वरा न्यानां कृतज्ञानं सदा मया ॥ श्रृणुतां जितकामानां क्षिणं मया रुतं न वेत् ॥ ध्रियते कि
 तवामो रुनेतरेषां करचन ॥ ॥ जैमिनि उवाच ॥ महादेव स्पष्टं वचनं श्रुत्वा भृंगिः खगाधिप ॥ प्राप्य योगेन महता इ
 दम्वत्तमं प्रवीत ॥ ॥ भृंगि उवाच ॥ येन ते यमराभागे देहि त्वीमं करे क्षिणः ॥ त्वतो व तां श्रुत्वा मि नमीवेत्ति ख
 गाधिपनाहं संपोराजितो न भयं कुर्वे तवावर्क ॥ ॥ उवाच भृंगो नृनाथि मम जेज सुदारुण ॥ ततस्तीगरुडः पत्री पक्षाभा
 मवधूयति ॥ जगागतीर्थं राजो हि भृंगी नृनयनं गत ॥ पक्षवातेन घोरेणातरस्याशु च पर्ववत् ॥ पार्वती तं समीक्ष्य
 थप्रहसन्ती वचोब्रवीत् ॥ क्षिणं हतेन जातं सगरुडं हरिवाहनं ॥ यस्य त्वं यक्ष्मवातेन प्राप्तो ब्रह्मसीति धि ॥ श्रुत्वा गार्त्रं
 कथं धर्तुं विलसि नं हि शंकर ॥ भवो ह्यनौ दयद्वारं गरुडं पत्रं गीशनी ॥ एष हृदयं पत्रं प्रियासागरगा मिनी ॥ गजच
 र्मधरं वस्त्रं मस्त्रं घट्टाकुमेव च ॥ प्रिया वचनं माकर्ण्य प्रसन्नः क्षीकरो ब्रवीत् ॥ हृष्यगच्छ मया ज्ञेयो वेन ते या सम
 नयः ॥ यथा हतं वत्तं वेत्ति पार्वती वरवर्तिनी ॥ नन्दिरसमादिष्टे जगाम गरुडं प्रति ॥ गरुडं तं क्षिणं रम्यं कोपि

महतायुतः **॥** सप्तधा सप्रवर्तितेन गच्छत्येकैवरे **॥** ब्रह्मभूतं सर्वं तस्मिन् कावेः शिवायते **॥** न शशक सुवातेन नीयः
मभिरयगाधियं **॥** तदा धारयितुं रोषातिरुणं गज इवांगरे **॥** वातात्समं न्वितश्च गिरिन्यातिससागरात् **॥** सप्तलोकैव
कैलासां वैकुण्ठमपि पावनं **॥** ततो देवकक्षां देवपुण्यागमगमतरुणं **॥** मुमोच तीर्थे यत्र शुक्लवाक्यमनुस्मरेत् **॥** पतिर्न ज
तमध्वेन गृहीतं न दित्वा तदा **॥** गरुडोपिमहाविभुं पुनः प्राप्नोह सन्निव **॥** मदीयदेशं भुक्ते शिरो ज्वलितकुराडत् **॥** शम्भुना
गुण्डमात्मायां च ध्वरेत्तत्सर्वं कर्तुं **॥** **॥** जेमिनिस्त्वाच **॥** हंसध्वजोऽपि पुत्रपतितं विश्वसत्वर **॥** रथमहस्त्वसवतः प्रयागा
हुं न नय **॥** कं पिता पृथिवी देवी शोषो पितृरितोऽभवत् **॥** सैन्यं च मित्रं शिराजन तदद्वयमिवानवत् **॥** तं वीर्यं कुपितं वीरं स
वसंतं रसाहरी **॥** रथात्समुत्तीर्य तदा प्रसार्य स्वकरो स्थितः **॥** उवाच वैशवावीरो हंसध्वजमकल्पय **॥** आतिगिरां देहि वि
जोषीति श्रमहती **॥** वयं **॥** एणकोपं पारित्य जप पुत्रशोकं च मारिष **॥** हंसध्वजो वीर्यरक्षि यथा भूमिमगात्तदा **॥** समाहितं गच्छ
सिं तस्थो प्रहसन् वाक्यमब्रवीत् **॥** प्राप्नोस्य नाथो नाथं त्वां पुत्रशोकं च कीदृशी **॥** नवान्भयं न मे देव नान्यतो यान कालतः **॥**
॥ श्रीभगवानुवाच **॥** पुञ्जाश्वं पाण्डवै रसागमिष्यामि युधिष्ठिर **॥** यथा हं पांडवस्यार्थं संपत्तामि कलेवरं **॥** तथा भवानपि
रथो पातयत्येनमर्जुनं **॥** पार्थयुधसंस्वायं मे रथोपरि सुसंस्थितं **॥** ततोर्जुनं समानीय केशव क्लेशनाह्वयः **॥** उभयो रसंग
नं कृत्वा मोक्षयित्वा तुरंगमं **॥** पञ्चरात्रस्थितं तस्मिन् नृगरे केशवोगताः **॥** युधिष्ठिरस्य नगरं प्राप्य सध्वमवेदयेत् **॥** नृ
गोतनुना युक्तः परिव्रजाममोदिनीं **॥** तमनुप्रययु पाथो मरात्तु जसंहतः **॥** प्रथमं प्रमुखे धरिः पात्मान उदधुखः **॥**
परिपुवः स नुरगो प्राप्नो देशाभयानकान् **॥** रथिभिः पञ्चभिः साहं पार्थिवैर्न ननु श्रुति **॥** हंसध्वजो विद्यातारो ह्क्
मिने तनयस्तथा **॥** अनुशास्यो महाबाहु र्षिके तुर्महानतः **॥** सुवेगः पञ्चमश्च वसव ययुषि पाण्डव **॥** नुरगो जेतपाना

यं प्रविष्टो न निर्वायुतं ॥ महत्सरः सरस्तत्र नुरगी निर्गता वहिः ॥ तं मही स किं स्मिताः सर्वे किं मिदं देवकारिणी ॥ नुरंग नुरगी ज
 तावत्तं वेतसु दासतां ॥ पृथुतो नृययुः सर्वततः प्राप्तिपरसरः ॥ प्रविष्टजतमधोसाततो व्याघ्रो च भूवसः ॥ अबुच नृपा
 यं मुख्यास्त किं मिदं हि भविष्यति ॥ भिर्ययो सोपि सरस्तत्मा त्समनुजाधिप ॥ ॥ जनु मे जय उवाच ॥ आश्चर्य्य भव
 तास्तुल्यं वने तस्मिन् महाश्रुते ॥ किं कारणी जते तस्मिन् प्रविष्टे नुरगे तदा ॥ तस्मिन्नाह तं वाजाता कारणीति हि किं हि
 ज ॥ ॥ किं तस्यो वरगुणं वने वा केन हेतुना ॥ ज्ञाता पुनर्या घृतां च सर्वे स्पशयत हि मे ॥ कथं नुरगे जातः पुनरेव वद
 स्वततः ॥ ॥ जैमिनि उवाच ॥ शृणु राजन्युराष्टतं वने तस्मिन् सरोवरे ॥ उभावर्न सरोरभ्यंतया न प्रमहत्तपः ॥ इदं
 सन्नः सततं मम भूयादितीक्ष्णया ॥ तपश्चरामि भो स्वाभिन् विदुना इति सदा कुरु ॥ इति स कल्पा सा देवी तिरंतपे
 महत्तपः ॥ तत्र कश्चिदुरातारो दैत्यो विप्रा र्थमागमत् ॥ सप्रहृद्वी तत्र त्थां किमर्थं तप्यते तपः ॥ वपुस्ते सुन्दरं भू
 किमलभ्यंत वाधुना ॥ सर्वदा स्याम्यहं भद्रं मम भ्रातृभिर्वानघे ॥ त्रिशूम्प वाक्यं निततः सा देवी कुपितावती ॥ श
 शापरोषतामुाक्षी नस्मी नवतु दुर्मते ॥ ततस्तं प्रसम्यात्कृत्वा प्राहिसावन देवताः ॥ अद्य प्रभृति प्रदा कया वने
 जस्मि सरोवरे ॥ स्त्री तिगं विहिता उरुः पुरुषो नात्र संशयः ॥ तदा प्रभृति भोरजन प्रविशेद्यः पुमानधीः ॥ स्त्री
 विहिता उरुते सद्यो देवाः शापेन पाण्डव ॥ अनोर्यु नुरगः सद्यो जतस्य शैने तस्मिन्नाह ॥ वड वा न्यसिमापने स
 सर्वं शापकारितं ॥ यत्तत्त्वया ह्यपरः प्रहो ह विद्या घोऽथ वै भवत ॥ समाकर्णयि एजेड पृच्छतः करयामि ते ॥ पु
 शकृत युगे विप्रः अकृत वरासंज्ञकः ॥ पर्यटित सकृत् पृथ्वी तीर्थयात्रा र्थमादरात् ॥ तत्र तत्र तपस्तप्ता कदा वि

काहापर्यायात् ॥ इमं देशमनुप्राप्ते दृष्ट्वा तत्र नमस्ततः ॥ स्नातुं प्रविष्टः शुद्धात्मा जपमन्त्राश्च दारुणात् ॥ जप्त्वा स्नात्वा च विधि
 वन्निर्गतः सज्जतादृष्टिः ॥ जहात्प्रास्तस्य पादे कश्चिद्वनः सुदारुणा ॥ दत्ते स्तुदत्तं दत्ते तमृषिं कर्षयन्निमग्नो जतिः ॥ दृष्ट्वा तं
 स्नात्वा ग्राहं कर्षयन्निमग्नः पुनः ॥ केयं दुष्टतरः पापे जले स्निग्धं कर्षयन्निमग्नः ॥ देवो वदन् नवो वाथ मत्स्यो दुष्टतरो धवा ॥ दुष्टे जले
 प्रवेशे मे कथमासीन्मनिर्जप ॥ इति सीविं मन्त्रसाकोपा विष्टे नवमृषिः ॥ कृष्णपुत्रो जतं दुष्टं जतस्थानं तत्र देवता ॥ अस्मि
 न्जते स दुष्टे ह्यकुसुमं करिष्यति ॥ सनुषाप्रो भवत्सद्यो नानृते मम भाषितं ॥ इत्युक्त्वा प्रययो विप्रो मेत्ययित्वा ग्रहं
 हात् ॥ तदा प्रभृतिपात्रीयमेतदुष्टमन्त्रं ॥ परिष्टुं त्वया मन्त्रं सवर्गं गदितं मया ॥ नृपः कर्षयन्निमग्नो जातस्तु नृपि
 बोधमे ॥ अर्जुनसुरेण दृष्ट्वा व्याघ्ररूपं नयानकं ॥ मग्नसावित्र्या मासविस्मृसर्धं नयावह ॥ यस्याप्रसादात्मुक्ताः स्मो दुष्टा
 धनं नयात्पुरा ॥ स देवः पतिमामन्त्रविषयेऽस्मिन् सुदारुणे ॥ सेनिकात्सह्या नृपे त्रौ दिवा च यदुनन्दन ॥ यज्ञं युधिष्ठिर
 स्थायं सिद्धिं प्राप्नुत ते जसा ॥ इति ध्यात्वा हरिं देवं स्थित्वा पार्थः कुतो नयः ॥ तस्मिन्क्षणे व्याघ्ररूपेण काचाश्वो भवत्
 पुनः ॥ पूर्वरूपं ह्यं दृष्ट्वा हर्षात्तेन नृपे नृपे ॥ नानाविधानि वाद्यानि वादयन्तो मुदा ययुः ॥ ततो देववशाद्भूतः पुनः सनु
 रगो ययौ ॥ नानाविधास्ततो देशान् स्त्रीमयान् सुरसानपि ॥ स्त्रियश्च सति गहनाः स्वरूपानवयो वनाः ॥ राज्ञो नास्ति
 कुरुते पुमास्तत्र नृपेति ॥ यस्तासां स्फुटितं कुर्यात्तत्पलावरापमो हितः ॥ पुरुषवासे नरं म्येन नयन्ना अततोऽतः ॥ गानेन
 ध्वनन्तं नृपे नृपे नमृष्टा धिने ॥ मासमात्रं स्त्रियं प्राप्य पश्चादप्रोक्तं वक्ष्ये ॥ रतं समर्पितं कृत्वा विषमं दर्शनं पुनः ॥ नख
 प्रहारैर्विधेर्हृत्तोस्मिन्निभाषणोः ॥ नाड्यैः मुखिघातेऽथ ग्रहणैः कथं चने ॥ जिह्वापानेन समर्पकं कृत्वा तैः पक्षिण

मत्स्याहं वर्षे भुमकृदात्

त्रे-भा.
५५

त्रिभैः नश्येदसि तैर्वै त्रैस्तवदासीति भाषणेः॥ आगतो सिगतश्चासीत् त्वया कन्या स्मृता धुना॥ जननी तव सुप्ता का भव
ती गच्छामास गृहात्॥ भावना वेग संहितः संजातो देव वारयाः॥ एकैस्त्रिभुवैर्भिराः कर्षति गतजीवितं॥ तेनैव स्वर्गं न
गिन प्रविशति हुताशनं॥ काचिच्छीवति सा गम्य धने कन्या प्रसूयते॥ प्रविष्टसुरगः पार्थजीवैः पञ्चभिर्गृह्यते॥ पुन
वतानमहावीरान्ययं स्त्रीमण्डले स्थिता॥ अत्रैव विषये कन्या तिष्ठति वलसंयुताः॥ नमिष्यति ह्येवोराः क्व
मत्र भविष्यति॥ एवं ब्रुवति पार्थिव स्त्रीणां हर्षं समागता॥ ह्यारूढं च पकात्रं मतिमाता विवर्षितं॥ नानाहीका
रसंयुक्तं हारभारसमन्वितं॥ बहुवापरमाकरोत् सत्तूर्णं सधनुर्दुरं॥ अर्जुनाप्ये गृहीताश्च नारीकाश्च न विगता
स्वामिर्निप्रतिगता सादर्श्यामास वाजिनी॥ युधिष्ठिरस्य भ्राता च तुरंगं परिरक्षति॥ नवादेशान् समानीतः स्फुरज्जि
करोम्यतः॥ ॥ रात्रुवाच॥ वाजिज्ञाता न येन नैतया मिपार्थव्यो धिर्तुः॥ स्वाचकार ततः सर्वं रात्री पारुष्यमभ्यगा
त॥ ॥ इति श्रीमहाभा० आश्व० एकविंशति तमोऽध्यायः॥ २५॥ ॥ जेमिनिस्त्वान॥ च अजाननसी नारीणां त
क्षणापरिवारिनाः॥ तुरंगानां परुषाणां स्थिता पार्थ रथे प्रणि॥ पीतो न तत्र कुत्तानी सा श्यामाना वाहूस्तचर्ता॥ गज
कुम्भस्थिता नीचतक्षेणपिबन्ता वभो॥ रथमारुह्य नारीणां लक्षैव पुरतः स्थितः॥ तस्य त्रयं पारुष्यं तपी वायं
स्थितं रथे॥ प्रसीतानाम साराणी प्रत्युवाच वनूजयं॥ मया धनमेतत्तुरंगं तन्मोचयितुं विदुः॥ कस्य ह्यमया साहु
वपनेषां मिते हयं॥ सहस्रसन्ने प्रहरे त्वं धैर्यं गमहार्जुन॥ प्रथमं ताडितः पार्थ मेव भविष्यति॥ नतो वारो
न किमिच्छो हृदये गिरिदारिणं॥ स्वस्वकनिभाये गतया सीस्मिन्मया नृप॥ नतो तरेणैव वीरा विद्वाः सर्वाभिरेव च

राम
५५

कर्त्तव्यं तस्मिन्नेषां विना कर्त्तुं न तदा ॥ राशौ प्राहर्जुनं वीरं न मां जानासि किं शिवं ॥ त्वां विजित्य कर्त्तव्यामि स्वदासं विधि
प्राप्तं ॥ किं कर्त्तव्यं सियागे न मया सह मधुं पिव ॥ दर्शयिष्यामि ते सौख्यं यत्र हृदयं त्वया पुरा ॥ अर्जुन उवाच ॥ न वरं
मे रौमररां जायते न मया श्रुतं ॥ या धार्थं पात्यते केन नुरु ॥ प्राहर्जुनं विना ॥ प्रमीन उवाच ॥ उभयथा तव मत्पुत्र्यं स्थितो म
म शरीरं न नीत्तु तदादिने ॥ विविधभोगरते न च वेशसी भवतु मे तव चानघे श्रयः ॥ अथैव विहितो मृत्युः प्राप्तस्तव नरोत्तम ॥ म
म शरीरं न नीत्तु तदादिने ॥ मत्संगमा मुखवा वापि निर्विधनी हि मया सह ॥ नारथे पिद्यमानो पि मृतो व्यर्थं गमिष्य
मि ॥ जयिष्यामि वृथा नाहं तव पार्थरते न च ॥ शरं स्ताम्यात्तपिष्यामि जयिष्यामि च ते न च ॥ वज्रिर्गंजीवितं पक्षे तत्सर्वमि
वधारय ॥ अथ योर्मरणां प्राप्तिं दर्शना देव मा गिष्य ॥ तस्मात्तदीर्यं रुतिरं यो वनं भुंक्ष्व पाराडवे ॥ अर्जुनस्त्वां तदा वीक्ष्य ब्रुव
तां कृमयोऽपि तां ॥ तस्मिन्नेषां भित्तयित्वा यतथा शूर्यं नखां हृदि ॥ निजं घनं शरैः सद्भिः तया तपश्च धातुतः ॥ धनञ्जयं शरं
घोरं सप्तभिः समताडयत ॥ पुनः शरसहस्रेः साहस्रं चक्रे ॥ अर्जुनं रणे ॥ मोहनास्त्रं पाण्डवोऽपि संहृद्वेका मुक्ते स्वके ॥ प्रमी
ना मोहनास्त्रं तत्सगुणं सायकैस्त्रिभिः ॥ छित्त्वा प्राहर्जुनं मूढं मोहनास्त्रं न भातिते ॥ अर्जुनः सगुणं कृत्वा स्वधनुः कोप
प्रति ॥ यावत्पातयते तां हिंवाणी खिवा भवतदा ॥ मा पार्थ साहसी का र्षीः संग्रामे स्त्रीवर्धं प्रति ॥ नेयी शक्या त्वया जेर्तुं वरं
तामुयते न च ॥ इमां वरय न दत्ते यदि जीवितुमिच्छसि ॥ इमां प्रवृत्तिनगरं त्वां विनेष्यामि भाविते ॥ पार्थस्त इति श्रुत्वा
सर्वं चक्रे यथा श्रुतं ॥ प्रमीनां वरयामास युद्धं ॥ मोहिनाम्पते ॥ उवाच तां विशाखासी संगमं हस्तिनापुरे ॥ न वदस्यामि न द
त्ते वृत्तस्थो ह्यरशरो ॥ कृष्णस्य दर्शनाद्दोषो गमिष्याति हि तावकः ॥ एतस्मात्तु सखासी नतीरो मत्पुत्रे भवे ॥ न विष्यति

नक्षदे हो ह्यं मुञ्चुव जाम्भं ॥ सहितावा त्वयाया हि गच्छावा हस्तिनापुरं ॥ ततो मुञ्चुः सतुरगः साजगामयुधिदिह ॥ हयोय
यो प्रक्षदे शानपतितानमानुषेण जैः ॥ स्त्रीभिर्गोभिश्च पशुभिर्जाः विकलवैः रपि ॥ प्रभाते ते च जायंते मध्याह्ने यौवन
न्विताः ॥ सायंकाले प्रियते हिवृक्षेषु विविधा जनाः ॥ यथोत्त्रापि पथिः सौ विस्मयो तु ह्यतो च नः ॥ ततो देशान् सर्ववि
धान् तुरंगेन समन्विताः ॥ कल्पप्रावरणा कान्ते काक्षान्ते कपादकान् ॥ स्यान्नास्त्रिनेत्रांश्च दीर्घनासास्त्रिपादकान्
सशस्त्रान्ते कशङ्गांश्च खरवक्रानुपाययौ ॥ भीषकस्य पुरिं प्राप्नोराक्षसस्य तुरंगमः ॥ राक्षसा तत्र वरुवो वसन्ति पुरुषा
दका ॥ राक्षसा कोयसंयुक्ता दीर्घका तपुजीविनः ॥ कोटिजितयमेनेषां राक्षसानां पुनः स्थितः ॥ भीषकस्य पुरे धातुमे
दोहा सपुरंगमः ॥ ददर्श भ्रममाणं हिकानने वल्लराक्षसः ॥ ज्ञात्वा पार्थ ह्यं प्राप्तं भीषणस्यात्रिकं ययौ ॥ नरात्र सत्रस्य
भर्तृकरो यज्ञोपवीतितः ॥ विभ्रन्नरकपालानां जपमाता भयानकान् ॥ गजवक्रस्य श्वकस्य सजलं हि कमण्डलुं ॥ नेत्र
गोत्कजां करोषोऽङ्गो घोरं सुजंतथा ॥ गजबासेन कोमुको कर्णयोस्तस्य भूषणा ॥ गजदृष्टभ्रवस्यास्थोर्ददके सपत्न
करो ॥ उवाच भीषणं गत्वा पार्थः प्राप्तं वाहितः ॥ तुरंगं पालयानोत्र विधितं राक्षसाधिप ॥ पिता हि ते वक्रो नाम निहता स्या
प्रजे नमः ॥ एनं भीमाश्रुर्नीक्षी घृहीत्वा पशुमाचर ॥ सर्वतश्चरात्पूरं नरमेधममाजया ॥ आत्मा यो हि भविष्यामि
संतपनो वल्लराक्षसाः ॥ ऊलीना प्रतमुक्ताश्च वानुर्मात्पुत्रेन युताः ॥ ये कुर्वन्ति सुरापानं रुधिरं गपितो धिनाः ॥ मा सोपवा
सिनीनां तु मांसेन श्रावणं व्रतं ॥ तथा भाद्रपदं प्राप्य यतीनां उदुरैतसां ॥ आत्मा हरेण जीवति आश्रिते च जहावती ॥ का
त्तिके च कुमारी वा पतेन व्रतधारकाः ॥ तस्मादधारेण पार्थ हि स सेन्यं सतुरंगमं ॥ व्रतस्थाः तिरकाहीहिनिश्चिक्व

राक्षसाः॥ गजाधनं जयस्याद्यभक्षयतु ह्यान्नरा॥ नराणां हृदि रेणाद्य सोऽमेन गततातः॥ मांसेन च मुदा युक्ता भवत्येते
ऽद्य तापसा॥ रावणेन कृतो यज्ञो नर मेधो महात्मना॥ तस्मिन् यज्ञे सुतप्राप्तुं सर्वं ते ब्रह्म राक्षसाः॥ मां प्रतीत्त कृतं मेधेन
तप्राप्तवान्मे॥ **॥ श्रीषण्ड उवाच ॥** सर्वं तात करिष्यामि यथोक्तं भवता मम॥ पितृशत्रुं पुरः प्रापिं कथं मद्यनधारये॥ अवाह
शैर्धृतश्चाद्य सुवैद्यैर्ब्रह्मराक्षसो॥ एकं पृच्छामि तात त्वीय ज्ञे किं तव भोजनं॥ मया देयं त्वद्विभो पार्थ सैन्यान्पथो विनी
सुहृत्सिंशंसुतं ब्रवानि ह्येजं समाचरे॥ **॥ मेदो हो वाच ॥** नराणां मणिपुष्पानी मेदेः प्रीतिश्च तो नने॥ गजानां च नराणां च
ह्यानां नयनेर्मम॥ मेदो हनेः परा प्रीतिः त्वत्प्रसादाद्भविष्यति॥ सहस्रमात्रं रजे उपदाती न च भोजनं॥ तव यज्ञे करिष्यामि
बहुशीनापरेः समं॥ तस्य भक्षितं मत्कर्णं राक्षसो मुदितो भवतु॥ त्वकार मण्डपं रम्यं मत्तु जश्च पुरो हितं॥ यथा र्यं तरसा
यो ह्यु प्रायात्पार्थ मूं प्रति॥ राक्षसानां च घोरं राणां हृतं को वीह्ये रासः॥ राक्षस्यः पर्वता रूपा दृष्टुः पार्थ मागते॥ हनूमते
द्वितो कैकाराक्षी सीता कथं ब्रवीत॥ पतायर्धं पतायर्धं नवतीनां च जीवितं॥ वानरं वा च पश्यामि निहता येन राक्षसाः॥
रावणस्य पुरे दृष्ट्वा मया यं यत्र जानकी॥ स्थिताऽशोकवने देवी तदा प्रभृति मे नयी॥ **॥ जैमिनि उवाच ॥** राक्षसी वा कथं माव
र्णं प्राह तमो दरापरा॥ मृगा हस्तपदा दीर्घा ग्रीवान्त्वसमुच्छ्रया॥ रावणं मावद नरान् मृत्युप्राप्तिं ममाग्रतः॥ वानरं भक्षयि
ष्यामि मा भयं पुरतस्तव॥ तां तुं वै वापरा प्राह किं त्वया गदितः शुभे॥ पश्य मे त्वं स्ततो स्थूलो भूमो दितत तीवितो॥ यो जन
व्याप्य मत्पदे दृष्टं तो द्रुमनाशनो॥ उच्यते नृपां डर्वहन्मि हनूमता च वानरी॥ सैन्यं च भारत वेगात् माभीतो राक्षसीगराः॥
आयताम्बानरा न्मदे न मा जानाति नृपती॥ तावत्तृतीया कृपिता पुष्पाना यो जनस्तनी॥ जगाद किं नयी त्वन्नो गमिष्यति कु

तेन ते स्तनत्रयोत्तमो प्राप्नोति विह्वलां समाग्रतः योजनीयं च योः प्रापं नूतनं मम पश्यतः सर्वासां च योनेषां मित्रयंदत्वा कपि
 श्वरं एतावदुक्त्वा वचनं पार्थसे न्येति श्रीस्य सा उत्प्लुतगगने तीव्रा हाहा ह्रत्वा प्रधावितो कृत्वा भूमिं भूममाना भूमिस्थला यति
 गेरे नृप पातयति वसे नृरिचर्मयती मरुगजान् यत्र यत्र कुचौती कोतत्र तपति तैवली परमानवसे न्यस्य हताः केवलयात
 यो दुर्गक्षिपती गजान् भानुनगान् पिसुदाहणान् अन्धाश्चरदभ्यो एव स्रुथा चक्रुः क्षणोरणे राक्षसास्ते पितारवाहा नृप
 पातया मास चाहवे भीषणः पार्थमाया इदं वचनमब्रवीत् ॥ भीषण उवाच ॥ तिष्ठ पार्थ कुतो यासि हृष्टो हृ
 द्योसि संगे भीमेने मे हतस्तत्तल दाहं तस्य प्रीयते ॥ नाम धसंगे हत्या नर मेधसेमाचरेत् ततो भीमं वधिष्यामि प्राश्यामि ह
 धिरं वलात् ततो भुमौ च वारिण्यान् पर्वतान् मुकुटान् दुमान् पांडव पीडयामास एष सेः सहितो वली अर्जुन संतथा भू
 तं सगर्गीरं ससंशरं विभेदशतसाहस्रैः समभाजो मवाहिभिः हनुमान् राक्षसीनां हि चकार कद नमहत् तं कृतवेष्टि
 ताः सर्वास्तिदिता धरणी तले गतप्राणान् मित्रगात्रा कीर्त्तयेत् हताश्रिताः भयात्पलायिताः काचिज्जताः पर्वतसानुष
 रक्षोद्यैः पाण्डवो मत्रैः समं च निक्षिप्ता नृक्षान् भुमो च राक्षसवते भीतास्ते दुदुवर्चने भीषणः ससज्जमायां राक्षसीं क्रो
 धपूरितः मेघो भवत एव तं श्वकिं हश्च शतशो गजाः शार्ङ्गाः शरभावाद्यास्तारुविद्युतः क्षता भीषणो नरगो राजनृपा
 राट् प्रणिमायया आश्रमे संधिरेवासी तनी तशात्तमृगद्विजे गिगीतीरे ससिष्ये भ्या विगदति गतस्थैः अर्जुन प्राह त
 रसारक्षसैश्चासिना वर्यै च पातने क्षुतिष्वर्चवसप्रोद्युता को भव मधिगामाश्रमे भुक्ता तपत्रे क्षत्रियावती कियत्तमथ
 कातत्वं स्थिता पार्थ मया सह अभ्यस्य विद्यां विरामया दत्तां धनञ्जय नया ह्वेते मतिव्यातिरास सानात्र सी शय सात्वा मा

पापात्मा बोधनि हस्यसुमीषाणां गृहीत्वा कां वनंतस्य रत्नानि विविधानि च ॥ हयान्ति तिर कल्पाषान् द्रव्यं च कुराडले ॥
 ततो जगाम पुत्रस्य सहस्रः श्वेतवाहनः ॥ रम्यं मणिपुरं नाम वभ्रुवाहनपातितं ॥ नराः सप्तवृत्ताय त्रनार्यश्च यतिसेवकः
 वेदार्थशस्त्रानि पुण्यभोजि यत्र महाजनाः ॥ विभ्रं न वा सुदेवस्य नाम विज्ञां प्रकुर्वते ॥ बंधनं केशपुष्पाणां पञ्चनां सदृशं ॥ प्र
 कुर्वति च घातं हि शौरिणां कामिनीयुता ॥ स्वप्रेषिना न जयत्र प्रवदति जनाः क्वचित् ॥ सुकामश्च कामिनीनां हि हृदये पितृमस्तके ॥
 नासाग्रे भान्ति एजेन्द्रसतेजो वृत्तलोहाकाः ॥ शूराश्च यत्र शतशो वभ्रुवाहनयुजिताः ॥ महाकालमपि प्राप्तं तोषयति वलेनतं ॥
 विभ्रुवी नारो वीरानाधिनां पूरतः क्वचित् ॥ जायते देहदोनेन वदान्याः प्राथिताः सदा ॥ प्राकृतस्य जनस्यास्य मुरवाद्यालीसु
 संस्कृता ॥ निर्याति सर्वदा यत्र तत्र प्राप्सु रंगमः ॥ हृष्टपुष्टजनाकीर्णित्योत्सवविभूषितं ॥ सुवर्णीरूपप्राकारं नगरं वा
 जुनस्पतार ॥ रक्षितं च महावीर्यैः सवर्तैर्वीर्यशालिभिः ॥ सहस्रं सकटाणां च पूरितं ॥ काश्चनेन च ॥ हंसध्वजादिभिर्दत्तैः
 प्रत्ययं नयतेः करः ॥ सुवर्णीरूपरत्नेश्च वभ्रुवाहनकारितं ॥ सुवित्रं गृहवीथीभिः प्रासादैर्गोपुरैर्मोटे ॥ द्वितीयमिव वै
 कुराडस्थपितं विदुनां स्थितं ॥ निरीक्ष्य तं तथा रूपं नगरं वा जुजोऽवधीति ॥ वयंकुतोऽत्र संप्राप्तमालं ध्वजसन्नमः ॥ २१ ॥
 इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि मणिपुरं नाम नगरं द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ हंसध्वजाया
 र्थवत् ॥ समाकल्पीयुर्वीरस्य ॥ वभ्रुवाहननामा व्रजयति घनैरेऽर्जुन ॥ यस्य सुवर्णसंपूर्णं शकटानां सहस्रं ॥ प्राप
 द्दीयते नार्थमयानैः पार्थिवैः सदा ॥ रम्यं मणिपुरं तस्य संगता सुहृदयान्विता ॥ तेजसी सवत् ॥ पार्थवेदार्थं मनुव
 त्ते कः ॥ वृद्धान् शशने लग्नः परस्त्रीयि मुरवाः सदा ॥ दान्तरां प्रथमं च को यथा नारायणो हरिः ॥ सुमतिश्च स विद्यामतेन ॥

हृदयपत्रकम् ॥ सैन्यनाथस्य वीरोत्रस्य कोपं शंकरं सह ॥ परस्य सुकृतं कर्म परमाहु निभं रणे ॥ राशेने वेदयसे वनश
रं सपकारकं ॥ ६६ ॥ ग्रहिष्यति यदि तेनिकाश्चास्य भूयते ॥ लेदो न महता मोक्षं शङ्कु मोवाजिनः पुन ॥ यं तात्तिष्ठंतु
च न पानूनं तेनाघपश्यतं ॥ हृदयनिवीरे हि गृध्रः परमदाहराः ॥ वनजयकिरीटो ग्लिष्टो मृत्युप्रदर्शिव ॥ तेन ते वि
स्मिता सर्वे जासंजग्मुश्चकं पिरे ॥ जौमिनि रुपाव ॥ परमश्च परं नूनं श्रुत्वा धावन् मागतं ॥ पाह्यमान महावीरः सखे
न किरीटिना ॥ ग्राह्या मा सरजा सेलीलया वक्रवाहन ॥ वीराणां युधि सूरणां सह स्रगानुरंगमं ॥ रात्रौ संसदि चानीय
ददरी हरि सत्तमं ॥ युजितं कश्चित् रम्यं मुक्ताफलविभूषितं ॥ सिंहासने बोधावबोधावहु काञ्चननिर्मिते ॥ स्वभातस्य विचि
त्रे वरत्नचित्राहिरापयी ॥ अयुतसंभ संयुक्तानां नाभावप्रदर्शनी ॥ हं साञ्चैव मयूरश्च शुकाः पाण्डिताः द्रुताः ॥ सारिकाः
कोकिलाः कोंकारतलकाश्च नकारिता ॥ सजीवा इव लक्ष्यते राशः सदसि शोभना ॥ क्रमैरता मये दिव्यैर्गजेर्मतेः समा
वृताः ॥ इहा मृगैः कृत्तिसैश्च मीनेभ्यः सुशोभिताः ॥ रत्नप्रदीपाः शतशो यत्र काञ्चनैर्कर्म्यै रपूर्यै र्ज्ञाथा प्रदीपतास
आभाति दीपैर्नातविधैश्च ॥ नृपभूषणकात्पाचिशस्त्राणां मपि भारता ॥ कर्पूराणां मयिकेतैः प्राति तेर्वृत्तिकं व
हा ॥ अरुणासितवर्णसो दृश्यते जनमेजय ॥ वृषकासेन पुष्पाणां गन्धेनागुहणां सभा ॥ कस्तूरीनिकरैस्तोरैर्गन्धै
जैः सुकेशैः ॥ मूर्ध्नि यती सभा लोका नुपविष्टा नुपशिक्षिके ॥ चित्रांगदालु तो विक्षपन्तं यत्र काचनोत् ॥ युधि स्थिरस्य तं ज
त्वाह यं पार्थनपाहितं ॥ सुकुटुम्भीरियध्वं मन्त्रिणां मन्त्रिसत्तमं ॥ जननी मे पार्थयती नृपती पितृसत्तम ॥ ताहरीना

वक्रवाहनः

राम

५८

यदा जाता शप्रापित्रा महात्मना ॥ न क्रीभूता चिरं तिष्ठते पिगता तालके ॥ यदा र्जुनस्य चारुणो प्राप्यसे देवयोगतः ॥
सर्वमेव चित्तं भर्ता भविष्यति न संशयः ॥ तथा जानं पुरा धार्मिकं संजातो ह्येव श्रुते जननी मां हरिः पश्यतां सोऽनुवि
ष्टुः ॥ मया एतं महत्प्राप्तं पुत्राहं पारुषं स्पष्टं हि ॥ किं करिष्ये सुपुत्रे मया कार्यं विनाशितं ॥ स्वपितुः सुरगश्चायं समा
सीतो विचारतः ॥ ॥ सुतुष्टिस्त्वात् ॥ एवमेतन्न संदेहः प्रथमं न विचारितं ॥ त्वये वपातनीयोर्यं वर्षमात्रं गुरंगमः ॥ स्व
पितुः शासनं कार्यं हंत व्याहृतारिणः ॥ पुत्राणां परमं धर्मः क्रियते पितृपूजने ॥ अधुना विविधी विज्ञेयं नृप
सत्तम ॥ समर्प्य र्जुना व्याप्य साहय निजं गुरुं ॥ ब्राह्मणेः संयुताः सर्वे नर नारी समाहृताः ॥ कुमारीणां गणां पुष्टा ग
जा रूढा व्रजभुक्ता ॥ हृत्पत्तो नर्तका यानुप्रगायतश्च गायका ॥ वयं सर्वे सैनिकास्ते नागरास्ते महाजनाः ॥ सभावाय
त्वा जनकं तावकं हरिं सेवकं ॥ प्रयच्छामो ह्यंशीघ्रं मन्त्रं सुखं भवेत् ॥ ॥ जैमिनिर्वाच ॥ इत्थं सुपुत्रे च नीराजा सो व
भ्रूवा हन्तः ॥ सयस्यो सक्तः शीघ्रं मोक्षयित्वा नुरंगमं ॥ ब्राह्मणेः सुहितो वीरैर्नरिश्चैश्च महाजनैः ॥ चन्दनानि च कर्पूरक
स्तूरी ॥ नेकरा नवहूनः ॥ वाहितैः शकटैः साकं तथा चैरत्नपूजितैः ॥ गजेर्पतेऽनुरंगो रथैः कनकचित्रितैः ॥ श्यामेक
संश्च नुरंगैर्वहितैः पारुडैर्मदा ॥ वादित्राणां च नादेन ह्यशब्दैः सुमंगलैः ॥ राजारूढ कुमारीणां कर्मभूतैः समौक्ति
कैः ॥ अग्रतो धूपदीपैश्च ताजैः दुर्वाहृतैस्तैः ॥ यत्र व्यूहनिजसेन्यं स्थितो वानरकेतवः ॥ प्रद्युम्नं पुरतस्तदा ये वनाध्वंसि
पुत्रकं ॥ अनुशाल्वं महावीरं नीलकेतुं सुधाभिर्कृतं ॥ हंसध्वजं महाराजं शनैः यं वमसावतं ॥ हादिकं यादवा धास्यं तथा नान्यथा
द्वानुप्रभुः ॥ राजारूढोऽप्यवीरसो बलवान् वक्रवाहनः ॥ नमस्तु मन्त्राजगामपश्यतां सर्वभूभुजा ॥ पादादिश्चाजुनसुतः प्र

जे. भा
५६

ह्येगात्सुसंमुखे संस्थाप्य वस्तुजान्तीत यदपीर्नितद्वयनः ॥ मुक्तकेशान् स्नातनार्थं पादयोः पाराडवत्परि ॥ विरुज
स्कोषधान्यादौ स्वकेशैः परिजोषितः ॥ वपुषः कल्पकाः सर्वा वृषा मुक्तापह्ना निव ॥ सवतः सपपातोर्ध्वोद्विष्टवद्वभ्रवा
हनः ॥ अर्जुनस्या त्रिकेराजत्र साश्रु कंठो महामतिः ॥ पार्थस्यांघ्रिं समासाध्वा पुनरेवोस्थितो ब्रवीत् ॥ तवाहं पुनः कस्त्यात्
उरुष्यापरिवर्द्धितः ॥ चित्रांगदाप्रसूतं मां त्वत्पुत्री र्थं कुरुतुरा ॥ वक्रवाहन नामार्त्तनञ्जनेतुरंगे तव ॥ गृहाणारुणं
निखिलं शाधिमां त्वं धनं जय ॥ पुनरेव अर्जुनपुरे निपपातमहीपते ॥ क्षमस्वेति बद्धबाभी सभृत्यो वतसं युतः ॥
तत्तथा भाषमानन्ते निरीक्ष्या अर्जुनसैनिकाः ॥ प्रशम्य प्रमुखा प्रोत्तुः पार्थं प्रति महीपते ॥ कथं पुनरगंस्तसि यु
वर्त्तमानमीहिती ॥ मानी वर्या तंता भूमौ तमुथापय पण्डितव ॥ पश्य शिरीषमहर्त्तिं सुपुत्रस्याति तेजसः ॥ ॥ जेमिनि
रुवाच ॥ तेषां भाषितमाकर्ण्य पार्थः कोपसमं न्वितः ॥ भावितेन विनाशेन तिष्ठन्तो वाक्यमब्रवीत् ॥ पदातीताऽपि
त्वथ वक्रवाहनमोरसि ॥ मस्तके न स्यन् कोपात् कातकल्पं मुदा हरां ॥ न त्वं ममोरसः पुत्रो न यद्यस्त्वकले वल
ः ॥ चित्राङ्गदप्रसूता त्वी वैश्या नमो न पारुडवान् ॥ प्रथमं विधृतः कस्मात्तु रंगो मे स्वयौ रूपात् ॥ न येन वै शपवत्
तनुं नुरगं दातुमर्हति ॥ न भयजति तश्चाप्यः त्वद्विशः क्रीवपौरुष ॥ अतः सौ जनिता यस्तु महकुट्टि परक्रमः ॥ इक्ष्मणि
ममप्रियो धर्मस्यापि प्रियो ममः ॥ सुभद्रानन्देन पुत्रो ममेकः क्षत्रियात्तु कृतः ॥ येन द्रोणमुखा वीराः सैनामे विमु
खा कृताः ॥ वक्रवाहं विना भिष्यरसितो धर्मनन्दनः ॥ त्वं जंघुकः कुतः सिंहसुने दानन्दतो मम ॥ मरुसैन्यं न पति
तीतावकं मरुः सितौ ॥ न वारा हृदि ते मद्राः कथं भीतो सिद्धमते गन्धर्वराजदुहिता जननी तव नर्तकी ॥ त्वं न

राम
५६

दोभवागद्यायज्यंत्यत्कागृहेधनुः॥ सजतीहिपुत्रीरंभंरथंशुकुलपांशुतः॥ क्षत्रधर्मैरातेडुद्धजीवितंनसुखप्रदी॥ उच
 वंशंगृहाणालं॥ दुक्करोलुमदितं॥ वालकं पक्ष्मजोवद्धा रज्जो नृपप्रवर्तते॥ जैमिनिरुवाच॥ जनः सुवृद्धसंख्यतरपित्र
 भविषीतव॥ प्रत्युवाचस्सन्वागीसकोपस्तत्रपाण्डवी॥ सप्रवाहनउवाच॥ सर्वंनेक्षमिर्नपार्थनित्कंक्षामयेपुनः॥
 वैशाजानंमन्यसमजिननीमेवहीषिता॥ वयात्पुत्रिनालोकेसीशयंतत्रसीहरे॥ क्षात्रत्वंदर्शयिष्यामिनवापेशधनंजय ग
 द्धुत्कन्यकाःसर्वाःपुरमध्यमेरुजना॥ सैनिकाश्चात्रपश्यन्तुह्यो ज्यंतुनिवध्यानी॥ कथंमोचयितापार्थोभविष्यदितुरं
 गमं॥ मयाधृतीपोरुषणकुलसेनां हिभासुरं॥ सुवृद्धिप्रभुखावीरामताःशत्रुरणेमम॥ तेसर्वेनादृशीचक्रुर्गृहीत्वात
 रगस्थिताः॥ महत्सैन्यंस्थितंघोरंसुद्रावका लरूपध्वंसापरापीडसंयुक्तंरुद्राक्षवह्नयुष्मथा॥ नवरत्नसुवर्णनभश्चित
 वास्तुगुह्यं॥ नानाकादित्रंशंखात्रादेनचविनादितं॥ गजानामर्बुदंनहुंघण्टाकंवत्तधारितं॥ रथाग्रामपिराजेदुस्थपित
 कोटिसंपूर्कं॥ ह्यानामपिहृदाणामर्बुदंनहुंघण्टाकंवत्तधारितं॥ गजानामर्बुदंनहुंघण्टाकंवत्तधारितं॥ रथाग्रामपिराजेदुस्थपित
 धुकुशतारणे॥ अन्योन्यस्पर्हितेयुक्ताःकालेसत्पुत्रेस्थिताः॥ वित्राङ्गदात्मजेनेनेयेजितानक्षेत्राणानृप॥ तेस्तदावेष्टि
 तं सैन्यंपाण्डवस्यमहात्मनः॥ नानाशस्त्रप्रहरणेमेहिभावेर्यथाजगत॥ स्वेदाकितकिताशब्देःसिंहनादेश्वनर्जुनैः॥ नि
 स्सृतिस्सतिभाषद्भिःपातयद्भिःपरवणे॥ ततोरथसमारुह्यदिवीकनकचक्रिकं॥ विशिषीतत्वशस्त्राह्वीमुक्तामनिवर्तसर्वं॥ प
 तन्वचामरवरंमयराग्रपताकिनी॥ किंकिनीशानसीपूर्णंतेजोभिःशत्रुहासकं॥ उवाचकाशिमिःपितरंनिष्ठेतिपुरुषंरणं॥ ग
 हाणार्जुनकोदण्डौरुषं पश्यमामकं॥ पितृभावेनचानीतोमयायुतुरगस्तव॥ सन्निधौकिंदुरेद्रंकस्त्वांजातायनविश्यते॥

ना

अर्जुनहादशनामिहलोर्जुनःतत्तुत्रव
 प्रगाहन २

जेभिनिरुवाच ॥ एवं वदतीं समरे वक्रवाहनमातुरं ॥ समाह्वयतीं पार्थ ह्युद्ययं देवनायकः ॥ अनुशास्त्रोपाह्वयं ययौ
 स्वयोधिनः ॥ शरैः संपुंखेनैव विभः तं विवाधुं हसन्निव ॥ काश्चिः शतेन वा एतन्नामनुशास्त्रं समाकुरुत ॥ देव्याधिपज्ञान
 नाएवात्र ध्येति ह्येव सत्वरः ॥ छिन्नान् विशोष्य शेषाद्दिपुमोचात्पान् शिताशितान् ॥ कोटिशः शुकपत्रोत्तरणे देव्याधि
 पप्रति ॥ उमोशरकिभिर्नागैरुधिरैरापीरुतौ ॥ व्याजेतां महाराज युधिष्ठातृविवर्किं शुको ॥ परयासास्तु वरिणो गगनगतये
 वतः ॥ जहत्तु विवतो योधेः परस्परवधो विरुणो ॥ अनुशास्त्रं तुरगान्वाणेनैव यमक्षयं ॥ चतुर्भिः पंचमेनापि सारध
 र्थिवहसन्निव ॥ सप्तमेन ध्वजश्छिन्नो धनुश्चैवास्मेन नु ॥ सुवर्त्मपुंखे दृशामि देवराजं समाकुरुत ॥ अन्यथ समाह्वय
 गृह्णित्वाऽन्यत्र ह्युतः ॥ अनुशास्त्रोपि चरयंचकाराजुं न पुत्रकं ॥ शरीरं वा एसाहस्यैश्छिन्नं तस्य स्वतेजसः ॥ स पुनः क
 र्त्तिना राजतु विरथं तत्क्षणात्कृतं ॥ देव्याधिपोगदं घोरां प्रहिलो ह्यक्रवाहने ॥ अनुशास्त्रं शरैर्घोरैः सप्तभिः समताड्य
 त ॥ तैः शरैः दृष्टितो राजामूर्छितो निपपातसः ॥ तं विसीतं समीक्ष्य पापशुम्नो योऽहमाययो ॥ तिष्ठति ह्येति च वदन् वक्रवा
 हनमर्ह्यन ॥ ग्रहस्तारसाकारोऽस्मर्जयन् परसोक्तिभिः ॥ सुवर्त्मपुंखेः दृशामि पुनर्विवाधपाण्डवं ॥ वक्रवाहस्ततः क्रुद्धो
 वाणानामयुतेन तं ॥ प्रशुम्नमपि स्याम न गच्छेत्तु यथाचितं ॥ पूर्वजन्मपुनः को भूदस्मिन्नुपितथाभवत् ॥ चिन्तयथास्वना
 विदुः कार्याकार्यपुष्पादधी ॥ न गोत्रजं सुजां नारी प्राप्पनात्र विमुञ्चति ॥ सगुणं चैतिर्न तं कालः सन्नुपशान्तमः ॥ प्रशुम्नशरसं
 काशान् कर्तुं विना नु विनै ॥ वक्रवाहोऽनु तस्य पिसेना न विगुरे गिरां ॥ सप्तमेन काले वरुणेः सर्वकार्यविदारणे ॥ तं विना क्य
 हासुतः पुनर्विवाधशायकेः ॥ वक्रवाहं सर्वतः सर्वतोऽपि हतं ॥ मातृसामदस्युताः कान्वाणान् पीडितः ॥ पुनितो वि
 स्मयः कोऽत्र न समाप्ता रणाक्रां ॥ विकीर्णकवलास्तत्र नानकं भावि च स ॥ यथागता यो धीति सहासी यो विनीतज

शक्तकुम्भोस्थितैः सर्वैरम्यमुक्ताफलमृधे नरशीर्षमदंहीनं कृत्वा रुधिरपरितं ॥ अयोर्न्यते न शिरसा ताडयति हसति च ॥ शतशो
 र्षं च रुधिरं प्रक्षिपति परस्परं ॥ गजदन्तैश्च तुष्यद्वियोगिन्यनुवेधमं ॥ नृत्यतो वहितैर्बहिस्तद्वृत्तमिवाहवत ॥ शुक्राङ्गो य
 वेताताः कुर्वन्ते स्यात्तु रोगो ॥ पुष्पां सोमं मेदोभिः प्रक्षिपति तथा वहि ॥ गजमस्तकप्रहास्य भैरवाह्यमस्तकं ॥ नरस्यापि ह्य
 स्मापि कस्तनस्य मरुच्छि ॥ नृत्यकृणु कवतस्युदप्रक्षिपत्युद्धमृद्धतः ॥ कंकाता भैरवायश्वाः पिशाचा रुधिरं पपुः ॥ गजेन्द्रकु
 भिर्नृत्यं च क्रिणो धजिनो मृधे ॥ वेताताश्च पिशाचाश्च समृद्धा महान्विताः ॥ नरशीर्षमथावधचरणेशुद्धघटिका ॥ क
 तपाशाः केरिश्च उच्छ्रुत्वा द्वादकाः ॥ भुरागजस्य वृत्तिगृहीत्वा ॥ सुखराश्वनाः ॥ पिशाचा पूरयति स्म कालं ॥ स्तूपसत्
 म ॥ गजकल्मगृहीत्वा कोष्ठां रौवाद्यनययो ॥ आदत्ते करजग्रीवां मुक्तीं मीसां हिर्जुकेः ॥ नरात्रस्त्रीकृतावीणामधवा द
 यति स्म स ॥ ग्रीवापदविहीनानी गता मूत्राणां च वाजिनी ॥ सुखानि मेदोतद्वनिवाहयति मृद्धमृगवः ॥ वल्लग्रहास्तत्र
 राजनप्रद्युम्ने कितयुधति ॥ शिरांसितत्रयीराणां द्वित्रां न्यादाय कोतुकात् ॥ सक्रीडा कोतुकाश्च कुर्वन्ताताः स्वग
 रोर्विता ॥ यत्र यत्र हर्तं सेतुं कृष्णपुत्रेण मारिष ॥ शोनिती भानदी जाना केशशैवतशाहता ॥ निमग्नगात्रमात्रं गा
 नदृश्यते कुतो परा ॥ यथा हितरताद्योरुद्वितीयेषा प्रवर्तिता ॥ ५५४ ॥ ॥ इति श्रीम० अश्व० प० प्रद्युम्नयुद्ध
 नाम त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ नदीतटेष्वापदाश्च कर्षतः कुनं पानिह ॥ त्रैवाणि पीतान्यासु भक्षि
 यत्तोरणाजिरे ॥ मांसकर्मसिद्धिर्गानृकपातोपसीनतै ॥ कृत्वा च भैरवास्तस्या चक्रिरे कलहं मुदा ॥ प्राकारस्थाः सा

दृष्टसंश्लोभिर्गजवाजिनी राजमेरोद्वोरोद्रामत्रसूत्रापनीजिकी ^{अस्थि} कातरवरण्डकताडूतांकीकातागगलेखिपत ॥ एतेन
 र्यंतदावक्रुः प्रद्युम्नस्यनदारणो नंतथावीक्ष्यकृपितं वक्रं वाहो महावल ॥ नाशो रस्त्रीकृतनी ^{अस्थि} दिन्नापार्थमिजेनहि ॥ पाज
 धित्वारणोकाधिमूर्द्धितंतससारथि ॥ पुनरेषमहारंगेप्रविष्टो नो तथा विधौ ॥ अंत्योत्पत्त्यर्थे छित्वा गगणे पक्षिणो यथा ॥ वि
 चरेते यथा तैरिहानामण्डलकारिणो ॥ विद्वपपरमवीरवभ्रवाह नमागती ॥ उत्थाय भूमौ पतितः कृष्णपुत्रोऽतिरूषितः ॥ नय
 प्रद्युम्नमपि च निर्विषयेषां पुनात्मजः ॥ नैः प्रहारेः कश्मली हिस्किरणी नन्दनो ययो ॥ इत्थितः पुनरेवासो गदी जग्राह दोरुणी ॥
 पुमोवास्मै कृष्णपुत्रः विद्वदेनां त्रिभिः शरैः ॥ वभ्रवाश्च तत्पर्यवधि स्तम ताडयत् ॥ रुक्मिणी तनयेनापि बहुधा नाडितः
 शरैः ॥ उभौ शस्त्रास्त्रकुशलो शूरो परमवन्वितौ ॥ उभोगगनगौराज उभौ भूत तवारिणौ ॥ परस्परस्य संहानमगातीतौ च
 भावपि ॥ चकार सतथावाणीर्यथात्साहवस्थितः ॥ भिन्नांसाय कवचेषां भूभृतः कटकेः सह ॥ पतितोऽव रजिने जनेगा
 गप्रवारिणः ॥ भीत्रशायकमानहीना गतश्रीका गतासवः ॥ शिरां सपतिता न्ये वरुही त्वामहदायुर्वी ॥ कवचाः शतसाहस्री सस्मि
 न्युद्धे स्मृतिता ॥ तस्ती कर्जुर्भिन्ना वीरस्तेरति सीगरे ॥ यथा व्यजानन् जा नति तथा युद्धे शववर्षा ॥ केचित्स्वद्वक राधीनः
 पतितता धरणी तले ॥ कश्यपत्रधरः केविद्रुदाहस्तास्तथापर ॥ त्रिशूलधारिणश्चान्ये समरे शक्तिं सीयता ॥ भुशुण्डी परिघत्रास
 कुदातधरधारकाः ॥ भिलिपातौ युधाश्चैव मुशले श्चाभियोधितः ॥ पटिशायस्त्रिधाराश्च तथा वादुशधारिणः ॥ कृतसु
 धधराश्चात्रोक्ता त्वरशुधारिणः ॥ सशस्त्रा ये च संप्राप्ता हतापार्थयुते नते ॥ वरुगजान् शरैर्घोरैः सवाहन्साहुशङ्ख
 अशस्तान् विड्ढी कृत्य ननादुर्जनन्दन ॥ तस्य वाणो रथं भीत्वा गजं भीत्वा हर्यं तथा ॥ पदातिर्न स कवचीया

निदूरेण निपतिः॥ यत्र यत्र गता भूरितत्र यद्भिः प्रसर्पति॥ वग पुण्य शितो यद्वनतथैव यास्य गच्छति॥ एवं मे केन तत्तेनं व्याप्य
र्षस्य धीमता॥ अनुशास्यः पुनर्धिरं नदनये दुमु पायसे॥ पुष्टिमेनीलकेतु श्रयेवताम्बः स पुत्रकः॥ हं सद्यः पुत्रपु
त्ता मेव वली महावतः॥ एते सर्वे ते मे कहि ना भवन्त्येधि तु क्षमा॥ पंचभिः पंचभिर्ब्रह्मै स्तान् सद्य गते ये तनान्॥ विरचान
नादहीनश्च गतार्थं न बलवर्जितान्॥ महावतान् कौर्म के शान् भूषणो परिमो नितान्॥ चकार समरे कर्हिः श्रु
य्याम्य गतं चामरान्॥ अधिरं स्वं पिव मे श्रुत्वा मया मया मिवापो॥ भूमतश्च स्वसन्नश्च धावतश्चरण ऊर्वा॥ पत्नी य
तश्च भिन्नास्ते शोरेः कनकचित्रिने॥ कश्चित्पुविष्टो नागस्य गता श्रम्य कलेवतं॥ सुखं मम स तेषावत॥ ताव
त्प्राप्ते महारिपुः॥ गजदेहासमाहृष्य चक्रतुर्नैत्रवर्जितं॥ विमिश्र हृदय तस्य सुर ऊक्रम नर्जितं॥ शि
वान् रवेः परिछिन्नं दर्शयिष्यामि॥ तमातोप्य विमाने स्वे पतितं चक्रे सुराङ्गण॥ प्रसुगवत्सतीव शिवीना
थ कलेवतं॥ पश्य भूमौ दारयतीता वक्रेण मण्डले॥ मया धुनपि शतं ते स्तनाभ्यां कुरुता न मे॥ तथैवां त्या
विशाता क्षारात्रोदधौ नथा॥ स्वेनेव चरन्ती कोपात् पुनर्त्रीके सुरस्त्रिया॥ व्यथार्थं चिंतुसी प्राप्य हृत्
स्तनं कोतुर्कमहत्॥ गजदेहं प्रलंबं वर्तवाश्च भिन्नकरेवरं॥ एव रणे द्वितीयं न पश्य मे न्येऽपि सी स्थितः॥
देहायां दोहितं ना के दिव्यस्त्रीभिरलंकृतं॥ प्रपेशत स्वर्गवासा वाहूपाशेन यत्रितं॥ कश्चित्तरणागतान् पा

शान्तावासाणां स्मरति स्मरति ॥ यतस्तत्र संग्रामे पति ते स्वे करे वते ॥ ददर्श हस्तिमहतिं पतन्तीं गजपुष्पात् ॥ वि
 मानेपि श्रिया युक्ते मद्गणेषु जास्वनी ॥ एव तेन तदस्युद्धे कृतमजुनसूनुना ॥ सैन्यं प्रहृतमप्रीतिं भगन्तं वपरि पाति
 तं ॥ वनविधिं सैन्यमसौ जग्राह स्वमिवास्वे ॥ वागोर्विमोहिता नवीरा सुखतः तोषितो नयत ॥ नीयते गज
 साहासु गजाः पार्थस्य वाजिनः ॥ रथाश्च वस्तु जातं नुर रामध्वजगतश्च यत ॥ ॥ प्रद्युम्नप्रमुखा वीरा
 मोहिता शरवृष्टिभिः ॥ ४३ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि वक्रवाहनयुद्धे चतुर्विंशोऽध्यायः
 ॥ २४ ॥ ॥ जेमिनिरुवाच ॥ संग्रामस्त्वं भवतु जनूवक्रवाहनपार्थस्योः ॥ यथा कुशस्पृशामस्य वा जिमे ध्वज
 ये धृते ॥ ॥ जने जय उवाच ॥ कथं रामः कुशं पुत्रं सुमहद्वरहृष्टिभिः ॥ कथं वत्ते न पुत्रेण जितो रामो र
 णा जिरे ॥ रामो न वेति संग्रामे न संतु मिति मे सुहृ ॥ ॥ जेमिनिरुवाच ॥ शृणु राजन मया कालेण मस्य चरि
 तं महत् ॥ विस्तरेण यथा पूर्वं वदतो मे निशामय ॥ रामस्तं रावणं हत्वा कुम्भकर्म मे हावर्त ॥ तथा नो
 भूसाक्षारमेघनादमुखा नुरणे ॥ सीतामग्निमुख्याङ्गुलीमादयस्व पुरिययो ॥ विभीषणेन वीरेण तस्मिन् नम
 क्ष्मना ॥ हनमत्युमुखे र्बिरिर्बानरेः परिवारितः ॥ ॥ अजोभ्यापविवेशाय वसिष्ठप्रमुखा हिजाः ॥ पठतो मंग

संभक्तं गमय मम हस्तमययुः ॥ वसिष्ठप्रमुखान्दृष्टान्तेनोदासस्थितिदा ॥ ॥ सर्वनीर्घं क्षणमात्रमो नमस्त्वरे त
था मुनीन ॥ पश्चाच्च तक्ष्मणः सीतानमस्कारं प्रचक्रिरे ॥ नित्यं सते त्रियुक्तो सौरामो राजीवलोचनः ॥
केकेयीं च सुमित्रां च भरतं तक्ष्मणं तथा ॥ शत्रुघ्नं च पुरस्कृत्य वनेन्द्रेण वंशजं ॥ कौशल्यां च ननीपश्चान्न
मस्कृतुं मियायस ॥ महिनीपङ्कदिग्धाक्षीरामदर्शनं तातसां ॥ भर्तृशोकपरिहृतेनाहर्षितोरामदर्शनात्
दृष्ट्वा पद्मपत्न्या साक्षरामं हर्षसमन्विता ॥ परिश्रमं च तस्थोधर्मं प्राप्य धर्मयथा ॥ स्नापयतीह गन्धोभिः
हृदयवहनायुतं ॥ विशोषेन जता वने विरंस्थानमवर्तत ॥ ततो रामं करग्रेण पश्यन् जननीमुदा ॥ राक्षसास्त्रे
क्षतं दृष्ट्वा प्रोवाच वचनं शुभं ॥ वसिष्ठप्रमुखारमी वदन्ति किमिदं वच ॥ ॥ अछेयो यमत्रेयो यमत्रेयो
यं सुतस्तव ॥ तदिदानीं वृथामात्यवारेण भिन्नो सिराद्यव ॥ अथवा शिवमर्तुं त्वां माहुकेचिन्मुनीश्वरा
॥ तस्मादर्थं त्वया स्नानं वाराणां मिति मे मतिः ॥ स्पृष्ट्वा तदङ्गकौशल्यामुक्ता दुष्टैः सुदारुणैः ॥ ततो
रामो महाबाहुर्जननीं क्षिरसाचतां ॥ नमस्कृत्य च प्रारब्धमपहृतकुशलीं चतान ॥ हर्षितो ब्राह्मि
सार्द्धमना थाया सुवाससः ॥ पान्तरं पृथिवीं सर्वां स्रष्टुं तव नका ननी ॥ प्रावर्तत प्रजाः स्वस्था वि
प्रावर्तत परायणाः ॥ आतेषु पृथपि त्वो वत्सो राद्युपमे निरे ॥ गोपाला इदुस्तत्र च नो घ्नीर्गो भ्रात

॥ फलति सततं हृदस्थिताः पुष्पति सर्वदा ॥ ओषधयः फलवत्स्यथा उर्गो नाथस्य नाशकाः ॥ समग्रं मूढ
 मासाद्य यज्ञानुर्वर्तियज्ञिकाः ॥ पूषसंभाश्च संस्थाप्य वषाते रूपशोभिताः ॥ इत्येते स्थाने तीर्थाः प्राप्ता अधि
 तस्ते समुद्भूताः ॥ जैमिनिह्वात् ॥ एवं सरामः सुखितः पृथिव्यां स्त्रीभिश्च ते ज्ञातुमिरग्निकल्पैः ॥ राव
 त्की वपसाशने त्रैगुणोऽस्त्रिभिः सत्वरजसमोभिः ॥ २५ ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि कु
 मारवोपाख्याने अथोवापवेधो नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ जैमिनिह्वात् ॥ नववर्षसहस्राणि राज्यं
 चक्रे सराद्यवः ॥ प्रजानि ते मे सीतायां पालय पूर्वजं स्थितिं ॥ ततः कातेन महता सीताया अमिधत्त
 सा ॥ नक्षत्रैश्चैवैतैर्ह्यर्षपादेन देवताभिधे ॥ रवेर्हर्गने प्रवृत्तस्य मानुर्दशात्तरं ददौ ॥ ततः सचतुरो मासान्
 मे पत्न्या नरेश्वर ॥ प्राप्नुपुपश्च मे मासे रामस्वप्ने ददर्श गः ॥ सीती नागी रथी तीरं विहसन्ति मया यवतः ॥ लक्ष्म
 नपरित्यक्ता मित्यहो विस्मयान्वितः ॥ प्रातः कृतो हिकारो मे वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥ श्रीगम उवाच ॥ स्वप्ने
 स्थमिह दर्शसीती नागी रथी तरे ॥ तज्जम्भविष्णुशांत्यर्थं तस्याः पुंसवनक्रिया ॥ शीघ्रमाक्रीयती ब्रह्मन सुतस्य
 त्रेभ्यो हिने ॥ तस्यैतद्वृत्तं श्रुत्वा वसिष्ठो मुनिर्पुंगवः ॥ पृथग् वौचपश्च म्यातिथौ पुंसवनक्रिया ॥ कर्तव्य
 श्रुत्वा पक्षे तु सप्तपक्षं व्याप्यो हतुः ॥ तावत्तस्य महाबाहो क्रियता विष्णुनर्पणं ॥ मुनेस्तद्वचनं श्रुत्वा रा

मोलक्ष्मणमप्रवीत ॥ सोत्तापुंसवनंभ्रातः पंचस्थां च भविष्यति ॥ नावत्यंगदभदंतेजनकंचसमानय ॥ विद्यामित्रं मु
निश्रेष्ठं मुनिभिः परिकारितं ॥ नक्ष्मणोपि नमस्कृत्य रामस्योत्तरतोययौ ॥ न तो रामो महाबाहुः शिल्पिभिर्महा
पंशुभं वाकारयन्निगच्छति मिनिस्तोयामितः सतं ॥ तस्मिन् प्रविष्टा ह विरंस्थाः सप्तमकल्पयन् ॥ उहं वरफ
ला नां च स्वजंतवचकार ह ॥ सरलं त्रिपुशुं च नथा वै सूत्रेव विष्टं ॥ पीठमोपुं वरस्त्रयं चतुरस्रं च वलंकी ॥ स
मकल्पयेदेता विज्ञियादुनिमुनीश्वरः ॥ नावत्सलक्ष्मणस्तु स विधामित्रमपीश्वरं ॥ जनकंचसंमाहय रामना
वेदमप्रवीत ॥ ॥ लक्ष्मण उवाच ॥ आगतो जनको रामविश्वामित्रो महानयः ॥ अर्घादिकिं यथाभ्रातः पूजयेत्तैस्
मागतौ ॥ रामस्तद्वचनं श्रुत्वा विधामित्रनेरश्वरं ॥ नमस्कारार्थदानेन पूजयामास तौ तदा ॥ ततः प्राप्ते मुहूर्ते ववसिष्टे
व्याहरन् वच ॥ रामन्यं सीतया सा दुर्कहृत्ता नादिकाः क्रियाः ॥ मरापंचसमायाहिमान् भिष्वसमावृतः ॥ अथ दाश
रथीरामः सुखानः सीतया सह ॥ आगतो मरापंचस्यं ब्राह्मणैः समलंकृतः ॥ वेदविधिः सदाचारैः स्मृतिशैः सर्वको
विदैः ॥ न तो वशिष्ठं रामेन चरुं के संन्यवेशयेत् ॥ यत् पूर्वमथो होमं तिसृज्यादुनिभिः क्रमार् ॥ यत्रेव सा म
जः सर्वजलेनामिश्रसर्जनं ॥ सीताया मूर्द्धं पीतसूत्रं वेष्टं समाविशत् ॥ विशुबीजकृता मालां यज्ञोपवीतं
भवा ॥ वसिष्ठेन समाक्षिप्रा विभ्रती जानकी तदा ॥ वृक्षगोलकलं हात विभ्रती च विराजते ॥ वीराणां प्रचीतो मर
तो वा दयन् जानकीमतं ॥ शिशिक्षापयितुं गीतं गर्भस्थे ववभौ विभु ॥ एवं कृतस्वस्य यनोरधूहो मुनीश्व

जे. भा.
६४

नारणाय सशर्क रात्रौ ॥ संतर्पय स्वासि सुवर्ण भूषणैर्द्वौ रथान् ध्वजान् नृदिजेभ्यः ॥ जेमिनि हवाव ॥ जनके
नापिरामायुद नं रज्जमकराठकं ॥ विधामि त्रं पुरस्करं त्ववचनात्सतदाय यौ ॥ प्रमोदेनैव काकुत्स्थः शय
नः सीतायाह ॥ एकदा रात्रि समये दृष्टुमीतां वयोवतीन् ॥ दोहदः कीदृशो भेदे कस्मिन् वस्तुनितद्वद ॥ सीता
तद्वचनं श्रुत्वा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥ तव पुसादा नो रामपरिपूर्तः सदानघ ॥ एकं भागीरथी तीरं गेनुमि
दामिराघव ॥ नापि पण्यं श्रुत्वा तत्रासन् अषयोऽजिनवासस ॥ जहास राम किमिदं नृप्राबन्वासतः ॥ सी
तेत्यंदराकारेण वर्णाणि नवपंचचअथवा दोहदस्थेये पार्थना नि ॥ फलं कथं ॥ प्रातर्भागीरथी तीरे
कामना ते सुजानकी ॥ इति तस्यै पुति श्रुत्वा भूत्वा श्रुत्वा मुखं प्रभु ॥ निशीथे नृपतिज्ञाने चराः पुराणि हि ॥
रामे रहः समागत्य वाक्यमूढः पथकपथक् ॥ तव कीर्तिप्रतापश्च सर्वतो वर्णिते जनैः ॥ रामोऽप्यदृष्टं परिपुष्टं
प्रजानां कीदृशी स्थितिः ॥ ममैव मम भार्याया भ्रातृणां दुष्टैः किल ॥ तत्सर्वं वदन्तं माभीते कुरुदरा
तः ॥ वारोपिरयुनाथं नंप्रत्युवाच हसन्निव ॥ रामस्य दर्शनाद्देवदुष्टं तं भस्मसात् भवेत् ॥ तव पि दुष्ट
ते मये विरीते रघुद्वह ॥ वयं स्थाना निपातां भूमावोरघुनन्दन ॥ वो दृष्ट्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते भर
ताग्रज ॥ तथापि लोको दुर्धरः किंचिदुष्टं वदन्त्यसौ ॥ निशीथे भूमता राजनृपे विव्रत रमया ॥ कस्यचि

रचद

राम
६४

इजकल्यास्यं पुंरिभाष्यभागात् गृह्यते ॥ पितुर्वैश्वसमासाग्रतस्थो दिनवत्तुष्टयं रजवत्तुष्टयं कश्चिन्नामगमनं किं सः
माकृते ॥ स्युः न्यागमविहङ्गं हिक-यायाः पितृवैश्वसि ॥ न स्यात्तुष्टयं रजवत्तुष्टयं ॥ यद्येभर्तुः तन्निधिं ॥ यद्येभर्तुः
स्थं कलुषशोधयामिकैः स्वकैः ॥ तथा स्थितायां किंतु स्यात्तुष्टयं रजवत्तुष्टयं ॥ इत्युक्त्या धातुभिरपि देहि कः प
रिबोहितः ॥ जामातृवंशमासाग्रतस्थो न्यागमविहङ्गं हिक-यायाः पितृवैश्वसि ॥ न स्यात्तुष्टयं रजवत्तुष्टयं ॥ यद्येभर्तुः तन्निधिं ॥ यद्येभर्तुः
हस्तमुद्वहामोहमिति ते मतः ॥ एकस्यानां गृहे सीता वसती माजहारतः ॥ एतावदेव रघुनन्दनमेव मां ववा
कं पुनः पुनरिदं रजकोटिकोपात्तं ॥ राजासमन्वयपदवीमभिलिखन्ती किं रमेनयुतं कृतमहं नतथा वरेमि ॥
रथं वचः संस्मरवदन्तु भवदूषना न्याजने वक्तुं समं वभूव ॥ कृतो मया वाक्यमिदं विविक्तं सत्तुष्टयं वीथे वक्तु
नाहिरामः ॥ जंगान्तरद्वीपमिह्वातपूयः सधर्मनिर्हं पितृवाक्यकर्त्री ॥ जेता दशास्यस्य जगद्धरणः सरथवलेन
समात्तिलोके ॥ अंवरं पुनिषले जयं नृपुयसस्य हः ॥ मूढान् देवितं रमं गुणितं रजकोट्ययं ॥ मनसा विन
यत्वे दं रामन्वामहमागमं ॥ इतं तु विहृज्या अचिन्त्या मासरायवः ॥ अद्वापि जानकीवक्षोः शोकेऽस्मि नृप
रिपुहृते ॥ न स्यात्तुष्टयं जेयं जेयेति विरुद्धं सौमजानकी ॥ कथं तं मृगशावाक्षीसीतां यन्निभानतां ॥ नृपजा
मि-भ्रात्रियो मुखामावा रत्नवपुहंती ॥ अथ चे मं परिहृत्य देवो रामो विप्रपथा अति ॥ इति विज्ञयतस्तस्य प्रात

जै भो
६५

कालोऽभवत्तदा ॥ जैमिनिहवाव ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्ता भारतो लक्ष्मणस्य भाशु घृष्टं च मरुवाद्भुः सेवितां रघु
नन्दनं ॥ ६६ ॥ अन्ततो रामं विषगंडीनं वेत्तसं ॥ प्रोचुस्ते न्योन्यमासीनं रामशीघ्रं नवागताः ॥ तस्यात्किं कुपि
तो राजा दृष्ट्वा स्मात्तुर्वर्जितान् ॥ किमस्माभिर्हि ज्ञेयं श्रेष्ठाः प्रातर्त्रोपजिता इति ॥ इत्येतत्संवदन्ने ते आरोविक्रान्ते
जसः ॥ आद्यात्तरघुनाथं तं नमस्तु ते दमकृत्वर ॥ किञ्च मत्कारस्यैव तत्समर्पितकर्मणाः ॥ तदृशं न तमुत्स्य
कारं किमस्माद्भाभिन्नदत्ते ॥ रामस्तेषां वचः ॥ त्वां शनैर्वाक्यमेवावबोत् ॥ ६७ ॥ ॥ इत्यधमेविके पर्व
शिवाकृशन्तवोपाख्याने षट्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ ॥ जैमिनिहवाव ॥ रामस्तु कथयामास वारोक्तं यथा निशि ॥ सी
तावगर्हिता लोके र्याताया तस्मिन्निभिः श्रुतिः ॥ लोकापवादभीतेन तप्यते जानकीमया ॥ संसारभयभीतेन योगि
नां ममता यथा ॥ तद्रामवाक्यमाकर्ण्य कंपिताः स्फुर्यन्त्युद्यम्या ॥ भ्रातरस्ते त्रयो भूपलो मां वितवपुर्द्वरा ॥ अ
वकीदुरतस्तेषां रघुनाथमिदं वचः ॥ क्षपालुत्त्वरामवन्दुत्येव परिरायिते ॥ अतश्च देवैः ज्ञेयं वलात्क
श्चित्कपिलगंगानुप्राप्यते ॥ पश्चात्संसर्गादुपलब्धत्वा तत्पतेन तं विपिने तु कः ॥ सीता तु भ्यंददौ श्रद्धिमात्मना
प्रिमुत्प्रेतदा ॥ तत्त्वया विस्मृतं रामकिंवापि प्रापुरादितं ॥ वक्रौ पुदीपैश्चालाभिः लिखन्ती मिथ्याम्वरं ॥ सी
तायाश्च प्रविष्टा मोतदा दशरथो ब्रवीत् ॥ विमानस्थोऽम्वरे रात्रौ प्रतीदं वचः शुभं ॥ इमां शुद्धां विद्विषुत्रं
जानकीं भर्तुं तत्परं ॥ अस्याश्चित्रे राकुलनः सर्वविमलीकृतं ॥ येष ताः पुत्रशोकनतेषां गतिरुत्तमाः

॥ ६५ ॥

राम
६५

मप्यहं जह्यां युष्मांश्च पुरुषर्षभ ॥ अपवादभयाद्वातः किंपुनर्जनकात्मजा ॥ ॥ जैमिनिहवाच ॥ रामेव दर्शितुं दृष्टीरे सीतां
 यत्तुं कृतोद्यमे ॥ ततो भरतश्च त्रयो गृहान् तस्मादगच्छतां ॥ लक्ष्मणेन ययौ रामं तत्कादुर्बुवाटवी दुःतं ॥ लक्ष्मणं केव
 लं दृष्ट्वा रामो वाक्यमवाब्रवीत् ॥ सौमित्रे हि स्थित्येन शिरो मे पवित्राय ॥ सीतां भागीनीं रत्नं मर्हि दित्वाथ वा ॥ सीता
 परित्यागमको दोषो ममः तवा सुवा ॥ नौमित्रे वरुण भ्रातः सीतां संवसिरेते ॥ रामेणेनो लक्ष्मणस्तुल्यया चेतनः ॥ ध
 सर ॥ यत्तारमवब्रवीदो रथमा नयसा भवकं ॥ तेजानीं रथं वरसमाह्वयजगाम स ॥ सीता भवनमुद्दिश्य ततः
 अन्यपतद्गुवि ॥ अथ यत्तावत्कथायां तैस्तदितां सेशनेर्ययुः ॥ संप्राप्य सीता भवनं लक्ष्मणोऽवतरद्वधात् ॥ यवि
 श्मभवन्सीतां नमश्चक्रे पवाङ्मुखः ॥ अभिनन्द्य ततः सीता लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ॥ सीतोवाच ॥ मन्त्रो
 थपुदोभर्ता मम राजीवलोचन ॥ मया ह संन्यायत्रासो याचितं वददो प्रभुः ॥ दत्तेष्विनिःफलं देवया वरत्वं ने
 व दृश्यते ॥ अधुना तदुद्योमं कस्य सत्यं कर्तुं त्वमागतः ॥ यद्दीप्यामि विचित्रा रिवासां त्यगुह्यं न ॥ मुनिभ्यो
 मुनिपत्नीभ्यो दातुं प्रेष्यो विवृद्धये ॥ तत्तस्यावचनं श्रुत्वा लक्ष्मणो हृदिविव्यथे ॥ मुञ्चतश्चरित्वा शनैरेव कूर्ध्वगितो
 ब्रवीत् ॥ भ्रातुर्वचनपाशेन बद्धः परवशस्तदा ॥ ततः सीता दुःखं वदन्ती लोनिमिदधे स्पन्दनोपरि ॥ अजिनानि
 विचित्रा रिखाद्यानि विविधानि च ॥ पादुकेषां मभ्युत्थ सौवर्णमणि विविक्ते ॥ एवं संस्थाप्य वस्तुनि श्वश्रुः प्रष्टुमथा
 यौ ॥ कोऽहं तम जनमिंसीता न त्वेदमब्रवीत् ॥ दोहदो मम संजातो वनं भागीरथी दृष्टे ॥ तच्च परीक्षितं पाप्मल

राम
६६

क्षमणोममदेवरः॥ अनुतायुष्मदीयावेत्ततोवाग्दामितद्वनं॥ ॥ कौशलेयावान॥ सीतिकथं वनेयासिबृक्षक
लठकसमुत्तं॥ ॥ पुण्यं पुनातेमलिनं भमोष्टो शुष्यतः श्रमात्॥ सीतोवाव॥ सद्गुतीवनवासीचमदाकलक
मर्दनः॥ ॥ निस्मलाजीवपशुसुवानराः कोटिशोवने॥ नान्तरा॥ नीतादृशी॥ कोपुप्याम्यत्रनसंशयः॥ र
मनामजपेत्पाशुममोष्टो शुष्यतः कथं मनोवाग्दामिः स्थायुष्मदीयाकृतामया॥ ततोममवनेवा
साभविष्यतिवजोमिव॥ इतिपुदक्षिणीकृत्यसीताश्वश्रुमनिद्रिता॥ कैकेयीचेलुमित्राचन
त्वाष्टाज्जगामसा॥ यत्रास्तेलक्ष्मणः॥ शूरेरथमादायतस्थिवान्॥ आहोहरथिंसीनाहृषगिर्वर
मानता॥ सगदुदश्वकस्येतोसोमित्रिः ग्राहसारथि॥ बोदयाश्चानेकशायतेर्यथाशीघ्रं वज्रतिहि
॥ ॥ जेमिनिहवाय॥ तस्यतद्वचनं श्रुत्वावाहंसीताहलक्ष्मणं॥ अहमधमनोवेदियथावत्पु
रुषभ॥ चलाचलपोतयावावकुजामाहमेहया॥ शीघ्रं हि यदीदृशं दृष्टं ततो न श्रुत्वाहोर्षदी॥ नयेतत्सी
तादुष्टकेन्दुर्विवतादोविशेषतः॥ संग्रामेनोगतिः स्थाव्या न दृश्ये कुन्तिनेपथि॥ इत्येवैहदिमन्यन्नेवा
जिनाभरतागुज॥ तथापिपरयाम्यपश्यसेहललाघवं॥ इत्येवमुक्तावचने स हारथिः पारोर्म
लेनाभिजघानकंधराः॥ रसीनस्समादायेकशुदीरयन्प्रबोदयतीव्ररयान्त्वाश्व॥

॥ इत्याधर्मो धिके पर्वणि कुशलवोपाख्याने सप्रविंशो ध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ जैमिनि ह्वाच ॥ गदनीतां
 समालोक्य सीतां पद्मनिमानां ॥ अयोध्या किल दृष्टुं न रथाथिता वातवंचलैः ॥ ध्वजान्सपल्लवैरेवां वा
 रयती वदृश्यते ॥ ततो तेन पथेनासौ गच्छती जानकी पथि ॥ ददर्श सुनिमित्ता निघोरणि सुवदू न्यपि ॥ शि
 वासं मुखमागत्य तान दत्त भैरवं यथा ॥ हरिण मार्गं सुल्लघ्य पुधा वतिस्य सर्वतः ॥ सुरति स्मरता नेत्रद
 क्षिणं पुरः पर्वभ ॥ ॥ जैमिनि ह्वाच ॥ विष्णुताजानकी वीरं लक्ष्मणं पुत्रवोचत ॥ पश्य लक्ष्मण विष्णुनि शिवा
 गोमायवो मगा ॥ मार्गमावृण्य निष्पति भूय सूचकाः ॥ परस्वस्मिन् सुरमायकौ इत्याहर्षकारिणौ ॥ तस्य वाः
 क्षौर्वलं भूयादयुष्मं पीवर्द्धतां ॥ येन रामेण घोरणि रक्षो भूता विभूतले ॥ पातितानि शरैस्तीक्ष्णैः शुभं
 तस्यास्तु सर्वदा ॥ खरश्च दूषणो येन त्रिशिरायसादन ॥ पापितो वै अनस्थानं सराजं कुरुतां सदा ॥ अगाधो
 गाधना नीतो वा न रथेन सागरः ॥ किमीषरो भयात् प्रातो सोऽस्त्वऽयोध्यापतिः सुखो ॥ महावलो रावरा
 कं भयं कर्त्तुं लंकापती तोपतो पृथिव्यो ॥ पापससाक्षादिव मूर्तिभाजो भिन्नो रणे येन नरैः सुनी
 क्षैः ॥ मन्दोदरीनेत्रजलेन लंकामभूक्ष्य वीरं हरिस्तु मये ॥ यत्प्रेरयामास मदर्थमेव सराचवो
 निधस्तु खप्रदोस्तु ॥ एवं ददर्श जनकात्मजासौ ॥ पापत्रिवर्गं जनपापहन्त्री ॥ कलोलजातं ग
 गनं विहन्ती पथातिगोरं दधती पवित्रं ॥ तां देवलो कतदिनीपुंसमीक्ष्य सा तां दृष्ट्वा बभूव सफलं सम ॥

यत्र अथवा
अष्टाक ६

जन्मचैतन्य॥ रामस्य कीर्तिनिष्ठभुतं रूपं वाहैः पावागितसर्वजगतः खलु नाशयन्ती॥ जैमिनिस्त्वा
 च॥ लक्ष्मणसुरथाश्चस्मादवनीर्यतथाभुवै॥ नावं नाविकसंयुक्ता माहरेह नयासह॥ गंगायाः त
 ट्मासाद्यपरं प्रयविष्यदुने॥ अवातरत्ततः सीतानावाले दमराएवव॥ सौमित्रिर्गुनि कीचापिसस्त्र
 तुर्गुद्रवीतटे॥ पीरधायततो वल्लेर्गुमनुर्धनगदरे॥ यस्मिन् रधवा शरवदिराधा आवदरिका
 स्तथा॥ वंजुंलाः पिप्यलाः शुष्काः कोटंलाश्चोपेतक्षिताः॥ जशानां कठकास्त्रीक्ष्णास्तथातो
 क्षुरकाघनाः॥ निंकाश्चवह्वः सन्निकूराः पक्षिगणस्तथा॥ जीर्णोपिद्रुमस्थाश्चकाः केंकार
 कारिताः॥ तेषां कोटं सधस्थाः सूर्यभस्मकारकारिताः॥ वित्रकाराणामहिषाः शूकाः स्थूलाय
 हिराः॥ व्याघ्रामृगगणंधुर्नृनिश्चरयो गिनो यथा॥ विडालाभूरिविकविडं॥ समाश्रित्य स्वनयि
 च॥ तथा विधंव नं दृष्ट्वा सीतारोमाश्चेतावभौ॥ यथा रामस्य कीर्तिस्त्रीक राठकैः पीरकीप्रता॥
 सीतोवाव॥ सौमित्रेन हि पत्यामिमुनीनामाश्रमानं॥ पवित्ररेषाः तासां धीर्द्रपत्यामितप
 स्विनी॥ मोक्षीकृष्णाश्चिन्मभूतोद्वादशाद्याश्रित्वा मृतः॥ अपिपुत्राश्रयणापिमुनीन्वल्क
 लवाससः॥ नास्मिहोत्रोस्थिताधूमोदृश्यते भरतागुज॥ सर्वतो दृश्यते ता यंदोवः काष्ठनृणां द

जै. भा.
६८

३५२

हन् ॥ नवेदध्वनिस्ति श्रुतेपक्षिणां हन्तं ॥ कथं वेदध्वनिः आद्योत्पन्नारघुनन्दनं ॥ विद्यासौगु
नम् ॥ मया सौरघुनाथो यत्तु को बुद्ध्या ततो न हि ॥ दृश्यते मुनिपञ्चकामुनिपुनीश्वरः ॥ पवित्रे नै
व दृश्यते पवित्रा अमवाप्तिनः ॥ मया राघवपरां मुखोपवित्रा नैक रूपया कथं नाच्यते हे त्रा रिण दृश्य
ते वने वासिना ॥ ॥ जैमिनि रूपाच ॥ वचो सिता निसे मितिः शृणुते श्रुतिमुच्यते ॥ अधपश्य
नुवाचा लक्ष्मणो विदुलो बदन ॥ सीते मुञ्चा अमरस्य गम्यता हि शनैः शनैः ॥ रसेरा
त्वं परित्यक्ता स तं लोकापवादतः ॥ मामसौ पुरया मास त्वान् कुगहने वने ॥ किं करोम्यवशे
मातुर्गुर्वचने दशितः ॥ इति तत्पवच श्रुत्या पपात धारणा तले ॥ मूर्ध्नि नान् कीतस्मिन् न वरा दे
हि सीयथा ॥ द्वित्रमूला यथा वल्ली गृहिः शूलाभिपीडिता ॥ कुमारी सूर्यदंष्ट्रं वनदन्ताभूतले पत
न् ॥ ततस्तुलक्ष्मणस्तु सौवस्त्रा नैनाभ्यवीजयत् ॥ हस्ते नैवेन सीतायाः क्वचिन्नेत्रजलस्त्रयं ॥ उवा
च यदि राघवस्य साक्षात्सेवा कृतो मया ॥ तर्हि यं जानकीं शीघ्रं मुनिहृणता दृशी ॥ इत्येवं वदन् राघवे
तनां लभते स्म सा ॥ नेत्रे स मुनीलयत्री लक्ष्मणां ददौ पुरः ॥ अवावत शर्मैरेवं मां त्यक्ता गहने व
ने ॥ कथं यास्यसि तौ मे त्रजनस्थाने यथापुरा ॥ देवराणां देवरस्त्वं मम पूज्यत मामतः ॥ त्वया ह
रादेव ज्ञाता विराधा कगता पुरा ॥ फलमूलादिभिः शृङ्गैः परित्यक्त्वा त्वया कृता ॥ परां शालां विचित्रा

राघ
६८

सामर्थ्यं उपकल्पिताः ॥ इदानीं त्वदनेता द्वाकः करिष्यति लक्ष्मणः ॥ अग्रतः पाति रमो^{मा} पू^{मा} पू^{मा} श्वभः
 वास्वने ॥ श्वभं तु मया प्रापुं रामो मौ विज्रहो यतः ॥ अपराधादनेवीरो राजा जीवतो वनः ॥ मनसा के म्मि
 रावा वा नापराध्या मितं पतिं ॥ सदा तच्चरणौ विज्ञे विज्ञया मिमत्रोरमौ ॥ सुखं पद्मपताशा क्षान्तिम्
 लेचनु विम्ववेत् ॥ वीरदत्तश्च शूलं वक्रं कृत्वा लाभ्यां च शोभितं ॥ मुक्तामणिं च युक्तेन करिणे नोपल
 क्षितं ॥ इष्यो मिरमस्य कथं पतितं गहनवने ॥ काकपक्षधरः पूर्वैरामः कोशिकसंयुतः ॥ आगतो मि
 धिलोपूतः न्वयात ह महामते ॥ त्रैयं वक्रं द्विधा वक्रं परिणेतुं समंधनुः ॥ मरुथं वानरैः सार्द्धं सख्यं
 वाचदधु ॥ मद्वियोगे सति पुत्रद्वारांतिंगतिस्मयः ॥ सख्यं मे जहार सीता देवमेव हि
 कारणं ॥ न दोषोऽस्य हिरामस्य मनोगमिति विज्ञेये ॥ लक्ष्मणं त्वं महावीरो श्वशूरिज्ञापयेन्मम
 युष्माकंचरणौ ॥ नेत्यं विज्ञया मि वने वरा ॥ स सत्याहं वने न्यत्कारामे रणास्मिन्निरागता ॥ इत्येव वि
 लपती सा जानकी गहनवने ॥ प्रावर्तत शुभाचारं लक्ष्मणं वाक्यं प्रवृत्तं ॥ सीतो वाव ॥ वय
 पोरऽस्मिन् कथं रामत्वा कृपां तु मया जयत् ॥ प्ररणीयः स तु ग्रीवः कठिनो भ्रान्तघातकः ॥ किमि
 षणो वावलवाश्च वरा स्यानुजे क्रवे ॥ वृथा त्वां प्रेरयामास त्वां मे मर घृहः ॥ गच्छ लक्ष्मण

भद्रनेत्रे स्वपुंरं मण्डपनात् ॥ मार्गेक्षेपं भवतु ते श्रानावेत कृष्णनेत्रे ॥ इति तस्यावचः ॥ अत्वा सोमि
त्रिदुषि वतो भूः ॥ यदाक्षिणी कृत्यत दानमश्च क्रेष्य वा सुखः ॥ गच्छतु वायसौ मित्रि ॥ वामातर्धने देव
ता ॥ रक्षतु विधिज्वा सिन्नये गच्छामितद्वशः ॥ निर्ययौ लक्ष्मणो वीरः पश्यतां जनकात्मजो ॥ पादो
नचलातस्य द्वापरे रानलोयथा ॥ पश्यती जानकी मूर्तिं लक्ष्मणास्योपनिर्मलां ॥ नददर्शयदात
नुनिपणतधरातले ॥ मूर्दिता जानकी तत्र मूर्तं तन्नीवीने प्रति ॥ अयं समवीरः सोमित्रि स्त्रीर्थाभागी
रथीययो ॥ एका किन्तु खनेवाला विललापसु गीयथा ॥ हापाप किं मया वीरं बन्धुजागहने व
ने ॥ जनकस्य कुले जाता दत्ता स्वराघवे पुरा ॥ दिशो विलोकयामास शून्याश्च पृथिक्स्थिता ॥ आग
मिष्यति वीरः सोलक्ष्मणो लक्ष्मिं हस्ति तस्य किं ॥ पुनर्मूर्द्धमया सो जानकी भयविह्वला ॥
तदुष्यदुष्यता हंसा रुदती स्वर्गनिस्वने ॥ मृगाला निपरित्यज्य तददुतमिवाभवत् ॥ नृणां कु
रान् विहाया अशीनां पश्यति तादृशी ॥ एतां शाना हरिणश्च कृष्णसारथिमेवतः ॥ मयूरान् च न्यसु
ज्य तस्मिन् काले पृथ्वा विता ॥ शकुन्ता विजह्वर्षक्ष्णया पक्षैः प्रवृत्ते ॥ जलस्थाः पाक्षिणाश्चादुः
सिधुर्जानकात्मजा यमर्याः पुच्छवमरैर्वीजयन्ती स्म जानकी ॥ अथ भागीरथी तीरे स्नातः पुष्प

राम
६२

गुणोहरन् ॥ अर्थयामा सपवनः सीतोमंदं हि संहनः ॥ गदा स्थिता धिशाला दीरामरमेति भाषि
रां ॥ विवेकप्रतीति केशानाभूषणं शुभिरावृत्ता ॥ यदि प्राणानिमात्रं हस्य भ्रूराहत्याभविष्यति ॥
किं करोमि कगच्छामि कोमात्राताभविष्यति ॥ इतस्ततो धावमाना प्रखलती पदे पदे ॥ कृशानां
कलकास्तीक्ष्णः पादयोराविशति ॥ अवेरुधिरं पद्मां वै देह्या भरतर्षभ ॥ एवं दुर्बलानुरा
वालावर्तते स्म तदावने ॥ नावत्सधी मन्त्रवदुभिः समावृत्तो वाल्मीकिरुद्ये धृतयो भिरिचुः ॥
शुपानयेदं प्रनुमर्यार्थं समन्ततन्ता ददृश विषयं ॥ ७२ ॥ ॥ इति धर्मसिद्धिकथनं ॥ गुणल
योयाह्यने शुभांशोऽयं ॥ २८ ॥ ॥ गौमिदिरुवाच ॥ वाल्मीकिस्ततो दृष्ट्या विषयान्दीनचेतसां
तपःसिद्धिर्निर्वाणे भूयः ॥ ७३ ॥ ॥ वाल्मीकिरुवाच ॥ सीते लभस्व पुत्रौ द्वौ मां शोकं कुरुतु
ब्रूते ॥ वाल्मीकिरिति नामाह मुनिर्जनकपूजितः ॥ प्राणाश्रमं मे हचिरं पश्यन्नदलावृत्तं ॥ परीक्षा
लां विधास्यामि त्वदर्थं वरवर्तिनि ॥ यत्र सति हि भविता हचिरात्तव जानकि ॥ मुनेस्तद्वचनं
अन्वाहर्षिता जनकात्मजा ॥ निदाघात्तमयूरिव आन्वविचननिःस्वनं ॥ वाद्यमित्येव मुक्ता स्पृष्टु
वर्द्धितां स्वीकृत्या मनवेक्षणान् ॥ उवाच कात्वीकस्याणि पुत्रीकस्य परितः ॥ कस्मादस्मिन्नवने अने विषये निवसन्त्या ॥ जानकुवाच ॥ मुने

ययोः हस्तो मुनेः ॥ सतया समहाभा गोवाल्मीकिः प्रायदाश्रमं ॥ यस्मिन् रक्षा घृथसिंहश्च गोभिः क्रीडंति हविताः ॥
 विडालास्ये लीयन्ने मूषकाः ॥ स्वविलेयथा ॥ न कूला उरगाश्चै न तूर्य रायत्रे रमिरे ॥ वसंते स्म मृगैः साहुवित्र
 कागनमत्सराः ॥ सरसीषु विवित्रा सुवकोमल्यत्र हस्तिहि ॥ सावेन माश्रमं दृष्ट्वा वाल्मीकिस्तपोधनान् ॥
 श्रीभिभाषाः शुभाचारकमपि पुत्रं च शोभनान् ॥ हर्षणामहता विष्टानमथ क्रै पुनः पुनः ॥ नाभिस्तैश्च पु
 युक्ताः सीजानकीश्वरक्षणाः ॥ कल्पितं मुनिपुत्रे च पत्नीशाला मुपाविशत् ॥ रत्नानि मुनिपत्नीभिः फल
 निवुभुजे पयः ॥ पितृको मुनिर्म्यस्तंते पांशा लायां सा स्मतिष्ठति ॥ नौति स्म करतोर्जितं वाल्मीकिः श्रुत्वा
 ते कथाः ॥ एवं स्मिन् वसत्याश्च सीतायाश्च गमयव ॥ माता गच्छि वाल्मीकिं श्रमे फलितद्रुमे ॥ अ
 तीते नवमे मासे जानकी तु पुत्रे वयमौ ॥ निशा सुमुमुहूते पुत्रियः पोवित्रक्षणाः ॥ तत्र ते मुपेवा रं
 वः कल्पया मातरा गतः ॥ गायसि गीतं हर्षणसीने यं सुपुत्रे वयमौ ॥ अनयोः प्रभयो मे दीपमासीत् स
 मंततः ॥ दिशश्च विमला जाता ववो वातो नि सोरभः ॥ प्रदक्षिणा र्चितं जासौ वाशे भनूताशनं नित
 मिष्याः पुधा वनि वाल्मीकिं पतिशंशितुं ॥ अमृतपुत्रो भो वलन जानकी विस्मयो महान् ॥ ततो मुनिः कु
 शाद्रम्या नृलवान् मुष्टिपितान् दधत् ॥ आगतौ यत्र तौ कालौ दृष्ट्वा हर्षं समन्वितः ॥ तावत्पवि

श्रवणकुशैः लवैः शार्दैर्मृगिस्तथा ^{दा} नत्रां मा गौमुनिश्चक्रहर्षितौ नानकीमुते ॥ दिनेदिनेवर्द्धमानौ च द्रव्य
विवेदिनौ ॥ ब्रह्मकर्मततश्चक्रवाल्मीकिर्मुनिसत्तमः ॥ द्वादशादिते ते मोक्षी बंधनं व्यदत्तयोः ॥ प्रार्थ
यित्वा कामधेनुं वासिष्ठानमुनिमुपागतः ॥ वाल्मीकिर्भोजयामास प्रासराणां च नवा सिन्धुः ॥ कामधेनो
सकासाद्बभूवुः पुं दुर्धभूवह ॥ संप्रविविधमुपांश्च शाकाश्च विविधानिपि ॥ चंद्रविंशसमाश्च अपूपाः श
तशस्तदा ॥ पूरित्वा तैः सपकांश्च शतं दद्यात्तदुवराः ॥ फलान्यमृतकल्पानि प्रादुर्भूतानि धीनुतः ॥ करंज
कामोदकांश्च तथा चैस्सूपकोदुकाः ॥ निस्तुषाणां तिलाणां च नालिकेलपुष्पलोदुवाः ॥ वरवीजैर्दुवावृ
क्षानि र्यासकृतवन्धन्याः ॥ फलिकाश्च द्रुविंकाभा सहस्रपुटसंभवाः ॥ पथ्यामाषसंभूता तथा तराहूल
पूरुषजाः ॥ एवं विधानेन्यानि पक्वानि ददाति सा ॥ तेन वा ज्ञेयं न वाल्मीकिस्तर्पयामास तां वराणां च ॥ त
तः कृतोपनयनावादि तौ द्वौ कुमारौ ॥ अध्येषात्तां शिशूवेदं तां गं वाल्मीकिर्नोदितं ॥ पश्चाद्रामस्य व
रितं जगत्तुर्मधुरस्वनौ ॥ लवस्तालधरस्त्वासीत्मानहस्तं कुशोजसौ ॥ अलावेर्गंगरां सर्वं वापुवन्
श्चरन्तां मनः ॥ ततस्तौ मुनयो दृष्ट्वाः तौ धुसाध्वितिया प्रवृत्तः ॥ धनुषीपददौ धीमान् वाल्मीकिः स गुरो द
दौ ॥ उषधीनक्षयत्वेन सताभ्यां तस्थमुनेः सखा ॥ तपो बलेन ते सर्वे मुनयः प्रददुः शरणं ॥ किं ररु कव

पान्येकेददुःखे सवर्मणी ॥ एवं धनुर्द्विरेवीरे तनुजाराभृतौ यमौ ॥ काकपक्षधरो तस्मिन्नाशमेचेरतुः स्म
नो ॥ सीतो शुभ्रमाशुतुकन्दमूलफलैः शुभैः ॥ ॥ जैमिनिस्त्वाच ॥ अथायौ ध्यामहवाङ्मः पालयन्ननुवंशजं
नशर्मलेभेरासौ सौख्यं हन्वाभिपीडितः ॥ अश्वमेधं क्रतुवरं कर्तुं कामोपभूदुधुः ॥ वेतिष्ठन्नसमाद्रुयविश्व
मित्रं वशालव ॥ वामदेवं मुनिश्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ॥ अश्वमेधं करिष्यामि कथं तां वै विधिर्दिजाः ॥ अश्वमे
दशोभाया दानकीदृशिविधीयते ॥ विममावृत्तीयं स्यादुत तन्निरूप्यतां ॥ नतो वसिष्ठः कथयामासुः ॥ स्वैर
साधः किल धर्म एषः ॥ अश्वमेधमाव्यः कुमुदेन्दुलो रक्तश्च पद्ममालिनश्च कर्त्तुम् ॥ सरक्षणीयसुरगप्रवीरैर्दत्त
व्रतैश्चापि विमोक्षणीयः ॥ आरभस्वात्ममत्वे दिजाग्राः पूज्याः सहस्रश्रुतिपारगाश्च ॥ एकोरथो वारण एव
शाश्वतपुर्याश्च सुवर्णमाह ॥ शतं गवां हेमविभूषणा नोपस्थान्बदेयो वरमौक्तिकानां ॥ एकैकशो मृत्युवन्मु
यंच कार्यपुदक्षो किल देयमत्र ॥ असिपत्रव्रतं तात कथं न्वनुविधास्यासि ॥ यज्ञकस्मो शिवेभार्यादितिया सह
धर्मिणी ॥ तथा विरहितं कर्म विफलं परिकथ्यते ॥ ॥ श्रीराम उवाच ॥ सौवर्सी प्रतिमा कार्या जानकी
सदृशी प्रभो ॥ नादृश्यासीत्तया सा द्रुक् करिष्ये मत्स्वमुत्तमं ॥ अश्वमेधं ममारम्भः क्रियतां मुनिपुंगवाः ॥ अश्वमेधो
सुहृदिरंशात्त्रोक्तेर्लोकैर्दोषोऽयुतं ॥ निरीक्षावात्रिनमह्यं ततो दीक्षाप्रदियतां ॥ गङ्गापितृमुपश्रुत्य वसिष्ठो मुनिपुं
गवः ॥ वाजिशालासुधवलमश्वमाह रयन्नरैः ॥ गोक्षीरवर्तामुरकतः कुंकुमाभंसकेशवः ॥ एकतः श्यामवर्त्त

एव

राम

७१

गृह्यमाणोक्तविस्मृतः **॥** वसिष्ठे वात्सरा नृसर्धनसहस्रं पर्यपूजयन् **॥** वद्यालं वरहो दिव्येर्धाजिभिश्चम
 नोजवेः **॥** रथेश्वरारोमनैः कलधौततैः शुभैः **॥** देवप्रभिरुभिर्धस्यैः पूजयामस्तान् नृदिजान् **॥** ततः सदीक्षिः
 तोरामन्वाहृपासीतपायह **॥** ह्यंतपूजयामास वन्दने सुगन्धिना **॥** पुष्पग्रामिधवमैः शोभितैरघुनन्दन **॥**
 भालेन वदुं सौवर्ण्यपत्रं तस्य हरेः पुनः **॥** यस्मिन् पत्रे विलिखितं रामोदररथात्मजः **॥** एकवीराद्युकोशल्यात
 स्याः पुत्रो रघूदहः **॥** तेन मुक्तं हरिं वरं द्रुक्लवान्नर **॥** इत्यभिप्रायसाहितं पत्रं भाले व्येशभत **॥** शत्रु
 घ्ने वादिदृशाथल्यारक्षाखुरगमः **॥** ततः सतुरगो मुक्तः पृष्टुतो लक्ष्मणानुजः **॥** अक्षो हिरणीभित्तिसुभिः
 ज्ञेयमसहितो वली **॥** नानादेशानऽनिक्रम्य नगरं पवनान्निव **॥** राजानं सह्यं दृष्ट्वा नमश्चक्रुः कुरवा सुखाः **॥**
 भीता ये वलवन् श्वतेष्वग्नद्रुहयोत्तमं **॥** तान् जिह्वावलवानवीरा शत्रुघ्नो मेव यदुहिं **॥** ततः सतुरगः
 प्राप्नोवाल्मीकिरश्वमश्वमं **॥** वाल्मीकिर्वरुणादूतो मरुत्वा र्थं तत्समभ्यगात् **॥** अश्वमोपवनं रम्यं प्रविवेश तुरगमः
॥ दाडिम्यः फलितायत्रवृताः पल्लविनीलताः **॥** मुनिदुमाः पुष्पधनाधोत्रकिंवित्रकोचिताः **॥** अनेका पु
 स्यता देवता इव **॥** सदीको मरुत्वा रम्या आतपैत्रैः सुशोभिताः **॥** रमास्तारपल्लयत्रस्वर्गलोकात्समागताः
॥ तं वीक्षमाप्नोवीरो सौधनुष्याणि ह्यो वली **॥** दृष्ट्वा दुःखं शिरतंतुवाजिनं ददृशुः पुर **॥** अविपुत्रास्तः
 मादृश्य ह्याऽभ्यासं जगमसः **॥** हरेर्भालगतं पत्रं वा **॥** वयामास्वा लक **॥** एकवीराद्युकोशल्यात स्यापुत्रो

जामश्वपुष्पि

रघुहृत् ॥ तेन रामेन मुक्तं सावधं गच्छति संवली ॥ तत्र पत्रस्थमभिप्रायं ज्ञात्वा शीघ्रं लवोऽब्रवीत् ॥ पुष्पाकं
 जननीवक्ष्यामि क्वचित् ॥ राजसाकिमु ॥ इत्येवमुक्त्वा लवोऽब्रवीत् ॥ उन्नरीयं समुक्षिप्य वः ॥ कदलीतरो
 वारयन्ती स्मृतं वीरं मुनिपुत्राभ्यां न्विताः ॥ तव त्वया राजवाजी वृथा यवंधा ते वलात् ॥ अथ स्मरक्षकामो वा
 नष्पति त्वज्यतामयं ॥ अनादित्यव वस्तुवामुववीरकपिलो लवः ॥ मोर्ध्नि स्त्रीकुक्षिना यूयं ग्रहं सीतोदरे दुः
 सिताया उदरे जातः कृमिरक्षतसंशयः ॥ अशाहं वाजिनं वदुः सुखं भयं कया ॥ परं श्रेयो सुमरं रणं न
 ज्ञामागुरावजेत् ॥ ७२ ॥ ॥ इत्यथ मेधिकेयुः शिबुकुशलवापास्याने सकोनत्रिशोऽब्रवीत् ॥ ७३ ॥ ॥ ते
 मित्रिहृत्वाव ॥ ततः प्राप्ते महसैन्यं रथवाजिसपाकुलं ॥ मत्तद्विरदसुस्वाधं पतिभिश्च स्वमावृते ॥ कुतो ध्व
 श्च कुतो ध्वश्च व्याहरन्तो महावलाः ॥ रथिनः शतसाहस्राः प्राप्ताः शत्रुपालिताः ॥ ददृशुः कदलीवृक्षमध्व
 दं महातयाः ॥ ययश्च केन वद्धोऽयं लघुस्तान् बलवारणाः ॥ तेऽकवत्राप्रवृक्षस्य मूलं तिष्ठति निर्भयः ॥
 तव धनाम्रा विख्यातसेनायां विधृतो हयः ॥ ग्रहस्य रथे न सेतुजा न ते वैवर्वा लवः ॥ सुवतां सुवता
 मधो यथा शीघ्रचरे हरं ॥ तावत् प्राप्ता महाबाहुर्गुण्या शिबुको वली ॥ किमिदं गवितैर्वरैः क्रियते ह
 यमोचनं ॥ सो जित्वा सुवतामधो मयि तिष्ठति न क्वचित् ॥ अश्रुत्वा तावत्सेवां पोक्तुं नो ह्यमुतेमं ॥ विदुः
 हस्तान् सवलो लवेनाभि शिनै शरैः ॥ ते द्विजहस्ता योद्धारो क्व वतिस्म निपात्यता ॥ ततस्तशरवर्षणवत् प्रस

समा

समागताः॥ केविन्दुकीश्वराणांश्चिद्विदुःशतशोवत्तार॥ अपनन्दसंघातो नपस्पृश्लवंतदा॥ यथायं गो
मतातोयस्नानं पापगतो महात्मा॥ तं यत्संघविदेदयोगीवरम्॥ वंधनं॥ पञ्चभिः पञ्चभिर्वीरैरेकैकं हृद्य
ताडयत्॥ निषङ्गाभ्यामक्षयाभ्याम्॥ नृवाणा नृमुपावसः॥ गजाभिन्नादिधावा रौ नृराक्षिन्नादिधादि
धा॥ शिराक्षिवा रणानां च विदेदनिशितैः शरैः॥ काश्मीरकं वलान्वीरो घराणां विक्षेपले वित्तो॥ हस्तिम
ह्ना नृपताकाश्च कश्चरान्सल्लोवली॥ रथान्काञ्चनसभाहन्तुः॥ दिननरधान्वेनां वरः॥ वक्रो रितः
वक्रकक्षाश्च त्रिवेणु रसारथिंतदा॥ अधाश्च वधमहा रौ सथा द्वै रथसारथीन्॥ वामराशिध्वजं
सामिधनुं विमुह्यन्निव॥ तूणीवान्निशितैर्वीरैश्चिदेदसकृशानुजः॥ प्रावधीदश्ववाहंश्च साधा
नृपराजानं संयुताम् पदातीरसायुक्ता॥ कान् प्राप्तान्निवेदेदशतशस्तदा॥ ॥ जैमिनिरुवाच॥ सहस्रानि
हन्तं सैन्ये वालके न पदानिना॥ शत्रुघ्नः कृपितो वीरि रथमारुह्य वागमन्॥ विस्फारयन् धनुः शीघ्रं
निष्पृतिवत् प्रवीर॥ एवं वदन्तं शत्रुघ्नं विव्यादशभिः शरैः॥ अयमाह भूरस्थानल्लो निर्वभयलोक
हृदिविव्याधये केन वतुर्विश्वगुरो हयात्॥ अभिनन्दजमके नमेतुर्विश्वतुक्ष्णकान्॥ ततश्च केन वा
नेन वतुर्ज्यामदिनत्तलवः॥ आरोपयित्वा शत्रुघ्नो ज्वादितीयो शरान्॥ ततो नालीकनारवाः
सीदन्नाग्रांश्च मुसम्बतः॥ त्रिभिर्द्वालो विव्याध लवस्तं लक्ष्मणानुजः॥ नैस्त्रिभिस्तदिनो वालः प्र

हसन्वाक्यमवतीत ॥ ललाटे मम पुष्पाणि लज्जानिकमलानि विं ॥ एतावन्नेव लंवीरसमग्रं परिरक्षते
 इत्येवमुक्त्वा वव नंवे मुविंश्च नुरो हयान् ॥ अनयं शिशुं तैर्वा रौ र्यमस्य सदनं महत् ॥ सारथे च शिरः का
 यान् शिरः रौ केन वाहरत् ॥ द्वाभ्यां शिरःभ्यां विद्धे दध्वा जंवा स्य समुद्धृतं ॥ द्विधा वक्रैर्लेवो वा रौः शत्रुघ्नस्य
 धनुर्दृष्टं ॥ स हि ज्ञा ध्वं चा विरथो हता धो हत सारथिः ॥ शत्रुघ्नः कुपितो वीरो धनुर्न्यत्समा ददे ॥ स गुरु
 सांधं नुहा दाय शरं वै कं समा दधे ॥ पीनवर्णं सुनिशितं गार्द्वपत्रैर्लंकृतं ॥ ततोऽब्रवीत् स शत्रुघ्नः का
 यं स्वशिरोधुना ॥ अन्यथा मरणं न तस्यात्तृकृपा मां बाधते त्वयि ॥ तदा कर्णवव लं कुपितो बलवत्सवः
 विद्धे दत्तं शरं दिवा सधिव्यपतद्दिभो ॥ यथा वयं पूर्वजाः के विस्मर्गान्निपतित त्वधः ॥ कुरु शाक्षं माऽ
 न कुरुं नुला कुरु न वत्तते ॥ शत्रुघ्नो विस्मया विष्टो वारं वाचं समा ददे ॥ तं शरं कालशंका संया वद्धुं
 विमं दधे ॥ नावत्सवापं स शरं विद्धे कुपितो वानः ॥ ततो जग्राह शत्रुघ्नो लवनं येन वा वधीत् ॥ ततः
 उत्तं शरं दिवां हू र्यं वै धान रप्रपं ॥ समस्त्र वारं हू विरंहतो सीति वदत्तं तदा ॥ अमोघं तं शरं स्यात्वा
 लवः सस्मारत कुशं ॥ अस्मिन्नऽवसरं प्रा ता कुशो मे विद्यते यति ॥ तदा स्य वारा स्य भयं तस्यात्म
 मकदा वन ॥ अथ वे जानकी पत्न्या त्वातिव्रत्या दऽमुं शरं ॥ हृदि वेत्स्यात्तु कीर्ति रित्वा रा मुमो
 दसः ॥ तेन वीरो न तं वारं मध्ये विद्धे दवालकः ॥ जैमिनि ह्वाच ॥ तं दृष्टुं न पतन्मुमो

वीरु नापतज्ञदाते नार्द्धनधनुश्चिन्नेलवस्यहृदयंतथा ॥ सदि अध-वाहृदिताडिनोमृजंविभेदकापोनिपपात
भजले ॥ शिखीसुरेपाहृदिगवल्लिपुकोमुमोहवालो न विवेदकश्च ॥ ततः शखाधभेविवादयतः सुहृदि
ता ॥ योधाः शत्रुघ्नसैन्यस्तोमृतेशपाजुगर्जिरे ॥ मुमुक्षुस्तं हयं दृष्ट्वाभीता दृष्ट्वावतंतलवः ॥ मुक्तः सनुरगो यो
धैर्ध्रुवामोपवनेतदा ॥ कृपाविहृश्च शत्रुघ्नो लवमुत्थाप्य पारिजाता ॥ रामाकृतिरयं बालः सिच्यतां पयसा
धुना ॥ ततस्तेस्वकाः शीघ्रमस्मोभिः सिषितुर्लवम् ॥ सजीवरथमारोप्य पृष्ठतोऽस्य धृतो ययुः ॥ ३३
निष्प्रसहापारनेया धर्मधिकेपर्वणि कुशलवो पारवाने त्रिशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ जन्मेजय उवाच
तवैर्धनेयथायुद्धं घोरं पवभूवह ॥ जगाम कुत्रच कुशः कथं सीता विवेदतत् ॥ जैमिने त्वं मा वक्ष्य
पर्वित्रकुशसंहितां ॥ जैमिनि ह वाच ॥ एतन्मया जयं वक्ष्यामि कुशस्य वरिणं महत् ॥ यथुना सर्वपापेभ्यो
मुख्यते ह्यपुमानपि ॥ अथैष यलिते तस्मिन् लवे नीते रथे तथा ॥ अथुपूरी मुखोऽसीता मुनिपुत्राय
युक्तदा ॥ सीते वद्मालवेना धः कस्य चिरुपतः वलीत ॥ एव ते सत्यसैन्येन पुत्रसेयुयुधे लवः ॥ निह
ते सैन्यवालो सोऽज्ञो वीर राकेन वित ॥ धृतो हस्तगेनं हित्वा धनुनीतिः पुरं प्रति ॥ तद्वाक्यमाकर्त्तुं
तभूवज्जानकी धित्री स्थिता देववराङ्गना सती ॥ यथा हि विदुः पुत्रिना कुमारिका ध्वनीनि वारमुत्तरतो
यथा ॥ सीतो वाच ॥ अथ रत्ना यदि स्यान्नेधर्मो मम गतो यथा ॥ तदि जीवास्तवः पुत्रो यावत् न ज्येष्ठः

समावृजेत ॥ एकाकीनिह नो बालः पापिहैर्महारथैः ॥ रुहेदसुभृशं बाला पुत्रशोकेन पीडिता ॥ मामनादृत्य
यातोसि आशमेनिरतो नलः ॥ वदुधित्वं समानतमुद्ववा रोहिभिद्यता ॥ गात्रं स्याद्यु फलजा तं लव स्या
निशितैः शोहैः ॥ कंदमूलफलाशीव हृदशाको विवक्षराग ॥ परं त्वविध्वनामीषां क्षारणं न ववालकं ॥ क
यं प्रवृत्ता से निर्दया नात्र पापिनां ॥ अस्मिन् हि स मये तो वा ल्मी किर्तु शो वलीक स्येदपुरतो वक्षे
दुषं पापं सुदारुणं ॥ ॥ जैमिनि रुवाय ॥ यावत्समिन्कुशाहरी वना न निववृते कुशः ॥ अगदतः
कुशा स्याथ वाहू नो स्फुरि नो भृशं ॥ नेत्राभ्यां स्वयमेवांभः सुखे विवक्षये मनः ॥ एवं स आशमद्वारं कु
शः आशो य विनयत ॥ लवो जवेन यायाति कथं मे संमुखो न हि ॥ आयातं न लवं प्रातर्त्रिवारं यि
नवानः ॥ तस्मात्किं क्रीपुतो नेति केन वा सधृतो लवः ॥ इत्येवं विनयद्विरोददर्शजनं नीत्य कां ॥ सी
तो नमस्तुत्य कुशो जगाद त्वं शुभं ॥ मातः कस्यात्पुलापो यं क्रियते कृग तो लवः ॥ ॥ सीतो वा व
कस्याप्यश्वं चरत्त सजग्राह क्रीपुतो लवः ॥ तैर्नीतोऽयं परं वधा जीवो न मृतमेव वा ॥ कसं मो वधिनुं
वाल त्वां विना कुश पुत्रक ॥ तत्र स्यावय नं श्रुत्वा विशाखा भुक्कुटीरं धत्त ॥ नेत्रे विलोहिते विभ्रत कुशे
वयनमववित ॥ अशमद्वाराभिश्चानां वैरिणां रुधिरं धत्त ॥ पात्यते ह धिरे सोमं नृषिना सूर्यभा नुभिः ॥ इ
दुश्च वरुणाश्चापि कुवेरो वासहावलः ॥ यमश्च यदगंधर्वास्ते पासाहाय्यकारिताः ॥ भवतु सर्व देवास्तु सि

कुरोयुहित सवहुकवचीखड़ीवापवासाधरोयुवा कुरोययौनेमस्तपजननीतां वजानकीं २

चक्रयेयसि

नतो ४

वाश्चापिमरुद्रणा ॥ तथापितात्ररोजित्वा लवंतं परिमोदये ॥ स्पर्शगङ्गाभिभोमातर्निषंगोधनुरेवव ॥ प्रदेहित्व
द्रवर्मवकिरीटं कवचं तथा ॥ सीताप्रविष्टा तांशालां प्रददा विप्रुधीर्दुनः ॥ चर्मखड्गं किरीटं च कवचं ॥ सीत
यापरिपुतासीः कुशोवाहुव्यताडयत् ॥ विस्फारयन्धनुश्चोग्रं जगाम त्वरितो वली ॥ यथामज्ञद्विषान्
सिंहस्रानयेद्योतिनिर्भयः ॥ गहनसौदम्यशत्रुन दूरादधाह्वयत् ॥ निस्तुवैरिणः सर्वे यदिङ्गतिर्हि विद्य
ते ॥ नो वेदुर्न मदीयोऽसौ मुच्यतां वाथ युधत्ता ॥ अनिर्जित्य कुशवीरं नोपसर्पितुमर्हथा ॥ नहुः सवचनं
चारयोधा वाक्यमथा क्वचन ॥ कोयमायातिरोसौ खड्गवर्मधरोयुवा ॥ शरध्वं कुशध्वं क्वापि किरीटं
कवचीमहीन ॥ नूनं समकालः सर्वेषां भयत्रो भविता किल ॥ इति जल्पन्ते ते सर्वे सैनिका भयविह्वला ॥ ध्व
जाः कलकलायन्ते द्रुमा वातेरिता इव ॥ किरीटानि च वीराणां गृध्राः पशुनिदूरतः ॥ तस्मिन् कौलनिषं
गभ्यः स्वयं निर्यात्य लंशरः ॥ कोषेष्वश्वपृथक्भूताः स्वयमेवास्योभुः ॥ वेराडवानः पुनर्वृत्ते द्रुमान्
मूलयन्ध्वजान् ॥ रजसा संवृतं कामसूर्योऽनेहानमागमत् ॥ क्षणान्पुशोत्तरजसि वीरास्तंदददृशुः
कुशं ॥ जैमिनिरुवाच ॥ आयन्ति ते कुशं द्रुमा शत्रुघ्नो वाक्यमववीत् ॥ गच्छ सेनापते इति घुं निवारयति
सुशरैः ॥ यावत्सैन्यं मूरुष्यामस्मावतयु यस्वमांरिष ॥ मेनापतिरुवाच ॥ अहमेनं हतिष्यामि प्रदा
रं वसुव्रत ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ ॥ सेनाध्यक्षस्तदावली ॥ तिष्ठति स्तेति चोवाच विष्णु

वीट

जै. जौ.

२५

स्थभ २

धृष्टशमिः शरैः ॥ कथं स्नानं छिन्नं दातौः सेनावाहं वतायत ॥ वतुभिश्च तरे पयश्चान्न जघान कुपित कुशः ॥ शरैः
श्च शिरसा जघान प्रसूतं विवर्तितं लशः ॥ हत्वा तान् हत्वा पादौ सारथी ॥ विद्वद्वधनुस्तस्य कवचं चोतिनिर्मलं ॥ ह
भ्यां शराभ्यां विद्धे हृदये तस्य दुरात्मनः ॥ वरुणो व्यलुना तस्य जघने तमांसं लेक्य ॥ जहार स्म शूलं वक्रं
करोऽप्यलितं कुर्यात् ॥ सेनावाहे हते तस्मिन् हाकारो महान् भूत् ॥ सेनावाहं हतं दृष्ट्वा भ्राता तस्य नः
गाह्वयः ॥ आजगाम गह्वरः शक्यं तं वहनं कुशं तं शक्तिं विद्रु कुर्यात् ॥ ज्वलती मशनी मिव ॥ विद्धे
पंचभिर्घातैः तीक्ष्णैः सुहृदः ॥ वरुणोऽथ तरे पयश्चान्न जघान व्यलुना तं कुशः ॥ स हि त्रवरणा तस्मा
त्तज्जगदाशु त्रधारयन् ॥ गदां विवित्रां महतीं तज्जगत्सौव्यगमः कुशः ॥ कुशस्य गदिनं हतं विद्धे द
शी विष्णोः पदं ॥ वामहस्तेन भूयिष्ठं वक्रं जघ्रा हत्वा न दोः ॥ तमप्यपातय द्रुमे वा द्रुवक्रधरं कुशः ॥
तथा प्रधावमानस्य चरणावऽक्षिन् द्रुतं ॥ स हि त्रवरणो वीरिद्रुत्रवा द्रुत्रं गोवली ॥ धृतिरस्य
वर्गो रुधिरापीपुतः ॥ आससा दने गोवा तं रघुः सूर्यमिवाम्बरे ॥ हि त्राम्भामथ वा द्रुभ्यां
दां विक्षेपतं प्रति ॥ स तया पातितो वीरः ॥ पदान्न चलितः पदं ॥ तुतोषास्य कुशो वीरः प्रतापे जैवता
दृश ॥ ततः स निशितं वारां वधायास्य मुमोच ह ॥ शरैरातेन वै द्रुत्रं शिरः खेतत् चरणी लयत्

धृष्ट

२५

॥ शंभुनामुत्तमालां गृहीतं तद्वरं शिरः ॥ एवं गते विनिहते कुशः कोपसमन्वितः ॥ तस्मै नृप्य हन द्वा रौ द्वा द
 पाशिरिवान्नकः ॥ गजानं पर्वतसंकाशान् विदधारवेषवसः ॥ उद्धलेद्रु धिरेणाथवीरसौरक्तसमः ॥ अजायत भ
 संविद्याः पुष्पिना इव ॥ काः ॥ वासैः यत द्विस्तुवलादाग्निः प्रादुरमूहान् ॥ रथे नागे च नोवां प्रुष्टवाधे सव
 लकः ॥ पतद्विर्धिरौ मन्त्रिभ्यो गयत्तैसा हारथाः ॥ स्वयमेव हि दीर्यं ते रथाश्च कारिणो नृपजाः ॥ शूराः सर्व
 जङ्घः प्राणांश्चक्रेः विन्ने कलेवराः ॥ हस्तश्च रथसंघाताः पादा नान्यपतदु वि ॥ कन्या विन्ने न यो जीवेत्
 तदीयाः पितरो नैव था ॥ एवं विनिहते सैन्ये रथनागाश्च संकुले ॥ कुशेन तेन वीरेणासद्वर्मे तो वदुर्ध्वत
 ॥ ६० ॥ ॥ अथाधोमधिके पर्वणि कुशलवोपाख्याने ॥ ३९ ॥ ॥ जेमिनि ह्वाव ॥ ततः प्रोप्ता महाबाहुः
 शत्रुघ्राध्वनयन्वतुं ॥ विव्याध नवमि वीरैः कुशं तत्कोपपरितः ॥ ततः कुशोपिवलवो वथं साधव्यवूर्णयत् ॥ श
 त्रुघ्नं हृदि विव्याध शरैरानन पर्वणा ॥ पु नृश्चषष्ठा विव्याध नारायणं तन्ना तरे ॥ सोपि विदुः कुशं शत्रुघ्रो रथोपपात
 ह ॥ यथासक्तो हिमा तंगः स्खलतः पर्वतान् पतेत् ॥ हतशेषास्तु ये योधास्ते योधां प्रयुर्ध्वलात् ॥ अथ मूर्ध्नि वि
 हायास्तौ लवोऽपश्यत चामिव ॥ उथा यपरिरभ्ये नं कुशवीरं जहर्षि ॥ उवाच च कुशं धाता धारया मि तु रंग
 मं ॥ उभौ नौ प्रातरौ स ज्यौ यथा वासु विभावतु ॥ पत्नी क्षिपमाणौ वीराणां मागतं तस्थुर्वलात् ॥ ॥ जेमिनि

पदे ४

तवाव ॥ एतेश्वाश्वयेष्टोधासैगत्वाराममकुवन् ॥ समासीनं दीक्षितं वमगश्रंगपरिव्रहं ॥ त्वं वंरुहोर्वसा
नवकुलधारं समेखलं ॥ आनभ्यासहितं वीरं मुनिभिः परिवारितं ॥ गिलाज्जहोमसंभूतधूमनाहूरात्मनं
सुवसीसीतयायुतं मरुपस्थमिदं वयं ॥ इरामोऽश्वः पृथिवीश्च वारवीरोपिकश्चित्रदधारतं पुनः ॥ एकोग्रही
त्वादशएवपालकलेनोऽस्मदीयं निहतं वलंतत ॥ धृतः कथायिष्यते वाउजेनाक्षित्याधनुः आनतनुवि
लो ॥ तस्मापरेष्टधुरदानसप्तः प्राप्नः सर्वपासिधरावलेन ॥ केनापिवालेन निपातितं ततः सैमंततः शत्रुह
नं न्यपातयन् ॥ तस्मिन् गते कश्मलमाश्रित्येनं जगाम सद्धीः प्रदिशोदशश्च ॥ ॥ ओमिनिहवाव ॥ तेषां
द्वयं श्रुत्वा रामो विस्मयमागतः ॥ उवाच किमयं जल्यो युष्माकं किमुत भूमः ॥ पैशाचं किमुयुक्तं वः शत्रु
घ्नः केन पात्यते ॥ ॥ योधा उवाच ॥ भजल्योऽस्मासुराजेन्द्र नभः सोनपिशाचता ॥ स्वतोयस्त्वं सकृदामन
जल्यो न पिशाचता ॥ सोमो न विद्यते ते वा जायते जानमुत्तम ॥ साक्षाद्देष्टव्यविभोभुमोऽस्मासु कथं भवे
त् ॥ जलमः पिशाचतावापिकृतः स्यादुन नून ॥ एतेश्ते सशत्रुघ्न शिशोव्रतोः प्रपीडितः ॥ ततः सदाष्वतो
रामो विलपन्निद्रमवुवीत् ॥ प्रविष्टो लवने येन पातितो विशितैः शत्रैः ॥ मदीयवचनं कज्जोशत्रुघ्नोऽभिक
र्तु ॥ केन दोषेन स भूता एव स्यातां दृशी गतः ॥ एहिलुदमराभद्रते शत्रुमवक्ष्यतावव ॥ अहं हि दीक्षितो नम
यामो दुपिष्यते ॥ स न्येन महतायुक्तो प्रातातिष्ठति यत्र ते ॥ तत्र गत्वा प्रयोदुष्यमो स्याश्च सहवान्ववः ॥ तद्विक्र

राम
७६

म३
जाता

ननुर्मराः शीघ्रप्रययौ सैनिकैः सह ॥ नतोमन्नाधमातेगारथाः कंधनभूषिताः ॥ यात्पश्चान्नगरात्तस्मात्पत्तयश्च
 विजिग्ययुः ॥ सर्वैरक्तपताकाश्चसर्वैरन्तावरध्वजाः ॥ यन्नेनानुलिप्यागरात्तत्कंकणमसिद्धता ॥ वीरशोपहि
 तारः सन्निवृत्तवद्वमूर्ध्वाः ॥ साक्षाद्गमावताराः किंयुद्धमारुतिव्यसवः ॥ युवानः श्वश्रुलवीरयुद्धशौराः प्रहृ
 ता ॥ धेतोवरधराः सर्ववीराः श्वेतपताकिनः ॥ एकपत्नीव्रतयुताधर्मिष्ठाश्चजितेन्द्रियाः ॥ निर्ययुर्नगरात्तस्मा
 द्गतशोथसहस्रशः ॥ तेषामधिपतिर्ह्यसीत्तलक्ष्मणावलत्तरः ॥ सेनानीकालजिज्ञासीत्तधर्मिष्ठोवात्सल्य
 प्रियः ॥ पादुतां न्यनसेनयनकुशाः शुष्काः समुद्रगाः ॥ सौरतः सागराश्चैवतडागापेकिंलभः कृताः ॥ विपि
 नानिस्थलापासुरस्थलंशत्रुमुखीस्थितं ॥ तत्पौरग्रहनेत्रेषुपयोधिनसत्तमपि ॥ वक्त्रे रथानामधेनो
 मुखैः पादुरभूद्वज्रः ॥ सद्यनामुपानल्लुप्तः द्रुजः पंकवभूवह ॥ तेनपकेनमेवेषुनेत्वमभवत्तदा ॥ सन्नानावारता
 नां व शराशयरोधुर्हंरताः ॥ घनाः पलायनशनेपकभारविनाशिता ॥ पुरस्तादुरप्रवृत्तिस्मखद्वयस्मिध
 रानरा ॥ अधवारः युधावन्तिकुर्वन्तोविविधामतीः ॥ मेघनिर्घोषजंभीरुगर्जनः प्रययुरथा ॥ केषयशोधार
 त्रागः पर्वताश्चनिर्ययुः ॥ जैमिनिहवाच ॥ ववृंहिराजामतीहयोद्धजिह्विरे ॥ जगज्जिह्विरथाश्चक्रैः पदा
 ताश्चविरहोरे ॥ ततः प्राप्नदीकैलक्ष्मनस्यभयानके ॥ यत्रायौमूर्द्धितः शनेशत्रुघ्नः सैनिकैः सह ॥ त
 तसुमित्राननयः पुरस्तात्प्रेष्टोययौकालक्षितः समेत ॥ ददर्शवीरविकेले सुकेशंशत्रुघ्नमात्पत्तिकजी
 वशेष ॥ ३८ ॥ ॥ इत्याधेमाधकेपर्वणितालक्ष्मणाग्रमनीध्याय ॥ ३९ ॥ जैमिनिहवाच ॥ तन्मेन्यभीष
 तं दृष्टानरूपभुलक्ष्मणं तथा ॥ उवाचनिर्भयोवीरः शत्रूणांमहुडोपशः ॥ किमिदानीपकतेयंनवसेन्यसमागतं ॥ वा

जे. ७१
७

पुस्तकः दीनः ३

पत्ता: ३

पत्ता: ३

रत्ननाथानां च संख्यां कर्तुं न पार्यते ॥ **लवङ्गवाच** ॥ युद्धमत्र प्रवर्त्तयंहेतव्याः सैनिकाश्च मीकृष्णराजफल
वद्देष्टारथाश्चैव रत्नालवत् ॥ **शिरःस्थिपक्वफलवत्** ॥ पातनीया निभूतते ॥ भ्रातः कुशमहाबाहो समग्र
स्य वलस्यते ॥ न योऽप्यमेतस्मै यस्यादगस्त्यस्येव सीक ॥ न हि हिस्स्यपुरतो जंतु कालीः प्रसर्पति ॥
केवलं श्रोत्रियैरेव धार्यस्तेन च ते निवर्त्ते ॥ अहं हि का हि न योगात् न भग्नः स्यो कथं च न ॥ उति प्रधनुर्द
धुं स्यात्वा रात्र्यो जयसायि ॥ अहं सैव्यमिदं सैव रत्नादिनि शिरोः शिरोः ॥ किं करोमि धनुर्दिष्टं ज
नः सूर्यमुदीक्षते ॥ न वा निश्चलया दृष्ट्या मनसा प्रार्थयन् धनुः ॥ **लवङ्गवाच** ॥ नमः सर्वत्र सम्यग्य
पूज्योतिः प्रकाशिते ॥ नमः सप्रतुरंगाय नित्यं क्षेमधराय च ॥ मेघादीनां संधी शायमासि सासिन
मानसः ॥ अनहय कर्त्रे व प्रकाशाय नमो नमः ॥ मूकाश्च क्षिराणां कानेन श्रोत्रपदाय च ॥ शिरोर्ति
शूलकुशाभुजां नाशकाय नमो नमते ॥ नमः वरुणाय सहस्रकिरणाय च ॥ नमः पर्याय रूपाय भव
तभास्वराय च ॥ दिवाकराय पिङ्गाय च ॥ **शुद्धेयनाय च** ॥ जगतां मेघानेनाय जगतां दीप्याय
च ॥ अग्नेर्दरूपिणो नमो नमो वाह्यरूपिणो ॥ गार्धोतिहासकर्त्तृति नमो ब्रह्मस्य रूपिणो ॥ नमो वि
सृष्ट्यरूपाय रुद्ररूपाय नमः ॥ विश्वस्य वाञ्छितकराय नमो नमो विधेधराय पुरुषाय सदा स
पाय ॥ हस्ताय च विद्युत्ताय च ॥ कुरा लाय च ॥ मारुतैव जलरुधंधुश्च मेऽसु ॥ **जैमिनिहोवाच** ॥
लोत्रेणा नेन संनुस्मरं विद्विष्य शरसनं ॥ ददौ लवाय स्मरं वपठतां प्रियउत्तमं ॥ **लवङ्गवाच** ॥

रत्न
७

विरैर्निवृद्धसगुहोदृष्टः॥ धनुः प्राणमहाबाहुर्वः कुरुमथाकुवन्॥ उपनिष्ठीक्य हस्तोत्रं मुनिना गुरुणामम॥ सो
 रक्ष्यपितं धातस्य स्माहं द्वं मया धनुः॥ उद्यद्वस्वमयं वस्तु जन्तुं संप्राप्य वानरं॥ इत्येवमुक्त्वा वचनं संप्रजग्मा तमहावलो
 दधुं सैव्यादवी किंतु॥ प्राप्नोवायुविभावसू॥ तेषु विष्टो वसुंधारो लक्ष्मणो नृपिपालिता॥ वर्षमातो दुराग्रघोरानेजी
 मन्ता विवर्षयितै॥ आवर्तः सुमहानासीत्तयोः सैन्यप्रविष्टयोः॥ सैन्याकमन्दराभ्यामुपमथ्य मातामहोत्सवे॥ स
 घटनात्तयोरेव योजनाद्वृत्तं वलं॥ कालजित् लक्ष्मणोऽक्रुद्धो रुरुधातेशैः स्वको॥ लक्ष्मणस्य वसैनो नलवायुद्व
 त्तपोरुषं॥ भूयोगजा नोपहितो लवस्यासत्सन्ततदा॥ भूयोगजा नोदिशते न जन्ता सुतो धिकास्त्रादिशतं श
 तेन॥ गजे गते यत्र रथा दशासु न रथे वा जिशतं वभूव॥ हरो हरो पतिशतं शतं हिरको भुमानां शतं शतं रुद्धः॥
 ततो निजघ्नः शतवज्रमुद्धरेः प्राल्लव्यं यो शतसं धयो धाः॥ गदासिंहाक्षुषिपाश्च धैः श्रवत्रैः सुधारैर्विधैश्चक्रे
 वारैः कर्णैश्चैश्च वालैः सुकोकि चेतपीव बुरेन॥ द्विषां निजघ्ने निशितैः क्षुरपैः क्षुरासिभूमा विकलः स
 रति॥ लवो लवराहव कर्म कर्षन्ननादकल्पान्न करो घन्यभा शतं शतं न विव्याधो दिशते न व॥ सहस्राहु
 सहस्रेण सहस्रमयुते न व॥ वीरारामहतकुद्रः प्रयुतप्रयुते न व॥ होमिनिहंवाव॥ चत्वारिंशद्व
 मी नूहत्वा गजा नां सैरु विक्रमः॥ शरसंभिन्नसर्वाङ्गदिशः सघ्नीय लोकयत्॥ इतः सज्जमितः सैन्य
 रथवारणसंकुलं॥ लवस्वद्रुपभाभिश्च शोभीभूतं गजैरपि॥ ददृशे घोरं सलवः कुशेष्टगतं तदा॥ तदा द
 ध्मो विरैकालं भाना मेघगतः कुरुः॥ इति चित्तयत्तस्य लवस्य धनुर्हन्तं॥ जहा राक्षसः क्रुद्धो मानुलो

लवणस्यै॥ हविशक्षिनिष्ठातो रामेश्वरगमागतः॥ लवोजवान्तरपहंयन्नंधनुरादायराक्षसं॥ निहृतिष्टे
 निमोवावमज्जो जीवन्कृयास्यसि॥ इत्येवमुक्त्वा बवेनवक्रैजग्राहपाणिना॥ सवक्रमादायत्वमुत्पपा
 तश्चेजोयथाभक्षमिवप्रगल्भः॥ शिखीवपुष्पाक्षतजावलीप्रौराजसाक्षादिववतुपाणिः॥ गगन
 स्थालवदृष्टायोधा विक्षिपतेदिवि॥ नतश्चापेष्ठहविराशयस्ययुधुध्वयान्॥ केचिदृमुश्रवस्मा
 रिसुदृढानिवमृदुसु॥ अल्पात्रुपरिवाहस्योपनिष्ठातिनस्यैजयः॥ इतिहृत्नामतिंकेचिरस्यन्य
 नस्याधुनागमन्॥ वागनिर्भिन्नवर्माणां वारणादुविशेरते॥ तेषामुदरमध्यस्थाः केचिद्विदुः
 महारथाः॥ एवंस्मभीतावीरायेतेष्वेवंवक्रैरेतदा॥ अवशिष्टामहवीरानिवर्ध्यास्तुविरेजिरे॥
 राजोदशरथस्यासीत्समग्रीसुतोहितसुतः॥ जितश्रमाथार्मिकधनुर्केतुः॥ शत्रुकदनः॥ वक्रोदमः
 शूलः कालोमनः सिंहश्चनेदशा विविधुः शायकैः स्त्रीक्ष्णैः लवस्त्वेवचक्रपाणिना॥ दशभिर्दशभिर्वीरै
 श्चाक्षिदुश्चक्रमूर्ध्नि॥ द्वित्रयकोलवः शीघ्रंजग्राहपरिधंभुवि॥ जघारामत्रिपुत्रास्तान्परिधेनहसन्नि
 व॥ तद्विन्नवर्मवर्माणां निपेत्तुः शौरिणोक्षिताः॥ वेदवाह्याकुशंस्त्रजा नास्तिजरोरवेयथा॥ तावत्सोत
 क्षसः प्राप्ताहविरोर्योगदाधरः॥ गदयाताड्यामासमूर्ध्नि तलेवमोजसा॥ जगाममूर्ध्निवालोसौमूर्ध्नि
 मोभूतलेपतन्॥ मूर्ध्निमिहायसलवस्तदा तस्थौ गजेन्युर्वन्॥ कुतमादायभूयिष्ठं पययौराक्षस्यं प्रति
 केजेष्वाकृष्यतेदुष्टं कुतेनाभ्यहन्नाशिरः॥ स्वधनुर्जगद्देवीरः सूर्यदत्तेननादव॥ मुमोवनिशितान्

वाला न सै यक्षय कृतान्वह न ॥ तंतुः सै नम हता वेष्टितः ॥ पुनरेव य ॥ गवस्थो हिय धा जनु रक्षा नेन च
हिः स्थितः ॥ वध तंतु दाय नै तेन सै न वेष्टितः ॥ नृणः सं ह्यदितो बद्धि सा जेव द हते ध्रुवं ॥ तदा स
वाल सारै न स द हता कोष पू रितः ॥ ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि कृशालवोपाख्या
ने ॥ ३३ ॥ ॥ जैमिनि स्त्वाव ॥ कृशाल क्षेम रं दृष्टा प्रययौ सिंह विक्रमः ॥ आयांतं पंचभिर्बाणैर्हृक्ष्मणो
थ जघात तं ॥ तैस्त्राडितः कुशो वल्लुहं ववतं मवर्जितं ॥ स्थितो भव महावाहि मापदं पृथुतः कुरु ॥ इत्येव
मुक्त्वा वचनवाता मे कं मुसो वसः ॥ तत्र वातो न स स्थौव भ्रास यत्नवत् ॥ अतिभुमे राय त्वोरा वाजिनः
पंचनागताः ॥ ततोऽयं रथमाह्वल क्ष्मणो मुमुवे श एन ॥ द्रुमांशत भ्यां विद्वद कवच शीति निर्मलं ॥ किं
टं च त्रिभिर्बाणैस्त्राडितमिवाभवत् ॥ स भिन्न कवचो वीरौ मुक्तं च कसर्प्य राडितं ॥ एतज्जितस्मिन् विधिने सी
ता स्तुर्गता तत्कमः ॥ अववीक्ष्म रं वीरं कुशा विनय पूर्वकं ॥ द्विषद्वा तं परित्यज्य समभाव स्त्वया कृतः ॥
उपकारः कृतो नूनं तथा कर्ता तथा दयं ॥ सैन्यभावा महान् क्षितवल् क्ष्मणो स्यात्प्रतं ॥ तत्सर्वं नाशयिष्या
मि पश्य मे हस्त लाघवं ॥ अथ सूतं जपतु वै रथं च सुव वि श्रुतं ॥ अंगेय शस्त्रं मुमुवे सीता स्तुर्नर्महा व
लः ॥ आग्नेया स्त्रात ततो ज्वालाः प्रादुर्भूताः सहस्रसः ॥ तामिह स्परथो दग्धो लक्ष्मणस्य महात्मनः ॥
सैन्या धं वपता काश्च वा सां स्या भारणानि च ॥ ज्वलन्तं कुरु कसौ सीमा न दग्ध स्य शुशिरा हहाः ॥ दहते
स्य जगद्गुहं जिनां हं सर्वार्थ नां ॥ रथाश्चक्राणि दहन्ते ॥ दहन्तारिणश्च महाशिव ॥ आरुधा निवस

जो मा
३२

वि२
वृद्धिदत्ताया स न हविर्भुजा ॥ दक्षामनेतते दक्षस्यै-यंशुनिवर्हसा ॥ लक्ष्मणः समया मासतद्व्यं
रुणा छितः ॥ नतः कुक्षो कुक्षो वायुयं संदधेशतं ॥ वायव्या द्योराते स चैव रो गतदिगुरे ॥ तदा साक्षात्
गजा मज्ञाः पतन्त्य निलसंहता ॥ ॥ जोमिनिहवाव ॥ सेनात्री कालजित कुक्षो लक्ष्मणं वा क्यमववीर
संहरिष्याम्यहं बालं वलं वमकरालयं ॥ यावत्तक निषो नायाति ना वृक्षं च रात्रमं ॥ इत्येव मुक्ताव
वने कुक्षो प्रायात्स कालजित ॥ ॥ सेनाध्यक्ष उवाच ॥ भूमा धरुनं स प्राप्य मर्व उवलक्ष्यः ॥ जातो
शापिहिकुर्वहं कुक्षो-मूलं नं क्रवं ॥ कालजिह्वा विनं श्रुत्वा कुक्षो वचनमववीर ॥ अजागल मालः
स्येव व्यथं नाम विभावते ॥ वधिरस्य यथा कर्मा दृथा अवरावज्जितौ ॥ काला नं हियथा भस्म तृणाः
ज्ञः प्राप संस्पतं ॥ सेनाध्यक्षः कृतः केन त्वा दक्षो वदुजल्यकः ॥ त्वयि पश्यति ते मूहं सैव हतिम
मानुजः ॥ तोरादि क्षिमया मुक्तं तव जिह्वा हृदयं करं ॥ इत्युत्वा कालजिह्वा मुहिनं दिदिषु ना
कुक्षः ॥ मौनीत्यं संप्रतं जातो वाहिनीं संस्थिते वलं ॥ आरभ्य च व संपूर्णं त्वं मौने वत माव ॥ अ
थ तं कालजिह्वः शूरेण नत पर्वरा ॥ कुक्षो गृह दये विष्टो वा मं हस्तम तो दयत् ॥ शिथिलीय कास
कुक्षो वारो हंस्त सदा क्षिणं ॥ ततो द्वे वन्दे रासा शिरा र्थे हृदा स्य स कु रालं ॥ हतं कालजिह्वो दे कु
द्रः सौमित्रि रभ्ययात् ॥ वर्ष न्वा राग राग नवीरः शाल ता लपट दिदः ॥ कुक्षो जघान हृदये वारोः

राम
३२

जै. ना
८०

महं ६
शेद ३

विष्णुका (को ४)

कः सहिष्णुति न मद्यवकुभिर्वीरैः सेवितं रोषपरितं ॥ पतनादनुस्वापिममाजप्योन तौ दामौ ॥ योभं
जनतया वज्रो वपलो नाथवर्जितौ ॥ लक्ष्मणस्य भयन्न सौमं रणं कर्मिष्यते ॥ आनयिष्यति श
त्रुं यमलोका स्वयंततः ॥ सुप्रतापेन पतितं जनेनैवं यिष्यति ॥ लक्ष्मणं कुपितं क्रुत्वा संहर्तौ स्म
वालको ॥ प्रार्थयिष्यति नामा सौ रक्षणा यतयोः प्रसूः ॥ कुतः प्राप्नोस्व नाशाय दारको ॥ दिनद्वयवि
हितमेव वर्षमध्ये तुरंगमः ॥ शत्रुघ्न रक्षितुं प्रापया भ्रातृभिरिव द्वाता ॥ मामुनाद न्यभरतं सुग्रीवं
च विभीषणं ॥ अगदं बालित नयं हनूं महाबलं ॥ अन्धान् मम सुहृदं धूं स्तु रीकृत्वा पहारको ॥ वाजि
नंकरसं प्राप्य पश्यतं बालेव क्षितं ॥ भरतं परेयजना न संदेशं मे न युजिये ॥ लक्ष्मणं पुनित्सी ग्रामे
मय्या नयति वाजिनं वचनं कुरुते क्रुद्धः सौमित्रिर्मम कंसदा ॥ जैमिनि रुवाच ॥ भारतेन समाहू
ताः पर्यदूता महाबला ॥ रामपार्श्वे क्षणादेते तानुवावस्य र्यं प्रभुः ॥ श्रीराम उवाच ॥ यान्तलः
क्ष्मणसा नैतुं पुते सदा क्यमेवतं ॥ जीविते न युज्ये नैयुद्धे मोहना ह्ये रामो हि नौ ॥ रक्षणीयो त्वया वा
लौ सागसावपिलक्ष्मणः ॥ त्वं वीरसि धृतश्चासि वीरैः सर्वार्थको विदे ॥ रथस्थोसि समर्थोसि
विरथो नो निरथ्यौ ॥ अत्रानय शिष्टवेगान् मापातय रणे वलौ ॥ परं बाले दया युक्ता वितं कुर्व

राम
८०

निवे जनाः ॥ नेपुत्रपौत्र सह ताजायते भविष्याधवः ॥ नमयापुत्रवदनं सीता लपन संनिभं ॥ विदि
 तं भवे जातेन ततस्तौ मोक्षया सह ॥ प्रदह्योक्तं पुत्रोक्तं सार्थं वनवारितो ॥ पुत्रयोर्जननीकुत्र
 तनपुत्रावसमानया ॥ जेमिनिहवाय ॥ एवं दिशति रामेन पुत्रान्पतिविशंपते ॥ अथ दूताः श
 रैर्विज्जाः क्षतयोधप्रवाहिनः ॥ लक्ष्मणस्य महावीरारामं शरणायाययुः ॥ रामरामेति जल्यतः प
 श्यतः सुमभद्रयं ॥ रामराममहावाहो त्राह्यस्मान्महताभयात् ॥ वदुलनवलेनापि वृजः शूरः स
 लक्ष्मणः प्रापत्काननं घोरं यत्र द्रुवाय वसूदितः ॥ स्वसैनिकः क्षतोवरो पुत्रास्य परिनिष्ठितः ॥
 कशमायकभिज्ञो गैरुषिरापीडवाहिभिः ॥ वीरैश्च जायते किं विन किं शुक्लैर्विषयैः ॥ वज्रपाणा
 महावीरानानाशखैः प्रपीडिताः ॥ न जानते व्यधाने वेने कुशेन परिमृदिताः ॥ कुरुते वाहिनिभिः
 मोनरगणैः सदा ॥ लवेनैके न शिशुना हतारवाहिनीघना ॥ विमुखो भूत्वा तं प्राप्य प्राप्य काल
 स्य वेष्टितः ॥ लक्ष्मणस्य वलाघादक्षपातिनामुविराघेव ॥ कालजिह्वदुभिः स्यादुक्कशवारोः प्रपी
 डितः ॥ लक्ष्मणो न हनं युद्धभातरो वीक्ष्य तं वने ॥ सुमनः कृपया पुक्तं वरं न्यत्कात्तजस्य तत् ॥ ततः कु
 शप्रपुत्रायास्तौ मित्रिः सतवा पुत्रः ॥ गद्वालकमुक्तो सिक निहनेन समं गृहं ॥ जनयेद्वहिमुक्तोऽ

जै. भा.
८५

नवावा

सिद्धया युक्ते न केनचित् ॥ लक्ष्मणस्य वचः ॥ आत्मा कुपितः सकुशेषु वीत ॥ लंगद्वरामं मुक्तेति दु
ष्वितं तं न यो धये ॥ लक्ष्मणं पातयेत् हो राम सां प्रतं हि विलोके ते ॥ यः स्थाने जं भवतं तु ते शयेना
गतः स्वयं ॥ भीतो वसानस्य स्य र्कारका दुष्टवादि ॥ द्वापाधस्तात्वं निर्मितमक्षतो यादिल
क्ष्मणं ॥ प्रहरा अशारे घोरेः पौरुषं वेदिभातिने ॥ लक्ष्मणस्तं जघाम अहृदये सप्रभिः शरैः ॥
तेशरास्तं सदाभिने ॥ लं युद्धेन था विद्यो ॥ पतिताः कान्तेनी क्षम विभिदुः पादयानधि ततः कु
शस्य दारो घेर्लक्ष्मणस्य कलेवरं ॥ समीची र्मिन् विहीनं क्षणा देवराणं कृतं ॥ कर्तुं किं ल
क्ष्मणं वेति न वानि स्व कलेवरं ॥ पूर्वाभ्यास्तेन के नापित स्मा दाराः प्रयोदिते ॥ न स्मात् प्रयात
वीरो सौ कुशलैः सायकैः क्षतः ॥ भगवन्ते पतितं गतं रामादिशो दश ॥ आतरो तौ शत्रु घ्नं लक्ष्मणो ॥
ताभ्यां विहिनाभिभवन्तुभ्यं शंसितुमागताः ॥ नृजदी क्षारं पुपते कुरु अहं वनं वन ॥ यौ व श्रायंति ते वा
राः अशका मुकनिः सताः ॥ नान्यस्य गता जानस्य कुशस्य पुरतं प्रभो ॥ ॥ जैमिनि हवाव ॥ एवं विधा
निवाक्या विनेषं आत्मा लराघवः ॥ मूर्ध्नि निपपातो र्वा भरतस्याग्रतस्तदा ॥ गृहीत्वा भारेनाथमि
तं श्वैवांभसारघुः ॥ परित्यज्या स्यनेत्रे द्वे समाश्वा स्य पुनः पुनः ॥ वेतना सहितं वीक्ष्य भारतो वाक्यमब्रवी
त् ॥ माविषादे मनः कावर्हि क्षमतां प्रति राघव ॥ शत्रुघ्नं न समं युद्धेन वार्थे विनिपातितं ॥ लक्ष्मणस्य कृ

महावीर्यं

तम
८५

५८

मोयं स्वदेहं दुर्विचिंत्यो भूः ॥ परित्यज्या गतो देवीं यदा प्रभृति कानने ॥ सीता दुष्टेन न नो जीवंतु नराया
 नितेः नितेः ॥ शंसि तु स्वपरा प्राप्नुवादे शो मया कृतः ॥ तथापि न ह्यपा जाता जान कान न बलक्ष्मणो
 ॥ से स्पृष्ट समये मृत्यु मकरो ह क्षमणो हृदि ॥ अथ तामन्निमित्तनेय श्रुकार्ये सवाधवः ॥ स्पृष्टाया
 गंवसीताया युद्धे तत्प्राज जीविते ॥ निरागसां हि त्वया यं वने सीतां समागतः ॥ तत्र त्वं किं लिखं देहे क्षा
 यन् संस्थितः सदा ॥ तस्या शकुशको दण्डप्रवर्णं गंगया ॥ क्षालितं किं लिखं ग्राह्यमपूतो थलक्ष्म
 णः ॥ भरतं मामपूतं हि न प्रेरयसि किं वन ॥ अथ राघवया त्वाभिमतं कर्तुं पातनं वपुः ॥ विचारः समनो जा
 तः सीताया मेव ते वने ॥ अयोध्याया स्थिता जीवने तथा श्रुत्वा स्मरं ॥ कथं हीने जाते शुभिसां तो शैवले ॥ ३८
 क्षमणोः ॥ ॥ गीता मउवाच ॥ को सौ भारत जा नीहि सवलौ वने कानने ॥ समानय कुशं जित्वा सा नुज
 मम सीते धी ॥ समुत्थापय यीरो तो मूर्ध्नि तो मम वाधवौ ॥ हनूमान् पिया त्वेषया ववाचान रेः सह ॥ तवा
 उद्विग्नः कर्षीणाः कुरुवा कं मया दितं ॥ पित्रवा कं मया कारिव्रजता कान नुपति ॥ त्वया तु न कृतं तस्य
 जनकस्य वक्तो महान् ॥ न निद्रामेष वसता त्वया वल्कलधारिणा ॥ भरतं तु ववीदा कथं थया पिरू
 धहा ॥ क्षतो वालकौ तत्र तव सेन्य निषातौ ॥ ततो भवान् विजानाति हनूमान् वेति वानवा ॥ ३९ दो
 न विजानाति नीतिज्ञाः सखिवस्तव ॥ ॥ इत्युवाच ॥ मये हं वालकं तो नुराम दुर्मित्रि हृदि रो ॥ सीता
 ॥ लोकापवादेन यज्ञप्रोत्पन्न नन्दन ॥ ॥ गोमिनि स्थाव ॥ एवमसमादेशे हनूमान् प्रमुचिर्बभूव ॥ त्रिष्य

जै. भा.
८२

तत्र तौ यस्य पति तौ वाच्यौ मापको भुवि विहो कनी यौ तौ वा सो लया कुश लवौ कवित्

कवित्करा

पौभरतः क्रोधाद्धमाह सखे रं निर्गलं दुलं सै न्यंगगने भूतले पिव ॥ राघव स्य पुरादस्य दक्षवा
नरसं कुलं ॥ भारतः का न ज प्राण ह न स न मु ना वह ॥ भागीरथ ॥ हनुमन् पश्य संग्रामे कुशवारो ॥ न
पात्रिताः ॥ समस्य वीरावहवो विशिष्ठा विवाहवः ॥ गजानन्द्या नृस्य नृथान् वीरान् करभान् गतम
स्तका न ॥ धावमान नृपुः पश्य गतां धास्तमितस्ततः ॥ कुनसौ पति तौ वीरौ रणे शत्रुघ्न लक्ष्मणौ ॥ शो शि
तेनात्र नीयते वदु ले न म ह वलाः ॥ भागीरथी पुतिवला न नीतौ किं म म वा धवौ ॥ कवि नृपादाः कवि द
ज्ञान रणमिह ॥ दृश्यते वाहना तां तु कवि नृ केशः कवि नृ पिज ॥ इमान् दो स मु द्वां पृज या नं नि शि
क्षय ॥ यथागतौ सिलं का त्वे नी र्ण जं नि धि वला न् ॥ हनुमानुवाव ॥ तदा नी र्ण सि भारत ता गरसी
तया स्वयं ॥ संमुखा सा पुरा ता विमुखा श विला क ने ॥ शो शितो दं नंदी म न्ये दु स्तरं लक्ष्मण गज ॥
तथा धितव वाच्य न वी क्षि तुं या मि वा धवौ ॥ इत्युत्था तं नदी ती र्था ददर्श पति ता वु भौ ॥ शरणि विभि न्
सर्वा द्वा रणे शत्रुघ्न लक्ष्मणौ ॥ पार्थयन् ना विवध सं सी ता त्यागे न दु षि वतां ॥ माको पं धन नो स्थानं दे
ही सी ता द्रु हो रिति ॥ हनू मा स्तो ग हि त्वा धवा दू ध्या पु न रा गतः ॥ भरत स्य समी पं हि मृ दि तो तर सा नृ
ददर्श भार तो भिन्नौ कुश वारौः समन्ततः ॥ रथे सं स्था पया मा स धा तौ रौ वि स्म या न्वितः ॥ रक्ष तां वतः
योः कृत्वा हनुमन्ते मु वा वह ॥ कृ गतौ वा ल को वी रौ राम सै न्य नि पा त कौ ॥ हनुमन् पश्य कुत्रा पि वाल वे ष

राम
८२

शिव

धरौ सुरौ ॥ ततो लक्ष्मणाश्च त्रैलोक्येण लयित्वा महारणे हनुमानुवाच ॥ मेघनादशरैर्नयं मुर्द्धितो लक्ष्मणास्त
 दा ॥ यथा कशशरैर्व्याघ्रो न जहाति हि कश्मलं ॥ मूर्ध्नि मानमुपेत्य न च क्ष्वेलक्ष्मणमातुलं ॥ पश्यति सै नि
 का सर्वे वालाभ्यां निहतं वलं ॥ ३॥ इति श्रीमहाभारते आध्यात्मिके पर्वणि कुलवोपाख्याने ॥ ३५ ॥
 जैमिनि उवाच ॥ एतस्मिन्नंतरा प्राप्नोषुर्बिस्फारयः क्रशः खड्गवर्मधरौ लवः संग्राममाविशन् ॥ प्राक्काद
 धित्वा पृथिवीशरैः साग्रहमेघरां ॥ सूर्यान्तर्द्वान्माघेदेष्ट्वा तत्र विकसतत ॥ आत्मना च वरैर्षां वरैर्गोत्र
 जायते यदा ॥ तदा न्यायं नाम भिक्षुकोऽज्ञानिरणको विदो ॥ गदामत्ताः प्रभावज्जिह्वस्य निरथा वदन्
 रथवेगेनाधवाहाः पतन्ति हयवृषतः ॥ हयवेगेनाधवाहाः पादात्ताभुवि शेते ॥ दध्म्यस्वङ्गस्य शिरः
 प्रविवेश महावमं ॥ शिरस्याधाय वर्म्याश्च खड्गेनाधपदे हि नत ॥ हस्तिहस्तान् विशालाश्च विद्धि दसकुशान्जः
 दिग्घहस्तौ समालंघ्य वाङ्मनः भूयस्ति नो ॥ विदारयति कुंभो द्वौ काशौ वक्रठारकः ॥ मुक्ताफलानि जग
 ह सुस्मिभुवि विविक्षिये ॥ हस्तिदन्तैः पुपतिनैः खड्गैश्च शमयानकाः ॥ समुत्थिता अग्निकणानि दहति स्मै सै
 त्रिकान् ॥ तावन् क्रुद्धा महाबाहुः क्रशे वाणान्मुमो यतः ॥ शिरांसि विभिदेवीरोवाहनङ्गदम्भप्रणान् ॥
 शिरांसि किरितां वारो रनयदिवमोजसो ॥ आकाशं व्यापिनः प्राप्रा एकीभावं व्यवस्थितः ॥ प्रतापयन् हि नक्षत्रं
 भूतं वनभविष्यति ॥ तस्मिन्नेक्षत्रतां प्रापः खड्गो हस्तिनीयथा ॥ वर्धयेद्यपि भूयस्व हस्तो दा नो देवैर्वद ॥

सवित्रामहापानीयं निदानं सौमिकस्य च ॥ एवं हि करिणी र्णां दिश्या निशत शोरणे ॥ कुशेन तेन विरेता न द
 पुन मिवाभवत् ॥ अथ को दरा टां कारवधिरीकते दिगा जा ॥ ददर्श भारतः किं लोकार्त्तिके यग र्णा धरो ॥ सह रं
 त्रौ निजै न्यं व न वा यु वि भाव स ॥ मुमोच निशिता न्वा र्णा न् नो य धा रा इ वा म्यु य ॥ जै नि निरु वा च ॥ बाल को
 कार्मुक यु तो घन श्रा मे धि सं हिते ॥ का क प क्ष भ रौ वी क्ष मा नि द म प्र वी ते ॥ ए ते र्मा ह्म ती या लो व लां च परि वी
 क्ष के ॥ ये तै नि वृ शु स र्व त्र भ रता य म हा व ला ॥ एवं कु व ति वि रे तु त दा प व न न न्द ते ॥ ला य कू डः प्र सु वा च ल वे व
 न ग तं शु दा ॥ पश्य सै लं ला व प्रा प्तु रं गं ने तु मि छ ति ॥ मु जा प्रेत द ह लं धा त तुरं गं तं हि पा ल य ॥ त तो रा मा नु जं वी क्ष
 कु शे व व न म प्र वी ते ॥ रा त्र प्रो ल क्ष मा श्रु भो रा या नं नि ह तं व लं ॥ कि त्रा म ते न जा ना मि श त्रु घुं कु रा मा ग तं ॥
 भरत उ वा च ॥ ना ग मि द्या मि हं यु द्धार पा त्रि त्प त्स्व कां पु री ॥ स्म रा श्रु व र्ति तं बाल मुं व घो ट वृ जा धु न ॥ जन नी
 ते ता प सी मे ह्म पा यां वी क्ष ज्ञा य ते ॥ ज न ये वृ हि मु क्तो ऽ स्मि स र्वं धु र्ध र ते न च ॥ क्ष मि तं स्व व लं स्था स्य पा त नं
 य त्स्व या कृ तं ॥ त च्छु त्वा प व नं त स्य कु शे वा र्णा र्था ड व र ॥ भ रतं स प्र मि र्थी वा ना न पंच स प्र मिः ह नू म नं
 रा ते ना र्य ता ड या सै सं ग रे ॥ वा र्णा ना व लिनं स र्वे य स ह सु रा ह स ॥ नि व ॥ नी लं पंच श ते धि द्रु स प्र त्पा च न
 हां य तिः जाम्य वे त त्रि सा ह ले ॥ पा ले वि द्या ध रे धि तः य स्य य स्य र ल स ह द ये नि त रां व ली त ॥ म र्धा ति
 ते न्द प न ति सी ता पु त्र ता ता ड ता ॥ वा रेः व द्मि श्र रं ज ड ल व ना ति व ली ये ता ॥ भ रत स्य व नु श्रि भ र थ

यशकलीकृतं कुशकोदण्डनिर्मलैर्मोहभूरतः शरैः ॥ गिरिसुता घहनमानभरतं वीक्ष्य मूर्धितं ॥ चिक्षेप सीता सु
 तयो मूर्ध्नि येन नामायतं ॥ तपश्चिंतं दीर्घनेत्रो वारो अक्रतुरं शरैः ॥ वसरेण निभं हृद्गात्रभूति सुखिबुद्धं ॥ पं वभिस्तारि
 सुतं प्रभिव मणि मूर्धितं ॥ शनैः कनकचित्रैश्च कुशवक्रैः ॥ तपो भजनं वलं भूयो रामाय पतितं जनाः ॥ कथा ॥
 यामास राजेन्द्र अत्याहमोपि निर्ययो ॥ एतु ग्रीवो महाबाहुः कृतं दुःखेन दुःखिवत् ॥ विभीषणमुत श्रीमान् विस्म
 योत्सु लोचनं ॥ वलं प्रापारथा रुढसौ ददर्श वलंचतन ॥ हतप्रहता विध्वस्त राम एमेति भाषितं ॥ जेमिनि हवाच
 पप्रच्छ रामसौ वालो स्वाकृती धन्यतां वरं ॥ कुतो धीतो धनुर्वेदा भवेस्मि अवरान् तस्य रौ ॥ क्वचिन्न परदोषे वि
 रुद्धा वृष्टि वीर्यनि ॥ कश्चित्तेषु च विप्रेषु प्रतिज्ञायाश्च पालनं ॥ कस्तानः कश्च जने नी कुत्र वा सो निगद्यतां तभ
 षितमुपश्रुत्य कुशो वचनमब्रवीत् ॥ किं ते स्मदीय कथयार्थं शजो द्ववशान्नृप ॥ श्रावं पौरुषमुत्सृज्यथ यतः
 स्याद्दशैर्जने ॥ शीघ्रं युधस्य राजेन्द्र विलंबं क्रियते कथं ॥ नतुरंगो ह्यस्मदीय इत्येतां कथयुः ॥ इति वाक्यं तयो
 ः श्रुत्या रामो वाच विस्मयते ॥ नृकरिष्याम्यहं युद्धं भवान् कथयतु क्वं ॥ कुश उवाच ॥ केवलं सुखे सीता क्षमासीते
 चेनैव ते ॥ इतरत् कृतवान् सर्वं जातकम्मादि कं मुनिः ॥ उपनिषदं कल्मीकिर्देदं समगं पाठयत् ॥ तथा रामचरि
 तं तत्समनेन धूर्ततप्रदं ॥ तत्तदभासयोजनेन दृष्टुं हि मूलं तां व्रजे ॥ कुडिः स्यात्स्थमनस्य स्यात्प्रतापश्च
 तिवर्द्धते ॥ तस्मादुत वलं सर्वं यो वाञ्छत वयस्यतः ॥ मम जानासि र एम पुत्रदारधनेषु च ॥ तस्मादुत स्य सेनस्य गणान

देन विद्यते न शक्ति विद्यते न मस्य न क्विं न्यावने ॥ शक्ति ही तो त्वः करुणु डेत निशितैः शरैः ॥ जैमिनि ह वाच ॥
 रामो मृत्युता पुत्री तौ सीता शविष कर्षणतः ॥ विगः सुरवतु नो युद्ध मितुः का धनु रज्जु हे ॥ घपातर धनी डे ध मूर्द्धि
 नो जन मे जय ॥ पूर्व विहाय धर्मोत्तम वीरः सत्य पराक्रम ॥ सुग्रीव परिप प्रह्व रामः सत्य परम ॥ एतौ कल्यात्मजौ वी
 रौ जाती हि कपि स्वतन्त्र ॥ सुग्रीव उवाच ॥ पुराण पुरुष जात वेतौ मन्यः त्रय धव ॥ प्रोक्तं वं ताव कं हि वन मध्ये विलोक्य
 ते ॥ नापरं संहरे मध्ये जय युद्धं विना पुनो न वागु यो हि वालो हियु धियो ध यितुं नृप ॥ एही त्या शशि नो राजा मुमोच
 पुरतस्तयोः ॥ तौ वृक्षं तिलकः ॥ हत्वा चक्र तु मूर्द्धितं हरिं ॥ शरैः सुनिशितैः तावत नीलो युध्यत वानर ॥ नीलं वारो न वि
 व्याध कुशः कोप स्य मन्वित ॥ वभूवुर्ध ह को नीलो रुधिर न स्य वी परे ॥ तैर्वा पंच वलं सर्वं नत प्रमोहो म्महो वलैः ॥ ताव
 त्कुरो न वीर रावुद्धा सम्यक् विचारतु ॥ उलूको खेला ते सर्वे विदुः पुरु उरौ हलये ॥ स चापि पतितो नीलः परे भजत
 श्रुतेनिकाः ॥ एक एव स्थितो रामो ना भवर सेनिका श्रुते ॥ रामो मुमोच नाराचाम् ॥ तीक्ष्ण कालानल प्रभात ॥ मार्ग
 णातिः फला पेठ ॥ कृपण सैव मन्दरे ॥ मनोरथा निदुन स्य शरं मेघ इवा म्यरे ॥ यं यं वारं मु मो वासो ॥ पृष्ठः कुपितो मृधे
 ॥ तं तं हि धावतु तौ सचतुर्धा भव चरैः ॥ एत न्न द भयत युद्धं लोक विस्मय कारकं ॥ दृष्टुं तुल्य वलं सम्पदं वालये
 रघु नन्दनः ॥ सीता वदन वदन्ते दृष्टुं वारो श्रुता उतः ॥ घपातर धनी डे ध मूर्द्धि नो जन मे जय ॥ ततः कुशल वीरा त्वाम्

द्विजानकी पतिं ॥ समुत्तीर्य त्वां न स्था ज्ञा गृह्णति ॥ स्युः पुरा उलं ॥ केयूरं कण्ठहारं च लक्ष्मणा स्थापि मण्डलं ॥ सर्वेषामपि वीरा
णां पतिता नां रणां गेरे ॥ एतस्मिन्तरे राजन लवः कुशमथाव्रवीत् ॥ भ्रातः कुशरिष्यामि हनूमन्मम हावत् ॥ सीता वीक्ष्य
कपिं हृष्टा भविष्यति न संशयः ॥ रामस्य चरधं दिव्यं मया रोह सुदुर्ज्ञेयं ॥ लक्ष्मणा स्परधं दिव्यं मयि ह स्तुतं ज्ञास्यहं ॥ जाव
वेत् प्रपुरवारं सर्वान् स्वरथे परि पातयेत् ॥ जैमिनि रुवाच ॥ हनुमन्नाम्बवत्तौ तौ मूर्खौ विवर्हि तौ भुवि ॥ दानतान्स्वतु तथ्यं लोच
नेन निमीलय ॥ हनुमानुवाच ॥ पश्य रामादयो वीर मूर्खितं रामसंभवः ॥ किं करिष्यति यदि मां बलात्नेष्यति वा कुश ॥ सीतासमी
पे मरणां भविष्यति गतास्त्रकं ॥ एवं बुवासे वीरे हि प्राप्ते रणागतौ लवः ॥ जगद्वा नरो तौ हि मुदा कपट मूर्खितौ ॥ सीतासमीपे
गता अप्यसर्वं भिगादनुश्रुते ॥ जितो गमः ससैत्यो हि समानीतं च भूषणं ॥ दानतौ कौतुकार्थं ते समानीतौ निरीक्षय ॥ मातृभ्रातृ
कृतं युक्तं विजयीयुनरागत ॥ सीता पुत्रोपि ध्वज्य वचनं वेद मव्रवीत् ॥ सानीतौ दानतौ मुंचवनमध्ये त्रपुत्रक ॥ मां निरीक्ष्य म
तावेतौ जीवहीनौ भविष्यत ॥ ततो लवो मुमोचैतौ वने मध्ये महा कपी ॥ सीता लुष्टा पुत्रं दृष्ट्वा क्रुद्धा धिक्कृता सती ॥ एतस्मिन्
द्वारे राजनवाह्मी किञ्चरणा तयात् ॥ आजगाम महा तेजोः क्रुद्धिभिः परिवरित ॥ तौ गत्वा युक्तं धयता सर्वं कृतमरो वतः ॥ त
तो ज्ञात्वा मुनिवरः सर्वानुश्रयाकारिण ॥ प्रेक्ष्य सत्प्रमयेनैव मुवाच रघुनन्दनं ॥ तव पुत्रो महाभाग गृह्णतां रघुनन्दन ॥
उत्थाय रामो नगरं प्रविवेश स सैनिकः ॥ वत्स येनैव च हयं मुक्ता वीक्ष्य किनाचरत् ॥ पातया मातृवीरैः सैः यथाज्जे
ह महर्जुः ॥ वीक्ष्य किः कथयामास रामाय किं वाहाको ॥ सीतां नीत्वा पुत्रयुतं संस्थाप्य रघु सन्निधौ ॥ रामपुत्रयु

नथापार्थस्य पुत्रस्य पुं प्रवर्तना दुर्गं ॥ सत उवाच ॥ परिशिताय सकलं कथ्यामास जैमिनि ॥
 का कल्पेव ५

ज.भा.
 ८५

तोयानः तीतरा सहितः स्थितः ॥ युद्धं पुत्रयोः दत्तं पिता चक्रे पुनरुद्युः ॥ ननु युष्माकं मया ख्यातं चरित्रं मुनिपुङ्गव
 ॥ न ख्यातवानिदं युद्धं वल्मीकिपितृपुत्रयोः ॥ जयत्प्राप्तदमुञ्ज्यं भूकोयं कहराणस्य ॥ इदमाख्यातकं धर्मं येऽप्य
 एव जिनरोत्रमा ॥ ते पुत्रयोः त्रैलोक्यं निरुधते विभुवल्मीकं ॥ अथ विदं पुण्यं शीलं श्रावयेदमुत्रमं ॥ नरः फलं समा
 प्राप्तिराजसूयाश्च मेधरा ॥ काश्चनेन विमानेन स्वर्गाया निनोत्तमा ॥ पुनर्लक्ष्मीरप्युता जायते पृथिवीतले ॥ अ
 त्वात्थिदमुपाख्यातं श्रुत्वा मन्थनरोचते ॥ पुंस्को किल हतं श्रुत्वा रुद्धा ध्याक्षं स्पृशति ॥ ॥ इति श्री महाभार
 ते आश्वमेधिके पर्वणि कुशावचोपाख्यातः ॥ ३६ ॥ ॥ जैमिनि उवाच ॥ स धृजो न विमंसे समरे हतं युद्धं न
 राधिप ॥ स वा रोचते क्रवाहस्य हित्वा रथसहस्रकं ॥ सरथं पातयित्वा गेविभेदास्य वपुः शरैः ॥ शस्त्राणि पार्थ
 पुत्रस्य विफलानि कृतानि वै ॥ अस्मिहितीयं कंतु विजित्य जनमेजय ॥ स्मत्वा तु वचनं तत्र पुत्रयोः पूर्वमं मूढे
 वक्रवाहस्य पार्थाय वागं च परिमुंचति ॥ तेन वीरसहस्राणां बलं भवति पातितं ॥ पार्थपुत्रस्य वातो घेः सराज
 ध्वजवाजिनः ॥ रथोपि परमार्थत्वं प्राप्नुवान् समरे तदा ॥ स भिन्नहृदयो राजा हं स कैतुः क्षिप्यते ॥ पतिते च
 महावीर्ये हं स कैतुः महात्मनि ॥ सुवेगः संगरे हं तु वक्रवाहनमागतः ॥ जघान न वनिष्ठीले ॥ पार्थसूनुं हव
 त्सि ॥ पुनर्भीरुसहस्रस्य कदं न कृतवान् सो ॥ जजोतं च मुमुक्षुः शतमिदं वचा हवे ॥ निहत्य पृथिवीचक्रे
 मांसं पंचकासुदारणं ॥ युद्धक्षेत्रं तु न तस्य क्वचित्वा गजमस्तकैः ॥ अथ युद्धं करेवापि गजस्कन्धे विधत्ते ॥ अ
 रक्षं धृजं धनुश्चापत्रिभिर्बालैर्विधाकरोत् ॥ क्षातेन च सहस्रेण ताड्यामास वरुणासि ॥ २

राम
 ८५

त्रात्रिगुणितेव्योक्तेर्गजमुक्तं फलानिच ॥ कृत्वा वीजं वयं ननु तस्मिन्काले विशोधयेत् ॥ शरांसि तून् फलवन् प्रमुञ्चति च भेद
 वा ॥ यक्षिरोपा नागवरोपा ॥ मे मे शलकुंरलं ॥ २ ॥ शीर्षाणां स्मरुर्धनि गायत्र्यः शतशो भूरा ॥ योक्तेर्गजाननमये च्छिन्ने
 ः पिवन्ति चापरे ॥ पुनर्लुकेगः सं धाय शरां को हान लोपमं ॥ मुमो चार्जुन पुत्राय मध्वनः साद्विधा करोत ॥ अगु भागं राधा
 व्यस्य समुत्वं चागं तरे ॥ सं चापि द्विदली कृत्य यावत् पश्यति चार्जुन ॥ सकले वनरा योतते द्विधा कारिते मुना ॥
 सकलानाम्य तु कुरुन भूमे पतितं नृप ॥ हृदये स्य प्रविष्टं तु मूर्द्धनो भूत दार्जुनि ॥ विहाय पुनरेवा यंक शमलं सह सा
 पितः ॥ ततः परं पुन्यलितः प्रत्ये पादं कोपम ॥ जघान पादं वीसेना स्थितां पार्थ रथं प्रति ॥ तस्मिन् दिने स्थितो दैत्य पार्थ कर्त्तुं
 लुता कुमो कारना रे विलीयं तो यथा जीवं परस्परं ॥ अये ये मूर्द्धितानीता जीव शोषारणात् परं ॥ उवाच पार्थ तत्र न वृषके तु महाव
 तं ॥ अर्जुन उवाच ॥ येन न वृंकारि पुन वस्तु जातं च मे हतं ॥ हं स वृजमुखा वीरः पतिता पृथिवी तले ॥ पुपुपुः सह पुने रानी तो मलि
 पुरं प्रति ॥ मदर्थं यो धितो वीरो नि भिमो सायकैश्च तो ॥ अनु शाल्या वि समो पतितो मे वद शपते ॥ सुवेगो निहत श्चापनीताश्च
 मम वीराकाः ॥ हने द्विजैः कार्मुकैश्च चामरैश्च वरां मुके ॥ एक स्यमसि पुत्राणां परः के धिन दृश्यते ॥ निर्गच्छत्यं तु न गो रयत्र
 तो धर्म माधवो ॥ फल पुत्रो सि भंडं ते दातृणां वीज मे वच ॥ एवं कृत्यति पार्थ स यावत् तस्या गुणेन प ॥ तावत् पार्थ किरीट स्यात्
 धुत्ती वृं ववां दह ॥ ज्ञात्वा मम मत्ता के ह्यशं वै श सं त्यक्तं ॥ तथा कपोतं नीड स्य रथ स्य किला शयितं ॥ शोरो ही ना निजं ह्यं ना
 सा विरहितं मुखं ॥ स्फुटं गवर्जितं नेत्रे पुपु वाच पुनर्ध्वजः ॥ पुन प्रयाहि नगरं धर्म भीम जना द्दतार ॥ स त्व वे र संघो रं दु मि

जे. भा.
८६

मिनातिमेररो॥ भवानपिमया सङ्गुप्रतिमरारो॥ नवायनाशेनष्टाते भवियति परंक्षिते॥ बहुधा यो धितश्चासिभि
भैरवो धुपुस्तव॥ विनात्वं न च धात्री वेरतत्ता मां मंचगम्यता॥ अथकार्य महज्जां भते राजा रदीक्षित॥ असि यत्रुत
धरेन च यशक्रिया भवेत्॥ युधि स्थिरस्थाने स्नानं यज्ञात्वेऽवभृथा शिकं॥ जलजा जंचुषिष्टे दपती भिन्नचक्रिरे
युधिष्ठिर मुखावीरभीमाद्या मम वाभवा॥ ६३ रात शलाकनार व्याघ्रचर्म समनितं॥ युधिस्थिरस्थपुर तोय
हारं भेनधारितं मोरीरंगं वैरि नारीरंगं सहस्रं च वर नितं॥ अग्रतो धर्मराजस्य गतं ताज प्रवर्षणं॥ विज्राणं वेद निर्वो
षो नैका भूम्भण्डपंगति॥ नञ्क्रयाः कनकावद्धाः शुभोका वाहु शंस्कृता॥ कैकं कटो र्व्यं यज्ञे च पाहे मीहिडानिने
पूपावेत्यावद रास्य गालाणाः रवादिः शुभाः॥ नतत पृताकावे दीर्घा यज्ञनं मामकेः कृतं॥ वासुदेव पुर स्कृत्य रकि
लीनेयते विता॥ अनुसूया ह भतीनां वृद्धा ना मयि यो धिता॥ लभत कानां यज्ञात्तेन मस्कृत्य युधि स्थिरः॥ आशी
र्विरभियुक्ते वै मया वार्धेन कारितः॥ धिग्जी वितं मम दृता मये युद्धं करोम्यतः॥ ॥ दृष्टुं केतु र्वाच॥ नकुजा
मिमया मयोर रंगं त्यक्त्वा धनं जाय॥ सूर्यः पितामहे भाति मङ्ग गारपतितो भवेत्॥ अत्र गो भजनमाया शितस्मा
न्य तुलुकी दृशः॥ त्वं प्रयाहि म हावाहो ग मने कीदृशं मम॥ एकपत्नी च सार न्या न मां यास्तु निरीक्ष्यते॥ विभुत्वत्वा प
रिस्तु ज्ञेय सत्य मेत द्वा मिने॥ प्रयाद्ये पोह सं वार्धे व क्रवाह न मा गतं॥ यो ध्यामि स म धं तु स सेन्य मपि तं गुरे॥ मि
त्रार्थः॥ त्यजेत प्राणान् गवा र्धे च द्विजमनं॥ त्या मि कार्ये स मर तस्य लोकाः समातना॥ जायते नानु सं दे हं पु के
वर्य मपि चिरितं॥ यावत्पार्थो महाबाहुः संग्राम परि तिष्ठति॥ तावत् जगत्तु रयं जातः किं दथा मां प्रभाषसे॥ एतावदु

राम
८६

कल्याणगंगामस्तु धनं जायं ॥ एवं पिपताकेन वक्रवाहनमाद्रुयत ॥ तद्विच्छेदितचपरे पाण्डवस्य त्वया हताः ते
षामेकाद्यसंवेष्टं करिष्ये निदमन्नं ॥ एवं कृत्वा मलिनं कर्णं सूनुं शरैस्त्रिभिः ॥ विद्याधरं हृदये शीघ्रं ते मित्वा धृति
कृता ॥ तद्विद्याधुराजो नृपांतु भोजयतीति ॥ दृष्टकेतुः शरैः षड्भिराजघान सौम्ये ॥ तशरैर्वाहितः काशिरामो मो
नः कथंचन ॥ संस्थाप्य तानमवग्रे यो धया मासकलजं ॥ तिलकास्तु वं कृत्वा निपात्य रथमारुधिं ॥ हयानरुक्ताचस
मरेशं खंदो प्रतापवान् ॥ तस्यांगपरिगृह्य शरैः कनकचित्रितैः ॥ ततो जघान नारायः कर्णं सूनुं महाबलं ॥ रथं तस्य
सुखि त्रयं ससूतं च युगे युगे ॥ क्षिप्रं शतसहस्रेण तारुया मास पाण्डविः ॥ अग्नियमंत्रं तस्मात्प्रयोजनं पात्रमजः ॥ वार
तां पाण्डिनापि वक्रवाहं प्रयोजितं ॥ त्वयमेकाधने नैव वायं ध्वं सुरेधितं ॥ पार्वतास्त्रं च शक्रं च कौवैरमपि दा
हता ॥ त्वाष्टं चापि पुनः श्रीमान् प्रेषयामास वैरिणि ॥ सारं च शक्रं च सारं सर्वशस्त्रं विशारदः ॥ कार्त्तिकेयुस्तं च
स्त्रं याम्यमस्त्रं सुदारुणं ॥ एवं शस्त्रास्त्रसंघातैः कदमं चाभवद्भ्रं ॥ यद्वोतिहता वीरास्तस्मिन् युद्धे महात्मनी ॥ सर्व
काहो राजे नृपे नैव निपातिता ॥ रुद्रक्रीडनं जातं भूतद्विष्टं महत् ॥ निधनं रथमागमां पदातीनां वक्रं जातं ॥ त
द्यास्त्रैर्विहितः कार्ष्णिश्चित्राक्षश्चाथ वै ह्यव ॥ सर्वान्पुत्रास्त्रित्वा संवभूषाहो महाबलः ॥ शमयित्वा शरैर्घोरैर्घोडवा
ह्यं स माददे ॥ उवाच कर्त्तुं पुत्रं न बहवो निरुता मया ॥ नाहं चेत्तादृशे व्याघ्राय धाकृत्मा तेजिनः च ॥ एतमत्र हनिष्यामि
दृष्टं न मुचिहायथा ॥ एवं तं मुदिश्य रणे विद्धे दाशु महाहवे ॥ हृदये स्य शरीराजो दृष्टकेतो महात्मनः ॥ वाराण

गृहीत्वा गगने त्रासयामास कर्त्तुं ॥ दशप्रदिशः सर्वा स्वरितः सागरानपि ॥ न पयात धरदे शेतदद्भुतमिवा भूयत
 ॥ त्रिमुहूर्तं परं संख्येयत्रयत्र शरगतः ॥ तत्र तत्र रणे प्राक्पिता पुत्राव भावयि ॥ निरीक्षन्नेकं पुत्रं नीयमानं शरैरु
 तं ॥ मुहूर्तं त्रितया दूडं निपयात धरातले ॥ तस्मिन्मणिपुरे राजन् पार्थ स्वपुरे तत्तादो ॥ ततः कर्णमजः कुक्षु पुनरेव
 स्थितोऽक्षिपत् ॥ शरानपंचरथ तस्य युत्तस्य सहसा हसन ॥ तेशरसं रथं सांभ्रं ससूतं सपताककं ॥ अनयत्संहता सा
 ननाकलोक मनोरमं ॥ रविमण्डलमपुगं प्रविशं सारथं स्वकं ॥ वाणनिभिन्नकायापि वीक्ष्य स्नानं मुमोच सः ॥ सरथो
 भानुना दग्धो वहिरे रंडुं कं यथा ॥ पतंतं वक्रवाहं च दृष्य केतुः शरैः पुनः ॥ प्रेरया मास गगने च पितामहमएते ॥
 ॥ हंसधृजो मदीयान् त्रिजितो वीर त्वया पुरा ॥ तदर्थां वक्रवाहो ॥ प्रेरया मास गगने च पितामहमएते ॥ दशं वक्रुतो वाक्यं प्रत्युवा
 च विशां यने ॥ तावच्छास्त्रिधा कृत्वा वक्रवाहो महाबल ॥ पयात कुपितो वीर तस्योपरि युथा चल ॥ द्रव्ययामास च
 करैकभ्येन ॥ पुनः पुनः ॥ पंचभिः सायकैस्त्रयि व्याधर विपौत्रकः ॥ एकः कर्णमजो वाक्यं वक्रुवाहनभूतले
 नयमानः शरैर्लरेः पार्थः पश्यति केतुकं ॥ उवाच काशिमः पार्थ तु युद्धे तस्मिन् थाविधि ॥ रथचक्रं हि कर्णस्य निमग्नं
 पुनर्ध्वजं ॥ रुयते गगने ये तागत यसावसायको ॥ कथं नेन तदा प्राक्तं तिष्ठेति वचनं प्रभे ॥ कर्णनित्यं महायुद्धेन
 यं तद्वत्प्रभाषते ॥ मया क्षिप्रशरीरे पि परं युद्धं मे संविधि ॥ एवं कृत्वा शीघ्रं त्वपार्थस्य पुरतः पुनः ॥ पयात क
 क्षिपः कुपितो मूढि कृष्णसुतस्य हि ॥ जिघ्रसा हारं रणे वा शीघ्रं हृदयमेव च ॥ उभौ तौ स्युर्दनाहौ क्षीरौ

तद्विद्योदिवि॥ उत्पतंतौ पतंतौ च रथस्थो दृष्टो र्जुनाः॥ मुनोनां मुनिस्तैर्द्योतैः श्रीयमानैः सुरतये॥ ५५॥ योरपि गात्रं च ६॥ भं
 वारोः सहस्रधा नीयते गगनो गृध्रे सपात्यैः रेणवक्षिभिः॥ ५६॥ क्षितौ द्वितीयः देवपुनरेव क्षितौ चरेत्॥ गतवर्जो ना
 दृशेत्तैर्दिनानां पंचकैरले॥ पञ्चमे दिवसे काहिः कर्णं पुत्रं तथा विधत्तु॥ ५७॥ इभिः सायकैस्तैर्द्युः समगारव्यकिरन् पुनः॥
 उवाच को वनयतो धन्यस्तमसि नापरः॥ वृषके तो न मे पुं दुष्टं तं केनापि मा भिनः॥ ५८॥ दानी स्मरतीत्यतं तथा देवं जनार्द
 नं न मे वारो जीवितं तेषां तयिष्यामि भूतले॥ ५९॥ जैमिनिर्हवाच॥ अर्धवल्गुमुमाया सौ कर्णं पुत्राय कारिष्ये॥ तं मोया तं वि
 द्याहत्यायावन्न दतिकल्पजं॥ तावन्नेनापरे वारो मुक्तः कर्मकथं विनः॥ ६०॥ स कुण्डली तं च देवं जहार गगने गतः॥ दिव्य
 शिरः स्वार्प पात प्रलग्नं हृदये तदा वक्रयाहस्य राजेन्द्र पातयिष्या केले वरं॥ पञ्चाक्षरकण्डुकवत् प्राप पार्थस्य वादयो
 : शुभं॥ ६१॥ श्रीमहाभारत आश्वमेधिका पर्वणि चतुर्विंशोऽध्यायः॥ ३०॥ जैमिनिर्हवाच॥ जयन्तं केशव रामेति न
 र्क्षितं महच्छिरः॥ अग्रहीतारसा पार्थः कर्णं भाद्रपदं तत्तत्॥ कथं वा धावमानः स न निययातरणा जिरे॥ पातयित्येति
 समुत्कंरि पुनरप्यति संगरे॥ ततः स्वरूपमात्मकं विललापार्जुन सदा॥ हा कथं सुमहज्जानं विना त्वं पुत्रं संगरे॥ कथ
 यिष्यामि किं गत्वा धर्म्मजैयुषिष्ठिरं॥ त्वं विना पुरुष व्याघ्रकृत्तरी देवी श्य पार्थिवी॥ मात्रासमर्पितो सीत्यं रक्षणीयः सु
 तः शिशुः॥ किमु त्वं तं वक्ष्यमीमसे न च सांप्रतं॥ न कुलं सह देवं च हृदये च देव की सुतं॥ यो वनाश्च स्य नृगः समानीत
 स्वयोरुकारः॥ कथं च यासुत प्राणास्त्यक्त्वा हर्षं विना गतः॥ तव प्राणाश्च किं हृदये यथा प्राणा हरं वीर्यं॥ शरीरं नाव
 यं पुत्रं भक्षितं गगने स्वर्गः॥ स्वगात्रं हि लघुस्तपि ता शक्राय ते ददौ॥ शत्रुपुत्रस्य काश्चिन्ना विहगेभ्यः त्वं शर्कितः॥

बद्धात्भीमसेनो गच्छे को महारणे ॥ द्वितीयो नवलः कश्चित्पथानि सहायतां ॥ न्याशु उशिरात्स्य वपं
 कृत्वा निकटं रापव ॥ गृहीत्वा हृदि रक्ता निमोक्षि निराण दू. लो ॥ पिता मे हाय सूर्या ये दत्ता द्यः प्र
 तहमुदा ॥ पानितो स्थितो वीरो दिवा करधनं जयो ॥ आवयोः पतने मायां वेधितो रो निपातिते ॥ भा
 त्क रसं स्फुटो नागे यशसा तावकेन च ॥ अहं गृहीत्वा नेन कृष्ण गोविन्दो दिना ॥ एतन्महत्तमं महद्
 रमया साहृ हि पुत्रवत् ॥ पिता ते निहतः कर्मः पार्थेन विमतो हरो ॥ मया दुष्टो जरणार्थं करो विपु
 थमं हतेः ॥ यथा रथस्य ते योऽङ्गं गृह्य भूम्ना पिण्डं धत्ते ॥ सा पिता तेन वीरो राक्षसा मा नंग संगिती
 ॥ उपकार परः श्रीमान् नायं पश्यामि भूजले ॥ अद्य मे निहतं मे न्यं अद्य मे निहतः सुतः ॥ मुमद्रा योऽसु
 तो नष्टः कुलोद्यममाविशिनः ॥ कृष्णेनापि पारितो वृषकेनो वपातिते ॥ यथा सूर्यो विना भूमि
 र्गहं दीपविवर्जितं ॥ लिंगहीनं यथा देहं जय श्रीस्त्वा विना तथा ॥ कर्तुं नो सिद्धिः पीके शुद्धि
 विवर्तमानं वृद्धसे ॥ नायासितं तमात्रं स्वमेवेत्यक्तोऽसि सांपुतं ॥ एतावदुक्ता वचनं वनिता म
 द्वि तो भुवि ॥ हृदये तव विहरे कृत्वा न स्थिरं महति संगरे ॥ ततश्चिन्ता दूदात्तः पणितं धरणी त
 धनुः को द्याप तोत्रं प्रहसन् रवाक्रमववीत् ॥ वयं वैश्य भवाः पार्थ तुलनां थं समागताः ॥ रणा र्मव
 यशः पानि मातुः शिरसा पूर्वं ॥ धनानि कानि वीराणां शिरां स्पृश्यानि कानि च ॥ सर्वेषां मवसा

ईजुलितेनदलंभने ॥ वषकेतोः शिरश्चिन्नैशिवपूजनलिंगकं ॥ उजिष्टार्थयदेवायशंकरायधनंजय
 उभयप्रदस्यातिभर ॥ शस्त्रं पाशपतं च ते ॥ स्मारयिष्यामि युद्धार्थे क्षयत्वं वगमिष्यामि ॥ जेमि
 निरुवात ॥ नतः प्रवदुवतलान्पाथः कोपसमन्वितः ॥ तद्विदुर्नमादायस्थापयिष्यामि दधेधनु
 उवाच तस्मात्तूरस्वस्तं वधुवाहनं ॥ संहाररूपिणं वीक्ष्य क्रियास्य हि ममाग्रतः ॥ सर्ववीराम
 क्षेयाहिषानिश्चापरेधुताः ॥ त्वां जित्वा मोचयेतो नृकुपितोऽहमहाहवे ॥ गृह्णाण सायकं वीर
 वृषकेर्गुहमामकं ॥ पातयित्वा स्ववीर्येण कीदृशं विजितं तव ॥ सहस्रमप्युरितशरभिः त्रिभि
 ः शिपिभिः ॥ जेमि निरुवात ॥ नतो मुमोस वागौघान्ते यो घातितो यद ॥ विजोगदान्
 जस्याग्रतैर्मित्रप्रवलं वलं ॥ शरीरं तस्य वीरस्य भित्त्वा पार्थो महाबलः ॥ न नादभैरवं नो दंघ
 नस्तनितवत् भृशं ॥ अर्जुनस्य शरीरं गोनीयमा नारुपाथते ॥ हेयाः पदातयो राजर्षिर्दिव्य
 क्रोकिता ददं ॥ द्रुपदश्चिन्नाद्रुपास्येऽनूपागतजीविता ॥ पार्थिवारौर्जुगत्प्राप्तदुर्गप्रोकार
 भंजनैः ॥ यथा प्रवर्द्धिते वायुः शुक्लपल्लविभूतलातः ॥ तस्मात्पातयेत्तयो अगगने पाण्डवः श
 रैः ॥ शरवर्षा शरीरापतितानि मृता निव ॥ दहते ते जस्य युद्धे पाण्डवस्य विशांपते ॥ शरपुंख
 भवेनाथवायुर्न नीयते रजः ॥ तेनाज्ज्यां पाण्डवानां हता नोनरवीजिनो ॥ वलवानेलेवैती मुः स

जे. भा.
८२

वसूधनं जयः ॥ ऐहिकः संगरे पापैस्तः भवेत्सोक्ष संयुता ॥ यथा कारणा मनुकाते भव भूतिर्जनेह ॥ तथा पार्थीः प्रदेहा गेते
 विजेता साधु विधाः ॥ वसुधां हरे रौरीः संछद्यन् नवली ॥ नादानं न वसुधां न मोक्षं पादवस्यते ॥ एता मध्यवदह
 सुः प्रलयं मेति रेजना ॥ दुर्गा रपति तं ये कं गृह निवि विधानि च ॥ यहायने गेहे पातितैः पार्थ सायकैः ॥ वस्त्राणि स्वा
 निदधानि दृग्गमो भिद्वरा कुना ॥ निष्ठापयति सहसा तेजसा वा एव स्यात् ॥ वक्र्याहतातः कुड्का विष्वाध्वधनं जय ॥
 चतुर्भिः सायकैः स्त्रीषु सरगान् सारथी स्त्रिभिः ॥ चतुर्वैकुण्ठेन वारो न स हभिः पवनात्मजं ॥ प्रकुर्वीतो महद्युद्धं ममोय
 जयकाक्षिणो ॥ वक्र्याहतातः पाव ॥ पार्थ द्रोणाच्च देवैः भूत्वा सुहृत्पुत्रा विभो ॥ शिशिन्यधुना ता निवि फलानि कुपंत
 वे ॥ नायति सारथिः कस्मात् ननु जाना सिद्धुर्माने ॥ पतिव्रता मेजन नीदू धिता गत बुद्धिना ॥ त्वं मामसममधो ह सता दो
 षाभया वह ॥ यावद्वपुः शुभमेरे यत्र कुत्रापि संस्थित ॥ नावत्स मागीतः कृष्णः स्मृतः पूर्वतया जुन ॥ स्मरणां विस्मि
 तं चापि तस्मिन् दिव्ये मगहात्मन ॥ क्षणां प्रतीक्षामिरतो यावत् स्मरति के रावं ॥ न युध्यं प्रकुरिष्यामि त्वया पूर्वधनं जय
 करी स्य युद्धे न समं मम नैशकनन्दन ॥ यथा पुरा कृतं युद्धं मया सादुं महात्मना कर्तुं पूज्यो वीरिणः पिस्वर्गगतो धना
 तया कुरुनिजं शौर्यं प्रदर्शय ममाञ्जन ॥ एवं ते नतदा प्रोक्तः सपुसा वीरुषा स्त्रिनः ॥ ववर्ष मोहं सन्त्यज्य शरान् कन
 कभूषिताम् ॥ रथस्थं वलिनं पुनर्विवाधप्रहससन्निव ॥ तैः शरैः हयैः सैकाशः सविद्वो नरणां जहौ ॥ गगनं परया
 भासस्व वारोर्ध्वं कुवाहन ॥ सद्यसा विनमस्यो विभेद निशितैः शरैः ॥ कर्तव्यं विस्मृतः पार्थ गदनाशोपेन मोहितः ॥

सोऽ

राम
८२

यं यं शंस्यमाधनेयं स्यात् सावमोहितः ॥ न तद्वरं यत्तच्छास्त्रं युधिष्ठिर उवाच ॥ एतस्मिन् जने राजन् कपिनो वक्रवाहनः ॥ अर्जुन
वदंस्वकोदरे संधने परवीरहा ॥ ज्वालायुक्तं कालकल्पं वलवानलसंनिभं ॥ न तच्छकं प्रदेवाः शक्राद्याः पितरस्तथा ॥
सूर्यादयो ग्रहा सर्वे भुजंगाश्च भयावताः ॥ त्रिधाभिन्ना धरा देवी उल्का नोपतनं शतं ॥ वक्रैश्च शक्रेण वायु रूधिरं ववृषधनाः ॥ तं
समीक्ष्यार्जुनो वाराणसं लयानलसंनिभं ॥ स्ववाहोरपि भीमैस्तेन शशाकव्यपोहितं ॥ वितया मास गोविन्दे यावत् पार्थो महाबल
त्सर्वद्वारेण नीविता शिरो लिख्यते कुरुलं ॥ दिन्नेनार्थस्यैतस्मानिषपातधरा तले ॥ पश्चात् कवचः पतितो वृषकेनोर्ध्वं लान्तिके
कथं स्यात्तस्मिन् कुरुदेवेति नैल्लोक्युत्तं नीपुत्रस्य देहो धावनुगाजिरे ॥ अनेकवक्त्रं संपुक्कमेकादशं निशामुखं ॥ कार्तिकेमासि
भौमे वक्रधरे वीरराजिधरे ॥ पुरं पार्थस्य समरे वासुदेवेति जल्पतः ॥ क्षुरमासीन्नलिनवतरदिनालं काव्यं तं दोषं
पतितो भूमीमेति रेशिरसीतयोः ॥ जनाः लोकहरास्तत्र वृषके तु धनं जयो ॥ हाहाकारमहाजासीत् तस्मिन् काले सुदारुणो
वक्रवाहस्य च वले हृषश्च मम हन भूत ॥ वादित्राणि यमं जघ्नुः पुण्यवर्षे च कवचकः ॥ वक्रस्य दायुताः सखाः स्वनाथवि
जयेत हा ॥ सुव्रतौ वन्दितः प्राप्तावक्रवाहनो रूषं ॥ राजापि सेव लः प्रीते रणे विस्मृतसौ हृदः ॥ प्रविवेकपुरं दिवं
पताकाभिः युक्ताभितं ॥ पुष्पापुकरसंयुक्तं सितं वन्दनकारिणा ॥ नृत्यं तीभिर्मन्त्रिनीभिः परितः परिचारितं ॥ समाजा
क्षिपसंयुक्ता दुर्वा दलधरा श्रियः ॥ गोरावन्नाकुंकुमं वदधि दिवा स्वरान्विताः ॥ नीराजयन्ते राजानः उलूपा सहस्राणि
ष ॥ कथयन्ति वक्रां सीतलदा विनाङ्गदं प्रति ॥ धन्यासि वरवीरवं प्रसूनासि महाबलं ॥ येनायं निहतः पार्थो विजयी
यः सदा क्षितौ ॥ तासां वचनमाकर्ण्य बालं कारमन्त्रिता ॥ नीराजन्तार्थमाया तासां पातधरा तले ॥ महानन्दे वि
दाभूत् वक्रवाहनमिदं ॥ सखाश्च नार्यः सहस्रापि धार्य स्थिता गृहा ॥ रदत्तः सिधिवुक्ता येः शीतले चन्दनान्वि

तेः **बीजयज्ञोऽयं** नो हृदयं निजमुपि **स्वामिनीपतितां** वीक्ष्य राजानं च समागता **कथं** या मासपतितां पार्थ पुत्रा
 यमा **रिषः** न जानीमानश्च जन्मनीपतिताद्यते **नामु** तथाप्यमदमेउलूकीमपिमा विरं **य** भूयाहः सुतुतीर्यथा
 तस्माद्दर्शितं **क** एतत्सूत्रेणारहितोत्तरं दयवर्जितं **स्वसतीप** अगस्तुतां द्वितीयां जनीश्वतं **समु** स्थाप्यतदोत्तरेन नत्राशिर्यरि
 मज्जव **४** वाचजीविने सुते वाध्वद्वेव च त्विदं **आन** द्वाकाले पतितां जनयो मे कथं क्षिती **॥** एवमु मातरो युद्धे ह्येहेतो
 र्मया फलं **पार्थ** ॥ ५ ॥ जनेतामात्रकश्चित् प्राप्तेऽप्यरक्षते **महो** वीरैश्च ते वीरः प्रयुज्यते वैहितैः **ने** सर्वे निजितामातः पा
 र्थः संनिहते युधि **वीर** राणां पिसर्वे प्रांगुहर्षा लोपासौ हतः **व** पकेतुतिरिख्यात कर्णपुत्रो महाबलः **ते** नाहं मोक्षितो भू
 रिसिद्धिर्तोऽस्ति **र** एतद्भूतो **म** हने वै वक्रकुरा संग्रामे निहतः **शि** शुः **गृ** हाणाकारास्त्रं वतावकं कर्णभूषणं **॥** अ
 मंगलं हि ते रूपं दृश्यते मरुदन्विता **॥** **चित्रांगदे** वाच **किं** कृतं वा परेपेणान्ययापुत्रेण सांपुतं **पितरं** स्वपातं **॥**
 यित्वा पार्थ धर्मानुजं वरं **नारायण** सखायं तं कुक्षेनागेन्दुदायकं **म** राहं मे त्वया भजनं कर्णस्त्रं त्वया दत्तं **मा** उ पत्रं च
 मे कर्णे ददत मृतं न लज्जाते **धि** कते प्रतिवर्तते जो यत्पार्थः पतिता रणे **अ** य धर्मात्मने राजो कामवस्था गमिष्य
 ति **य** शेन वेदोक्षितश्चोप्राप्तोः परिवारित **कु** रीपार्थविहीनस्य त्वयापुत्रेण साक्षता **क** थं कृणुयुतं चित्रं न कृतं जन
 कं प्रति **त** स्माज्जाते सिपाय त्वं वक्रवदारुतो जनः **स** राय निहतभूते मम भर्ता वधात्वया **२९** संमंत्र्य मया सादु क
 थं युद्धं कृतं रणे **अ** स्त्राणां संग्रहान् न तावको देहदारुक **क** थं सुमित्रते वक्ष्यातावकं पितृघातकं **कर्ण** भूषां हि
 मा मुच्य किमवावदसि दुर्मते **क** रणे मयिदि वाङ्मारसो मया रात्र्यं त्वं तं न प्रपातय कर्णेनेहो हं कुचपुत्रक **॥**

कर्मातिः तमे भर्ता स्थानं दर्शय माचिरं ॥ यथा तेन समं यामी तु त्वा पुत्रं च निर्गता ॥ भूषणा निधीर्यज्य ययौ यत्रा सिपा हा
 वः ॥ ७ ॥ लू पीया या मा स क्षणेन स्मिन् विराज्यते ॥ चित्रांगदां प्रत्युवाच उतू पी भर्ता त्वं भ्रा ॥ पार्थस्य मरुतो देवि संशयो व न
 ते मम ॥ नागरा जसुते पश्य विशा मिस्व कं वनं ॥ यत्र पार्थेन कथितं ममा मुने पुत्रानये ॥ दृष्टिमी पश्ये कं दे विचदाद ग्वं भ
 विष्यति ॥ स्वय मेय तदा शैयं भवत्याम राम म ॥ आयाहि यत्र यशामि संके तं तादृशं वने ॥ गृहीत्या तं ततो देवीना गेह्युत
 या च सा ॥ दृश्ये कं द ग्वं दृष्टिमीनां वरा जिनरा ॥ ततो ना गेह्युत दुहे ता हा हा ता येति भाषि ता ॥ चित्रांगदां चित्रा प्राप्ता
 पार्थस्य पु तौऽहिको ॥ तव देव सिंहेत्या सा सपुत्रा दीय भासिता ॥ मुने केशा ददर्श य प तितं श्वेत वाहनं ॥ धूमं श्वेत सिं
 रिदृष्ट्वा समीपे वैद्यस्य हि ॥ पार्थस्य यो दयोः स्वैकं कृत्वा व वन मबुवीत् ॥ मम देहो गतेनाथ पादस्य शो दृते न य ॥ स दुर्लभ
 या यद प्राप्ये स्य रात्री देह संयुता ॥ इति चामि रुक्मोऽसि मु म पुत्रा य मानत ॥ न त्रेदा संक हिष्या मिक्ष म स्वा य धनं जय ॥
 उतिष्ठ ताथ गा वो य विराटस्य महीयते ॥ जीयते को य धै र्य्ये निव रं यितु मर्हसि ॥ डोरां दुपदरा जेन पुत्रा यीरा पम
 त्रितो ॥ वध्वातं पार्थता तस्यै कि न दर्शय सेऽजुन ॥ डोय दी पर रो वीराः सतिनाथ समा गता ॥ वा रा यत्र परं भित्वा तं
 त्वं पार्थ समानय ॥ नाहं स पत्रजं भायं क रित्वा पुर तस्तव ॥ एष प्राप्नो हुता श स्त्वां प्रार्थितुं स्व राऽव वन ॥ मिथ पूत कु
 रू विभो वातोः पंचात्मकं पुन ॥ किरात रूप सं दूतः शूकरं वन गं हरः ॥ न यत्प्रेष म हा कालः त्वदीयं शरणं गतं ॥ ए
 वं क्रवरी सावा लात चा चित्रा कु दा सती ॥ गृहीत्या पार्थ श्री र्भते त था न त क ता ला निरतं ॥ वृष के तो रु भे दे वौ रू रु दा
 ते प न व तं ॥ कर्तुं पुत्र महाका हो पिता ते पाता वे न हि ॥ संग्रामे निहतः पुत्र पितृ वै र न ते द्यितं ॥ हा हतोऽस्मि वि

अ. भा
२१

सूच

३२

३९

३९

उवा ५

अथ रामे

विनये सिकरि पुत्र तिपाति ते **वक्रवाहन** भंडते कुमेत्वं मनो गातं **खड्गे** न मां कं छिद्वि शिरो राम धिको भव रामे न नि
हिता मातारिण क केवल पु **त्यं** निर्जं जं हं हं ज न नी युगलं वलं त **घात** य स्य त कार मः समता संग मिवा सि **का**ष्टा
न्या हर पुत्रा कुत दीपं च पावकं **उलू** पी सहे तां मां त्वं दग्धु मर्हि सि पुत्र क **एवं** कष्ट तां कार्यं दंतं दुष्ट व विवर्द्ध
नं **आ** त्मना सुरे कार्थ केतुं घृता त्वया **आ** शा मन कृता पुत्र ग मिष्ट ह क्षि न पु **तत्र** यज्ञ क्रिया ही हि पापे न रप
हिता नृपं **हृ** सं च द्रोपदी सखा द्रोपदी सा त्वती म पि **उत्तां** च विशालाक्षी सुखां वां ता सुता म पि **त** आतं स्त्री
युता हं प्रदास्य विविधं धनं **विलोक** निश्चितं लोकं हता साह त्वया कृता **वक्रवाहन उवाच** **ज्ञातः** पिता
मया मातर्गोहं त स्य सं निधिं **उत्तं** गंतं पुरस्कृत्य न मे स्कर्तुं धनं जयं **मा** नु पाद परं दुष्टं गदितुं तं न शक्यते **अतः**
परं न सं दे हो भूमी कीर्ति विवर्जितं **पितृ** ह नार मा लोक ज नो मां त्व जति सुरं **नती** र्थं पाद नं कर्तुं पितृ दं मां धरा
तले **न** दानं न व्रतो यज्ञे ना पि ज्ञानं भविष्यति **तच** त्र का शि मित्रस्य पात नात पावक सा था **रो** वेला महती युक्ती नि
रये पात पिष्यति **स** र्व लिप्या मित्र कृम स्य स्मरणार पात कानि च **न** वै स व स्य कार्थस्य मया विनिहृत स्य च **कु** त्तितं
मा म कं रा त्वा सु मित्र स्याति दुष्टि वत **अ** त्व स उ पि कृ से च प्राधः **कि** ल्वि धनं रा हत **य** धं धनं जय स्या गु ना रा यि
ध्याति केशवः **त** त्मा त्व दि प्र वे रो मे ना ति क्षी ता य शो भन **ए** वं हि वि स्म ता माता उलू पी घ न्नी पु **जा** त मा त्रं हि
मां दुष्टं पितृ पुं तान सं युता **रा** त्वा प्रसूति स म ये न ह तो वा त स र्प वत **त** तो हं ना भ व ते दुष्टा ज न नी शोक दा य कः

राम
२५

वैधव्यरुनदीक्ष्याया मरिस्त्रीरिगामरिगुरुः ॥ यः पुरासांप्रतीयातोमातृवैधव्यदायकः ॥ वह्नितस्मादिशामाश्रयनाय ॥
अद्विस्तिमे ॥ ॥ जेधिनिरुगान ॥ ततः प्रेक्ष्यानुवाचासौ काशानीसं चयोमहान ॥ क्रियतीक्रियतीरतं प्रिवेक्ष्य
मिहुताक्षरी ॥ ॥ वित्रागसेवाच ॥ क्षणं प्रतीक्षरे पुत्रपितृघातकडुर्मते ॥ उपायः करणीयोत्रयेन जीवेदून
जयं ॥ ॥ उल्लुपवाच ॥ उपायोस्तिमयाद ॥ ॥ पार्थसंजीवनायहि ॥ पातालेतिशतेपुत्रमृतसंजीवकोमणिः
शेषराजस्यकोपस्थोरक्षतेचमहाविषे ॥ मृतामृतानूपन्नगाहिजेनसंजीवयंतिते ॥ दृष्ट्याचदाहय
त्रेतेपर्वतानसतरादुमात ॥ कर्कोटकश्चकुहिशोवासुकीस्तक्षकस्तदा ॥ शीखकोदीर्घजिह्वश्चमूर्खक
दश्चभासुर ॥ फलानीशतसंयुक्ताहिशंताविशंताः परे ॥ चतुःशंताः पञ्चशंताः षट्शंतासुविषोत्थाना
ः ॥ केचिस्त्रसंताः सर्पाः फलैर्मणिविदीपितैः ॥ पश्येन्नवशताअष्टशताह्यसन्नपश्येः स्थिता ॥ शेषीवैत
सिसुवलिनीधरापर्वतधारिणी ॥ शयनीवासुदेवस्यसश्रीकस्ययथासुखं ॥ तन्नयंजायतेयस्मात्तस्मा
करणेनगान्मणिं ॥ दृष्ट्वापुपायोविफलः पितृस्तेजीवनेचकिं ॥ वैधवीवाधतेपुत्रसहस्रास्यामिम
धिरं ॥ यावन्नृकृतिंप्रायातिमात्रपश्यातिपत्रगीं ॥ पतिप्रीतावदेवाहंतव्यापुत्रकस्तथा ॥ तदु
धावित्रांकुः दाचेर्यसरवीमेजननीचते ॥ संजीववकणिशंजुः पन्नगभ्योददौपुनः ॥ प्रीतेभ्यो

वेन ते यात्रं मणिं संजीवरूपिणी ॥ तिजं दास्यति पार्थिवश्चाच्छोचाभिपुत्रकः ॥ **वक्रवाहन उवाच ॥** ते
 सप्याः प्रकृतं मातः क्रुद्धमय्युनातिके ॥ न दास्यति मणिं वैष्णवसुवनादिवर्जितात् ॥ भिनमिसप
 पातास्तान् नारिष्यामि चामृती ॥ मशिं वविफहान् कृत्वा पत्रगान् तोमहा विधान ॥ नोषितः श्रीकरो ये
 न वासवाद्यास्तथा सुराः ॥ नोषिता अमुना पित्रा समया युधिष्याति ते ॥ मातामहवधोपस्य कीदृशस्ते भवि
 ष्यति ॥ अथ मे पातमिष्यामि सर्वान् सप्यान् समागतान् ॥ नतः पार्थिवसहितान् मणिना जीवयेत्परान् ॥ दृष्टं केतुं मुखी
 नवीरान् क्षणीमातः पुत्री सता ॥ ते सर्वे जीवितयुता गमिष्यन्ति यथासुखं ॥ मया सीजीविताः सर्वे गृहीत्वा तैर्वरं म
 णि ॥ पातयाम्यर्जुनं त्रायं मम वीरैः समन्वितः ॥ अथ पश्यतु मे वीर्यं त्रयो लोका स्यात्स वा ॥ **उत्सृज्य वा**
 किमिदं भाषसे मूढपोरुषं मणिं सीग्रहे ॥ महाविषान् पत्रगैः दानं कथं तान् वर्मयसे ॥ शेषराट् सुमहा
 कायः स सहयो मनो जवः ॥ दुर्धतो वतिभिः सार्द्धं वैरं कुर्वन् नतश्चरति ॥ **वक्रवाहन उवाच ॥**
 दुर्धतं वनो नानृतं मे भविष्यति कथं वन ॥ हरोषि यदिता सार्धं न पातयिष्यति रोषितः ॥ कुवेर
 वा सवयमेः सहितश्च न मे भयं ॥ वित्राणि नान्नेव वने करिष्याम्यसुरान् हीन ॥ **उत्सृज्य वा ॥** मापुत्र
 साहस्यं कापिः करिष्ये मन्त्रगौरवं ॥ यथामे पुण्डरीकोत्र मन्त्री मन्त्रविदाम्परः ॥ पाताते प्र

मथिष्येहं प्रथमं पितरं प्रति ॥ यथातेषां मनोवीर्यं कृपायुक्तं करिष्यति ॥ उद्यानमनेचे कार्यं प्राणिनामिह जा-
यते ॥ यौहवके शसंयुक्तं कः कृष्यदुडि संयुतः ॥ जे मितरुवाच ॥ एवंपुत्रीवारयित्वा समाह्वय पत्रग-
पण्डरीकं पाण्डवस्य जीवनार्थं समादिशत ॥ गच्छ सुतं पत्रगं गच्छ गृहीत्वा कण्ठभूषणं ॥ मर्यादं कथनी-
योत्र ह्यथोत्तरे पत्रिकाचिरं ॥ समये वत्समाताय कथनीयं महात्मने ॥ सुहृदि स्वयं कृत्यं दुष्टसंगं युता-
यंत ॥ यथा मर्त्यो तव करे प्रयच्छति तथा कुरु ॥ शिवास्ते सतु पश्चान्ते मत्प्रियार्थं हि गच्छतः ॥ जे मितरु-
वाच ॥ ततः समस्त्रिंशत्तु वचनं ग्राह्यं पत्रगः ॥ उत्तरीं शोकं सत्तपां शातयन्न निवभारत ॥ देवियासित्व-
याज्ञः स र्वा राजनिवेशनं ॥ दिव्यं दानं समाहर्तुं स पत्राणां शयं जरां ॥ अजुनस्य शरीरं हि विरंकारं नया-
स्यति ॥ मृतात्तमिपि जन्तुं गात्रं न स्याति भूतले ॥ न हिाद्यं जायते कार्यं नृणां राजसभासु च ॥ वाड-
कार्यं हि राजानो न स्मरन्ति हि सो हृदि ॥ दशमिपाण्डवस्याजं महिषानविनश्यति ॥ नवत्वारश्चि-
नव्यं हि रत्ना न ह्यस्परशितं ॥ ॥ वेदं वा हर्तुं उवाच ॥ एष केतो शरीरं त्वं प्रथमं दशपत्रगः ॥ ज्ञाधितुं यो

मया सांष्ट्रिग्रामे च निपातिताः यथापायसिखाचार्यप्राप्यते जीविनी स्वर्गं न जीविनी स्वर्गं धारयति मति
 ना अमुना विना ॥ दृष्टकेतुपुर्तपायं कृत्वा स्वसाक्षनं वज्रं श्रीरं पारदुक्क्याद्यापातया मिनस्पर्शयः ॥
 अमिनिरुत्वा च ॥ पुराणशिकस्तदा तत्र वा कणात्पार्थितदा दृष्टान् ॥ दृष्टकेतोश्चतस्मान्नानराजपुरं ययो दृष्ट
 शिवतर्तुघोरं महासर्पविभूषितं ॥ सर्वरत्नमयी दिव्यं रम्यं विपुलकान्तं ॥ अयुते योजनानीहि गणितं
 शास्त्रकोविदे ॥ दिवा भित्ती गकत्वा भिर्बृत्तं तदति सुंदरं ॥ विनतं च प्रविष्टो सो दिव्यं च पकमातिनी ॥
 तलं च शमी वृक्षैः काञ्चनेः फलितैः शुभैः ॥ महातलं चामुद्रसौत्रा ना दृष्ट्य विविचित्रितैः ॥ दृष्टं पारकनैः
 म्यं दिव्यं च नवनकाननैः ॥ रसातलं तथा भूतं वीक्ष्य विस्मयमागमत् ॥ सर्पमितीरमेतत्र नागस्त्री
 भित्तिरत्रैः ॥ सूर्यमार्गं चरं म्याभिर्मलितं मिः कुवैर्घनैः ॥ सतुको नूतनमस्त्यस्त्यत्वा लोकावतीं जनैः ॥ विम
 लैः पद्मगन्धैश्च महापातकनाशनैः ॥ दीव्यैर्घृष्टैः लताभिश्च शोभितं चामृतेन च ॥ बहुकुलेः सुधापूरे
 महानागैः सुरक्षितं ॥ मन्दिरं शेषराजस्य प्रविष्टा महत्तरं ॥ नानाभागे विभित्ती हि सर्वतश्च सुशोभनं ॥
 नानारत्नमयी दिव्यं नानासत्त्वविराजितं ॥ मण्डितं शेषराजेन सहस्रफलिशोभिना उपविष्टं ददर्श तैः

पुनयापरायणतः **॥** इतं कर्त्तव्यं काये सौम्यं तत्तत्कपन्नगैः **॥** जपंतं वा सुदेवेति वाचनः कायकर्मभिः **॥** उक्तः
 रिकः प्रणम्येनं कर्त्तुं सूत्रं दृश्यते **॥** तालं कपत्रे दुहितुः गिराजस्य संसदि **॥** परतः स्थितस्य वास्य प्रत्युवाच
 नुसाधनं **॥** उल्लरी कउवाच **॥** नाथा हंशशां प्राप्ता भवन्तं पद्मगोश्वरं **॥** धृष्ट्या प्रेषितः पार्थिवदीयं हतकातया **॥** शो
 कउवाच **॥** तस्याः पतिर्महाबाहुः कन्यायाममपाण्डव **॥** सद्यसा श्रीकृष्णसुखः संग्रामे हरतोऽधिकः **॥** हरदत्तकश्चाय
 मजेयः समुरासुरैः **॥** तत्र वाक्यं करस्य शक्यते न व्यपोहितुं **॥** जानामि पौरुषं तस्य वै सद्यस्य धनुष्मतः केनासौ प्रा
 पितः पार्थिव **॥** कित्तेन केशवः पतितः केशवाद्यः **॥** सप्तमं सुरक्षितं **॥** किमर्थं दुहितौ लूपीमत्समीपं हि साधि
 नी **॥** त्वाकथं प्रोक्तवती सर्वत्र कारणावद **॥** परमो विस्मयामे व श्रुत्वा तु न निपातनं **॥** उल्लरी कउवाच **॥** भीष्मद्रो
 णप्रभृतयः संग्रामे धर्मसन्नुना **॥** गोत्रजातिहताः सर्वे तेषां दुष्टत्वेन दुषितः **॥** सुधिरिक्ततुवरैकतुकासोम
 हितले **॥** यद्वाचयामास तजग्राह स पाण्डव **॥** अतः नैव रघुनाथं वक्रवाहोमहावह **॥** जगतीमणिपरेण दुर्व
 क्रवाहनपार्थिव **॥** उत्रेण सह तोयुद्गङ्गां प्रेक्षमाहितः **॥** विश्रुते पाण्डवो भूमादुहितुस्तु प्रतिजता **॥** संजीवनाथपा
 र्थस्य संनिधिते महामते **॥** उल्लरी मां निजं दूतं नियोऽपरमाश्रया **॥** तथा कुरु महानाग्यथा जेव भवन्महत् धर्मात्तज्जहृष्टार
 तं कारयं तं महत्कृतं **॥** जामातरं निजं दूतं प्रहृतं जीव्यप्रभो **॥** स ह्यं वै भवान् लोके परोपकृतयेतदा **॥** जायते त्वं सतावितं प
 रनाशाय केवलं **॥** महर्षिः परितः पार्थिव **॥** सुहृतेन धनेन च **॥** जैमिनिरुवाच **॥** एवं शेषः तदा तेन पुल्लरी केनया चितं **॥** प्रत्युवा

नीलधजा जया जाला कारिते नठः

चमससर्पनिपक्षपुत्रविधिकारितं पाण्डुपार्थप्रदास्यामेमणिं जीवितदायकं किं वित्तेन शरीरेण किराज्येने रूपः
 त्रगा न जीयति पुनः पार्थो विधत्ते न मुयावितं मृतं पार्थ हि सुख्यामणिनायन जीवये यन्न वा धर्म हृद तो
 धारकानकपदको मया लोभेन विधत्ते भविष्ये ते महामणी शास्तापनयक त्तेषां विधत्ते किल केशव के
 नायं दलितः पार्थस्य मेधप्रकारक तस्मादयं पुराणी को मणि याचितु मागत गह्रित्वा पाण्डु वं पार्थ पुन
 स्ते जीवयत्यमुं स्व विधे शेष वयस्ते निशम्य परस्परं दुषित ताः पत्रगाथा सन्न शुभं मेति रे हृदि तेषां म
 धम ह्युद्दिष्टं नरा कुः थ पुत्रगा प्रत्य वयं धरा धारा वस्तरनु कथानर्क यतरा पुत्र वाच वदान्या नाम
 देयं हि किञ्चित्ना सिधरा तले तथापि नाथ वस्तेः हमात्मनः स ह्यं वचः मर्त्यलोके कथं राजन मणि जीवि
 तदायकं मानुषस्य मृतस्या धर्मे नैम मोक्षमिहाहसि गुरु प्रसूतं तस्य चोष वित्रमणि त्रप नम आदेव ताश्च
 व जायते न वे साधका असत्या मानवा नृप्राप्य जीव त्तिने यते मृतस्य कस्य च साश्च दृश्यन्ति फलपदः भव
 वानपत्रगसं स्वमणिं जीवदायकं सततं वेन ते येन विगु से वा था विधत्ते पतंग मुक्तिशोपनया तालन विशय
 सो भूतं तं स्थं मणि प्राप्य गहः किन्ननेषति सततं घ्राः मातेषाः सर्वे मणि गर्धनगर्धिता सुवा पिचनयिष्यन्ति त
 कामो विषजं प्रय सुधामणि विहीना मां न क्वचित्संस्थिति भवेत् गह्रिष्यन्ति मणिं ते वस्त्रियोऽपि मृगलोभना
 ततो बजिं प्रताप्य तेषां जेन मणा ह्यानश्च सुचरिषीथि कथं हास्यति पाण्डव निर्विषा नृगत संस्थानां ग
 ता श्रीकान्त गहः पत्रगा नृग्राम यिष्यति निष्कृता सादर भरा हितय जायते कार्यं नृपाणां मजि सिध्यत त

१

राम
२४

प्रवृत्तयथाप्रधानपाः अर्धतुवानवा ॥ जैमिनिहवाच ॥ शेषस्तद्वचनं श्रुत्वा प्राहेन धृतराष्ट्रकः ॥ मत्त्वानययुतं वाग्मीप्रहसन् ॥
 स्त्रीधरः ॥ शेष उवाच ॥ तव वाक्येन विधत्तः कथं स जीवको मणिः ॥ नदीयं ते मया तस्मै पाण्डवाय म हसन्ने ॥ मूर्खेन सह वा सोपि देहो
 ग्रामे परे गृहे ॥ अनर्थ एव संभाषो व्यवहारं धितैवाह ॥ बलं जलधिपातान्न जलनादुत्पातन ॥ न विवेकविहीने न मूर्खेन सह सं
 गतं ॥ कीर्तिः पराभवः श्रीर्मद ते स जीवको मणिः ॥ लघ्वे ह्येन मणिना जैमिनि ॥ तस्मात्प्राप्तं ते ॥ अर्जुन ॥ मूर्खेन सह संभाषो तस्मै
 राचरं प्राप्नोति जीवसंभाषो तास्म विजो विजं ॥ एतत्कृत्वा प्राकृतं संगोपान्मत्स्यं लोकधृक् ॥ अनयत्स्वपदं सर्वं यि
 यासुर्मधुसूदनं ॥ समलोकगतगोपानं परं नृणां तवात्मकं ॥ हृदयं ते विधाता जगदुर्वाक्यमप्रमथं ॥ धिक् सत्यलोको
 विफलं यत्र कलानविद्यते ॥ यशो न नृनंदे ह्यस्ति मयं विधि तावयं ॥ कमलात्प्रवृत्तं जन्म श्रुतं तद्वत्तं धृक् ॥ पंकजहरि
 णां भोजेयं ज्ञातं तत्कमलकं ॥ न चैहं स्मिन्निधानं त्वान्कुर्यात्कमलकः पृथक् ॥ तेषां च नृणां कर्षसंस्तुते ते तदा विधि
 ॥ एतत्तारविता गोपीसवसायेन विष्कन्ता ॥ स पुत्रास्त्रास्त्रियोगावस्तोषिता बालकेन च ॥ किं नृणां मतं प्रजातां विमोक्षात्करिष्यति
 ॥ तृणं च जायते हस्तात्प्रजं वा जायते नृणं ॥ तस्माद्ये मणिं सर्पा न मेनास्ति विचारण ॥ परे पृथुतये जयस्य हनामि ह जायते ॥
 दधीं चिना तद्भित्तं देवकार्ये प्रकुर्वता ॥ धृतराष्ट्र उवाच ॥ तं न हं स्म मणिं प्राप्य यदि स जीवयिष्यति ॥ दृथा मणिं प्रेरयामि य
 स्मिन् जीवामहे वयं ॥ राचते पन्नगानां ते विना शो गरुडतयदि ॥ षोडशित्वं मणिं जाय न क्रमो न पुन वच ॥ इति श्रीमहा
 भाते भावमेधि के पद्ये शो वक्र कान विजयो नामोऽध्यायः ॥ जैमिनिहवाच ॥ त्विदं नृणां मतं देवो हं किं नृणां विमोक्षात्तं ते
 तं थापि नो धेयं श्रेष्ठं हं मात्मनः स हं सं वंद्य ॥ एव विषं वक्र कान्ता प्रणरी को वचोऽवधीत् ॥ शेषस्तं प्रत्युवाचा वक्र कान्तां

जै. भा

२५

नप्रयच्छति नाना न दोषः स धीः सुतेषिता पावके पुत्रदत्ते न प्रथित स्वयथा नुर्यं जैमिनिह वाच ॥ ६

नः प्रयच्छति ॥ संजीवकं मरिचं नागगच्छत्वं वध्रुवाहनं ॥ मया प्रोक्तं मिमं प्रहिसन्ते हि न मे वचः ॥ दुस्तनां प्रसिद्धं जन्म नोप
काराय जायते ॥ किमर्थं केशवं सुकलाया चित्रं मातृभागत ॥ पार्थिविष्यति मनुजाः सत्त्वापाता लवातिनः ॥ भयं लुप्तं
भया ननं सदा करपूटयितो ॥ ततो जगाम भगवान् ॥ पुरी कोरणाङ्ग-रो ॥ यत्र पार्थः प्रावृत्तस्ते वक्रवाहनसैमिके ॥ कर्पू
रक्षिपैः शतशो भासितैर्बलाकान्तिने ॥ दीपाश्च ननैते न केचित्सिन्धोः प्रभाविता ॥ यत्रास्ते रुदती सा तु पार्थ पार्थो निभा
विती ॥ उलूखि परमाराज नयत्र विजोगरा वसा ॥ अशयापुलुरी कस्य चित्तयत्नी समागमं ॥ ददर्श मुनि तो नागं विफलं च
समागमं ॥ पुरी क उवाच ॥ तस्या तद्वचनं श्रुत्वा कार्त्तिकोपसमन्वितः ॥ आदिदेव वतं सर्वं स्वयमेव यदीदृशं ॥
रक्षां विधाय पार्थस्य गृह्णित्वा स्वसारासनं ॥ कोपादभूति मुचन्ति श्रेष्ठा ॥ भावका ध्विषः ॥ क शेषः वासुकि
ः ॥ कोस्ते द्रुचते तक्षकादयः ॥ कर्कोटशंखजुलि काः ॥ वृतराष्ट्रः कपनूगः ॥ न शिंते नो हरा मय मुधामपि धनानि च
पार्थः पिता मे पति नो धर्मराजस्य चानुजः ॥ द्रुमस्य सेवको नृमौ कथं स्थास्यति मत्पुत्रः ॥ अयमर्षी मुहं न वापश्यतु
मम सैनिका ॥ निदूष्य वपुषः सर्वे पाण्डवा र्थे रसातले ॥ अयमोगवती तोयं भिन्नमस्मा यवैः क्षितिं ॥ प्रयातु पाण्डुः
यस्यागं शातय न परिहृनु ॥ अयमर्षी मणिं सर्वा रक्षि योगदू मुली हाया ॥ अयं जीवतु ते सर्वे मया ये संगरे हतः
अयं शेषा निमित्तं वं वै ॥ कुरुपुरतो भवेत् ॥ शिरसा ह्येव ते देव वरयिष्ये न तं शंखः ॥ हरैश्च राव र्पाप
श्च तु स्थापितं जना ॥ जैमिनिह वाचः ॥ पातालं मुषमासा यवा वपासा स तद्वचः ॥ सर्पराज न कुटु ॥ पार्थ सुतो वली ॥
शेषो वाचता न स धीरस्वभृत्या न नयवर्त्तिका न ॥ वृत्त एव रोम न रोषितो वक्रवाहनः ॥ यथा पुटुहताः सर्वे हता

राम
२५

: प्राह तवुदिना न मे न धृतराष्ट्रेण पन्नगेन तथा वयं यः कृष्ण भृत्यान् संग्रामे विजेष्यति सतिष्ठतु ॥ अत्र का ता न लज्ज
 ला मा ला जा तै रसा त लं ॥ अस्मसा त पात का नृ स र्वा न् अधिष्ठाति र्मम ॥ धृतराष्ट्रेण वीरैः सो यो वीर्यो यो महा बलः ॥ ये
 न यत्नं पितृ वीजं तत्फलं तेन भुज्यते ॥ कर्कोटक सशक सुतथा न्ये या तु यो धितुं ॥ ततो नृपा जया सै र्गं निर्गतं स्व
 पण्डित ॥ वम त्र श्व ध म त श्व विष पू र ण व पि ण ॥ तदा हि शत शी पा ये ऊ ड्रा स्त्रि शत शी र्ष का ॥ वतुः शत फणाः
 आ नो सै ने न य ठ रं गि ना ॥ निर्वा यु स्ते महा वी रा दिव्य रूपा धनु रु द रा ॥ धर्मि नो दिव्य क व चो म न मा तं ग सी स्थिताः ॥ म
 ल्ल के ना मु रा ये वा म रा र त्वा वि भू षि ताः ॥ रत्न वि ज्ञा मु प र्ण स्य ना ना तं का ल र म रि ताः ॥ हयै रथै र्मथै र्वा न्यैः पादा ता
 श्व सह स्रु शः ॥ हार ऊ रू त के पू र कि री ट घन मौ ली का ॥ विराज माना राजे नृ पार्थ पु त्र म था प त ॥ योज ना ना पंच कं हि
 र्मि वा प्य स्थि ता रणे ॥ तेषां मुखे भो मिः पेतु र्द्यौ र सा विष रू ष यः ॥ विष्णु लिंग स ह स्त्रे स्तु द स्त्रे मा न स्तु त दृ तं ॥ निज
 वी र्यां जु न मु तो रक्षा थ स्व पौ रू षा त ॥ सै न्ये ते स र्प न र यो मि लिते त क्षा ता त यु धि ॥ रू रू वि व वि रा जे ते रू द र पु ल पा
 ग मे ॥ ततः प्र व द्ते यु द्धे से न यो ह भ यो ल द ॥ वा ए त्व रू ग रा पा तै र्मु स तैः पाश कु त वैः पातितैः पात्वा मां नै श्व रो त द ह
 रं व मे ॥ वले दु य दैः समुरै र्वा पृ स्वं परि दृ श्य ते ॥ जय ना ग प तेः के चि त्के वि का स्त्रि ष सं शि रै ॥ पु द्गि प र्थ र्माने तु मां
 न वा विष मो हि ता ॥ स र्प ई षा नि ना श ते जगु स्त स्र स ह स्र सः ॥ धृतराष्ट्रेण त तै र्गं पार्थ पु त्र स्य पा तितं ॥ स ह्य ह्ये वि वि
 धै र्धिरैः सह स्रा ग्य क वि शति ऊ ड्रु क तो म हा वा हु व क्रु वा हो पि ता दृ श ॥ धृतराष्ट्रं रणे व क्रै वि रथं हत वाहनं ॥ सै ना

जे. भा
२६

मस एषां मत्स्यसौविस्मोरमिति तेजसाः॥ स्मरणा दंष्ट्रावा सौन काश्चि वक्त्रे ल्य जातिव॥ पतति म न यो मित्राः शरैः सूर्य
 फणा युताः॥ पलयोगाग ना तभूमौ नक्षत्रं लीन ता वेत॥ ततः पुत्रु द्वा व दु मिः समस्तान् सै म्म हा विषैः॥ रराज रुड सुषो
 यं पार्श्वतीर म नो यथा॥ सै न्यं भस्म निभं वीक्ष्य जातं सर्व स्फुरत् कृतैः॥ योः यं फणा वा न्यु पु जै व भ्रु वा हो पि सं धने॥ मयू
 राष्टं महाभीमं सर्व नाग निमूढ नं॥ मधु वर्ष त तश्च के लि प्राज्ञाः पवन नाशनाः॥ मधु ना ते त नो जा ता वा सौ किं भ्रु कले
 वराः॥ पिपीलि का स्त्रु वी रेण मुक्ते पार्थ मु ते न चः॥ ता भि र्द्वि लि पू शा त्रा स्ते संग्रामे वि ज्ञा त्वा द॥ धृ त राष्ट्र स धी
 त्रं जाते पलं त व जि तं॥ भित्वा स्थी नि पु नै म्म र्ध्र प त्रा म्पि पी काः॥ अस्थी नि चि र्वा फे ल व त को ट रं हिं स कु
 र्वते॥ दल लब्ध धा दे ष पि पी डि का भि र्द्य धा हि हं तुं न श श क्य वीरः॥ धा रौ मर्म यु रै रपि धोर रु पेः॥ पि पी डि का भि र्म धु
 ना व स र्पा चित्रा स मा ना र्म ए ले ते ग ता नि के त ध र रा॥ धरा स्य रराज भि र्ज्ञे स र्वा गा नृ प त्र वा च ह सै त्रि वः॥ परं
 यत्र॥ कथं त स्मा न्मा नुषा म न्त्र को दि दैः॥ पृथि य मा रौ ध र्मा र्थे धारि तो ये म्म हा मणि॥ कथं मृ ते धार य ते म न्त्रे पु
 रु वि शार दा॥ ई द शं तु म शिं क स्मा त्परित्य ज्य त्ति ते मु धां॥ सम र्थे च ध नं दे यं॥ न न्दे यो श रि म पि व क्षा तं॥ अ द न्म पु न
 स्रं दे यं शो व्यं श्म साने च श व स्थि ता॥ श्री धुं मणिं वा र्य य त तश्च का श्म हा विषाः॥ द्वां श त श ला के च कु ए लो य म द्य
 धने दि व्य रत्न मयं च म्म दि द्या पार्थ स न वे॥ पा व त्र धू म क क्षौ लैः॥ प रि त ते न नू द लं॥ ना व त ग द्वा म्म हं म पि पि ज
 स्ते के श व पि य॥ शो चो ता ने न मणि ना किं का र्य पा रा व स्य हि॥ भ वि ष्य ति म मी प तै रु स त्रै लो का पा ल के॥ यथ

स्यारे

राम

५६

३३

धनराजस्येनम उद्योधनपितुं प्रययौ जनाभावात् नृणां एव तेषां ६

श्रीगार्गीये नीतमजाक्षीरं न पश्यते कामधेनुः सुरतरुः कस्य वक्षीतथा हसै ॥ न वत्तपत्राः सर्वे मानुषेणापराजिताः ॥
प्रायश्चित्तं प्रकुर्वन्नुमणिं दानप्रभं जका ॥ मया सह हरिणा प्रपाणं वार्धं महापुरे ॥ पश्यन्नुगुरुद्वारुडा प्रत्नानां मृत्युः
नास्ति क ॥ हरिणा फलान्गुणार्थं स्वयं युधति निश्चितं ॥ पत्रागारुडे नैव स्वयं बोधितुमक्षमा ॥ पुनः पातालविवरात् निर्ग-
तः पत्रगेश्वरः ॥ मणिमादाय रत्नानि वीर्योत्साहनिपत्राग ॥ यस्यात्ते कारवाश्च वसुजातं तथा बहु ॥ पार्थ पुत्राय तत्प्रादा-
ददंते च स्वयं पशुः ॥ जैमिनिरुवाच ॥ राहत्या च मणिं कार्क्ष्मिन्त्रयविधिं तथा ॥ प्रार्थमणिपुरे रं मे पार्थ पार्थ उदात्ति-
तः ॥ यत्तं राहस्यं तो दुष्प्राप्य वानया दुर्शनपः ॥ कथं विष्णुमित्रे वीर्यपशुपाकं तु यो युना ॥ पुत्राभ्यां सहितं गेहे स्वके स-
था करोत ॥ दुष्पभावं च दुर्बुद्धिं समाहूये दमय वीर ॥ अमरः सुमहान् जानः पुत्रेण पार्थ जीवितः ॥ मणिना जीवितं प्रा-
प्तं न मे मुख्यं आयकं ॥ कस्मीत्मे जश्न विना विजयीव क्रुधाहनः ॥ न विष्णोः त्वं श्रमिन्नाय विरं वैरा हि पाण्डवाः ॥ कि-
मजीनत्तरं कार्यं कृवातां पुत्रकाष्ठौ ॥ मया निवारितो राजा हितार्थं दीर्घदर्शिनः ॥ दुर्बुद्धिरुवाच ॥ हो वंज-
हि महाबाहो कृतो दुर्बुद्धिना कृतः ॥ पशुहंत वपुण्यस्य कथा कापि न जायते ॥ जानितोऽहं त्वया तात दुःस्वभाव-
श्च मे न ॥ अपतेदय विना शिभ्यां सहितः शोचते कथं ॥ अहं भ्रात्रा युता ये वा गृहे तिष्ठामि चेत्तत्क्षणं ॥ प्रात्रुणां पतनं तेषां म-
क्रेन वृषे मतिं ॥ चंपया हिय तोरा जायाति जीवयितुं नरं ॥ अहं मग्नामिषा मिहं तु पार्थ शिरो मह न ॥ पातयिष्ये वने यो-
रेम हागरुडवर्जिते ॥ कथं मजीवयिष्यति मीने शिरसि संगरात् ॥ एतावदु-
त्का वचनं दुःस्वभावेन संयुतं ॥ न गामच शिरो हंतु-

जै. भा

६

पार्थस्य हि सुकुलं लं नयतस्व कुरु रासं वरो भूयेत्येवम **विवाहः** दातदात्त पी नापश्यतां महद्विरः **वोचतुः** किमदं जातं
हाहृतः पाण्डवो मुहुः **केन** नीलं शिरोरत्नं मुवाहुराह जह्युः **जैमिनि** रुवाच **पति** ते धर्मपत्नी ते पार्थिव दान्तिके तदा
ततः कलकलं श्रुत्वा सीदु रामे विंशति पते **वक्र** वा होपागमितः तैः सपैः सहितो मुदा **शेष** पुरं दृष्ट्वा पुरं पुर्वि येश महा
वतः स तुल्यो मणि र्गो वत्पु विश्परणमण्डलं **तत्र** पश्यन्ति तं पार्थना बन्धु आ वत ध्वनिं **शिरो** नीतं शिरो नीतं
केनापि स्वपितुस्तुलात् **पति** ते मातरो वीक्ष्य पार्थ गात्रं विशीर्षकं **निप** पात धरो यो नु मृत कृत्यो मही पते **यस्मिन्** का
ले किरीटो हि पतितो रणमण्डले **तस्मिन्** दिने निशामये स्पृष्टुं **नी** ददर्श **पार्थाय** धूम्रा जह्नु ह्माय च सत्बरा **प्र**
वृद्धा कथयामास स्वपुंरावो समीक्षितं **मया** धनं जयो ह्नु सैतवाप्य तरंगतः **दा** सेरकं समारुढो गतो सौ दक्षिणां दि
शो **गो** मये ना तु लिप्ताग्ने जवाकु मुप्रमण्डितः **नूनं** न विद्यते पार्थो वेदि कृष्ण सपातव **हृदयं** दह्यते महं सुमदु कं
कुरांगतः **कृष्ण** सत्प्रा वचः **श्रुत्वा** सस्मार गहंडं प्रभुः **आ** जगा माथा गहंडं सस्मारुढो जातपतिः **उत्सी** अमातरं भीमं दे
वकीं **लोप** न्यकाः **समारो** प्ययौ तत्र यत्रामे पतितोः **नुन** **अ** पुनस्तं न संयुक्ते वीरा के स्योभिर्बहुते **ददर्श** च
रणं घोरं वक्रवाहेन कारितं **रा** जैरत्नपदीपैश्च भासितं हारकुण्डलैः **बाहु** निश्चन्द्रनादिभिः **किरीटै** कवचै
र्घृतं **नारी** णां तु सहस्रेषु पार्थ वीक्ष्य दृष्टं हरिः **नारि** वदनचन्द्रेर्मपार्थस्य मुखपंकजं **वि** ज्ञानतामिदं नीतं कपि कापित्यवो
चत् **भीमः** हृसंप्रतुवाच दृष्ट्वा सूर्योदये धुना **प्र** काशितं मुखाम्भोजं आनुर्ममं न विष्यति **जैमिनि** रुवाच **ततः** समु
त्तीर्य गतवा सुदेवो महायशः **भीमै** त सहताभिश्च पार्थ वीक्ष्य वीर्यवतः **कि** जातं केन वीरेण पातितो सिधनं जय

राम

७

३६

इयं देवकी माता यशोदा जननी च मे ॥ कुक्षीपितुः समाग्री मे ररोत्वां वीक्ष्य ते मुहुः ॥ तं तथा वादिनं कृष्णं श्रीमेव
च न मंत्रवीर ॥ त्वमेव यद्विगोविन्दपतितं परिपृच्छसि ॥ किमशुकारजनितं भयं वैति दिवाकरः ॥ स त्वां मदीयं
संग्रामे गृह्णित्वा तु तुरंगमं ॥ यातयित्वा गतः कोऽपि मां संजानातु संगतं ॥ कोऽसौ पार्थस्य मे वीरपातितोऽर्जुनसंनि
धौ ॥ एवं द्वितीयं जानामि कर्तुं च निपातितं ॥ जैमिनिहवाच ॥ ततः प्रवृद्धो वीरो सौवभ्रवा हो म हावतः ॥ ज
ननीत स्य ते तु देतं दृशा ते जनार्दन ॥ कुक्षीशो दासं युक्तं देवकी ॥ अष्टकोदरं ॥ प्रयुत्ते नानिरुद्धेन युयुधाते च किं द्विषं
जात्योऽर्जुन ॥ मुतो श्रीमं प्रतुवाचातिदुषिव तः ॥ मया पुत्रेण निहतो जनको श्रीमपापि ना ॥ सैन्यं च पातितं कर्णपु
त्रं च निहतो रणे ॥ एवं विधं संगतं मां गदया परिपोथय ॥ स्वजीविता विना शार्थं हतो मामेव धियः ॥ इषमुख्य
श्च मं प्राप्ता गृह्णित्वा जीवदं प्रशितं ॥ मध्ये केनापि पापेन शिरो नीतं पिह ॥ अमे ॥ नमस्करोमि गोविन्द चरणी ते कृ
पां कुरु ॥ सुदर्शनेन चक्रेण शिरो मे दध्मि मा विरं ॥ यथा पुरा राहुं कृत्वा मधुसूदनपातित ॥ यस्मिन् काले न ज
ननी नपिता न च वाच्यवः ॥ जानमि कृतितं त्रयं सर्वदा परिपृच्छसि ॥ पितृहन्ता गमिष्यामि देवतानरकाणां वा
रः ॥ नपीडयिष्याति च मां दृष्ट्वा ममिव क्षणा ॥ तवागमे नमस्तु मे ॥ भाग्यश्रु नरकाहता ॥ न तुं प्रियो मे परमो जी
वितुं दुष्टदं महत् ॥ तव वै ह्यव सर्वं मया चौरा मोचितं ॥ इत्येतां तां धिता हि जिह्मं शं करे क्षिप्त ॥ पिताम
ही नपश्चात्ति जननो मे नमस्कृतं ॥ अक्रवाणा कथं कुंती नाक्षीर्वाटं प्रयदति ॥ इति श्रीमहाभारते कृष्णार्जविक्रमोपनिषदो नाम

जै. भा
॥ ६ ॥

पर्वणिहृत्तुती श्रीमसेनामनोऽध्यायः ॥ ६ ॥ जैमिनिहृत्तुती ॥ ततः कुलीप्रत्युवाच नागरजस्य कंनकाः
नमस्तुतामिदेवित्वं सार्धं रणा विष दुष्टया ॥ सततं प्रार्थय करेन वतीति तमीनुकिं ॥ तथा सपन्नगस्ततः पु
त्रं हंतायथापुर तथामसीवतत्यक्तात्यवाचैराजकंनका ॥ प्रापदत्तं नत्तपनं मदीयं परिपोषय ॥ जैमिनिहृत्तुती ॥
ततः सतीः प्रहृष्टः स हृष्टः स्नापहाश्वरं ॥ हापातु वेतिपतितामर्धं पापश्रुतामपि ॥ अथ शेषः
प्रत्युवाच नमस्तुत्यजनादनं हृष्टीकेशजात्राधकिमिदं वी ॥ क्षतेत्यया ॥ यस्मै राजस्य नवितं कुत
मंग्रस्यातले ॥ ततः दुरकृपासिंधो मनीननेरागाचीरी ॥ यतः पातकजातिगोमज्जयेनैव तारये
त् ॥ स्तूवापीसुततावेयंज्ञानेनजाश्रपुरक ॥ तमेकलमज्जयसेपारावस्यमाहात्म्यम् ॥ गेदने
नज्ञानानाहि नमस्यामीवयंसीर ॥ कृतंतेकेन नीतं वापार्थस्य धरतीतलात् ॥ यदज्ञानतरं कार्यं वि
शुभाक्रियतामिति ॥ श्रीभावाङ्गवाच ॥ अथ त्वमर्धं वचनं दीयतां मञ्जु संसृतं ॥ यद्यहं वदं वदं
तानभग्राभूतलेमदाते नमस्तुतेनाश्रपार्थ ॥ स्नाया नुतयिरः ॥ यैर्जीतंतेर्विश्वीर्षीश्रममाज्ञया ॥ जैमि
निहृत्तुती ॥ एवं वदतिदेवे शीतो विनष्टो महाविषो ॥ पातवस्यश्चिः प्राप्तदा मणिपुरेनप ॥ गृहीत्याकेशवोदि
यं मणिं शेषोत्स्ययंपु ॥ प्रत्युवाच हरस्याज्ञानहंतयाहिमादृशैः ॥ पार्थः शंभुपशोदेनमणिं नाजीवितं

त्वत्रः

राम
॥ ६ ॥

३५

पुनः **आप्तो यत्नात्** तित्तु यो जयेत्यमशो हृदि **प्रथमं कर्णपुत्रस्य** पञ्चा तपार्थं **त्रिंशत्** **उत्तिष्ठ कर्णपुत्राय नमः**
लोहदये **भूतः** **जैमिनिरुवाच** **इते मर्त्ये** कर्णपुत्रस्य शीर्षे वारो भित्तं यद्वाहस्य पुद्गे **तथा तत्र वापसं**
चुंबके पुयथा सुररहे **नेत्रघाते** शीर्षे **रुद्र रुद्र** केशवेति **कृवां रुरो** पुनस्तिष्ठति **वीरश्रेष्ठ** **वुचुम्य** तं के
रावेति **प्रहर्षा** रनमस्तु **कर्णमुतेन** रुद्र **समुत्थिते** कर्णपुत्रे **सपार्थ** सार्था **प्रवृद्धो** विधिना **हृति** स्मृतः
यथा **देही** मायया **भिन्नभाषः** संप्राप्या **सौनिर्घिकारं** मुये **मोक्ष** ते **वीक्षितः** पन्नगैः **सव्यसा** चीते **वीर्यै** रुद्र बाहु
प्रमुक्तः **नेपुण्य** वर्ष मुमुचुः **मुना** के पार्थस्य **धनुर्विद्या** श्रुत्वा **न** **साने** दिता **सदा** **सर्वे** सैनिकाः **पाण्डवस्य**
ते **यवैरिरेथ** संप्राप्य **रुद्र** **सकु** ती **मुखान्** **भूरु** **एष** के **रुद्र** दवीरो **नमस्तु** त्पायि **ला** **मुदा** **ददर्श** नीमकु
ती **अप्रहृष्टं** पुत्रदर्शनात् **सर्वे** ते **संगता** वी **प्रयुम्न** प्रमुखा **पुनः** **प्रविष्टा** व **कृवा** हस्य **पुरं** रुद्र **सव्यगो** नपः
सर्वे **परस्मै** स्वजलैः **प्रजिते** वित्तमं **भवौ** **सप्त** **षष्ठि** करैर्नार्यो **नृत्प** सो **भाव** संयुता **कु** वीर **विर** विज्ञानै **दृष्टा** त
ः **शतश** पुरे **पता** किं न नादयु **त्तं** जा **श्रु** रथमं **गितं** **कु** वेर **ना** रा **न्या** स **वि** क्षते **वि** स्मिता **भृशं** **मु** क्ता **फलं** च **तु** ष्ठे
थ स **रु** द्रे **सव्यसा** विनं **स** ना **यां** व **कृवा** हस्य **स्यै** पय **तोः** **पृ** थी **दृ** व **ते** वी **रा** ना **ग** स **हि** ता **मा** त्र **प्रां** कृ **रु** पा **रा** व **पु** वे
रा जी **वि** ते **आ** सि **ह** त **सै** न्या **अ** स **ं** स्मृ **ताः** **स** र्व **ज** वि **ज** यं **वे** **र** पु **त्रा** दे **का** त **प** रा **ज** यं **गंगा** श **ा** पे **न** सं **जा** तं **मा** रां
ने धे **न** ज **य** पु **नैः** **रु** द्रे **प्र** शा **दे** न **प** स्य **पु** त्र **पु** त्र **स्य** वे **भ** वं **वि** ज्ञा **ग** य **प** रि **या** पी **र्था** **हि** ती **या** ना **ग** कं **य** कां **सं** भा

जे. भा
२५

वयमहाकाहोपुत्रं धीरं च तं जितं ॥ गहाणसकतं राजं पुत्रेण यद्युपाजितं ॥ वासुदेवमहापुत्रं बोधयथ न
जये ॥ सगमभुतपों कार्यं कुत्सापुत्रकपौत्रयोः ॥ देवकी भीमसेनेन जन्म्या ते यशो वया ॥ अधोमुखं श्री
रोसो नाशुनपरिपश्यति ॥ यत्ने कामो निजं देहं कलुषं स्वपितुर्बधात् ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ततः कृत्स्नं न संपुते
स्थापयित्वा निजामनो ॥ पितरं प्राह पुत्रो सौ वक्रवाहो महाजया ॥ हिमावलंगमिष्मापि पातयिष्ये करे वलं ॥ ना
मथापातकं घोरं गमिष्यति करे वरात् ॥ कलभकस्य तु गुरोर्दम्यकार्यप्रकारिणः ॥ वधो न सुखं मे ह्यंतस्मात्तज्ज्येक
रे वरं ॥ भीमसेन उवाच ॥ यदि ते पातकं गात्रे भवद्भीरमहीतले ॥ नति छति समीपे ते देवकी नन्दो हरिः ॥ यथा वयं ते
पितरः पातयित्वा पितामहं ॥ गुरुदोषां भानुपुत्रं स्थिताः कलनवीक्षिताः ॥ तथा त्वं जीव पितृको हरिणा पावनीक
तः ॥ तुरंगंधर्मराजस्य त्वत्काशो कंठपालय ॥ तव कागनरापुत्रः कल्लाय पापकर्मणा ॥ पंचपातककर्तो हः कि
न्नात्मास्य प्रतारितः ॥ तुर्ये युगे वसं प्राप्ते मानवान् पापहरितान् ॥ पावयिष्यति त्रामां निविशोरभितेजसः ॥ क
तो दुष्ये कुतो दैनं दुःखं पापमयं नृणां ॥ येषां स हवसं युक्ता जिह्वा स्य कृत्स्नवादिनी ॥ जैमिनिरुवाच ॥ ते कृत्स्नेन कृत
ः सत्तैर्वैश्वोक्तविबुज्जिताः ॥ प्रमोदिता सुमंतुष्टास्तथा मणिपुरे नृप ॥ वारिजो रिव संजघ्नुर्दुर्दृष्टानि भूरि श
किस्मरन्तस्य युद्धस्य वरितं वदु मे निरे ॥ एष केतुर्वदुःखस्य च दशसंभुः शेषसंभुताः ॥ उभे च तुरंगं कृत्स्नः पंचमेव वसे
ततः ॥ कुत्सी वधूभिः सहिता मुमुदे पौत्रमन्दिरे ॥ गायत्री गायकाः सर्वे नृत्तं तस्मिन् ददय ॥ उदितो माधवो राजर

तप
२५

पार्थपुत्रसमन्वितः॥ चरामनेनोपविष्ट इदं वचनमब्रवीत्॥ श्रीमद्भागवानुवाच॥ ययं भक्तपुत्रसमीक्षाः पादुकासहि॥
 सुखेन पंचवर्षेणैव नो गतं पश्य धनं जय॥ इदं नीमीसतेनो यं सहकुं त्याग्योदया॥ उलूपासंहिता रजं धर्मराजस्य
 गच्छत्॥ विभोग एतथा या तु गृहीत्य विविधं धनं॥ पारमेकार्ये न्यते यज्ञस्येति मतिर्मम॥ चित्तं तु महीरकरिष्यते
 गते मयि॥ मया न पुत्रयुतं ह्यहं दृष्टं केतुस्तथा पर॥ हंसवज्रश्च वीरोऽसौ तथाऽन्ये संतुं स्वतो॥ जैमिनिरुवाच॥
 एवं हि मया दत्ता तु मे रया मास चासु वं॥ कामुदेवो महाभा गोविन्दं वहुलाखियु॥ रक्षणार्थं स्थितो राखे तु रंग
 यस्याति कौतुकात्॥ शेषादयः ततः सर्पाः कृष्णं विज्ञाप्य तं मुद॥ पातालमभि जग्मुर्बभूवुः वाहेन पूजिता॥ यद्वदं
 मुदेवस्य चरितं वा गुनस्य च॥ श्रुत्वा तत्सर्वं पापेभ्यो मुक्तं तेनात्र संशयः॥ तं जीवने चार्जुनस्य सहस्रं शृणोति
 यः॥ दुर्मत्युना न वाधेत कदाचिदपि वै नरः॥ इति श्रीमहाभारते द्वाध्वमेधिवे० वक्रवाहनविजये श्रीभुजिजीव
 ने नामो० ४०॥ जन्ममेजय उवाच॥ ततः परं किमभवत् कथं कृष्णेन मे वित॥ वीरैर्दृतः सद्यसा वीरक्षेत्रे तु रंगे मुने॥ पर
 मे जायते सौख्यं शरणं चाप्यत वा न नात्॥ हृदि मे वा मुदेवस्य पिवे तं तुं कथा मृतं॥ संतां यस्त्वक्षीरनिधिरेव एव
 सदेवते॥ किंपुनश्चादुचरामि लयानि लसंगतै॥ सुशीलं त्यगामि तः सुमनोभिरलेहृत॥ चरितं वा मुदेवस्य
 हनं रससंगुतं॥ तथा भूतमहं मये पदतले म हा मते॥ नीमै गते नागपुंरं किं च कारज नाई न॥ तत्सर्वं कथया स त्वं
 यादृशोसि सत्तम॥ धिलोलितामि मये हं सुखानि जगतः पते॥ प्रवदन्नि नम हा त्वं शेषं पूर्णं त्रिकीटकै॥ कानि राष्ट्रा
 नितुरंगः परिवर्त्तत दृष्ट॥ जैमिनिरुवाच॥ पुरा तपु मुक्तो राजे मुनेश्च दृष्टे म्महावरो॥ यावत्सयाति तुरंगः तावता मुने

जो ३

मयूरध्वजपुत्रेण
 राजपुत्रमिश्रः

जै. भा.

१००

जेनसः॥ वीक्षितो रक्षता त्वं हि काजिमेधनुरंगमं॥ प्रभुं कंठे नारायणं स्वपि वावहि केतुना॥ ताम्रध्वजस्य हंसं तमकु
 नस्य ह्यौघयो॥ आद्याय वदने तस्य त इत्थं रौनराजते॥ चरणेनो दृते मेव ताडयो मासभारता॥ प्रोष्ठं मुक्ताफलम
 यंदशने श्वसिपत्तुधा॥ मङ्गमिने हि तीयेषु पितृउया मासवक्षसि॥ तत्र मकरैर्येनै पश्चाच्चक्रुः तैवाजिने॥ ताम्र
 ध्वजप्रभं जंस्थपप्रध्वयकुं ध्वजं॥ कल्पयुक्तनिमित्तं हि मुक्तापर्वं प्रवाचय॥ वीकृत ध्वजस्ततः पत्रं धृत्या वा
 जनमुत्तमं॥ पपाठ पत्रजं भावं रात्रे सर्वं त्वये दयत॥ राजाश्रुत्वा ध्वजानस्य वचनं कोपपूरितः॥ जिग्राह पाण्डव
 हयं कृष्णायामपिरक्षितः॥ प्रयुमेनानि रक्षेन्न तत्थाहं स ध्वजेन च॥ अनुराज्येन वीरेण कार्त्तिके पुत्रेण कार्त्तिके
 ॥ पात्यमानं गतं शयसाया वीरे स मज्जितः॥ स्थांसेनां स वीरे ता घां वीर्यतवाक्यमयुधीर॥ ताम्रध्वज उवाच
 मम पित्रादींस्तितेन कृता यशः स नातवा॥ पुनश्चायं नरपतिः प्रकर्त्तवाचं मन्त्रं॥ भविष्यति स कृष्णो
 यं मन्त्रं ते ह्यपि वज्रिताः॥ राजर्तयैः कृताः पूर्वतिष्ठतु हरि संतुष्टाः॥ न वत्तश्च महत्तुष्टे महत्तुष्टे भविष्य
 ति॥ वीकृत ध्वज उवाच॥ तव सेनेन पार्थिव इतिना लयं कुरुवि॥ संछादितं बलं राजत यथा क्वापि न द
 श्यते॥ नृत्यपुष्पां जलौकार्येन तं कीर्त्तयामासि वत्॥ जानाति राक्षसं जेष्टो वक्रका हो धवानवा॥ पद
 दानि करं भावं युक्तनाश्रुपितुश्चते॥ मुक्ताफलानि गच्छन्ति मयुरध्वजमंदिरे॥ अस्मिन् रात्रे मम हावीररयो
 यंदश्यते कृतः॥ अशक्ताः पणितः कश्चित् कश्चित् कश्चित् प्रसागताः॥ निर्दिनानामपुष्पा नाम त्वयोद्ध
 कारिणां॥ इत्येवां वीरं युद्धं भावयामास हयध्वते॥ ताम्रध्वज उवाच॥ अये प्राप्तं वीराणां गणना न

राम

१००

ममोत्तमः ॥ श्रीरामचरणो वीरव भूवाहनकराजिनी ॥ नारद त्पोरुषं वार्ताचेतयो ध्यानयाभूतं ॥ नरनारायणीति
न कथितो पार्थमाधवो ॥ प्रद्युम्नश्चानिह दधुयुधानश्च वीर्यवान् ॥ एते कृष्णसमावीरा ततो युद्धं भविष्यति
॥ अर्जुनः केनाग्रहेन बाहिणीरचितं कुरु ॥ पाम्बुजं त्वं नंदो रं करोति व्रजनाईनः ॥ देवदत्तं पारुषं च ॥ शंखं वादय
ते भृशं ॥ तु गार्थं समायांति रथिनः शस्त्रपाणयः ॥ जैमिनिहवाच ॥ एवं विधाय तरसा राजा युद्धे स्थितस्तदा ॥
सकृत्तानिश्चयं धैर्या कृष्णेनापसमीक्षितः ॥ श्रीमद्वागुवाच ॥ पठिता प्रध्वजं पश्य भयूरध्वजं नन्दनं ॥ अनेन
विष्टतः सोऽथ सदीयः संप्रवक्ष्यते ॥ अत्र युद्धे व्यवसितं मुनहदीरपातनं ॥ मोक्षयाश्च तथा वीरा कृष्यादिवं यथा ह
रिः ॥ प्रद्युम्नायाश्च ये वीरा वक्रकान्तेन पालिताः ॥ सर्वयुद्धं करिष्यन्ति मया त्वं सहितो विभो ॥ रत्ना भूमिं परि त्यज्य समा
याहिततो व्रजः ॥ पितास्वदाक्षितः पार्थ विद्यते नर्मदा तटे ॥ सरोयं जितकालस्तु सत्यवागनुसूयकः ॥ नयो धनीषः
पार्थेन सत्यमेतद्वदाभिते ॥ गृह्युहं हि विद्ययथास्थानं धैर्यं ॥ एतान् वीरान् समस्तं कायमृताम्रध्वजवले स्थितान्
जानासि कारुण्यं सान्त्वनं सर्वयुद्धं तु मया ॥ अहं स्वयं मारु ह्यदारुकेन नियन्त्रितं ॥ पोतरामाभि संहितः
पुत्रैः पौत्रैः पौत्रैः विपाण्डव ॥ विनाशं सर्ववीरणां अग्रमेव समागतं ॥ जैमिनिहवाच ॥ एतावदुक्तं वाच्यं
तं माधवः स्वरथगतः ॥ गृध्रं ब्रूहे न सहितं तुष्टं प्रतिमारिष ॥ वासुदेवं रथस्थं तं दृष्टुः सर्वपापिना ॥ गृ

जे. भा
१०५

अस्य चमुं जाग्री वयामनुज्ञात्वे कः॥ हंसश्च जो मैत्र कथ्यः पक्षयोर्वैर्यं नृ नं हं जो प्रमुप्र अमिह
श्रमात्पकि भोजन नृ नं पाद योरुभयो र्मये र वृत्त्यकि हसंस्थितौ॥ यौ वनाभ्यो मे पवरो
परहरावि भायके॥ अशु नंददये वीरं बहुभिः परिवारितं॥ वं युमिस्ता पुनौ वीरै व भुवा रु न वराज
ए ताववीध्वय हन वीर न व ह न न्या श्रपार्थिवान्॥ ताव श्वजो मुदयु त आ जु हा व ज नाई नं॥ न या
गही तं तु रगं पा र्थस्य मरु तो रणात्॥ यदि मो जयि तुं ह स्य यं प्राप्नोति संगरे॥ ध्वं र्म र्मो पु क र्म वी ३३३३३
स्थं वं प्रोप्ति संमर्गं धैर्यं रणो प्र क र्म वं पा र्थि न य के शव॥ मदीयं वी जि नं पा नं कि न्न वीर य से वि मो॥ ता न
पां विद्य ते शक्ति ह्वा वि ना दे व की सुत॥ मया सम म हार ड्रे सप्य गो धयि तुं हरे सुदर्श ना सि शूद्र श्व ग द र्श यु ध धा
रय न॥ न विद्य ते मयं मे च ह पु र्व म मे वे दु रो॥ इति श्री महाभारते आश्व० ताम्र च ज विजयो ना मो॥ ४९॥ जौ नि
निरुवा व॥ ए ताव दु त्वा व च नं पार्थ सि नां तथा वि धां॥ नाश वै र्दु व न्दु श्व स म ज्ञा त्वा कि ल ह ली॥ पार्थ ज द्वा न स
प्र तो ड श र्णां वे डी व न्नि मिः॥ पां तौ वि न्दु त र सा मि ह ना र्ध म धा क र्ते॥ दारु कं चं व मि वा र्णो श्व तु मि श्रु त रो स
यात्॥ वि वा ध कु पि तो वी र त द दु त मि वा भ व त॥ न व मिः सा त्प किं वी रं ह त व र्मा नि म ह मिः॥ प पु म्र श्व त ह
मे र्णा नि रु दं प्र पु ते न च॥ अनिरु ह स तो वी र स ना ह ये द म पु वी त॥ ति ह ता म्र श्व ज र शो प श्व त्वं म म पौ रू ष॥

राम
१०५

३८

सुष्ठुविनायकः सुविज्ञतामृध्यजाम्भ

सहस्रमेव हारवमुश्चमुश्चनुरंगमं॥ कस्तुं चोताम नृपुदे परतोममतदुद॥ राजोवाच॥ मदनाभावकं जमपुष्पका
लादिशेषतः॥ वातांकं न्यापतिल्वं तु कथं पुदुकरिष्यति॥ वातो नरक्षत पूर्वमुखास्त्रे हेनसाधुना॥ नाहं तथा विधं क
स्यैव स्थितिमिह हारो॥ अथ कस्तुं स्पुष्टतः पातयिष्ये महासरे॥ आत्मानं पालय विप्रो न भवेत्प्रीतिं तं त्वं॥
अनिरुद्ध उवाच॥ वातां मुश्चापि तिष्ठत्यं बहुधा किं पभापसे॥ प्रत्यक्षमनुमानेन वर्णयति न पण्डिता॥ जैमि
निरुवाच॥ वातां मुश्चापि निरुद्धं प्रत्यया न तस्य निभं॥ विवेद ह दयंत स्य मुचिं तस्य धनुष्यतः सुविज्ञोऽपि
धराणां हि न वत्पाय धुन न॥ विप्राधत मरेतूरं शरं लापय धापरः॥ अनिरुद्धः शरो व जेवी संश्रित्व निभं
रसो चेत्तु किं निर्हिता वाहाः पश्चमेनास्य सारथिं॥ जघान दूरत स्य खवीरान् योश्च दारुणान्॥ अनिरुद्धः श
रैर्भिन्ना दृश्यते सप्तमैका॥ विजोऽप्यव न मध्यास्थाः सुरत्रस्तैस्तथा नवरा॥ बहु विद्वेद वीरगणामंजुलीश्व
तया तपो॥ मणिवंश्च पृथक् च केरुस्तदं नृश्वसि॥ वक्षस्थला निचा स्त्रीनी कटिदेशा सप्तमका न॥ शिरं हि वपुध कूचके
नेत्राणि च हस्तिनिव दत्ताश्च वल्लथाश्च मश्रुन् कूटुश्चिद्वेदया दयः॥ परमाणुपमानी तास्तत्पवीरस्य सैनिका
॥ दोहणा तदुजोनी तं मागारि म हात्मना॥ अनिरुद्ध प्रपुत्ते न तस्मिन् काले विशंपते॥ वतुर्हि धिं वतं हृत्वा वि

जै. भा
५०२

ताम्रधनक्षेत्रा

धूमोत्तिरिवो ज्वलन् **॥** अक्षोहिनीणां चितयं पतितं वलिनं वरु **॥** हृत्स्यो वेरां स्वचिन्मस्य एण्डुलो **॥** पुनरं यत्तस्य सै
यं यो धयामा समाय वै **॥** पतंग इव ते स र्धे दग्धाः कार्मुकधारणा **॥** रथाधिभिन्ना मिलितशोभा जाले ते स्वरां गता **॥** हया हंताः
साञ्ज वागवा रौले विडली कृता **॥** सुविज्ञे पिमहाङ्गः प्रद्युम्न तनयं रणे **॥** वारौर्ध्विणा अधिशितैश्चिराथं न च कारुण्यः **॥** तं
रथं भयं च कारुण्यं तत्का कार्मुकमाददे **॥** जघान वाराजानाथः सुचिन्तवद्भूमिं सरैः **॥** विरथं ताम्रकेतुं हि यत्रैको
धममं जित **॥** उभौ तौरधि नो जातौ धितस्थौ च कतुर्मरुतं **॥** ततो निरुद्धं कृत्वा सौमूर्ध्नि तमरथे स्थित **॥** पातयामा
स संप्राप्ता मवीत न पाण्डवस्यैविकान् **॥** प्रद्युम्नं पंचभिर्धौतैः क्षिप्रासौ वाक्कमव्रवीत् **॥** कामः सुपुत्रोपिमया यदि
उद्धेपयजेता **॥** कथं युद्धं न कर्तौ देवकी न नृनो हरि **॥** भाषातु या उगो विन्द का र्थं जातं तु मा मकं **॥** जैमिनिस्त्वा
जाततः प्राप्ते मसुवाहुः कर्तुं पुत्रो म हायशाः **॥** एष केतुः समाहूय पंचाभिश्चिशितैश्चरैः **॥** जघान ताम्रके
तं हि विरथं तमथा करोत् **॥** ततो न्यरथमास्था ययावत्पातयते क्षिप्रं **॥** तावदुधोद्वितीये हि कर्तुं पुत्रेण युः
क्षितं **॥** यं यं रथं प्रयो मेव मुनिर्वा **॥** स हृत्सीत यथा **॥** तं तं चिद्धे दसमरे एष केतु र्धरावी **॥** एवं शतत्रयं ते न ह
आनां तत्र मातितं **॥** न्यरथं ततो राजा वारौ कर्तुं तत्र तथा **॥** मुर्ध्नि तं पातयामास देहं वाधिगणौ यथा **॥** ए
वं भित्वा गुशा ह्यं तं च कैपौ हृषं वा र्जुनं **॥** स्वयं वै वरथ न मू मिम दर्शयत् **॥** मात्यकस्तस्य नृणां हृत्वा वारौ भू

राम
५०२

यो वना

शिशुकः शिशुमारेणाह तकोरूपि नोपि दिवि ४

८

सप्रमिः॥ करोति नारं शख स्यावसे नाथपातितः॥ ६॥ तथमशिराभां हि पीडितो निपपातह॥ सुवि श्रमगता राज
 स्तदुत्तमि वामवत्॥ विवेदनेन वा भूषोपतिता आसताय वै॥ शीणपुण्या इव जनागगनात् भूतले यथा॥ वक्रवा
 हनमाया नमुचि नो वीक्षसांगरे॥ प्रनुवाच हसन् वीरः त्वमेव परिरक्षसि॥ क्षणं तिष्ठसि गुह्ये मे पुरतो वाणयं वक्रं॥ त्वं हि मे च
 पसे वीर्य्या त्वक्षो हं मोक्षि कं कं॥ जैमिनि रुवाच॥ कार्ष्णिमु नो य नारा वा नृपश्च ता म्रध्वज प्रति॥ ते वाणा सप्रधाने न
 मुचि ते न विप्रेदिता॥ रथाः संचूहितास्तस्य वक्रवाहस्य तत्क्षणात्॥ पातितो भूतले कार्ष्णिः खिला भूते महारो॥ पतत
 स्तस्य वीरस्य भूषण निशरित॥ किमि नो निवकीर्णानि नक्षत्राणां च संक्षये॥ तादृशं पार्थ तजयं पातत तत्तमभेद नं
 ॥ विहीनो ययो रोषा न तिष्ठति चेद्वा दिकः॥ तवीक्षवीरनेत्राणि निमील्य गतजीविता॥ तत्राभव महारज रुद्रवीक्षणा ज
 भव॥ वाहनानि परित्यज्य पलायंति स्ते नि का॥ हं शख जस मा कीर्णं वालैस्तस्य महात्मनः॥ परित्यज्य पुण्यदलियस्मि य
 क्षतिभारत॥ त्वं ह त्वा गुह्ये तु स ह्रीति तथा त्वा त्वा वापरे ह विरै चेषु लीये तेषी ना इव विक्षेपते॥ नात्मानं ते विज
 न निशरजा ते न मोहिताः॥ क्रयं मे ते हि किं पार्थ तृणे न कीर्यसि॥ गोत्रवधा भये नासौ ब्रह्मैव जन्म ते मे
 ॥ अस्य हस्ते न निखिला न मा न हंता धनं जय॥ किं करिष्यामि पुण्यं हियो न भूमे न विष्णुति॥ एव विधा न त
 ॥ दाश दानं वु वाणा संगरे मुहुः॥ ततः पार्थ न वीरेण सभितं ता दृशं वतं॥ ॥ इति श्री महा आशिषः पर्वणि ता
 प्रथमं जविजयो नामो॥ ४२॥ जैमिनि रुवाच॥ सुवित्तमश्वा न वभिः सायकै नृपः॥ विधाधवक्षसि कुट्ट

जो. भा
१०३

सिद्धैर्पितोरथात् अयं स न मा स्यात् मुचि तैरधि नां वरः । व्यकिरत्पा सुवं वारौः सम तान् च न वत्सीरी
नार्थोपितमद्वयं हि दु त्वी युद्धे शिती भुवैः स्वयं वं पूरया मा सतिष्ठेति प्राह मात्स्यः । रथं विदेदति तेशः
सहस्रं सत्संयुतं । अन्यं रथं पूरा तौ यं मुचि तः क्रोधं पूरितः । पार्थ सा तु रगां सृजं पातयित्वा च वीरुचः । ह
या हे निहताः सूतो मया यं पाति तोरथात् । कृगमिष्यति नेष्या मिस्य पुं रं हय संयुतं । तस्य वा का न भिन्नोऽसौ
विभेदा अर्जुन मा हवे । तं वीरं हय संयुतं च त्रे भग्न कलेवरं । रथा नां तस्य वीरस्य सहस्रं परिपातितं । कि
शिटि ना तथा युद्धे नायं तिष्ठति संगरात् । पार्थो विव्याध ना एवैः मुचिको नो रथो गतः । अर्जुन मुदि
तं च त्रे हय स्य पु रस तथा । मूर्च्छा त्पं त्कां मुचि तं पाण्डवः शरैः । ततः ताम्रव्यं जपार्थं सरथं दक्षिणां दि
शं । वारौः मुनि शितै र्भिन्नो यो जनं धरती ततः । स मा गता रथं वीर्य पु नो वम हा शरैः । विभेद मकरतः
स्य पाण्डव स्थिति वीरुपात् । अर्जुन सा हि सरथं गग नेशाय वै सिद्धिः । परया मा स वेते न सिह नाट मथा
करोत् । सा रथि च रथं वै वप्राण पार्थो पितरौ । मुचि तस्य घ्न ना से नां निमो घ म पु रं प्रति । अर्जुनं यथ मद्र
जा शरैः क न क शि श्रु तैः । उभौ विना सा विदु रौ चित्त मण्डू का रितौ । वीर प्रिया दृ तौ वीरै ना मु श्रु तां महारण
उभौ युद्धे परित्यज्य नाग तं तद्वि कौ तु कं । अक्षो हिणी ना हि श तं पार्थ न विनिपातितं । मुचि ते नापि पार्थ
स्य प्रयुतं निहतं वतं । चक्रं तु दाह तं युद्धं म न्यो य शय का धिरौ । य नु शि षे द्द पा र्थस्य ध्वजं च क न का र

जघा नाथ
जघा नाथ

राम
१०३

७

ते॥ पताकां वक्राणे प्राणैः सर्वेषां वरणा निव॥ द्रुचं रथं चतुराग रसम भासूतमेव च॥ यं यं रथं नृपं याति
तेन विदे दश कज॥ सहस्रं पुनरेवासाद्विती यं जनमे जय॥ रथा नांतत्र भागं वसु चित्त स्याति यम
नः॥ पार्थिवारोः पीडितांगः पौरुषं न विमुञ्चति॥ तस्य मां सकला दिव्यं पतंति पवनान् हताः॥ क ह्यस्य
मलके राजन धारणा मेव संस्थितः॥ रथं विदुं तदा जातं युद्धं वै लोका मोहना॥ वीरयो रूभयो घोरं दि
ना नां सप्रकं नृपः॥ दिपरा जौ प्रकुर्वीतौ युद्धं वीरमपारकः॥ सर्वे वीराश्च ^{देवाश्च वि} तस्य मे निरो मुचि त्त
प्राण वरथंग हि स्वागतो गतः॥ क्रोनवत व्यकिरदा जवडा मिषं क्रोधमुद्धितः॥ विश्वेष भूत ले दूरा
तमाश्च जयता किं न॥ तं निरीक्ष्या पिता विरः स्व करेणा ददे हरिः॥ ताम्रश्च जडवा तम पायं
पाति तः पार्थः सरथेणा नादुवि॥ त्वया घटि मतो हस्ते पौरुषं मामकं भुजं॥ तं तथा भाषमानं तु
राजानमधु मूढनः॥ जघाना दद्या मूर्ध्नि पदाव हृदये तथा॥ समिन्ना ह दयो भूयः प्राप तन्मूढ
संमुखः॥ सरथं समद ह्याय कृष्णं विद्या भसायकैः॥ श्रीभागवानुवाच॥ पार्थ त्वं मे न संग्रामे
सुधा त्वाहं वयो भयोः सायकैः संग्रामे नायं ते जवाग्रम त्तिर्मम॥ नाशं कुरु वीतेऽस्मि न मेहा
सते धनं जय पश्यदुर्वती पृतनो मुचि तरथ पीडितं॥ वभ्रुवाहनमुखाये तो मुनाहे लया हताः॥
गादि वसु ते आरयोः त्वप्रयातय मा विरं॥ शङ्खे साधनुषा ये नैषा तये नात्र वि ते नै॥ ततो मुमे

जै. भा
५०४

चमोविद का स्मयसमहारा ॥ अर्जुनः संमुखो वीरं विद्याधरकोटित ॥ तथा विवेकावंतहि विदिरद
थसंस्थितः ॥ नरनारायणौ तेन विदिरा लोः स्वतेजने ॥ नये दुःखी च जैष्ठ्याही नं स्वसायवे ॥ इवाव
केशवराजा हर्षतो सुखलौचनाः ॥ जनैर्नृद्धः पथाभूयो महस्यो भूतिमिदता ॥ अर्जुनस्यारथं सन्तस
तत्वं गदु केशव ॥ महास्थोपरो भूयो युधामन्युः प्रमास्थितः ॥ सारथिः अधो विनृमा पातयधनं जया ॥
ततः कुरुस्थं सत्कापार्थस्तो नवरपुनः ॥ पुरया मासु रंगा नृजवमान किं किनीयुता न ॥ तंथे
नोऽस्य द्रुपद केशा घातेन सारथिः ॥ ताडयामास वीरो वीपादरुणा लोचन ॥ सुवि तोषिशरैस्तीक्ष्णैर्द
शभिर्मधुसूदन ॥ विद्याधरा एवंपथाशराणोऽधिषोपते ॥ द्रुपदार्थस्य विद्वेदपुनः कुरुस्थं ते
नच ॥ अर्जुनस्तस्य वीरस्यारथं चक्रे विदूरुतं ॥ आचं विभेद नाराजैः तं स ताक्षो मवाहिभिः ॥ यत्र यत्रा
अर्जुनशरैर्घ्न्यते तत्कलेवरं ॥ पुनरातिगार्थस्य समीपं शत्रुसंयुतं ॥ पदातोऽत मोया तं मुचि तं मा
धवोक्षिपत् ॥ पदप्रभासमिह तपपातधरतो तले ॥ पुनरुत्थाय वीरो सौगजं स तं समाश्रितः ॥ तत्र संस्थः
शरैस्तीक्ष्णैर्वधमस्तु स पाण्डवो ॥ धंसु सुसंसाधं चक्रे भ्रमसमाकृतं ॥ मूर्ध्नि चत्का जये वीरावक्र
वाहनसंनिभाः ॥ यो दुःप्राप्ता मम तु ते निभाः पतितास्तु ॥ इदं विधंप्रयुक्तं तं मुचि तं माधवः कुधा ॥
रहितो दाहुरादि च करे चक्रं सुदर्शनं ॥ तिष्ठतिष्ठेति राजानसमरे प्रादुर्बद्धात् ॥ धरावकमिरेतत्र देवा

मिले

राम
५०४

४१

नोभयमाविशत॥ समुद्राभ्युसूर्याश्वकंपैत्रसितादि॥ शेषाद्यापन्नगः सर्वभयाकुलानोभवत्॥ ता
 म्रुक्षजोगजंतुसंमुखः कृष्णमागत॥ तेनचक्रेराटेवेशश्चकारकदनंमहत॥ शतमथोहितीनावकुंड
 नहरिणाहत॥ इति श्रीम० आ० प० ताम्रध्वजपुराणे श्रीकृष्णकोपोनामो० ४३॥ जौमिभिरुताव॥ पति
 तौवीक्ष्यतंसेनांस्तुवतोर्ध्वं पूरित॥ प्रोवाचकृष्णं कृपितं चक्रपाणिमहादेव॥ सेनाहता कृतं कार्यं मध्येचाक्ररदायिनी
 ॥ इदंतीत्यादिपश्चात्प्रियथा रूपमयुस्थितं॥ सुदर्शनं च ते रूपं कथं स्येह मे युधि॥ पित्राहियुक्ते यज्ञार्थं तिष्ठेति म
 धुसूदन॥ अर्जुनार्थं त्वयापुत्रं युद्धे संमर्षितं॥ अधुना त्वं शरीरं हि नियोजयसि केशव॥ चक्रहस्तं धारयामि पार्थ
 श्वरपिनांवरं॥ मम तात त्वय्यज्ञेऽस्मिन् यथाजायते देवता॥ एतावदुक्ता वचनं चक्रहस्तं पुरा मृशन्॥ दक्षिणेन करेण
 यकारं कृष्णस्य संगरे॥ वामहस्तेन देवस्य पादं जग्राह वेगत॥ ललाटे स्वेपदं स्थाप्य संगृहे चक्रं नमोदधत्॥ तमायानं स
 कृष्णं हि पार्थोपि व्यचरन्नेद॥ ततः कृष्णेन चाक्षिपुः पपात धरणीतले॥ पतता तेन तौ कृष्णो कृतो मोह समन्वितौ॥ स्थितः
 स्वयमेवां सोऽयं वरपशतिभूतले॥ नावददर्शितौ यौ नुरं गोस्वपुं प्रति॥ हतावरो घान् वीरास्तान् गृहीत्वा प्रययौ नृप॥
 मयूरकेतुं संप्राप्य कालेन किञ्चित्तातदा॥ स्थिता वरहः पुराणो स धन्ये वै यज्ञमण्डपं॥ पुत्रं वीक्षागते राजा हयै च य
 रं मवेत्॥ प्रसुवाच हसन् वीरः पुत्रं स्मृतुं शिरिष्वज॥ मयूरध्वज उवाच॥ पुत्रं वै वरहो वा त्वसं प्राप्तिं वज्रितस्तदा
 द्वितीयं॥ कल्पतुरगो नृपतः क्षरितः त्वया॥ जं पुत्रः प्रसुवाचैदं नमस्कृत्यागतः स्थितः॥ दीक्षितं गृहं तां हि मृगा
 जित्परिगृहं॥ ताम्रध्वज उवाच॥ यज्ञार्थं धर्माजैनसंक्रुद्धा हयै रक्षरौ॥ नियुक्तः स्वयं सावीचर रक्षाय धनं जयः
 ॥ वीरैः परिहृतो वीरैः समयाक्षिप्तः पुरं॥ बभूवा ह त्वं नृपते सुरं न परि रक्षित॥ तत्र गुरुं व्यवसितं यादृशं

जं भा
१०५

ह मानिने **॥** जिजं प्रधा नुं वलि नं व का ल्ये कु ल ध्व जं **॥** व कु ल ध्व ज उ वा च **॥** उ वा च **॥** मुखा की तः पा रा वा र्थे स हा व लां
पा ति ता स व पु त्रे रा धा न क र्मा व यो धि नो **॥** ता भ्यां यु द्ध म ह त क र्त्वा गृ ही त्वा क र्म मा ध वी **॥** ता स्मि न्न रो पा ति ते
तो मू र्दि नो न व सृ तु ना **॥** तं नः प रं द्रो न रौ नि र्ग तो स्ये द्वा रणा त **॥** ए तयोः पु त्र तः प्रा पुः ता मु के नु र्नि जं पु रं **॥** मूर्त्ति
त्य त्वा क र्म मा धा र्थे किं क र्ता रौ न वे द्वा त न **॥** व यं कु श लि नः प्रा पुः स हा याः स स्मि न्ति त्व दं **॥** म यूर ध्व ज उ वा च **॥** म
का र्थे मु म ह त क र्त्वा पु त्रः प्रा पुः स मा नि क **॥** गृ ही त्वा तु र गौ म न्यो हा क रं व रि तो स्म हं **॥** परि न्ये न्य व शं प्रा पो ह
षी के श ध नं ज यो **॥** ह या भ्या नै व मे य ज्ञा भ वि ष्य नि म ति र्म म **॥** पु त्र कः श त्रु रू पे रा प्रा पो मा वा धि नं रं **॥** य दि दे व
ह त्वा या दृ षे भ ग वा न्मे धु रू द नः **॥** स्य अ नु नो यु द्ध स म ये वि नो तं क थ सा ग नः **॥** य था हि द्ध र्म ग ना र्थे य ति प्रा प्य
नि शा मु खे **॥** क दा वि दे व यो गे न नि द्रां पु क र्त्त त था **॥** त्व या क र्म सं पा रित्य ज ग ह दू रे कि य त् गृ हा त **॥** वे ति त्व
मा त्म नो बु धि ध न्यो तु र ग सं ग ह त **॥** तु ल सी का न न त्वा वि ज यं हि स मा श्रि ता **॥** व रं चै व के जी मा ला म ध
क र्त्वा सु मा हि तः **॥** क क्षु र द्वा नि स र सो व कु लं क र्त्त म त्र जं **॥** य ज्ञे य क र्मा मि ष्या मि **॥** यो दू रे क्ष य म
हं **॥** र्था तं श रं स दृ ष्टुं य त्र तो ह स पा ण दौ **॥** जै मि नि रू वा च **॥** ह रं वि नि श्र यं क र्त्वा स्थि तः स न्य ति क्ता था **॥** स प त्नी क
ः क र्त्त व्यं **॥** पु त्र ग द पु नः पु म **॥** क र्त्त व्यं नि पु रे क र्त्त वि रु द्वा श्ये त रे ज नो **॥** त तं क र्त्त व्यं स व सा ची प्रा हे मं व च नं नृ प
अ र्जु न उ वा च **॥** क र्त्त व्यं तु र गौ नो वा क्यं यं मू र्त्ति र्ग तः **॥** त न्मो न्य दे वे श य त्र पु द्गं प्र जा य ते **॥**

य शं न्य क्ता ग मि ष्या मि

राम
१०५

श्रीभगवानुवाच हयोरत्नपुरं पार्थ गतो मत्प्रे महाहवात् नवगच्छ महे सर्वे मयूर ध्वज पानिते न्यं मया सहितो या हि
 या तु वीर श्वपृष्ठत अग्रे ते दर्शयिष्यामि मयूर ध्वज साहसं गृहीत्वा पातयं हस्तो प्रययोते नृपं प्रति पृष्ठतो निर्ग
 तं सैन्यं पातयस्व मत्सलमन वासुदेव स्तुतः पार्थ मंद वचन मब्रवीत् वीक्ष्य तस्य पुरं रम्यं दिव्यं प्राकारांतरां
 श्रीभगवानुवाच पार्थ पश्य नृपस्य स्वरितं मानसं गथा पुनारंयितुमाशाने मया मयि सत्यं न मोते वृद्धो हं ब्रह्मलोभ
 त्वा प्रार्थयेयां दर्शनं पत्न्यां बालकं कुरिष्यामि हितार्थं तव सुव्रत एषा रूढ मया सार्द्धं प्रविशामि पुरं महत् निशामधो वरिष्या
 मिरक्षितं वडु भिन्नैः जेमिनि हवाच प्रविश्य तौ तथा भूतो निशामधो ह्यपश्यतां निज्जितानां हयानां हि स्त्री युतानां च वेष्टितं
 दृष्टुं रुष्टेन ते लोकावर मश्वकरा यिन परस्परं प्रकृवाणाः कौतुकेन जोषिष्य काश्चित् पुमांश्चिंकां चोच नुदीये न भासि
 तां गृहीत्वा वदन्त तस्याः स्वकरोणां वृवीत् वच कुर्वीज्ञानि च ते वीक्ष्य भडे किल सुखानि मे तथा न जायते तृप्यो पशु कृष्ण विलो
 कने नार्युवाच सकृन्मेलिक्रवन्त न धरति काले हि यशसि मत्क्रवन्तस्य कृष्णैर्न मोक्षं मन्ये समागतं प्रिय उवाच गृहीतां कु
 रित्वा भडे मे दीयाः शिरशि स्थिताः त्वय्यकरोणां मेरा भिन्नकां मान किं भवेत् नारी उवाच मुग्धा धर पुं वीर मापि न्नि कुचम
 राडलं सुदृत्तयोः कृतो भेदः स्वयत्ननायोपजायते पुरुष उवाच सुव्रतानां मौक्तिकानां मुक्तसंग विमोक्ष चित्तावस्थं पीडयि
 ष्यामि भवतां कृष्ण सूचको जेमिनि हवाच एवं विधा निवाका निश्चल्य आत्रो जताई न ततः प्रभात समये वचं माने हुना
 त्वितः प्रययो नृपतिं दृष्टुं नृप विष्टं वरा सने विविधैः पार्थिवैर्युक्ता मरापे भू सु र्वत कस्तूरी निकरे श्वडु कलाभिश्च वसे
 कतैः जानातश्चतुष्के पतं ददर्श जनाई न इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि ज्ञान प्रव्रज विजयो नामोऽध्यायः ४४

जैमिनिरुवाच ॥ दीक्षितं जायया युक्तं तुरंगं हयसंयुतं ॥ तमप्रवीत ततो विप्रस्वस्तीति प्रथमं वच ॥ द्विज उवाच ॥ स्वस्ति ते नृप शार्दूल
 लेविद्विमांसंगतं द्विजं ॥ सशिष्यं प्राप्सं प्राप्सं मण्डपे यशकारिणे ॥ मयूर उवाच ॥ स मुत्थितो मयं विपु नमस्वर्तु सशिष्यं कं ॥
 भवन्नं यद्वै वा अत्रावत्स्वस्ति प्रभाषसे ॥ नमस्कारं विना विप्रः स्वस्ति विप्रजनाय य ॥ १ ॥ २ ॥ ३ ॥ ४ ॥ ५ ॥ ६ ॥ ७ ॥ ८ ॥ ९ ॥ १० ॥
 जैमिनिरुवाच ॥ पपातद एतद्वर पश्चात् वासुदेवस्य वागुतः ॥ समुत्थापितुं एवासां हस्तेनामितवुद्धिना ॥ ११ ॥ १२ ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥
 मोहरिं प्रच्छन्नं भूतुरं ॥ कस्मात् प्राप्सं पूज्यपादैः सशिष्यो मम मण्डपे ॥ विशंकते त्वपरे नमस्कार्यो महीपति ॥ राजोवाच ॥
 दास्ये देयं ममार्थं यत्तद्वाक्यमविशंकया ॥ कुर्वेहं सकलं नाथ जीवितेन धनेन च ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ शृणु राजन प्रवक्ष्या
 मियदर्पमिह मागत ॥ वन्या हर्म्यपुरात कर्तुं विवाहं स्वसुतस्य हि ॥ कृष्णशर्मा द्विजसौत्र कन्यायुक्तं पुरे हित ॥ विप्र
 ते सत्यशिलेयं मत्पादस्य तिकन्यकां ॥ आया मिपुत्र सहितो यावत्तेन गारं प्रति ॥ तावत् मार्गीयने चारे सिं हः के
 यत्समभ्यतः ॥ न ग्राह्य पुत्रं तस्मात् पश्यतो मम पार्थिव ॥ ततो मया स्वपुत्रस्य मोक्षतो वीर्यमः कृत ॥ स्मृजान्त्सिंह
 सात्रासु नागतः स्मरं एता मम ॥ दुर्विवर्तं मां सधे सिंहः पुत्पुवाच हस्त्रिभुव ॥ मनुष्यवत् वीर्यमे पुत्र गात्रं तदानेयैः
 दष्टाभि भीषणाभिश्चैतर्जयन्मां चला म्लान्ता ॥ सिंह उवाच ॥ कथा श्रुयतु विप्रेन्दु विलापत्वं कर्तुं श्यसि ॥ मया युक्तं
 हि कलितेन तान्पतापितुं क्षमः ॥ गच्छ शिरोसा सहितः स्वगृहं च विनीतवत् ॥ हि ॥ सा सां पुरतो वासो न सुखाय क
 वाचन ॥ अन्यजनय पुत्रस्वं युक्तो लोकप्रदो भवेत् ॥ अपुत्रस्य पुरतो लोको नास्ति देवेन भाषितं ॥ ब्राह्मण उवाच ॥
 मां भक्षयस्व सिंह त्वं मुञ्च पुत्रं हि लोकदं ॥ कृदस्य वात्स्यायुषा मे किं जीवितं पुत्रयजितं ॥ सिंह उवाच ॥ वयं न

द्वारा नव
हं नव
२५ १९

कर्म
कर्म

मनुष्ये प्राप्ते पातया मोक्ष न क्वचित् साहाय्य कारकाः सर्वे सूर्य हिंस्र जलाग्रयः तवापुष्पे हि वहु लगता
युक्त वपु चकः तस्मात्तु गच्छ मया ज्ञापः किमियं क्रियते त्वया ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ केनोपायेन दद्यात्
तपसा वा प्रपुंचति ॥ तदा योक्तं केशरिणा त्वत्तः किंप्राथ्यते नृप ॥ मयूर उवाच ॥ विप्रे नृमा मके
राष्ठ्रे ऊढः सिंहो न विद्यते ॥ नरसिंहो विना को न्यस्त वपु च प्रधावयेत् ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ सिंहो न प्रार्थितं
विचित्रं त्वं तोयं नृप स तम ॥ अविष्यति हितं देयं मया वृषे न केसरिन् ॥ राजो वाच ॥ किंप्रार्थितं केसरिणा मतो
दास्यामि ते नद्यः ॥ तद्ब्रूहि सिंहं विप्रे नृ नानृतं मम भाषितं ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ प्रयस्य सि कथं तंतु मया तत्प्र
थते किमु ॥ अपुत्रं त्वं रुरुणो हि वः प्रणाशयिता नृप ॥ सिंहो न प्रार्थितं दाता भवान् श्रुत्वा रुद्राणां ॥ तेतो नो सं
महारूपे शरीरं दुर्ममानय ॥ मयूर केतोः पुत्रं ते मुञ्चामि भूसुर ॥ त्वदीय तपसा दार्थं वृद्धा च नरोचते ॥ नाता
विधेः फलैः पुष्टं यत्तु धरमैर्वपुः ॥ मयूर उवाच ॥ त्रिंशत् विंशत् स्वप्रियं मम दीयतां ॥ यावज्जीव्यं सेना भवंता दृशंता
वदेव हि ॥ पुत्रं न ते भक्षये हं सत्य मेतद्ब्रूयामि ते ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ किं मयं स्मरामि हि राजा दस्यति सुदूरं ॥
परार्थे नैवास्मि नृपाधिप नराधिप ॥ सिंहो नोक्तं पुनरपि नृप विप्र नृपं प्रुति ॥ ददौ दं धीविस्वीनि कवचं भां
नुजोयथा ॥ तथा प्रदास्यति वपुः विप्रार्थेना न्यथा नयेत् ॥ यस्त्वस्ति न शरीरे मे पीतिर्न महती क्वचित् ॥ रणामध्ये
पातनीयं हि जार्थं वा द्रुजैर्वपुः ॥ त्वं विप्र सुत हीनोऽसि ततो याहित दानिकं ॥ तं प्राथय महीपातां त्वां शक्यं विना
शनं ॥ वह को जनितमस्ते न पुत्रो राज्यं चरं दत्तं ॥ दां वीक्ष्य रूपया मुक्तो न विष्यति न संशयः ॥ अर्धं प्राथयते सर्वजः

जै० भा
१७

कतदिह

शततं०

नोयदुतिवानवा॥ **॥ ब्राह्मण उवाच ॥** इत्येतेन वनेषो क्लृप्तिहेनाहं प्रकोटितः **॥** शशिषास्वदूहं प्रापः **॥** पुत्रशोकात्तुरेनप
केनापुष्पायेन वने सिंहात्पुत्रं प्रमोचये **॥** अतुष्टुः केसरीजातः कथयन् शरां वयः **॥** शरीराहं विना तस्य नागत्रयं महीपु
ते **॥** आगतस्य न ते पुत्रं विनागात्रं प्रमोचये **॥** इति तेन यदा प्रोक्तं तदा त्यामहमागतः **॥** निवेशदुष्टं भूषा तस्था तवां दुःखेने
र्वनः **॥** रामचन्द्रावोरेण ब्राह्मणास्पमः सुतः **॥** ब्रह्मचर्यव्रतकरः पुरानीतः स्वपौरुषात् **॥** तया शयाहं प्रार्थी भव तं समुप
गतः राम तु त्वं हि सस्तेन मत्वा धैर्यं रौप्यं धिक् **॥** **॥** एजो वाच **॥** तिष्ठ विप्रेन्द्रा स्यामि मरुत पेत्यं क हो वरं **॥** सर्वं कामत्र
यि प्राणां मध्ये माधुजिते त्यया **॥** **॥** जैमिनि उवाच **॥** एवमुक्तावचोरा जापुत्रेण ज्ञानं च वैशयत् **॥** सुस्मृती जादूवीतोयैः
शातमासं शिलाजने **॥** तुलसीदत्तजो मातां कृत्वा कंठे महं शिव **॥** स भामरात्तमागस्य सर्वं **॥** रविपुत्र उवाच सः **॥**
॥ मयूर उवाच **॥** एतद्विप्रकृष्टं रूपं प्रार्थय मां समागतं **॥** अर्चयामि स्य देहं दुर्हितं यथापुत्रं पुत्रो भवेत् **॥** पश्य तु
कोतुकं मेघं ब्राह्मणाय नोवाढकै **॥** वाँडु कीका ममाया नु करपत्रं समभिता **॥** तामौदौरोपयत्पत्रं भिरं सुममम
स्तकं **॥** येषां प्रियो हं ते नृपाद्यो हि दूषरां **॥** **॥** इति श्रीमहः **॥** अश्वः पः **॥** ब्राह्मणो गमनो **॥** ४५ **॥** जैमिनि उवाच **॥**
तस्यावाकं हिते भुंतापुत्रा नाश्रुद्दि जास्तथा **॥** कं पिता श्रमयायुक्ता वभूवुर्नृपसत्तम **॥** पुत्रु यत्नश्च करुणं कृतः
कालनिमोहिजः **॥** आगतो या विनुदे हं हा विनष्टा वयं ततः **॥** सत्यवादीपि यातिथः कथं वाच्यो महीपति **॥** कि
मयं विप्रैः न पुरा प्राप्नोयथा विधि **॥** वामनो यज्ञसमये तथा विप्रो हरिं हि जं **॥** वारिताः सर्वे हते हि पार्थिमेन प्र

राम

१७

शामनात् **॥** ततो नृपः प्रसन्न आत्मा दत्वा ह्यन्य शेषतः **॥** प्रविवेश तयोर्मध्ये क्लेशं नयौः सुप्रतिष्ठौ **॥** वाहुवीकाः स्थापि
तयोः करपत्र धरैश्च **॥** आदिदेश तथा भूतं करपत्रं समस्तके **॥** ददौ स्वपेक्षं पुष्पारते सर्वेषां स्वपश्यतां **॥** क्षातयि त्वाः
विप्रपादौ राजा वचनं मय्यवीत **॥** शरिरादुत्तमो विन्दु प्रीयतां यज्ञनाथकः **॥** अस्मत्कुले प्रयाता मां नराणां मीढः
श्रीभूता **॥** संभाष्य विप्रकार्यं श्रीर्दत्ता त श्रीविते धनं **॥** गहनविप्रमित्रं मे शरीरं दुर्हिके शरिम् **॥** संतोषये व नो
गत्या भिन्ने स्थितो वसं **॥** रे मे न ह्यामया ज्ञाः कर्त्तुं स्ववृत्तां मम **॥** गात्रं वेदुं पौत्रा गतो म्मा विरं यातु भूमुत् **॥**
वन्यो सिद्धतत्ते पूतो ब्राह्मणो नामु नाकृत **॥** श्रुत्वा तु लोकाः सकला भाषितं मम सारं दी **॥** परैप कृतये वा शरीरं चित्त
संग्रहः **॥** याति या तु स्मि तं श्रीं च स्य नयं स ज वज्जितं **॥** तस्मात्पुहर्षः कर्त्तव्यो मानिरीक्ष्य स ना तने **॥** त्रेभि निरुधा
य **॥** हा हा भूतं तदराखुं वीक्ष्य राजा न मे वच **॥** ईदमानं हि तं ज्ञातं कुरीत ता मभि मे **॥** महिषी तस्य नृपतेः समा
गता वे वीदुव **॥** विप्रस्य परतो दृष्ट्वा न म्ना ज न र व्रमुदृती **॥** **॥** मुदुत्तु वाच **॥** राजं न विप्रा य देह दुत्तु यो देयं
मया भुतं **॥** तवाहुं देहं हि भार्या मां दत्वा सत्यवाचक **॥** संजीवं शीय ते दानं निन्नीत गत जीवितं **॥** परेण जि त्रपं वा
स्यो न रं क्राति मति मम **॥** भार्या शीय दि देवं हि भवे देयं हि ते वपुः **॥** अहुं प्रार्थय ते सिंहः स्त्रीरूपं किं दु मास्ति
प्राणनाथ स्मरं तो या नारी ब्राह्मणां व्रजे त **॥** वन्या गति मवाप्नोति नात्र काम्यं विचारणा **॥** तस्यास्तु च वनं श्रुत्वा
विप्रः प्रोवाच सत्यतः **॥** राजा न मा भुतं मत्वा हृदये वा क्य को विद **॥** **॥** या ह्यरा उवाच **॥** सिंहं न कथितं रात्रौ वीमं

शतंमहीपतेः॥ कृतं पतिव्रता भट्टं तत्कथं नीयते मया॥ शरीरं दक्षिणं शंखं तस्मै दास्यमिदं नृप॥ ततः कीर्तिं प्राप्स्यसि त्वं नन्दनारी समर्पणात्॥ जेमिनिरुवाच॥ नृपतेः पुत्रको वीक्ष्य वा स्त्राणं प्राह सत्वरं॥ नमस्तु त्वमहा बुद्धिः श्रुत्वा हिं हस्य भाषिते॥ नामुद्यजुवाच॥ शरीरं मम विषये समग्रं नेतुं न हि सि॥ यो वै पिता स वै पुत्रः श्रुतिरेषा स ता तनी॥ ब्राह्मणार्थं मम पित्रा शरीरं दत्तं समर्पितं॥ कृतपुत्रं यं विनिम्युक्तं पितरं कुरुते तु तः॥ शरीरं दत्तं समग्रं हि पित्रैर्वति पुत्रक॥ पुत्रस्य स ह्यसौ वीक्ष्य माहृष्टो मृगाक्षिः॥ भविष्यति महापुत्रे पुत्रस्य च महा यशः॥ भीष्मस्य मादृजि ह्यब्रवीत्तवाक्यं करे नृप॥ ब्राह्मण उवाच॥ सत्यं त्वेवाप्यसे पुत्रवत्केशरिणः श्रुत्वा॥ पुत्रेण भार्यया भिन्नं मयूरं च जमेत्तकं॥ द्विवाजं शरीरं दत्तं दक्षिणं शंखं समानय॥ नृपते दस्यथा कर्तुं शक्यते यदि चेन्नरि॥ जेमिनिरुवाच ततः स नृपशब्दं लोपारयित्वा प्रियां लुते॥ तयोः कुर्याद्वै राजा कुरु पुत्रं मुदन्वि तः॥ श्रीपुत्रयोः पुरस्ते स्य ब्राह्मणस्य महत्मेन॥ अपरं केशवरा मेति गोविन्देति सुखे र्यतः॥ दृष्ट्वा तं भुराः सर्वे उवाच्यर्थास्तलक्षणा॥ यदा वृत्तं मेत्तकं स्वेकं पत्रं महात्मना॥ महती वा भवत्पुत्रा निदु क्खिताः पौरजाजनाः॥ भार्या जग्राह तदा कोत्तकरं पत्रं च पुत्रकं॥ गायत्री राम रामेति ब्राह्मणं वाक्यं मवुवीर॥ सर्वेषां श्रुत्वा तं तत्र भिद्विस्वपतिं हि ज॥ तस्मिन्ने न पुराभिन्नस्तन्मोय हस्तु कोपि ना॥ दारिद्र्यो दैत्यनाथस्तद्वनाथं महामतिं॥ तदा चोवाच॥ कुरुपुत्रं करुणां मे पुत्रेण श्रुत्वा प्रितादृशं॥ त्वं भिषि कं मे निःशङ्करं जैरिव संगरे॥ यथा तत्र न मे पौडा जायते करजं प्रियं

॥ तथा शक्रपत्रस्य दत्तैः कमलतलोचने ॥ ततोऽसौ तस्य भूपत्यमस्तु वं प्रचसेयता ॥ विभेदकरपत्रेण सममध्यं कृत्वा पार्थिवो
 ॥ हाहाकारेण महानासीद्विज्ञेनै केन भूपते ॥ वामने च जलं प्राप वाक्पवित्रो दुरासदः ॥ प्रसुवाच वमहीषा संभितं
 भूमिततारकां ॥ जगद्दीप्यामि ते गात्रं हृदं त्वं श्रुतिमार्गि ॥ स्वभावे परतंदनं न दृष्टं त्रिविधं पश्चित् ॥ विना पुत्रेण मे स्वर्गीरुदु
 तिष्ठतु तिष्ठतु ॥ संहरातु यथास्थानं गृहीत्वा विप्रवाहिकं ॥ रुदिताया मने त्रेण राजा देहादु मय्ययं ॥ ददाति न दयं विप्रः कथं
 दामि संहस्य मे ॥ एतावदुक्ता वचनं परित्यज्य मही पति ॥ प्रययो प्रयतांते वा पार्थिवो जगद्दीपन ॥ गच्छ तं द्यामहावीक्ष्य पतिं प्रा
 रुदुमुदती ॥ गृहीत्वा मस्तकं भिन्नं कराभ्यां सुमुखी सती ॥ बुभुक्षुवाच ॥ सत्यव्रत महासत्त्व वराग्यानां शिरसि मरो वाहारा
 त्वं मया भिन्नं परित्यज्या यमच्छति ॥ मायकारय गच्छ तं विप्र देहादु याचकं ॥ गते गृहीत्वा विफला तव कीर्तिं क्व विष्णु ति ॥
 एजे वाच ॥ भिन्नं त्वया व्रतं भंडं मस्तकं मा मकं पुन ॥ ततोऽपुर्वी भविष्ये नु बुजं न काननं ॥ एतान् मा गच्छ मुनिशार्दूल श्रुत्याया
 हिवं तो मम ॥ वामांगे होचने प्रापं यस्मान्नो यं द्विजो नम ॥ दक्षिणां शं प्राप्ता एव मदीयं साधु सं गतं ॥ वामांशं पतिर्न भू मीदृथा
 याताति ते दितं ॥ नव्यथा फल पत्रा न्मेक्षु भवति तादृशी ॥ यादृशी विप्र विमुखा न्वा मं लादि ह जायेते ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा पुत्र
 परमेष्ठिनः ॥ मूर्च्छितो सैन्य सहितो कृतो वीर पुमधिने ॥ मानिरक्ष्य कुटो दुर्वचं प्राणिना मिह जायेते ॥ देहादु हितया दत्तं मद्य
 केन महामुना ॥ आत्मानं दर्शयामास स्वरूपं भूपसत्रि वै ॥ समातिग्यावुवीक्षीरं कृष्णः कमलतलोचन ॥ चतुर्भुजः शङ्खच
 क्रगदाशार्द्धं धरो हरि ॥ धनो सिद्ध पशार्द्धं लमयूर ध्वज सुप्रत ॥ परिक्षितोऽसि वहुधा मया त्वं पा एवेन च ॥ यज्ञं कुरु महावीरो
 सपत्नीकः सपुत्रकः ॥ मा मुधुजेन संगमं यो धिते स्ताव सुतुन ॥ नवयज्ञं भविष्यामि कर्म कर्ता महा मरवे ॥ युधिष्ठिरस्य सुरगंग
 हारा नमपि स्फुट ॥ हो ह्यो समये हुत्वा कीर्तिं प्राप्नुहि शोभनां ॥ कीदृशस्तव गात्रस्य भेदो यं यमपश्यतः ॥ मयूर ध्वज उवाच ॥

जे. भा.
१२५

५५

धामते परं विष्णोपदं वै हुतं प्रभो ॥ भिन्नं कृत्या शरीरं मे प्रतिष्ठाप्य वहिः स्थितः ॥ बाह्यमथ तत्र तूष्णीं च पश्यं पुरतः स्थि-
तः ॥ किमेयं जनेन गोविन्द पंजनेन च साधवः ॥ यथा प्रोक्तं कर्म कर्त्तव्यं तथा कुरु जनाईन ॥ तुरगो मां च मत्पुत्रान् मत्प्रियं च
महाजनं ॥ एहीत्याय शकायां श्रयं शोपकारा निव ॥ चक्रेण महाविष्णो हृदयं त्वं निवेशय ॥ भवतं प्राप्य गोविन्दं मया
चेत् क्रियते कुरु ॥ प्रहसिष्यति तम आः पठि ताते द्विजो तमे ॥ प्रतापनेऽग्निजं त्वं क्वा हि मे न परि पीडितः ॥ कश्चिन्मरः शम्भो
भयं सुखं तं गच्छ समामयेत् ॥ तस्मिन् ता जाह्नवी तोयं हि त्वानी कुरु मापि वेत् ॥ मूढधीर्वाजिनो प्राप्य त्वामविशामाधवः ॥ य-
जेत हयमेधाभ्यां सदृशं विस्नु नो ॥ पुत्रं कामे रुद्धं पार्थिव्यं कुरु पुत्रं समागते ॥ भाग्योदयात् मया दृष्टो नरणा य एता वि-
मो नमो तो पुण्डरीकाक्षं ब्रह्मणो गुरवे नमः ॥ ब्रह्मणो लोकसाहसं फलिताय नमो नमः ॥ नमो गोप्रे नमो भक्त्युत्पि स्थि-
ति प्रमीधुवे ॥ अतः साय सुपर्णाय वेद निश्वासाकारिणे ॥ साधवाय नमो नाथ शेषमश्नुक शायिने ॥ नरकप्राय शोभाय
नमो कर्त्तव्यं च ॥ ज्ञानाय ज्ञानगम्याय नमो ज्ञानजिताय च ॥ नमो दृश्याय वैश्याय नमः ॥ पारं पराय च ॥ जैमिनि ह वाच
स्वं तु तस्मादातेन विश्वात्मा मधुसूदनः ॥ प्रसन्नात्मा भवत्कृष्णो भक्तिं पार्थिव्यं दर्शयत् ॥ त्रिरात्रं तु स्थितस्तत्र भक्त्या तु
लोज्ज्वलः प्रभुः ॥ केशवेन समं पश्चार् प्रययौ वाजिपाहने ॥ दत्वा कृष्णकरं सर्वं विभं जीवितं मेव च ॥ सुहृद्भिर्देवतो राजा
पार्थिवः ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिका पर्वणि मयूरध्वजविजयो नामो वाक्यः ॥ ४६ ॥ ॥
जैमिनि ह वाच ॥ तुरंगमा तो राजन् पुरे वैवीरवर्मणाः ॥ सर्वं ते ददामः कृष्णः पाहायुन प्रतयो मुदा ॥ धर्मश्चतुष्यदो
यत्र तेन भूयति नो हतः ॥ जामाताय स्वशमनो एष्टे तिष्ठति मूर्तिना ॥ सारस्वतपुरे रम्यनिवसन्ती हि धार्मिकाः ॥ धर्म-

सारस्वतपुरे २

राम
१०५
१०२

र्थकाममोक्षाणां पारमार्थिकं यत्र न वा ॥ स्वर्गं पितृकुलिते मार्गे न गच्छति कदाचन ॥ अर्जुनं कुरुसहितं रक्षतं यज्ञवाजि
 ने ॥ अश्वमेधवीरधर्माः सौख्यं येषु बहुसेवके ॥ आदिदेश ते तो राजा ॥ गुह्यं पारमार्थिकं महावलात् ॥ तुरगे माकरे रक्षे पाराडव
 स्थमहात्मनः ॥ विचरितं पुरे रमे यो रूषेणाह माहवे ॥ नृपस्य वचनं श्रुत्वा निर्गतं वहलं वलं ॥ महावीराः पञ्च धारागु
 हणा र्थं विनिर्गताः ॥ सुलोहसुरतो नीलाः कुर्वे सुवलाश्च ते ॥ पुत्रादि वारधारा धान्ये नो वीरवर्माणां ॥ ते प्राप्ताः पा
 राडव वलं तुरगी कुरुपर राल्पितान् ॥ रहीत्या वीजिनो रोषात् प्रयाता भूपस्य निधौ ॥ यावत् गच्छति ते वीरा नृपे प्रति महाव
 लाः ॥ देवक्रवाहे न एते कुआ हिनास्माकं देवही ॥ सिंहनादेन वीरांस्त्वा मरुता ये धिरवामनान् ॥ पार्थपुत्रतय रोषा
 त्पथममरुतु पाहिणी ॥ वक्रवा होमहातेजाः शरैः कनकविधितैः ॥ ततो गुह्यं समभवत्तुमुत्तं नृपदासां ॥ केशी
 केशीरतेः सीधमुष्मा मुष्टि नखान् रवि ॥ र्दतिगणमेवाप्रे जा मुन्नीगावलो न्काद्य ॥ रथाद्युतैः संगतास्ते गजाः
 पुत्रापि वाजिनः ॥ विपरीतमिदं जातं रुदुकीडनसंनिभं ॥ वक्रवाहेन वीरेणाहं न्यमानं महावलां ॥ सर्वं
 उक्त्वा स्थाभूतं अग्नौ चर्महितं यथा ॥ संयमित्याः पतिता वत्समागत्य नराधिपं ॥ शश्वत्कुरुः पा
 र्थवलं पातयामास रेषितः ॥ धर्मराजेन पार्थस्य पातितं विविधं वतं ॥ महत्पुहत्तमं तु गुरुं श्वपुरायेन
 राधिप ॥ पार्थो वीक्ष्य हतं तैर्न जामा वा वीरवर्माणाः ॥ उवाच केशवं देवं विस्मयति वभारतः ॥ कोऽशौ
 देवो हृषिकेश नररूपेण मे वलं ॥ तीक्ष्णैः शरैः पातयते समक्षं तव माधव ॥ श्रीमहाबाहुवाव ॥ यमं विदुः

महाकाहोपुरतंस्थितमाहवे॥प्रार्थितश्चैवकन्याथेस्वपुरेवीरवर्मणा॥अर्जुनउवाच॥किमेतत्कुरुष्वाकचित्तंयमेनयसुराय
ति॥**पथं**मेतत्संगतंहितेत्सर्ववदकेशव॥**श्रीकृष्णउवाच॥**मालिनीनामकन्यास्यसंजातावीरवर्णा॥मानुषेनवरंप
थंकुरुगुरुभुविमालिनी॥यदायुष्ठापुरगेहेपिनासाभालिनीमुभा॥कलेवरेप्रयाकायेमिमांसेषादिनेहसे**मालिनी**॥
धर्मराजायमानातदेहित्वनापरोक्षः॥अनेमृत्तानरायातिशयस्यसदनंप्रति॥धर्मराजेशरीरं हि प्रोषाहंकीर्त्तिमाप्नु
याम्॥इधुप्राप्तानजनानप्राप्यस्वगुणैःपरितोषके॥नरस्यपाणिगृहणंप्रथमंक्रियतेमया॥पश्चादहंरुशरीरमेयदि
स्पृष्टंभविष्यति॥इतीयस्यजनस्याहंप्राप्तुयंसंगतिर्यथा॥तथागतविधानव्याधर्मराजोहिमेवर॥यानारीपुरुष
प्राप्यपितृदत्तंभुविस्थिता॥वंचयित्वानिजंकाताहंपरमंयातिमेहिता॥तारुवेयस्त्वनेराजानरकेपातयत्यसौ॥तमे
वाहोवरंकृत्वादि विवेक्षीयतेमया॥तत्रनाधर्मराजोयंवाहयिष्यतिपापतः॥सुगुप्तंमर्दिनातनवपुणंप्रभविष्यति॥
प्राकृतायसुतादत्राभवेत्पुण्यपुदायिनी॥किंतुधर्मयमूर्तीयदत्ताहंनशिवप्रदा॥एवंविधंमयातातकर्त्तव्यं
दिसंस्थितं॥मानाविधानिकार्याणिधर्मयुक्तानियानिमे॥तथामनोरथोरमोभविष्यतिहिमासकः॥
इतिश्रीमहाभारतेआश्वमेधिकेपर्वणिवीरवर्मयुद्धनामोऽध्यायः॥४७॥**जेमिनिहवाच॥**एवंविधं
तावाक्यंवीरवर्मानिशम्यसः॥यमसूतेदिवात्रात्रसयमंस्तैतिनिसस॥मालिनीविधिवदेवसमाधनतत्परं
॥वभूवयेवनंप्राप्यध्यानभावनसाजहो॥नारदेनेतदाज्ञातंविहितंनृपतेःसुता॥कीदृशंकुरुतेभावंनेनवेन्नियमःस्वयं
॥नंगत्वाकथयिष्यामिभावमस्यासुशोभनं॥धर्मकार्यंप्रकुर्वीतोयमप्रीत्येदिनेदिने॥हृदिस्थितंमनुव्यासा

विष्णुस्तेषु चैवितं सर्ववर्तिकथं मनोमालिन्या फलदूषकः ॥ नैमिनिह वाच ॥ ततो जगाम देवैर्विष्णुमस्य सदनं प्रति ॥
 न्यवेदयन् प्रियांतस्मे मालिनी राजकन्यकां ॥ धर्मराजन जानासि मालिनीं त्वीमनुव्रतं ॥ सत्यव्रता धर्म्मराता पुण्य सर्वस्वदा
 यिनी ॥ त्वदर्थं प्रत्यहं देवतां त्यंयय माचिरं ॥ पराशां सफलं सत्तः ॥ कुर्वन्नेव हि नेरते ॥ मनुष्यवेषमास्था यस्त्वभूतैः स
 हितो व्रज ॥ सारस्वतपुरे रमे पाहिते वीरवर्म्मरा ॥ चतुष्टयो यधर्म्मरा गता तंका ॥ समानया ॥ पुरिचने च सा धन्या भ
 विष्यति मतिर्म्मम ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ नारदं प्रेरयामास पुरे सारस्वते यम ॥ वैशाखे मासि शुक्ले चै पक्षे तां वरयाम्यहं ॥
 इत्युक्तो नारदस्तो न प्रययौ वीरवर्म्मकं ॥ कथया मासवृत्तांशं यमे नोक्तं सुप्रगतां ॥ राजकन्या विवाहं कर्तुं कामो व्यवस्थि
 तः ॥ यमोपि नायका नाशु शतमेवोत्तरं मुदा ॥ आदिदेश महाकायान् महाबलपराक्रमान् ॥ महावीरं निजं चैवं ते वाम
 वोत्सु संस्तुते ॥ क्षयं प्रधानं रोगाणां नायकं वाका प्रवृवीत् ॥ रोषं हि ब्रह्मत्यायाः शूधानुविना कचिर ॥ यम उवाच ॥ क
 थं समागमो माधन स्मिराष्टे भविष्यति ॥ विप्रप्रिया ॥ अने लोका राजापि द्विजसेवकः ॥ विप्राणां पठतां प्रोग्रा ॥ निरुद्धम
 श्वहो मज ॥ मनेत्र श्रोत्रयोर्दृष्टं करिष्याति न संशयः ॥ उमेहं पुत्रं कसूक्ष्मे घृताक्षं पुत्रनाशकं ॥ बहुकालेन जतूनी
 मरुगुणैः संस्मितं भुवि ॥ विस्त्रिकायात्कविको महिमा केन ताभ्यते ॥ सतो न मानुषं हंसि दाहीते रविनन्दन भूतुस्थानेन
 यशामि योतं नमिने तेजसा ॥ भातु भार्या विशाता क्षी शोथं कर्त्तुं फलं मुलां ॥ तया सह सुतस्तो न पाण्डुना सजलोदरः ॥ ज
 नितः स्वगुणैः सुहृत्संकुत्रविनिवेशये ॥ राजा धर्मपरो नित्यं शुचिश्चैव महाजनः ॥ यत्र जातो भानुपुत्रे तत्राहं किं शरीरवा

उत्तिष्ठे
८: ११

रक्तहीनेन

२२ शरीरस्थानम्
 यश्च नः स्यऽविवाहे मे स्वभृत्यः परिचारितः ॥ आमन्त्रितसमायाहि नुविचित्रपुरं प्रति ॥ ॥ यश्च वाच ६

सिंहभोगः ३ महारोगः ८ प्रवृत्तिकारकः ५

मिसाहा ३

महाराजसंयोगेनाव्यक्तशब्दः ७

५६ भूषणप्रति कंडुकुचं ३

उद्धर्तनं

जे. ना
१११

न॥ कोहं शोच्यते एताद्य ब्रह्मनां पुरतः स्थितः ॥ स्वयं स्वमाजितानां हि धरमा गुणिभं प्रभो ॥ एतेषां परमं तेजो भूषति ह निषीत
धानं ॥ गुरुस्त्रीसंगमरतात् सविप्रान् शिशुघातकान् ॥ ब्रह्मनां वदु रूपानि शनमस्यो नारं विभो ॥ विष्णुर्मुक्ता प्रिया यस्य पुत्र
श्चास्य भगवन् ॥ गुरुस्त्रीगामिनां शिशुमूले विलंभजो भवेत् ॥ गुरुतां स्वप्रकाशनां वा यं कृत्वा पि न मानवाः ॥ एतानि धर्म
निरता वीरवर्मापिता दृशः ॥ एतस्य स्फोट राजस्य निवासितश्च नेष्यते ॥ ब्रह्मोदशविधश्चायं ज्वर एव सा भिप्रातिकः ॥
गुरुकोशं पुत्रवनेतः कुतल्या स्थिति तथ्य ॥ अतिसारं श्वधीते सौना यकको महाबलः ॥ प्रियासंगं स्त्रीणी यस्य पुत्रावांते शुभार
तः ॥ अस्विकः क्रोधनश्च पुत्रः पदमयावनः ॥ एतेषु ते निवासं प्रप्येना पलुत दृशता नित्री ता भूला मी कानि
तानि महात्मनां ॥ अमिषा नित्यं तत्र स्थानहीन निमरिषः ॥ रिक्तो आसादय श्वेतका शङ्खसामहाक्ला ॥ उपरिस्था वायु
भूता भूमर्त नक्षत्राः पुरा धनुर्घातादयो वाताः कर्णमूले पिभास्वरः ॥ नेत्रे रोगा महाकाया दुषरोगश्च यातनः
वल्मीकेण रासुमाद्य तथाऽपस्मं रूख्यव ॥ बलकोटं मरुतो दोषि ललाच शिरो व्यथो ॥ यते मुखं तमारोगा स्मथा
ये वहवो यत ॥ न्येया शिया नागदन्ति पुरे कस्मिन् न हरे पिते ॥ यमराज उवाच ॥ भव तो विविधा कारु महारो
गा महवहाः ॥ स्वरूपेण शृपया तु दिव्या तंकार मतिता ॥ यथामम पुरेवासः क्रियते वचनं यथा ॥ सर्वे रपि न
पस्यास्य कर्तव्यं वीरवर्मेता ॥ येऽतीवाः पावसे युक्ताः तेषु स्थिति य मया तना ॥ रोगान् भयानकान् भूमा शुभम्
ने शुभकारिताः ॥ माशु पश्यति धर्मिका धर्मरूपं न च तेरे ॥ कालान् लशरिरे हि वीक्षते पाप कारिताः ॥ ब्रह्म
त्वा कृता ये न प्रीति नाग त वायुना ॥ विहीर्णं न सहस्रेण धनुषा शेष वारिणा ॥ तस्य गात्रे रोगा जस्थानं ते नोत्र

मम
१११

४८

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ इति का ता नये

मंशय ॥ त्वया गुणो जनः ॥ यथा तदि जाप्यं हि सावरं ॥ मंहो हं दुंस हो मर्त्य दान विप्राय यदुति ॥ सुवर्णपुष्पं तिरिक्ते ॥ अतः
 ध्वंशतिभिः कृतं ॥ तेनः परंत स्यात्तत्र त्वय्य ते सर्वदा त्वया ॥ कृतपुण्यस्य परतो मत्पवदुर्जनं तव ॥ अथीनुविन्न हीनश्च सो
 मवारि ममाश्रयेत् ॥ गो तमी सागरे स्थावेत् स्ना नाथं मास मात्रकं ॥ स्नानमात्रं जलं यश्चान्मार्पयिष्यति ॥ इयं च
 तेषु या देवी या त नीतन क्षणा नृणा न ॥ विष्णुं चिनरेयं नृपातके न प्रजायते ॥ देवताये दीयमानं विभं हरति मन्दधी ॥
 ब्राह्मणमेव न स्था विनियोजयति पातकी ॥ अत्र मेकः स्व संभुते व अयि त्वा सुतान् द्विजान् ॥ तं प्रियाते महाभा
 गवाधने सवि सचिक ॥ अत्र दं सुर सेवं हि मानवं ननु पीडयेत् ॥ येन गेन भवाभारी कामयति विमोहिता ॥ नृश्व
 नायेति तथापुह्येषु च संयुता ॥ ते पीडने पुमे हेतव पुत्रेण च प्रभो ॥ सुवर्णतत्कारा न्ये मूत्रं ह देव सर्वदा ॥ सुव
 र्णसि कंतां दत्वा सौवर्ण देव भूषणं ॥ पलप्रमानं तुलितं पुमे हानुच्यते जन ॥ सुवर्णमलकं दानं कृत्या पूर्णं पतेन त
 त ॥ द्विजाय श्रोत्रियाय च भूत्र कृष्टान् प्रमुच्यते ॥ हांगयी डाशिवस्व च ये हं विमोहिता ॥ परप्रभांत मा लोका मुख
 र्पि प्रकाशिता ॥ शरीरं यात्य सौकाशः पारदुना सहितो भुना ॥ ददाति दानं विप्राय माहिषं शास्त्रं संमितं ॥ पिता
 क शर्करो येतां जवाकु सुम पूजितं ॥ तीर्थेषु तेषु भूला ॥ त्वे वैश्वं कुरुते जपं ॥ त्रेय आ शसहस्रं कुरुते योनास्तं प्र
 मुच्यते ॥ पारदुना तं नरं त्राता न चेत् सोऽपि मरिष्यति ॥ अजां प्रयच्छति नरः ॥ अदुया कांचता वृतां ॥ विप्राय वेद विदु

यातुकां

वेदविदेह

मुचं कुरुं कवे
न ७

जो भा
११२

वापी २

१८५

उदरे जलसमुच्चय १

कई ३

षे शे धो नु च नु नं नरं न स्यात्त वं न्व स्यात्त स्य गात्रे पुंसः कथं च न ॥ जलोदरं यानु जलं गर्भ पाति न मादरात् ॥ पश्चा
त्त त्वजानु तं भूतं प्रं पा पु रणेन भूषितं ॥ रागम धोनां घोरं प्राणा नां म म मानि नां ॥ तुला पुरुष दनेन स मयं तत्त प्रता
पति ॥ अर्द्ध प्रसूतां सुरां यथोक्तं यः प्रयच्छति ॥ तस्य गात्रे च नैः सर्वे बुधैः स्वेयं न कर्हं चित ॥ विवै चिकानं रं दुष्टं
र सत्त स्कर माविलं ॥ परि पीड यते तावत् यावदाता न कांचनं ॥ भगं न्दं जनं त्वं न्ना सोवर्षं कदली फलं ॥ द नारं पल
मात्रं हि ब्राह्मणा य पु यच्छति ॥ सत्रिया तो न्ना श्वेव शिव प्राप्ता दहार कं ॥ समाश्रयति भू लोके याति विश्वास घातकं ॥ पर
मूर्ति प्रभेद्वार मती सारो वृज तस्यै ॥ जीर्णं पून पु कर्तारं मा संश्रयतु सर्वथा ॥ धर्म उव गृहीतारं यातु रं गृहणी जनं
॥ मेघी प्रदं न सायातु अती सार प्रिया सती ॥ रुष्टं हृष्टा जितं वी क्ष्य प्रियया ध्यान कल्प च ॥ अपि यस्तस्य जोषेत्त प
श्चादेयं वसुभरं ॥ भुंजते वृक्ष गान्धर्वे न मरो वक मा वृज ॥ नो जये द्विविधा त्रे न नं चाद द्याद रोचकः ॥ वाक्श
स्तेः सुहृदा य तु प्रहारं कुरुते जनः ॥ न ग्रायय न्निचे लोकार्पा र्थं भलेः प्रगृह्य च ॥ आशा मंजं विदधते यां
तु भूलगाणा श्रुतान् ॥ काता गृह निव कुत्तन् पशोर स्था ॥ श्व दक्षिणाः ॥ पथि वै र्हे ह्य मानं न मोचयति महा
प्रयात् ॥ ये शिवे भिरताः प्रेनु नताः शूल शतत्रयं ॥ हिक्काः प्रयागुता दिव न सहति परोदयं ॥ लक्षणे मधु कर्ता
रं मायुजे दन धं जनं ॥ निरी क्ष्य स्यं विन नो कुतुं प्रीतः प्रयातु तं ॥ माघ मेरु तैला वापी प्रदाता विभुं च

रत्ने वात १

सम
११२

तु हरेः कथां न प्रपूजयेत् न साधु जनस्य ॥ नात्राहं कर्णमूलायं वा पुण्यान्नेन गुरुज ॥ कपिला धेनुदानं च शृणुवेत्
 वेदं वीकथं ॥ परस्वे जायते हृष्टं मे त्रिरुक्तं नरं व्रजेत् ॥ हरणं परदारणा मन्त्रपात्रे तु भुञ्जेत् ॥ सुवर्णकमलस्यात्र प्रदाना
 रं विमुच्यति ॥ यो हेशं सोमनाथं च काशीनाथं च वीक्षकः ॥ पादपश्यति संसारं विराजयति न क्षणान् ॥ किञ्चने त्रसजं च
 नंदं तदा हयतितादृशः ॥ वागीयस्य न संजाता कदाचित्साधुवर्षे ते ॥ पापवादिनां सत्पुत्रं नूतं संतापकारिणं ॥ नृपियोगं
 तस्मात्तदा स दुष्टं वपुः श्रुति ॥ यस्मै तिसाधुसंयुक्ते शिवं भक्त्या सदा जन ॥ ददाति वृषभं श्वेतं वासुदेवाय यं यो चित्तं
 मुपहृत्कृतं जनं वीक्ष्य दूरतर्ह्यपलायते ॥ स्वस्त्येति ध्वनं प्रोक्तं ॥ स्वयं लोभेन मोहितः ॥ ह्यापितं न देदात्पत्न्ये विनेशं
 यनुवातकी ॥ वागीकं तत्पदं प्राप्य स्थूलं जायेत तोषिकं ॥ अन्यजन्म नियतपापकृतं तद्गुरुपिणं ॥ वास्तवो गाय
 नं नृपिणं कृतिजनं सुयः ॥ न नृपिणं कवायाति पीडितं हरिसेवकं ॥ परस्मान्न न संस्थो योगी हरि मन्दिनी ॥ देवा
 पकरणा न्येव गरीडमाली तमीहते ॥ गुरुप्रदानं नो यातु शिवे चरणप्रदानं ॥ मानास्त्रप्रदानेन गरुडमाली वितीर्य
 ते ॥ वदन्ती ताभर्षी नृपिणं वीक्ष्य विमूर्छितः ॥ तमपस्मारं रोगो यं प्राप्य नृपीति स्थितिः ॥ कृष्णधेनुप्रदानेन न हेमपुं
 लतो व्रजेत् ॥ दंभेनावरतधर्मं गजचर्मं प्रयाजते ॥ हंसतीर्थोदकस्नानकारकं न स्वमाश्रयेत् ॥ धर्मसूत्रं न रसा
 त्रये हिं प्रति न राधमा ॥ इमं हंवा लकं गोतं मुं वनं ज्ञानपादनः ॥ सुवर्णसूत्रं देवयोऽब्राह्मणयोः प्रदायिनः ॥ येन
 यत्नेन तानेनोवाधिनुं चारुतूपरी ॥ शिरोर्त्तं प्रमुखारोगायाति विश्वासघातकी ॥ सूर्यपूजादिके पुष्पैः प्रणम्य

कुयेराय ६

निनसंशयः॥ जेमिनिरुवाच॥ एवमेव नयत्योक्तं शृण्वन्ते भुवि मानवाः॥ तेषां नरोगजा पीडा भविष्यति कदाचन॥
॥ इति श्रीमहा० आश्व० कर्मविषया कोनामाष्टतत्त्वारंशोऽध्यायः॥ ॥ जेमिनिरुवाच॥ नतोयमस्तु नद्वैतः॥
कामरूपैः समन्वितः परिणेतुं नृपसुतां नारदो यत्र विद्यते॥ तत्प्राप्तं नगरं रंज्यं धीक्षतारत्नं तं यमः॥ वरया मास
धर्मिणां मांतिनी तत्परं विभुः॥ होमशास्त्रास्थितं देवी तर्पयन्ती दुताग्रानं॥ अर्चयन्ती नारदादि नृषीन्स
गयतीति॥ तत्प्राप्य कान्तिनी धर्म्मराजानं वा कर्मधुवीर॥ प्रसन्नोऽस्मि वरं दूहि कप्रयच्छासिते मघ॥ स्व
ह्ये न किल कासेन तव नृसुर्ध्वं लोक्यते॥ ॥ वीरयमोवाच॥ जामातस्ते परीने दवाभ्यश्च ज्ञातमजीवदं॥ कस्या
यिते मजीयन्ति ते नरानिरयंगता॥ ॥ धर्म्मराज उवाच॥ भवान् स तत्प्राप्तिग्राहि धर्म्महिं तोषितस्त्वया॥ आशी
मि रंभिनी दामिदात्तारं कोऽत्र विस्मयः॥ राजोवाच॥ यस्मिन् दिने मे मरणी च विष्यति त्वभा नुज॥ तदूरण्ड
धीकेशी तस्मिन् न हनिकामये॥ यम उवाच॥ तावत् त्वीन विमुञ्चामि यत्त्वरक्षस समागमः॥ त्वं निमित्तं पर
तत्तंधारशिष्यामिमवरी॥ ॥ श्रीभगवानुवाच॥ एष पार्थ यमो जाति तव सैन्यं प्रवादयन्॥ वीरवर्मा रामाह
यांती पश्य मद्देशं नोत्सुकी॥ वृत्तं महारथे वीरिः सन्नद्धो न वपाण्डव॥ मयूरकेतुप्रमुखो वक्रपाहनकर्णजाः
प्रशुम्नाश्चाश्च युध्यन्को नृकं त्वीव लोक्य॥ न विष्यति महायुद्धं नराश्च गजपातनं॥ एवञ्च वीरि देवेश हृष्टो
पार्थ रथास्थिते॥ वीरवर्मा श्रुत्वा ह प्राप्य युद्धे न थाति वै॥ एते मया जिता वीरास्त्वदीया पार्थ सङ्गरे॥ परि न मा

मिकाकरदुस्त्वाविनापरिश्रम्यति॥ गोविन्दोभववीरत्वंपार्थोभवतुमाधव॥ सहस्वमतप्रभावंचतिष्ठमामुश्चसंगरं॥ ए
तावडुक्तावत्तनीशदेःसप्तभिर्जुर्न ताडयामासहृदयेवागच्छन्नाजनाईनी॥ नेवीरःपञ्चभिर्वरिणःपतितामूर्द्धिताभ
वि॥ मयूरकेतुप्रमुखास्तदुत्तमिवोभवत्॥ अर्जुनोपिनपुंवाणः॥ समन्तात्पकिरडो॥ सुश्रवो॥ प्रामको॥ क्रोधात्
वालेपिपुनःपुनः॥ नपडयाच॥ नौगृहीतौतुरगोयथायुद्धे मयजुनि॥ तथवधारये॥ वीरैस्तनुवोमाधवाजुनो
॥ तैमिनिरुवाच॥ पार्थकारासहसैस्तुसहस्रंवीरवर्मकः॥ सिंहास्थित्वात्पनदत्तसतोयद्वतोयद॥ तस्यावाराणांनूस्व
सावीचकारनितशःक्षरागत॥ सुमत्रइतिशत्रूणांदेशाग्राज्ञैरधिष्ठितः॥ जघानसप्तभिः॥ वीरैर्विर्मरिणामाहवत्
पार्थजघानषष्ठ्यासोशराणांतीक्ष्णानेजसा॥ वासुदेवीविक्षतिहृन्मत्तंक्षतेनव॥ ह्याभिन्नाःशरेघोरिदुताः॥ हृस्ते
नयेकरे॥ तस्मान्गच्छतितभूमौविषयानीनराधिप॥ अन्धवीरःशरैश्चक्षुनदृश्यतेस्पृष्टपते॥ अमिनर्पाण्डववर्तमानो
हनेवयथाजगत्वीरवर्मरिणामात्मोक्त्यहसः॥ प्रावाचपाण्डव॥ श्रीभगवानुवाच॥ वेत्तिपार्थमहाबाह्विषयात्पसत्रियाज
ना॥ तथाविजेष्यामिरणोवीरवर्मरिणमंत्रु॥ नार्यशक्तोमयाजेतुमुपायेस्तेनिपातितः॥ यथाकर्णस्पतश्चक्रग्रस्तभूम्या
महारणे॥ तास्पृक्कृत्यसेहैवोसमर्थजितानेपुनः॥ सुदर्शनेनतद्विद्धि॥ शिथ्यात्तश्चिरोमहत्॥ नास्पृक्कृत्यपानुयितुंक्ष
मीचक्रंहिमामर्क॥ सिंधुराजस्यकिंशरेवेत्रीति॥ सिंधुराणाहृदि॥ येस्मात्तैर्नरेश्चास्पृवीक्ष्यतेदाहृदमर्क॥ हनुम
निषसीग्रामेकथंताडुल्लसंघने॥ नवभ्रातृस्वीरस्यसंग्रामेवीरवर्मरिणः॥ आमस्यित्वाशतगुराप्रिर्मुंघुमहोर

वि॥ **हनुमान्वाच॥** नेदं तं रावणस्य जन्ममालीनभूपतिः॥ जानकीवासकारिणो राक्षसो न पुरस्थितः॥ **श्रीभगवानुवाच॥** म
यादिहो रथं चास्य प्रक्षिपत्त्वं हि वायुज॥ अप्यकार्यं नान्ते कृत्वा धर्माधो हित्व यामया॥ **जेमिनिहवाच॥** परि तो वा सुदेवेन गृहीत
स्परथं हो॥ साध्वैरसतं नृपतिं प्रस्थितं गगनं प्रति॥ परित्यज्य रथं राजा ततश्च राणा तपाराडवस्थितिः॥ गृहीतारथमाकाशे प्रपेदे व
वनान्मजी॥ प्रत्युवाच हनुमते त्वयामनीयते रथः॥ शून्यादि विपुनः कृत्स्न रथं पश्य मया हतं॥ नयिष्यति रथं यत्र तत्र माधवपीड
ते॥ नयिष्यामि न मुञ्चोमि देवा तत्पक्षे त्वयारणे॥ शौर्यो ह्यस्मन्नायस्य शयने शेषमश्नुके॥ रमा विरहिणी नित्यं याचि त्तयति
माधवं॥ पार्थ मत्तगा हतं कात्री सी प्राप्ते त्रमयिष्यति॥ यथा तत्कृता तिस्र्ये निच ड्रावी क्ष्यते तथा॥ युनि मित्रं गतश्चन्द्रस्तं उ
ननु विवक्षणा॥ चतौ धिर्वै कृतं कर्म हृदि जानासितं चतः॥ **हनुमान्वाच॥** मत्सिमास्य मया पुष्टो बद्धो न त्वयानघ॥
तनेति पौरुषं स्वीयः सारधुभिर्वरपिते न सः॥ **वीरवर्मा उवाच॥** कथं गृहीत्वा मे वीर नगत्तं पश्यते त्वया॥ सहस्वमत्स्य भावं
हियथा कृत्स्नो मया धृतो॥ ततो जघान स रथं हनुमते समुद्धिना॥ तस्य मुष्टिप्रहारेण नययोपवनात्मजः॥ एवमेकेन ते वी
रास्त्रयो युद्धे तथा धृताः॥ तं नृपं हृदये कृत्स्नो जघान स पदात्तरत्नं॥ मुद्धितः स पपातो चापि पुनरेवोत्थितो ब्रवीत्॥ मया त्रयो धृता
रथं नैको हविर्धृताः स्त्रिभिः॥ यामेन मरणा प्रोक्तं मदीयं न ड्कर्तुं कृतः॥ नीतो पार्थस्य तुरगो मया वीराः प्रतोषिताः॥ कृत्स्नस्य श
नतो नूतनं मत्पुमं धृपत्तायित॥ ततो वीरैः नृपं कृत्स्नः स्वरथे समवुस्थितः॥ उवाच पाराड वं युद्धे शृणु परात्पुण्यमहवः॥ ना
यं तर्ध सहस्रं राविजितं त्वयामया॥ सर्वास्त्रसंग्रहं वेति तं घुहस्तो महावतः॥ सर्वजितारो वीरास्तथा त्वमपि तोषितः॥
अजुन उवाच॥ येन त्वं तोषितो नाथ विजयी स प्रजायते पौरुषेण मदीयेन नैवा प्राप्ति पराजयः॥ सर्वं पुनर्जीवीरो सोपा

पृष्ठावाचसन्तरः॥ श्रीवर्माप्रसन्नोऽस्मै नववन्द्यतंजयं॥ **॥ श्रीवर्मावाच॥** नगरवरत्नयापार्थशक्यते विजितुरंगो॥ तद्वर्णेन
मुनावीर्यसन्तर्हीजायते॥ इत्युक्त्वा धनुस्तद्वपनितः कलपादयो॥ निपपातततो राजापार्थमहिंण्य सन्तरः॥ नुरगा यो
स्मिन्नेहि राजपनिहं स्वकंददो॥ श्रीकृष्णनाथस्य करे कृत्वा वीरश्च सोहृद्॥ तोषयान् कृष्णनाथस्य भक्त्या चित्तं
स्थितः॥ पश्येथादिवसेराजा दर्शयामास सत्वरं॥ सारस्वतपुरं सीहविंते पार्थस्य धीमताः॥ मौलिकान्यस्त
धातानि संजगानि घनानि च॥ ते जानीन स कर्तयन्ने न नैव दुःकृतं॥ गजानी च द्रुमद्राणां हस्तसु गणे कवि
शान्तिः॥ स्फुटतः श्यामकण्ठानि हि नुरगान् सुवहून्पि॥ सुन्दरीणां सहस्राणि नवपार्थकरेददौ॥ स्वयं पुरः स
रे भूत्वा पालयामास वाजिनौ॥ ततः पार्थमुखा वीरा ददुर्भ्रातृनिदं॥ नानाचक्रा कुलजं लीलावर्तशतसं
कुलं नयति हि गजान्यत्र मीनास्तानि तरोर्मणा॥ महद्भिर्जलकलोत्ते सितमिव सागरं॥ पाथो ब्रवीन्महात्मा
हृष्टरिक्मणामादरात्॥ प्रतिपातुं न दद्यात्तो ह्यो वारितरो मम॥ पीतोऽथापय मत्स्ये न्यवीरवर्मा तथा क
रात्॥ तीरे सैन्यं समग्रं हि पार्थस्य जनमेजय॥ **॥ इति श्रीमहानारते आश्रमधिके पर्वणि वीरवर्मा वि**
जयो नामो ध्यायः ४॥ ॥ जैमिनि हवत् ॥ सारस्वतपुरा मुक्तौ वाजिनो निर्गतौ नृप॥ लम्बोदरं नमस्कृत्य व
क्षेहं यत्र तौ गतौ॥ वसु वेगो सदा यात्रो च द्रुदीप्तिमुखो हरी॥ चन्द्रहासपुरं प्राप्नोयत्र कोतलर्कश्रुं॥ रक्षो

कोतलर्क

त्रिर्य्युः सर्वं कल्पप्रशुम्भजिष्मत् ॥ हंसध्वजस्तप्तकेतुः प्राशुम्भिः फालगुनिर्वृक् ॥ वीक्षमानोत्तरंगौ तौ व्यामोहति
 वृत्ते तसः ॥ वाजिनौ नः कुतः प्राप्नो केन नीतो नर्तन गतो ॥ आकाशमुत्प्लुत्य तौ किं तौ विशुद्धीवाः स्मृतं न वन
 ॥ तावददृशु रकाशो पुरुषं दीप्तं तेजस्य ॥ कुर्वन्तं न दृष्ट्वा तेष्वा मनो धातं प्र जा भरे ॥ पृथक् पृथक्
 नमश्चक्रमुर्ध्नि तं फालगुणादयः ॥ कुतः प्राप्नो पृथपा देहद्वेनः किं तुरंगमौ ॥ इत्यर्थं परिपप्रच्छ फा
 लुणाः स्वात्म गौरवात् ॥ नारदस्त्वब्रवीदश्वौ गतो को तै तर्कं पुनः ॥ यत्र राजा चन्द्रहासो वैष्णवपातिता पु
 ष्मि ॥ यस्मिं कुत तं यो राजा राज्यं दत्त्वा वनं ययौ ॥ धृष्टवृद्धेः प्रधानस्य कन्यायः परिणीतवान् ॥ केर ता
 धिपते पुत्रः कुतः देवानां पातिता ॥ लक्ष्मीपतेः प्रसादात्स प्राप को ततर्कं पुनः ॥ चन्द्रहासो महाबाहु यो
 द्वाता ह्यनविद्यते ॥ अमी नृपतयस्तस्य कला नाहं निषोडशी ॥ नारदस्य वत्श्रुत्वा विजत्सुर्विस्मया ॥
 त्विता ॥ प्रत्युवाच क आहो स्थिते चन्द्रहासो महाबलः ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ शंस नारद मे सर्वं चरित्रं विस्म
 यप्रदं ॥ चन्द्रहासस्य नृपतेः विस्तरेण यथा तथं ॥ ॥ नारद उवाच ॥ समय कीदृशः पार्थ ह्यो मार्गो मु
 त्तो न व ॥ चित्ततुरो धर्मराजो विचित्रे हस्तिनापुरे ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ उभयोः सेनयोर्मध्ये कथं कल्पमुखा

राम
११५

सं॥ अथौषं स्वस्थचितः सन कुरुक्षेत्रे कथां मृतं॥ सत कथा श्रवणो येषां पुंसां त्रसमयो न वेत॥ ते तन्त्रि
तास्मकालेन राउप स्वत्या युयो नुवि॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कथयस्व कथा मिमी॥ नारद उवाच॥ केरलाधि
पतिः पुर्वमासीद्राजा सुधार्मिकः॥ राज्ञं चकार मेधावी विधिवत्पातयन्महि॥ तस्य पुत्रो नैवेन मृतो न ध
क्षत्रे बहुभागवान्॥ परलोकं गतं श्रुत्वा पतिं पत्नी भगवतु॥ पितृभ्यां रहितं वा तं धात्री कुत्र लंकपुरं॥
नित्ये पुरश्चियस्तस्या न विष्यत् पति मूर्जितं॥ वर्षाणि त्रीणि न तथा पातितो यत्नतः शिशुः॥ धात्र्या फंड
तपेयादिकर्म निको तले पुरे॥ ध्यायतीत्यनृपरा जीमनु तस्य दिने दिने॥ ततः पञ्चत्वमगम धात्री वा
ली विना सती॥ सोऽर्धकस्त्यादिको राजतक्षणे रभित्त सितः॥ वामपादे लघुं षष्ठी मकुली विप्रदन्विति॥
तदा श्रेते न बहुना नाभिश्चित्पति पातितः॥ स्त्रीभिः पञ्चादिको जातस्ततः स्वेरं चकार सः॥ वीथ्यां
तथा भूकैः सांड रमे भुक्ते च तैः सः॥ भोजयति च तं काश्चित् स्नापयति पुरश्चियः लेपयति सुगन्धै
श्च चन्दनैर्वर्योषितः॥ सुजोभिर्विविधाभिश्च तमते चक्रुः रादरात॥ ककुका निप्रयच्छन्ति वरो ह्नीयं च का
शच॥ उपान होप ह सत्रं रजुं विभृच्छुः शुभं॥ धृष्टवद्रे प्रधानस्य मंडिरे स्वेष्ट्या गमत॥ प्रियैर्वापि श्वरैः शास्त्रैर्मुनिभिः

समलंकृतं ॥ तं शिशुं मुनयः सर्वे दृष्ट्वा विस्मयमागताः ॥ पश्चाच्च व्रजं जसेन दिशुरापाण्डुतनूतः ॥ धृष्टबुद्धिर्विनीतः
 : सन् तानृषीं पश्य पूजयत् ॥ अर्घादि क्रियया सम्पन्नं भोजयामास पायसं ॥ विविधां च संपाश्रमोदकान्
 वटकांश्च ॥ तृप्तास्तं मुनयो वात्तश्चारात्ता धौतपाण्डयः ॥ धृष्टबुद्धिप्रदत्तेन कर्पूरैः सुगन्धिना ॥
 वस्त्रात्तद्वस्त्रैः शोभितास्तैश्च वस्त्रैश्च ॥ धृष्टबुद्धेर्भिनन्दामतिरंजीवत्सुखी नृव ॥
 किंत्वयं वीक्ष्यते वातः पुरस्तात्पंचवार्षिकः ॥ कोऽयं कस्य सुतः प्राप्तः कस्मात्तद्देशाच्च ॥ न हृदयं इति पृष्ठे
 धृष्टबुद्धिः प्रत्युवाच स्मर्यन्निव ॥ कतिवालान् सन्त्यस्मिन्ननाथाः पुरमेदते ॥ राजकार्यगरीयस्त्वा
 त्नाहं जानामि बालकं ॥ मुनयः ॥ मनोरंजितक्षरापूषिताज्जोवातोऽर्च्यराज्यधरो विभक्तिः ॥
 त्वं धृष्टबुद्धेः प्रतिपालयेन् त्वत्सुपदिपालयितां भर्तृकोऽग्रे ॥ ततो विस्मया मुनयः सरोर्ध्वं वृद्धा पुनः
 चित्रयता किमीदृक् ॥ यथागतं ते मुनयोऽपि जग्मुः सराजमन्त्रा नृशमः त्वत्पत्न्यः ॥ किमेभिरीडेरु
 दितं वचोमां यत्सुपदिभोधिपतिर्भविष्यत् ॥ बालः कथं नर्तविपरीतकृततिष्ठं मुनीनामहमस्मि
 वाक्यं ॥ विचार्यमन्त्री नृपतेः शिशोर्धर्मसमाह्वयान्न जहन्मातुरः ॥ ररे पश्चाच्च वनगह्वरं पुनीं विनीय व

संप्रतिहं नमर्ह्ये ॥ विहं शरीरस्य किमप्यवश्यमानं यमस्मत्परितोषकारि ॥ ततो भवद्भ्यो विविधामहिषो
 मया प्रदेया घटदुग्धभाजः ॥ नारद उवाच ॥ तस्य वाक्यं समाकर्ण्य चारुणो हर्षिताः शिंशुः प्रताप्य जि
 म्हुर्दृष्ट्वा नित्युत्तीवन गहरं ॥ भयानकैः पक्षिषु सैवैर्विर्द्धैर्न करणैर्युतैः ॥ सुधार्मिकस्य तनयैरस्य तमवता
 र्युतैः ॥ शस्त्राणि क्षितधारिणो कोशेभ्यो जगृहुस्तदा ॥ भूमताते नदिमुना यादृष्टप्रतिमादरेः ॥ शालग्राम
 क्षितारं म्यातां मुखे सोऽनकोऽक्षिपत् संकीडमानो शिंशुभिः ॥ यद्विपाषाणगोलके ॥ उच्यमानो वयः
 स्यैः किं सखेन क्रीडसे मुना ॥ कीडस्ववर्तुतेनाद्य सो ववीज्जानात् शिंशुः कृपति ॥ सखायः स्मृतिवदुत्तमि
 त्राः पाषाणगोलकाः ॥ इदृशो नापत्तः स्निग्धो नापरो वीक्षते मया ॥ क्रीडास्येभिरहं पूर्ववर्तुते रश्मगो
 त्रके भगते चेतुवाते हरिमुष्याम्यमुना प्रवृत्तं ॥ अस्याश्रमे न च जयो यो वयस्यानतो वयन् ॥ सखात
 स्तां क्षितां रम्भाधारयत् वदने जयी ॥ नारद उवाच ॥ अनुग्रहं मम पुरा प्रवो विष्णुमतनुषत् ॥ सोम
 कः पार्थ देवेर्दीदध्यो नायराः स्वयं ॥ कृष्णकृष्ण जगन्नाथ चालुदेव जनार्दन ॥ वारुणोऽक्षितधा
 रैः च खड्गैर्घृतिजगतपते ॥ पाहिसंचर पाषाणो सर्वेषां पीनमोक्षुते ॥ ततो देव स भगवान् वारुणोऽक्षितधा

मोहिताश्चात्यजावाक्यमवुवनकीदृशः शिशुः सुकुमारो विवशस्तो दीर्घबाहुर्मनोहरः किं धृष्टवृद्धिना
 प्रोक्तं ह ततो वासकोचने यश्चात्यजावर्यपूर्वनापापेन कर्मणा वातकस्य वधात् घोरात न विह
 ष्यामोऽत्र कीदृशः अथवा केन दोषेन पितृभ्यां रहितोऽभवत् इत्युदीर्य शिशोर्दंष्ट्रानि रिक्षते स्म च
 त्यजा वामपादे कृशां षष्ठी मकुलीं दृष्टुस्तदा हित्वा नयाम चिह्नार्थं धृष्टवृद्धे ईरात्मनः इत्युक्त्वा
 त्रिच्छिदुः षष्ठी मकुलीती प्रमुच्यत त्वरितास्ते पुंजिगुर्विहूमादाय हर्षिताः धृष्टवृद्धिना मस्वत्पद
 र्शयामासुरंगली जहर्ष हृदि दुर्बुद्धिर्मया कारिवचो नृत्तं मुनीनामथ चांण्डालान् महिषीभिरतोष
 यत् ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चन्द्रहासोपाख्यात्तिनामोऽध्यायः ॥ ५० ॥
 नारद उवाच भृगुपार्थि महाबाहो सवा लो गहने वने स्मरणात्तव मित्रस्य चाण्डालैर्न हतस्तदा नालो वात रुणे
 यदु स्त्री प्रमान देवकी सुतं स्मरत्य हर्षिर्दीपार्थं कृच्छ्रान्मु चेत नी न्यथा हित्वा स्वस्यां गुह्यं विह
 तः क्षरद्बुधिरिति प्रया भृशं हरो दृष्ट्वा तन्मोहयन् हारीणी गरां ता हरिरामः समागत्य तितितु
 श्वरगोशने अस्मत्पतिस्वभर्तारं विहाय वनगहं प्रविष्टकामुकोस्माकं तस्मात्तेन विवर्धितः पुत्रस्तो रात्रिं श्रेयं सुवदश्रुत्वा वसुतं वाहमेन

विमलसामिपि

मित्रः सवर्तितो भुवि ॥ उसादयते सुवता रिहिरुर्भगगागत ॥ यचितो दुष्टि वता सर्वरावकुर्वन्ति संहिना ॥ हार
वानदेवता शक्रुर्धनस्य भशुष्टि वता ॥ सी का गितां मिषेने व क रित्पोरु र्धने ॥ वकाः सरसिग दुष्टा कुयने
इयसं स्थिता ॥ यात यमि फराग भू मो सय्या सा दुष्टि दुष्टि वता ॥ ५६ काः कन्दे रस्व व स्थिता दुष्टा न निर्गता ॥ पा
वता श्रु द्यवा नी मत्वा तु कठि नुं सुहृत् ॥ पूरयति स्म पावा रो रु र् शोक वि दूला ॥ एत स्मि भ तरे प्राप्ते देश ॥ ५७
कुलिनक ॥ तदे र र क्षण धी ह त्वा पि तो ॥ ५८ यु धि ना ॥ ५९ ग य मि र तो धन्वी त दनं सो नु वी क्षते ॥ जल दे र दू
वाम य मी वि दू धि को य धा ॥ ६० तः कुलितः पयि वे शी त दनं सपत्न्या वत्त सलताः सुं धि ता ॥ अयनी यी ह यान
क्षि प्रं वा ली तं यो ह हो वाते ॥ ६१ दि धु धी व मि ने सै श्व पत्नेः प्रल वि ते ॥ ६२ पुर स्थि तेः क वि तं वा र वा ह ॥ अथे द र शी त
वाते सुव द्धु ल वान न ॥ ६३ य श र रि ना मी नि कु ति रो धि स यो मितः ॥ अवती प्यि ह या त शि प्रं वा ले तं प र सा त्थे य न
॥ ६४ वा वि क स्य मे धा वी सो धा ली प रि मा ज्ञे य न ॥ ६५ जित ये श्व र ॥ एत नु त वा लि शाः श्रु य त र ह रि व त्त्वं म सा गत ॥ ६६
न मे व द नं य दि हा य त त द पि दु ष्ट म् यो म्य तां ॥ ६७ अ मु य पा द्य कि म ह पुं वे कु त शि मु इ हा गे मे तं त ये कः पि ता ॥ ६८
तु ग गा ज न नी सु हृ द्वा क्से ज न उ पा त भ ते न भ वा द शं ॥ ६९ ह रि चि त य ते वा ले ना त्प य श्य ति च सु धा ॥ ७० त स्मा नो र्ध न
ने र्धु लो ध मी मा गी श रा यि मि ॥ ७१ अ त्य मा ता पि ता क स्य स्त ना यं पु ति पा ति त ॥ ७२ अ स्य सं श्रु य ता लो काः पृ ष्ठे जा
नां सु रण य हा ॥ ७३ मा ता पु त्र स्य जा यि ॥ ७४ ए व स्य स्य शि श्रुः सु पु टं ॥ ७५ द नः श्री नः ॥ ७६ अ त्रि म श्र क स्या ज्ञातः स हो ध जः ॥

स्वयं प्राज्ञो जेतुं वा शक्नुते गच्छेत् सुतानव ॥ अभावाद्देवयस्यैव पूर्वाभावे परः परः ॥ स्वयं प्राज्ञश्च मे पुत्रो भविष्य
 तिमनोरथः ॥ इत्युक्त्वा तं समाहितं वाञ्छितं च धरोपयत् ॥ स्वयं कुरु स नगरी चन्द्रकाङ्क्षं कुतिलम् ॥ पश्ये
 परिजनैः सार्द्धं हर्षादर्थः सुरेण ज ॥ गच्छ रपथा वीत सामे पा पदुः पुरेण ह भवत् ॥ नित्यं लेभे मृगान् शो
 व्यानमृगं मृगा भर्त्सकः ॥ नारद उवाच ॥ हसं मृगयते यत्तु स त्याज्यं हसं मृगा भर्त्सकः ॥ नो वा सायकैर्दि
 य इति हसं मृगा भर्त्सकः ॥ लोभो मया तद्युवपुत्रि त्रकर्मो मुना कृतं ॥ संसारणा शास्त्रं यो वा दित्वा माताप्य
 तोषयत् ॥ इति युवन् स नगरीं संप्राप्य शब्दनावतीं ॥ उचिच्छेद कुरुतिलः स भवन् पुत्र संयुतः ॥ मे प्रायत्पे स
 रेशते पुत्रं तं च न्यवे शयत् सा हर्षिता युवी ह कथमशो व्याहं न केवलं ॥ जानाम नोरथाः सम्यक् दिव
 सा आगतगताः ॥ नारद उवाच ॥ ततः कुतिलं देवे वापी सोत्सवं समधीकरत् ॥ प्राणान् गणन गणका न्ये
 दयि ह्युचः पश्ये पूजयत् ॥ गणका भयुवन् दृष्ट्वा ह कुतिलं तवा भर्त्सकः ॥ चतुः शुद्धं मुखादु म्यात् इ सती
 स्पपति पति ॥ आशेशवत् युवा र दृष्ट्वा हसं भर्त्सक विवर्द्धितोत् ॥ चतुर्हसिति नामा यो भविष्यत् पृथिवीप
 ति ॥ ततः प्रभृति ओकार्थं च दृष्ट्वा सोदिने दिने ॥ कुतिलं दृष्ट्वा प्रयासात् कुर्वन् वृद्धतयया शरी ॥ अकुरु यच्चाप
 थिवी प्रजा आनन्दति भर्त्स ॥ गावश्च घट्टो ह्यो देवा आसन् ममो ह ॥ तत्रादि कचन् हसः पपाहा

आकारे २

क्षरति एव ॥ विनायकस्य कर्म न सा हरिरित्यक्षरद्वयं ॥ सज्जपयदाकुदुसादोक्षरपाठक ॥ अहमि शं चन्द्रहसो
हरिरित्यक्षरद्वयं ॥ इदं हरसि तस्य त्वं वरणीयं चाशद्वयं ॥ चतुहस्र उवाच ॥ सिद्धे च हरि सिमा म्नायः समग्रं गुरो
मम हरिरित्यक्षरसाधारता न्यतिः सरेते मुरात ॥ मदीयात् किं करोम्यत्र किं करो भवतामहं ॥ न तो गुरु शुभेणा शैवं शं
भिर्भक्तैः ॥ इदं त्वं कर्तुं भक्त्या जितुं वायुं धर्मं विजिते ॥ चतुहारेण ॥ प्रवीणा वरणीतः कथं शनैः शनैः ॥ न भर्ता
मिफदयि सां जिह्वं धर्मं विजिते ॥ हरि नामा जयै न्यमि न न्यिः सत्यैः प्रणयनं ॥ यथो यं हरि भासि नानि शास्त्रा
णि किं पुत्रो ॥ नारद उवाच ॥ भूतार्थं महावाहो वै सवस्य शिशोयुतः ॥ चरितं चतुहस्रस्य सवधो पप्रहा श
नं ॥ एतस्मिन् भरे कुतः कुतः इदं भव नं ययौ ॥ चतुहस्र उवाच ॥ गता कुतः इदं वाक्यं मयुवीत ॥ महदुतस्य सखा
नकस्य चित्तवपुत्रेकः ॥ अहमि शं हरिरिति प्रजलप न्यति न्यति ॥ पाठिते पि मया शास्त्रं कुं धुं किं न पठत्यसौ
॥ कुतः इदं उवाच ॥ देवान् सत्त्वो मया पुत्रः सकथं ध्यायते ॥ पुता ॥ इदं यो पि पिशाचो मां मूर्खं स्तारयिता क्रव ॥
ना आदिगुरुभिश्चित्रं शिरोरत्नं लिखितं महत् ॥ इदं दुर्गादिने प्राप्ते ना भवति न चामृतं ॥ अमुं विना कथं चात्रं भु
जिह्वं स्थितिरीदृशी ॥ तस्मात् शत्रुं हारि प्रोक्तुं हसो यथा सुखं ॥ वीरता महमेये तु मे खला वधन क्रिया ॥ क
रिष्यामि न त आसं वेदाभ्यासं करिष्यामि ॥ यथागतं मं मे विप्र हविता ॥ मस्तु हिंदक ॥ गतं माहिं गतं उत्रेव

जे. भा.
११२

४५ चित्वातिरिक्तं वेदसोऽपि तत्प्रीयता हि वैदेषु स्मृतिशास्त्रेषु गीयते मेव भुङ्गीः तं नमस्याम्य हं वत्तु यत्र न स्यात् हरिश्चिन्मः ४
उह संमनोरमं ॥ अनेनैकेन पुत्रेण फलितं विषयामम ॥ विष्णुभक्तेन दक्षेण किमन्ये जनुभिः सुते ॥ सपिण्या वहवः पुत्रा
जायन्ते हरिभक्षकाः ॥ अयं हरिपदध्याने गतचित्तः सुतो मम ॥ किं मया वरितं पूर्वतपः पञ्चाग्नि साधनं यतो ह मा
प्रयान् पुत्रं वैद्यवं जनवत्सलं ॥ नारद उवाच ॥ अथाह मेरे संप्राप्ते मेखलावचन क्रिया ॥ चन्द्रहासस्य सकलं व्य
दधात्सकुलिनदकः ॥ ततो वेदो हतिरुत्ता साङ्ग वेद मथा ठयत् ॥ अवीचठवन्दुहसो वेदं ध्यायत् हरिं हि दिने ॥ इत्थं
वेदार्थमाहो कं प्रवृत्तं मथाभ्यसत् ॥ हृद्यं गुणो हरिश्चक्षुःस्थायकालो न मुञ्चते नरः ॥ सङ्गति बाधेयं हि नृदुःखं तस्य त्वि
कं गुणं ॥ परमं मय संयोज्य वक्तुं मेकं समस्ततः ॥ तेनापानं जुलावाण प्राप्य तं जनार्दनं ॥ जनार्दनयनेय सुत
लक्ष्मणं जनार्दनं ॥ अमुना तु प्रकोरेण तेन लक्ष्मणं जायते ॥ तानुनादययत्येव तत्तु क्षं गण्डुनन्दन ॥ नारद उवाच ॥ अथ
तूर्णान्त्वयमेव पञ्चागाण्ययं कुरित् नरसूतो ॥ एकी भवत्तादनुप्रविष्टा जनार्दनलक्ष्मणतीव चित्रं ॥ एकं वनुर्वेद
मथाभ्यसन्स ततो गुरुस्तानपि वयं पृच्छत ॥ न जीगणच्छत्रुगणं समग्रं मपी पतद्देशमजीजयत् ॥ हं सादिरुच्छ
तकुण्डलो सौख्यं लोमापुष्पावकारतः ॥ उह भव आह स्मन मो भुमस्ताः ॥ कुर्वन् हरिं प्राप्य कथं विमूढः ॥ इत्थमिष
किल वाजिशिक्षितैः शिक्षितो न चकार ता भुमी ॥ संयमापगमा भनुदोषात्तु हं स उदभूत्संकेवलः ॥
इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिक पर्वणि चन्द्रहासोपाख्यानं ॥ ५९ ॥ अर्जुन उवाच ॥ धन्यास्त विषया ये पुता
अज्ञानि शिक्षाकले वाकरां निरुक्तं हं हं वच ॥ ज्ञातिषादि

राम
११२

दृशो वेष्टवः स्थितिः ॥ अभासं तादृशं चक्रे चतुर्वेदस्य गारद ॥ हरिभक्तिकदावीक्ष्यत्पुहो मे सदा भवेत् ॥ आवयोः
 शब्दसाभिधं विधेते तेनैरेषु ॥ ३ ॥ नानं चरणि यो मिप्राताते सवलिः स्थितिः ॥ विभीषणसूतं काया सस्यर्गे न पित्राम
 ह ॥ इतस्तत्तत्त्वं प्रमसिक्त तत्त्वदर्शनं मम ॥ अधुना ननु हसो नं दृष्ट्वा यास्य महत्फलं ॥ मां प्रेता ये ते यत्तु सदा तद्दृष्टिं
 स्थितः कथं त्वकथामेतां सुधाहं मम नो हरं ॥ तारुणं विषयं प्राप्य किमाचारितवन्मुने ॥ चन्द्रहोसा हरिपरस्तम्भमा
 चक्षययत्ततः ॥ नारद उवाच ॥ अथोनेषोऽशब्दे तु जनकं वा कथमब्रवीत् ॥ विभोदिशसि चेत्तमह्यमाज्ञां दिग्विजया
 प्रयां ॥ याम्यहं तस्मिन्कलान्तराज्ञो जित्वा वलादरीन् ॥ कुहितः प्रत्युवाचायं कथमेकः पुत्रास्यसि ॥ एजानः सुतिदु
 र्जयसि न्येन महता वृताः ॥ अथवा वासुदेवं तं संस्मृत्य त्वरते हठात् ॥ अस्मत्त्वा मीवष्टवुद्विर्मन्त्री कुगलपस्यसः
 ॥ सनशासक एवायं देशस्तेन कथितो मयि ॥ इतस्तस्यैव नृपते चैरिलो वलावत्तरा ॥ पीडयति स्म मे देशं त्वामाक
 र्णयिष्ये मे निरे ॥ इत्थं पितुर्धनं श्रुत्वा चन्द्रहोसा ययौ मुदा ॥ रथिभिः पंचभिः सार्द्धं देशं स्नानं वीरपूरितान् ॥ तान् स
 र्वान् ज्ञायदीश्वरुहो सो नृपान् बहुन् ॥ वृथा एजामदेनासीत्तन्नात्वा एयत्तादुरि ॥ अधुना मम ज्ञा मन्त्रारचिनः
 सादिना गरा ॥ नरक्षत्रिगजामज्ञानं देवजनाद्यन ॥ चन्द्रहासमया द्रीता वैरिणास्त विनिन्ये ॥ वासुदेवकथात्ताप
 त्कुहितेन्द्रो वायथो कथा ॥ ॥ नारद उवाच ॥ विजित्य नृपतीन् सर्वान् गजान् स्नानं सह सुखं ॥ सुवर्णैस्तु कृत्वा निःक

यसदाहसतिका मुकटदम त्रिजो विकलमेतदवश्यं एवमादिव च अरावन्तु हासः स्वमात्रं च द

रिताम्रं कानवहूनं चन्द्रहासः समादाय स्वां पुरं चन्दनावतीं ॥ प्रविवेश कुलिंदेन्दुं संमुखेनाभिनन्दितः ॥ दीप
दीपितयत्रिणामात्रा नीराजिता साया ॥ पितरौ सनमस्कृत्य शिविकाया मरोपयत् ॥ नरवाहे गृहीताया पदातिः प्रययौ
पुरं ॥ वदन्नुपागते पित्रे चन्द्रहासोऽब्रवीच्च ॥ पितृभक्ता विना किञ्चित्फलं भूते भुवि नो नरे ॥ तक्षीनारय
णावैते पितरौ चित्तयाम्यसं ॥ नारद उवाच ॥ चतुष्टयं समायात ददृशुः पौरयो धितः ॥ चन्द्रहासं विना किञ्चित्
नृत्तं भूते भुवि नो नरे ॥ तक्षीनारयणो शास्ता सिंह सन्निभदक्षिणया ॥ चन्द्रहासः हागतः सखी ग्राहका विदवत्ता च संस्मि
तं ॥ चठहास इह पावहितः ॥ इह त्रिणापकरपत्रिजमेव ॥ तामथा लपत्कविद होत्स्वितलं मुसेन गदती किमवश्यं प्रवि
देश सुहृन्मित्रपितृव्यादीनतिषयत् ॥ अथाभ्यवेचयत् पुत्रचन्द्रहासं स्वकेपदे ॥ वेदविद्विद्धि जै ॥ सार्द्धं कुलि
न्दोदशमीहिने ॥ महोत्सवं तदचक्रुः पौराः सर्वे यथाक्रमं ॥ पुष्कलपुत्रो ये पुष्पमं स्नानि स्नान्य मृण्मतेन ॥ सा
मर्जुश्चन्दनैः शुद्धैः श्राद्धैः संपूर्णैर्नैर्वैकु ॥ चतुष्कानि पताकां च विनोतुर्हर्षिता जना ॥ उच्चैर्जगुर्नामहरेः पदे
र्वाहितवर्तितैः ॥ एकीभूयततः पौराश्चन्द्रहासमपूजयत् ॥ चन्दनेन सुगन्धेन केशेण च चान्द्रिणा तथा च मयक
साहाभिर्दुर्गैरगुजैः शुभैः ॥ नीराजयति स्म तद्वचश्चतुर्कपूरदीपकैः ॥ एवं संपूजितः पौरैश्चन्द्रहासोऽब्रवीच्च
तान् ॥ अतः प्रभृतिना पौराः प्राप्नुवन्त्यशुभे दिने ॥ तत्रैवैकैर्भक्ता योनकराति स मरिपु ॥ तथा विहोता योचात्रं

मन्त्री १ कार्वाही २ प्रधान ३ पुणे हित ४ सुवर्ण धोका दाना ५ वौकि ६ देश देश कार्वाही ७ सुवर्ण परिक्षा ८ रजत परिक्षा ९
 सती या अतः पुण्या विचारो ११ शत्रु १२ मित्र १३ चार गण १४ नरसी लक्ष्मी १५ सकारि सतिने वय १६ जाति सव १७
 यो भुक्ते समहान्ति ॥ पातकानां गणः सर्वैः अपि ये कादशी दिने ॥ नीति मिलीयते चात्रे न भोक्तव्यं ॥ पापद्वीतौ धर्मा
 ता विद्यो रति तं प्रयः ॥ उपोष्य च नरो रत्रौ जागर्ति सहरेः प्रिय ॥ आयुष्यं च वलं यावत् रजत वुदुद सैभिर्भ ॥ चित्रयाव
 जना मूढा मा मवस्था वर्म सुस्थितं ॥ अस्थितं भस्मायु व ॥ मांसं क्षत जले पितं ॥ शत्रुदिभं गृहे वापुं होतु क्रोधादिवे
 रिभिः ॥ सप्तशं शरीरं च बुक्ते मेकादशी मयं ॥ यद्विवाय क्षणं दुष्कृतं यूयं कर्तुं महं य ॥ इत्यादि छत्तिन पोरा हृदि य
 श्यं मे निरे ॥ सुवर्ण रत्न वासाभिः पोरा नयाश्च दुर्बलान् ॥ चन्द्रहासादि ज्ञानं सर्वान् समलं कृतवान् मुदा ॥ मन्दिरा
 नि विरगलानि सदि जाय मकारयत् ॥ तडाग वापी कूपादि पूतं विष्ठा लयानि च ॥ शिवालया नि सत्रा नि बहू न यो
 भी प्रयान् प्रयान् ॥ पुषाश्च कार विविधा फल पत्र पयो मया ॥ नारद उवाच ॥ देश देश त दालो का आजगु
 श्रद्धावति ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वेशाः शूद्र प्रभृतयः पुजा ॥ पुत्र पौत्रैः पतिवृत्ता धन धान्य समन्विता ॥ संस्थापया
 मास मुद्राताः पुजाः सकुलिनदक ॥ पुजा भिरष्टादश भि हृष्ट पुष्टा भिरश्विता ॥ चन्द्रहासे परा भक्तिव्यवर्द्धय
 त सापुरी ॥ यस्यां समागत श्राद्धी धन दं हसति प्रिया ॥ दत्तया चन्द्रहासे न प्रीयतां नित्य धोक्षजः ॥ तान् चन्द्रनाभ
 यरि कालयन्तं चन्द्रहासे जनकः कुलिनद ॥ उवाच हे पुत्र मया प्रदेयं त्रिकायुतं कुतल पालराज्ञे तददं मरुभन
 प्रभवे प्रदेयं तददं मरुद्रि ममुष्य पत्न्यै ॥ तत्प्रेषया शत्रु मुदार सत्य प्रीतिं युथा मैत्र वरेत भेतां ॥ इतः षष्ठ्योजनं
 वत्स विद्यते कोत्र तं पुर ॥ यस्मिन् कुतल पालराज्ञे तददं मरुभन ॥ राजं प्रकुरुते सर्वा क मन्त्रिणा वृष्टु दिना ॥ चन्द्र
 लेखक १८ एतै रष्टादश पुजा

नमो नरे

हसिः समाकर्षणितुर्वाकां प्रहर्षितः ॥ यस्मिन्निरोचने च पत्नये यत्प्रयत्ने वसु ॥ ततः सर्वं शालावायासैः प्रेरया मासलीलि
 या ॥ वाभीभिस्तैः शकटे र्धुलाभिश्च काञ्चनैः ॥ अमुमलयर्जवास्तु कर्पूरं मगसंभवं ॥ गजाः संघेतितास्तनकात्रिन
 श्वमूनारमाः ॥ तस्मै कुतलपाताय मन्त्रिणो धृष्टवृकये ॥ यारुविश्विषि सहितं पत्रं प्रेषितवान् पुनः ॥ पत्रं च तदु
 नं सर्वं समादाय प्रतर्षिरे ॥ सेवका चन्द्रहासस्य प्राप्ताः कोतलाकंपुरं ॥ एकादशीदिने प्राप्तिस्तथा कृतस्य सेवका
 : ॥ पुरोपकले सज्जतां नदीं दृष्ट्वा वृषभं वच ॥ स्तात्वा संपूज्य यहाँ प्रविशे शमतः पुरं ॥ ॥ नारद उवाच ॥ सस्त्रः
 पुणे पुञ्जपुते दधुनीं यत्नोक्तदा ॥ दधुः शिरसि तां देवीं तुलासी हरिवत्सभां ॥ एवं नियममास्थाप विविशुस्त
 स्य मन्दिरे ॥ सेवका चन्द्रहासस्य मन्त्रिणो धृष्टवृद्धिनः ॥ तानादवा सवा दृष्ट्वा धृष्टवृद्धिरदूषयत् ॥ मनसी
 त्यं कुलिंदो सो मृगस्ते मे दृशा अमी ॥ अथावुवीत्सं प्रणतान् सकुलितं दस्य सेवकान् ॥ कदाप्यत्युमा पभोव
 तारिष्ठमभूत् महत् ॥ ॥ सेवका उवाच ॥ अरिष्टवैरिणो भूया माकुलितं दस्य जानुयित ॥ कुलिंदस्य पुत्रेण चन्द्रहा
 सगर्भीमता ॥ कृत्वा दिग्गजं यं युष्मत्प्रीतये ॥ प्रेषितं वसु ॥ अमी हिरण्यसकलैः कर्पूरागुरुचन्दनैः ॥ इकुलैः
 शकटापूर्णं आयात्रितवमन्दिरं ॥ एवा संप्रगुणा प्राप्ताः कुतलाधिपते र्गृहे ॥ विस्मितो धृष्टवृद्धिस्तद्वचनं
 ग्राह्यहर्षितः ॥ उवाच सुदरदेवा नमो देयं सुशोभनं ॥ आहूतवदुभिस्तो जगुर्जगुश्च सेवकाः ॥ सदैवै

पत्रं ५

दिनं तस्मै मन्त्रिणे सो प्रवीतु धाम्ने लं नकु ही दो सो मनो मन्त्रा असेवका ॥ दत्तात्रय मन्त्रिणे ग वीरव सिष्ठे ने पभुं जते ॥ कुहिं
 दं निगले ध्वज कुर्वे हं धूमय जितां ॥ तन्मन्त्रिणे वचः श्रुत्वा सेवका अब्रुवन् प्रभो ॥ न ग विता वयं स्वामि रभुं साहे न हरे दि
 ने ॥ इति द्रानां च संपर्क त्मा गिनः समपद्यते ॥ तस्माद्विशेषतो मानुं स्वीकुर्मो मन्त्रि सत्तम ॥ अथ प्रेष्य वचः श्रुत्वा प्रीतः
 प्रातरभोजयत् ॥ तान् स्वयं युभुजे पश्चाद् मन्त्रात् पतयये ॥ आहो च तं धृष्ट बुद्धिः पुरितं च नृना वति ॥ संदिश्य मद्
 नं व्यापारे नृपते रथ ॥ संप्राप्ता विषया कन्या पितरं तमुवाच ॥ प्रसह्यो नया सिक्तः संसर्तः फलोद्गमी ॥ वर्तते तात तस्म
 त्प्रोपाय नृदि चित्रये ॥ विहृत्य राजकाया दत्त वनितं प्रजायते ॥ इत्युक्त्वा परता कन्या यौवनोद्भिन्न शैशवा ॥ ता मास्वा
 स्य ययो मन्त्री हर्षितः सेवकैः सह ॥ ह्यभ्यर्चिता भ्यां नगरीं प्रापतां च नृनाथती ॥ महारथे ॥ मिदं वासी त्वता हो स्मि मह
 पुरी ॥ इति विस्मय मापन्न मन्त्रिणं समुखागतः ॥ कल्लिंदः सह पुत्रेण नमस्कृत्या जय दूहे ॥ पूजयामासी विधिवत् सर
 जप्रणतः स्थितः ॥ तं मन्त्री पाप प्रदं पुत्रसावक दाम्भवत् ॥ नारव्यातवान् पुत्रवलां भवाज्ञैः पुरतः कथां ॥ कल्लिन्द
 उवाच ॥ श्रौत्वा नहि मे पुत्रः स्वयं प्राप्नो मजोरमः ॥ एकदा मुगया विष्ट विज्ञो हव नग दूरे ॥ पविष्टः को नृल पु
 रातयो जने संमितं ॥ तत्राद्राक्षमहं वलं विष्ट पृष्टा कुल्लि सुते ॥ पञ्चान्दमौ रसान् पुत्रादधिक ही सेवकैः ॥ व
 द्रहसं विष्टु भक्तं जानीहि त्वं महा मते ॥ नारद उवाच ॥ युतर्दष्टि र्भूत पार्थ योगी बधुष्टु धीः क्षणा
 त् ॥ विष्टु भक्तं तव द्रहसं समूहवीः ॥ अत्रर्दष्टमते स्मायं किं स्थि ॥ तस्य मुनेर्धवः ॥ स एवायं मया वालो ॥

४ सफलं भवजन्माद्ययेन प्राप्तः शुभः शुभः समापि हृदये हर्षः संजातो यमहात्मनः तव पुत्रसमा ४
 जायते कोऽशापि कः ॥ चारुणलेखिञ्चन-धाहमेतुलीदर्शनैर्दुर्व ॥ दोषु नो मम विशेषे ते युवानौ मदनाम लो ॥ तौ
 किं करिष्यतश्च ॥ स्यात्सवमे संपदां प्रभुः ॥ अतिक्रान्तं हिया कार्यं पश्चाद्विचिंतयते नृपः ॥ तत्रास्य नमस्के का
 र्यं विज्ञयातो विनश्यति ॥ यत्नगते गमने वास्तुकीर्याम्य नृतं वचः ॥ मुनीनामिति निश्चितमनसाथाव
 वीरगिरं ॥ धारयन् हर्षविद्रोनिवाहेन तस्मै लिललदा ॥ धृष्टवृद्धिर्वावलोक्य सववक्तुं न शक्यते ॥ इ
 थं ववस्माह निगूढभावदुष्टं पुलिपमधुनेव नीर्दमं ॥ यथातृणोश्छादितं गर्जमेव ॥ यथा न विष विष
 विवित्रं ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि रावतुहासोपाख्याने धृष्टवृद्धिवाक्यं नमो ध्याय
 ॥ ५२ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ पुनर्द्वौ धृष्टवृद्धिः कुबुद्धीनां महर्षिव ॥ कथं मुनिवरोऽसंयमं पश्यत्येव च ॥
 उपसंहरन् पिचेदत्र कुलितन्दनयं हि पुं ॥ न तो मां विविधैः शस्त्रैर्हि स्पृरेते न संशयः ॥ यमातिथिभवेतां मे इ
 षण्णो मदनाम लो ॥ त्वयमेव सत्तरे मेव स पदं मे हि पुर्ववेत् ॥ नाम नानु प्रकारेण हनुशक्या मया हि पुः ॥ शंभुना
 यद्वज्रं करोत तदनाद्वन्माहं हि पुं ॥ वन्दुहासमिति व्यासहर्षितः सोपुवीक्ष्य च ॥ वन्दुहासविचित्रं त्वं पत्र
 मानय हो त्वं नी ॥ मसिं यथा लिखे कं पत्रं त्वं प्रेषयेयुरं ॥ तेनापि तमुपादाय यत्र एकत्र आस्थितः ॥ धृष्टधी
 र्पुष्पामासतस्मिन् वरुणस्य धौ विधि ॥ स्थितिं श्रीरत्नमदने वक्तुं कारणं मीदृशं ॥ वन्दुहासोऽहितोऽतीव

मया संसं पदं पदं ॥ तात यो नात्र संदेहः पुत्रकार्यं न्ययेदं ॥ आरुपं मा वयोऽद्राक्षीः पुत्रं शीलं पराक्रमं ॥ वि
 शं विनं विलं वं यामित्रं स्वा सुकरिष्य सि ॥ विषं महेम प्रदातव्यं त्वया मदने रात्रे ॥ पार्श्वीयमिति ध्यात्वा
 हतार्थाः स्याम ये द्वयं ॥ सपदा सित ताभूया द्वितीये मदने मम ॥ चन्द्रहासं विसा ताक्षस्य विबान् मेव च ॥ भूत
 ॥ महत्कोत्र हाके कार्यं विद्यते मदने प्रति ॥ यथा हि पत्र मादाय मुद्रितं मा वि लोक य ॥ भूयात् गुरुं
 सुताय मे ॥ अहस्कोत्र त्वके कार्यं विद्यते मदने प्रति ॥ त्वया हि पत्र मादाय मुद्रितं मा वि लोक य ॥ भूयात् गुरुं
 त्ववहितं पत्रं दत्ते सुताय मे ॥ अभेस्य यदि मां मुद्रा मातं भिदैव योगात् ॥ तयो वीर्यापती वीर भेदाती वृभक्त
 न कुर्वे ॥ शीघ्रं चाजिन माहस्य व्यनुर्भिः सखकैः सह ॥ यो हि पुत्र हाके तेन धर्मं द्रुसि पुत्रक ॥ पत्र मुपादाय वेग
 मास्थाय शोभनं ॥ मत्रिणां तेन मत्कृत्य कृतिं दं पितरं ततः ॥ मिधावती मऽ गान् प्रहृष्टं नमस्वर्तु कृतिं दवत् ॥ तयानिर
 जितभय माशी विरिभिन रित ॥ दधिदूया क्षता मि अं तिलकं कुर्वती प्रसः ॥ अब्रवीत्संतु मे शानः शिवा स्त पुत्र
 सर्वदा ॥ पुत्रं नादाय ताः पति याहु पातु जनार्दन ॥ वक्षपातु हृषीकेश उदरं पातु मा ववः ॥ पद्मनाभः सदा पातु
 नाभिं वुक्षि नृके सरी ॥ कटिं कमल पत्राक्षे जं च पुष्प मधु सूदन ॥ जानुगी यत्र भोक्ता ते गुल्फो दामो ह्ते ॥ वरु
 मेहं लाक्षता वा क्षिणी ॥ त्रिविक्रमः पातु सर्वं शरीरं तव पुत्रक ॥ समाया हि पुनः ॥ शीघ्रं पत्न्या त्वमनु रूपा क
 यथा त्वन्यपि ति जित्वा प्राप्ता लूज यत्रिया ॥ चन्द्रहासोऽथ जननीं नमस्कृत्य परित्यज्य ॥ प्रायादध्या
 सहस्र पदं द्युगं २

भिरुहसैः प्रेयैः पश्यन्पनस्पतिन॥ ग्रामात्तरासमाया नंददरीचवध्वरं॥ हरिद्राकुंफुमोहेकरं जिलां मनेरमं॥
नपचत्तामया द्राक्षीत दृष्टिं सपुरतः स्थिता॥ मस्मै हृषावना धक्षाः प्रदुर्दृष्टिमीफलं॥ केवि संपकमहा निरुचि
यस्मिन्मते पथि॥ वरं सुमुकुटं भाले नीना पुष्पमयं मुदा॥ लोकोदर इवाभाति चन्द्रहसः ससुन्दरः॥ प्रापेकोत्र
लकाभ्यासरम्य कीडावत सर॥ वरं टाभिर्मनि सौकायं त्रगाहं मियमाश्रिता॥ फमलोदयेन महता धवला जुषु प
त्रजा॥ तस्यामहाभः सरसः समीपे वनं ददुर्गुणतना ललीनं॥ सचन्द्रहासाऽद्भुतमेव मेने साक्षादुसने सुवसं
नमत्र॥ फुलं पलासं नवकुंफुमाभं ममेव कंकिल विभ्रतं॥ तन प्रियः संगमकज्जलागनर एव वलीव
रमद्रुताहं॥ ततः पुनर्वक्ता आसनं द्रुमास्तस्मिन्मधोसति॥ मभ्युः पल्लवारम्या भ्रात्रिचूततरे सद॥ तस्मि
न्पक्षि विने स्थित्या को किला मधुर स्वर॥ तुक्कजका मित्रं विद्रुं आर्षरीव भूतिका॥ पुत्रागं चकुला शोकचंप
का पुष्पावतु॥ मालती युधिका मातुः पुष्पवत्यश्रुका क्षिरे॥ पुष्पास्तनभूतानां प्राणीत भुमरलोचना पु
ष्पवर्षे रक्षयन्त्यः स्वभर्तारं वमाध्वं॥ नारद उवाच॥ मे मोह सवमा लोकप्रकृतिं दत्तं न यो मुदं॥ प्रायः
परं हरेः सर्वं करित्रं हृद्यं मन्यता॥ स्नात्वा सं पूज्यं वह रितेः पुष्पं श्रीधुसंभवेः॥ संकल्पं यित्वा पापं यं हर
येषु जे शनैः॥ अथ भक्षतुर्घीकं पुरस्तादाजिनं हरे॥ वत्सने संयमित्या यमित्या च मन्त्रयत् प्रहरदयं म

यकोत्रलपक्षकाकन्याचम्यकमाहिनी॥धृष्टकुंठे श्रविषयारुतिहसतियाश्रिया॥तेकयेगमनुः कन्याशने
नपरिवारिते॥वसुतागमपुष्पाद्युपुष्टववनमुत्तमं॥पुष्पवचय मिष्टतिकर्तुसर्वाश्रुकन्यकाः॥ताड
त्रयोदशाद्यास्तायोवनोद्देववता॥कोशाभ्याम्वरधारितः सुराकथुकपल्लवा॥नवविलपकलाभानु
रुताभ्यामसमलंकृता॥रमेमोक्तिकर्तुश्चमलितभ्यामशनेर्ययुः॥नृपतानूपुररववेगैडिकाशदितेपथि
गारुतमहसस्यस्मरताम्युल्लङ्घिकाः॥श्रुताः श्रीडावनरम्यकेकिलात्तापनादितं॥हस्तिनीधरतः काश्रु
रययैपुष्पोश्रिवीषया॥परस्यरहस्यताः प्राकुर्वन्पुष्पसंवयं॥मालतीयुष्मिकाजातीनाकुनादिकवीह
दयाः॥सुमनसांमालाश्रुः करेपुष्पमयं॥वंपकोधनेमालेतं स्रजस्थापिऊतेपियः॥पल्लवैः सुमनः प्रा
कथितैरपुष्पकान्तं॥अनुनमोमतिनताभौतश्रम्यकपादय॥अग्रपि मधुपान्दूरीकरोन्निमलितलयां॥स
पुष्पादलिमीक्ष्यस्माहवम्यकमाहिनी॥विषयांसुभगेपश्यमहदुत्तमैगुत॥जादोपुष्पाङ्गमेः पश्चात्
दृष्टेनचकलेङ्गुम॥विपरीतंअधिकथंजातं पितृपल्लस्तनि॥वनस्यतीमोधर्मीयंविषयास्माह नूपजो॥अ
थपुष्पाण्युपादायशिरस्थादायिनिद्रितं॥पुष्पावचयविष्मांगीविषयास्माह नूपजो॥शिरस्थाधायपुष्पा
णिमाशय्यास्तंभुभानने॥कश्चिदप्रवतेभोगीकुललीत्वसमेष्टि॥विषयेनेउरेशोभावरिवर्तिश्र
वोश्रुजित॥तापनावक्षसिशेभेरत्याकिंमन्त्रथः सह॥नृपजोदूरेभूदेवः स्वप्नदत्ताशयेनयं॥दश्रि

प्रार्थय पूजार्थं त्रिंशं यौवनयोः सखि चन्दनेन सुगन्धेन केसरेण च चन्द्रिका पत्रादीभिर्विचित्राभिर्विभूषिताभिः
 र्थं स्थापयितुं क्षमः ॥ साहं प्रातर्घर्महस्तोदक्षस्तं प्रार्थय धुमा ॥ आराधनं पितृकान्तदत्त्वा पूजकं त्वं रं कुरु
 ॥ चक्षुः सुरति मेवामं कालौ भूभुमा स्थितः ॥ सा सतीव प्रियं प्रापं पूजकं तव देवयो ॥ इत्थं च मय क मा तिन्या व
 चः श्रुत्वा जहास सा ॥ प्राकोशं कुपले चोत्सीत् पद्मनी विषया तदा ॥ विषयायाच ॥ अतं पुष्पचयेनाधसं त
 प्रार्थय कना वये ॥ यामशीतजले सखीस्तत्परः कर्मलाकरं ॥ तं श्रुत्वा वचनं तस्याः कन्यका निर्ययुर्धनात् ॥ कश्चि
 द्दोलापि हठात्ता गायत्री मधुर स्वरं ॥ घरस्योपकृत्यो न्येक्य केवत्त मण्डलं ॥ उटि मैत्रिक हारे ते देला याम
 ॥ वेत्तेरतु ॥ काचित् पुष्पचयं कृत्या राजकन्या प्रधाविता ॥ विषयाम विहरे रापुष्पचयं मधाक्षिपक्षत् ॥ दृष्टे गुरु
 तौः संगृथितं च लुक पुष्पासंभवं ॥ दधुश्च तस्य मुदिताः कन्यका विषयामपि ॥ मृदंगानुपनह्यात्मा वादयति रत
 परं ॥ एवं तात्तात्परः प्राप्ताः पद्मिनी वरा मण्डिताः ॥ हं सतीताः पल्लवने शिंजिता अवलारवमात् ॥ अस्माकं मा
 तस्योद्गातारः कलुषितं भवेत् ॥ पुष्पचयो विशेषेण कन्या आयात्रिका मुकाः ॥ नारद उवाच ॥ सरस्तीरे हुक्कला नि
 रम्य कपी स्वका निच ॥ कन्या निस्पृह्य मा मा नि मं मरेति विचुनुः ॥ स्रक्ष्मा मयि हुक्कलानि नेतुं न क्षमते नि
 ह ॥ सा सां पुरा मयेः पार्श्वे दृष्टो मिश्रल तां ययो ॥ सा श्रम्य काश्चा विविश्रुतत्परः शिव लीलायी ॥ अगाधं निर्मल

गाधकिलु संततरोहभूत कयाशिविककंठीभिस्तादृशीभिरविस्थितं परस्परं हारसूक्तं शुक्लाशुभितः तारः
क्रीडातेतकरास्फालुट नौलिकभूरितं मणिवंधसंघाटम्यप्रवाहमणिधिवितं अनन्यश्रीधरं तासीमुख
चनेरलंकातं तत्तरः शुभुमेतीवरत्नाकर शुभं सुरं परस्परं तासिचिबुद्धलेनातिगुं धिना तनहुं कुमक
लुहीचन्दनागुत्तवं वला हलजालविदूनां मिषे राजरादेवताः कीडनिमोक्तिकैश्वताः कयकाः शुभुभुव
ने विंदुवर्षसमाहोकावेदकापुर संकया सुतं यादुहृत्तु निप्रतंक स्पतये धितः रम्यः कमलनालेः स्व
ववभुः काशुकावन जहसुषभु शुभु कयाडिगारे चकु शुभुगुः एवं स्मताः सारिंकुं कुमनीर भाजिस्नानाव
हायजलकेरि शुभमां धृष्टु डि तनयातटे स्थिता अन्यवीक्ष्यतहरे रवतः श्रीशुभुहातमिवसागरती
रे धेडिशाययसंलुकुभारं समुत्तं किमपि दीर्घहलाठं ज्ञानवदह्यमह्यसिंहसार्धमिवाठममंत
इति श्री महाभारत उपाध मे विंकेयुगिचनु हलापरधाने विषयजाल कीडानामो ध्यायः ॥ ५३ ॥
नारद उवाच जलकीडास्फालुत्तामि र्ययुः स्वान् गृहान् प्रति विषयानययैषार्थचन्द्रहासगुणैर्द्विता गध
लुमानुषेष्का निधियं पतपुरः स्थितं सुतधनिश्च संततं यथासाविषया स्थिता किमया न्यथवायामि
सुन्दरं पुरुषं वने अमुं विवेकं नन्दनस्तदीयं यलुनाचरे ॥ ५४ ॥ श्रीशुभुहातमह्यनूपर प्रददो निजे तत

त-भा
५२५

पदं पदे कृत्वा कुलस्य न शंक्तिः ॥ हं सीव हि यथा हं संययौ ॥ वसुं गमः ॥ अरु र्दुर्गुत्तरं सुस्मान् रश्मिमायास
न संस्कृतः ॥ मम प्राणा प्रिये सत्तासा शयेन विद्ये जाय ॥ इति प्रवृत्ती शन कैः आशु कुतस्ति न जनं ॥ अतिप्रदीपं
विद्यया साधु विद्यु मे दत्त ॥ न तो दद र्श र्शिरं पत्र कंचु कनिः सतं ॥ इतीत्या त्को रणा शुमुद्रा मुमुच्य वि
स्मिता ॥ वाचया मास तत्पत्रं पितु र् ४ क्षर हर्षिता ॥ स्वस्ति श्रीरत्न मदने वक्तुं कारण मीदृशं ॥ चन्द्रहासाऽ हितो
ऽ तीव मया संसपदप्रभुः ॥ हातव्यो नात्र संदेहः पुत्रकार्यं त्वया र्श ॥ माहं पं मावयोऽ डाक्षीः कुलेशीलं प
राक्रमं ॥ विद्या विशं विलेवं मोऽ मित्र स्यात्पकरिष्यसि ॥ विषमस्मै प्रदातव्यं त्वया सुद न शत्रवे ॥ पार्श्वती य
मिति ध्यात्वा कृता र्थाः स्याम यद्ययं ॥ संपदामाशिता भूयो द्वितीये मदने मम ॥ इतीत्या विषया पश्चाद नि
प्रायं विवृतपत्नी ॥ संपदं संप्रभु मित्रं हितो मदन संनिभः ॥ एवमादि मया पुत्रे र्शिरं वीक्ष्यते तथा ॥ वरं मनोरमं
वीक्ष्य मद्रुयं हर्षनिभरः ॥ विषमस्मै प्रदातव्यं मन्त्रं स्फुरति ते पितुः ॥ पितुर्धैर्यं मां लोकं मदने पिह निष्ठाति ॥
॥ कनिष्ठिकान रेव नाथ तीक्ष्णनादाय लुब्धरी ॥ सौलुभ्यं मतिर्या साहिते रव विषया तद ॥ विषमस्मै प्रदातव्यं त्वेवं
वर्णं समतिरवत ॥ अमुनं दूरतः कृत्वा स्त्रीत्या दे मा न्येव राचत ॥ पत्रं र सो ले मिर्या स कृत मुद्रं निधाय च ॥ कंचुकाभ्युत्त
रे न्यस्य विषया गगनि वै शनं ॥ पुनः पुनश्च पश्यती एष व ॥ इति श्री विष्णु पुराणे ॥ अतः प्रातः व लम्भं ॥ अतिदृढं गिद्ध
नीं संखीभिः साविलो किता ॥ सखी ५५ ॥ कस्मा विलं वितं भडे कस्मा र हर्षं महान्त्वयि ॥ कस्मा देवी क्षते
आशुनिर्यासः ४

राम
५२५

ॐ कश्चिद्देहो नृके शरीः सहोदरः कथं त्यक्तः सुप्तेनूनंतस्ये क्षितः ॥ मन्वेतदीयं सर्वं त्वममुष्मास्त्वं निगूढसे ॥
कल्पिनवृथायापंकुतमुत्सर्ज्यसे स्फुरं ॥ नारद उवाच ॥ प्रहस्य विषयां कलां शुश्रुबुः पुटभेदेने विवाहे तस्य
तूर्याणां पतवारणायनिः स्वर्नं ॥ नायत्रीनांपुरस्तीर्णं संगीतध्वनि मिश्रितं ॥ तूर्यै दशा येष रघुप्रीता यत्र प्रियं
पतिं ॥ विषया प्राप भवनं स्मरयेत्यु वीडिता ॥ च्छब्दं भवनं सा सायंकन्या मुक्ता सुरसं स्थिता ॥ चन्द्रहासा गपि
सा या हे प्रबुद्धः सिंह विक्रमः ॥ प्रक्षालिता स्य कृत वाक् प्रशुद्धिः पश्यान चुम्ब्य रूपमाशरे ह ॥ चतुर्भिरेवानुगतः ॥
स भूतैः पुरं दिवेशा प्रतिमस्त्य भावः ॥ यस्मिन्नपुरे दृष्टमिति तु एजा एजा परे ध्यान परः संयोगी ॥ अस्मि सुख
गात्वा सूक्तिमूर्तिं हि चतुर्भिरेवानुमंतः संभूतैः ॥ पुंसं दिवेशा प्रतिमस्त्य भावः ॥ यस्मिन्नपुरे दृष्टमिति तु एजा एजा
फलानि गृह्णीमानि शंकिं चिच्छिद्यत ॥ चन्द्रहासा धृष्टबुद्धेः सदने प्राप सत्वरः ॥ अनुनीर्य हयारतस्मात् हास्य
वचनमवुधीत ॥ अनः कथं यरे द्वस्थ मदने प्रतिमेव च ॥ श्रीमद्भुवने कीकाकारकश्चन्द्रहासकः ॥ प्रापे
वचनसंदेशकथा मृतवरो यहि ॥ शिरःप्रज्ञाप्य सदा स्थस्याग्निनं मदने ययो ॥ प्रांसितुं चन्द्रहासं न पाथ
कर्तुं यविस्मितं ॥ सदाः स्थास्य परं दाः स्थगत्या वचनमवुधीत ॥ चन्द्रहासे मनु प्रापे मदनाय निवे
दयति तीयदाः स्थ आगत्य ते तीयदाः स्थमवुधीत ॥ तृतीयं लुचतुर्थं चतुर्थं पंचमं तथा ॥ पंचमं

श्यामतरवधंषष्ठः सप्तममाधुजेत॥ द्वाः स्थविरेकनामानं मदनस्य प्रियं सदा॥ शुभ्रवर्णं चन्द्रहासं स
वेदयदयत्॥ नारद उवाच॥ विवेकनामा द्वाः स्थायः प्रद्वयश्चिकरेद्वरः॥ प्रथमो मदनमायासे चन्द्रहासं निवेदि
तुं सिंहस्य तोयविष्टं मदनं कैशोरप्रियं॥ ददर्श दक्षिणोपाश्रये विदशा स्त्रविदो द्विजान्॥ कवीन्सह क्तिकरैश्च
वक्त्रैश्च सुगुणान्वयहून्॥ नानादिशारसमायातान् दूतान् शगत्रविशारदारदान्॥ वामरे धीज्यमानं च मदनं ध्वज
वुद्धिजं॥ विवेकनामा द्वाः स्थलुनमस्कृत्पाहापतंगिरं॥ द्वाः स्थ उवाच॥ केवलं तव भूयो हं प्रियश्च न पितुस्तव॥ पि
तुस्तवः क्रोधनामा हिंसायश्चिवरः प्रियः॥ स्थस्वामिभक्तो मदनयावभायाति ते सदा॥ नायन्मदीयवचनं शृणु स
त्यैः समन्वितं॥ यश्चिन्त्यते सदा शान्तैर्योगिभिर्मधुसूदन॥ तस्य भक्तश्चन्द्रहासः प्राप्नोति महामते॥ अहं तव
पितुर्कीर्तः क्रोधस्यानुचरस्य च॥ तया मिश्रोऽसितुं किंचित् प्रापं त्वां प्रतिनपुके॥ जनस्तव पितुः श्रेष्ठः स्वयं वामो
हनिष्यति॥ इत्थं मनोरमं तस्य वचनं शस्तु संमतं॥ इतस्तथा च समाकुरुपि मदनस्तैः सभासदैः॥ सर्वतत्तु इकल
वरणाः प्रायारं वसुमक्षिपत्॥ क्षणात् ददर्श मदनश्चन्द्रहासं हरिप्रियं॥ नमस्कृत्या तिलिगाय सभां रम्यां समा
नयत्॥ वरासने संनिवेश्य संपूज्य मदनं प्रवीत॥ कंचित्पुण्यं कुर्वितुं दः कुशलीकश्चित् कुशलिनी प्रिया॥ कश्चिन्ने
विषये विप्रावेदाभ्यासं वपुर्वते॥ कश्चिन्नेत्रियविदुः शूद्राः पूजयन्ति द्विजाधनेः॥ कश्चित् प्रजापतिश्च नैवोप

गेडुः सहेः कैरैः अपित्यं कुदा ही प्रा प्रश्चित्रयमनः साहृं किमवागमनं कार्यं नदावक्ष्यजनप्रिय ॥
चतुर्हसडवाय पुष्पादृशं सतां संगत विषदोयानि संक्षयं ॥ इति भाग्यश्रुत्वा जायते मुक्तिदानं ॥ स
ने शान्तिपितुः प्राप्ताः पत्रं गृहीत्वा वाचय ॥ इति कोनै गुरु मत्पुत्रं महत्कार्यं न वेत्ति नत ॥ कोरे गृहीत्वा मदनः पत्रं
प्रावाय विस्मित ॥ अमतेन रचदे हाना मे कोने करवाणि ॥ अथ पत्रं सभा मधे वाचयिष्या मिनात्यथा ॥ मि
षतां सार्धं लोकातो वाचयामास मंत्रिजः ॥ स्वस्त्यस्तु मदनया पु विषयात् प्रदीयतां मरुपं न कुतः शीतं से
र्यं त्वं त्वापलोकय ॥ इति पत्रं स्थितं वीक्ष्य मदनो मुदिता प्रवर्तते ॥ अथ नः पावितो वंशः पत्रासं च वा
वाः ॥ मया यां सुखे ते नित्यं स्वयं मेवा भवयेत ॥ मारदुवासा ॥ हर्षं हर्षं पश्चिमे पृथे विषया कामने
हिता ॥ सखीभिः सवसाभिस्तं च नुहास मवेक्षत ॥ व्यायत्री मदनो देवी पार्वती शंकरप्रिया ॥ भर्तारं दे
हि मे देवि दाक्षाय हिन मे स्तुते ॥ त्वं लीत्यर्थं करिष्यामि पुत्रं तं प्रसिद्धागते ॥ हसपसे नृतीया यो तत्र
हृत्वा वपुज्जने ॥ अथैश्वर्यं विविधैर्दूतैः पत्रात् नैर्मीक्षादिभिः ॥ पुष्पमलपि कंदमूलैश्चित्रं नयी शुभे तो वरि
षा मित्रकेन नु मं जागरणे ननु ॥ मदनस्य मुरादा ही सत्पानि र्छातुं वेदवत् ॥ इति संचित्रं यत्री तो वयस्या करि
दूचि वान ॥ ममो रथं ते संजातः किञ्चित् प्रयसिना विनि ॥ तथा च मय क माति माह संजायतु दा हृतं ॥ वक्ष्यामि
त्वा नि निर्गते ते भक्त्या कंते रतिं सते ॥ प्रयं प्रार्थय मूर्त्तार्थं मनयां स्नापयं च चित्रं ॥ दिवा सतापसः प्रा

[illegible]

सायेंद

राम
५२३

सनेतपुतं चंडहासं मणीयवेधमत्र गृहं सोपानसामिन् ॥ **सं** कल्पकानां विषयामथाक्षरं शिबं पठोप
 त्रयुतेरधार्या ॥ **प**प्रद्वेगं मदनसादीयं पितुर्पितुः सोपितुराश्रुनामसचन्द्र हासोपवदत्तगोत्रं हरीः स्व
 माताजलकः स एव ॥ **प**ितामहसात पुपितामहापि हरेः त्रमेयो तिसुहृद्वितीय ॥ **अ**नेकुत्तिदाशुगुरोर्मदीय
 दारैश्च श्रेयःपितुस्यपत्या ॥ **त**चन्द्रहासीय मनन्यभावि चो निशुम्भायतिस्मकाम ॥ **स्व**सारमस्मिप्रददासीतक्ष
 णात्तलक्ष्मीपतिमुपेतुदानात् ॥ **व**धुंजलौकुं कुमचर्चितंगो तोदं पतीप्रापमुपेयेदी ॥ **ह**नासनेतपित माज्यपू
 रेः परीयतुः सप्रपदानप्रयातां ॥ **द**िजानलमस्कृत्यत्र नुरसिषष्टाः स्वीचक्रतुः कात्रिमयापतुसो ॥ **प**तिपुता
 सोतिलकानि भातेसंददधुतुः पत्रफलानि पातौ ॥ **त**तोसौमदने हृष्टः प्रददौतदुनेपहु ॥ **ग**ावश्च घटदो
 हितो मर्हीष्यः क्षीरसिंधवः ॥ **मु**क्ताफलानिरत्नानि रत्नानि विविधानि च ॥ **का**सां सगुरुकर्ष्य रचन्दमेजन
 हीलकान् दत्वातुमदने दधौ किमस्मै दीयते मया ॥ **च**न्द्रहासाश्चात्मानमर्चयामीति मेमति ॥ **मि**षतांसर्व
 लोकानां मदनोपाकमप्रवीत् ॥ **इ**दं शिरः सरोजश्च कालायासैगमिषति ॥ **य**दा कदाचिदस्यामि क्रीडाप
 रुफरसुजे ॥ **य**थायंचन्द्रहासेमजामाताविषयात्विताः ॥ **पु**त्रपौत्रैः परिवृतश्चित्रकाल प्राशासिगौ ॥ **न**
 थाभूवाश्च मेपुरापादिष्ठा राधनात्मकान् ॥ **न**ानातंकरौ वृत्तैः पूजामि न्वाधगालव ॥ **म**दनप्रलुकाच
 थद्विजानत्याश्च यावकान् ॥ **प्रा**तः सर्वैरुल्लेकार्थं गृहं पूजयतमै मीम ॥ **य**थाशक्ता किं करोह पूजयि

चुंकी ३

जै. भा.
१२८

आमिबोऽरिपलान्। तान् विस्मयति जानतश्चान् चतुहासमभोजयत्॥ विषयासहितं कामोर्जुजस्वजनैः सह सुखाय
मदतः किंचित् प्रोक्तं जाते समुत्थितः॥ कृत्वा तस्य चित्रं यथा दृष्टं दिशस्तस्य चो हसन॥ मरणं यच्च यत्नेन विप्रयत्न
प्रमदिरं॥ समाज्यते तु केचिच्च चन्द्रोदकं सेवनात्॥ उच्चैः क्रियतां विपुलापिताकादरापशिङ्गाः॥
नारद उवाच॥ तैस्तथाकारिबीभत्सोऽस्यैवैकरथनिर्मलाः॥ दिशः कर्षुन्समुदितो विततात्तनयो वितान्॥ क
थयति च लोकानोत्तमिनां समुपागतं॥ उदयाचलकूटस्थारविः संलोलितो भवत्॥ चतुहासं तमा लोक
ज्ञात्वा समगं धोज्ज्वल॥ वेभूय प्रोक्तं न चित्रं मोहप्रान्तं मे पोषयत्॥ विषयो चतुहासो तौ स्त्रापितौ विमलैर्ज
लैः॥ हरिश्चन्द्रनस्तेह रुद्धर्पचपुरातनप्रति॥ परिधाय च वासांसि मुकुटाभ्यामलंकृतौ॥ तौ दंपती ततो वद
नगाक्षी पुरस्कृतौ॥ कृतं त्वत्सयने विप्रैरुपविष्टैर्विराजते॥ अथ प्राज्ञादिजाः पूजयेदशास्त्रपरायणाः न
रश्च गजदेहानां समगच्छादिकस्य काः॥ एताश्च भर्तृका गीता शिक्षका वंशधारिताः॥ मृदंगवादका वैश्याः
शैलकाजलचित्रकाः॥ अहस्करप्रियासंघपुत्रिकारजुर्नर्तकाः॥ उडुवशं मृदंगेन रासभेन नृत्यनिये॥ तत्पते
सर्वे आनन्दप्रिये ये जोजनत्रय॥ पुराणार्ये हस्मराज्जाला मुस्तज्जतिपथाचये॥ छेक उमरु जीवाश्च किञ्च
रामधुरस्वराः॥ सुनाते ये पुराणानि मुञ्चति नृपानसदा॥ ये त्यक्तान् गतान् शूरान् वर्णयन्ति च मागधाः॥
वर्णमानान् पान् संस्य कुरुते स ग्रामकर्मराः॥ वर्णयन्ति पुनर्नैवैव न्दिनं तौ समायुः॥ नानावधौ

पुशला मत्स्योत्तमविराट् ॥ सर्वना ना विधे लोकैः संकीर्तितस्य मरिचं ॥ मदनात्मा भवत्तु पार्थ कृष्ण कात्मना
मागत ॥ अने सर्वज्ञ नाः प्राप्तात्मा भवोत्तमवीर्यका ॥ तेभ्यो रता निवा सांति कांचने प्रददौ वहु ॥ अनुक्रमेण स
दने विनयाद्यै र्वै र्वै ते ॥ सुहृत्सु वशिष्ठः सद्यो विप्रो यामास मानद ॥ हृष्टपुष्टजना कीर्त्यं नदभूरु को न
लंपुरं ॥ विप्रयोगमनात्तु पार्थ विष्णु भक्तः परतश्च ॥ अकेतयं हृष्टी के शं ध्यायति मनसा सदा ॥ तेषां विष्णु गे रा पार्थ
किं करिष्यति निर्मल ॥ विषमस्मै प्रदानं पतिर्हि ते श्व मत्रिणा ॥ ऐरिनश्च अहं सोपा विषयां प्राप्य कर्तव्यं का भूमे
परवशो यत्तु न भिमानी भवेद्यथा ॥ हठाद्यः कुरुते जलुत त्रसिध्यति कर्हि चित् ॥ विवाहस्त्य नवजि ज्ञे ॥ विषया च नु हा
सयोः ॥ अतः परतश्च भवत्तु तदा कर्तव्यं निश्चला ॥ ॥ इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि चतुहा सोपाख्या
हो विष्णु पार्थिवो हो ना जो अपायः ॥ ५५ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ तस्यां तु चरन्ना वत्सां कुलं दं निर्गलै र्दृष्टैः ॥ धृष्टपु डि
पुं वंश सो दंड या मासताः पुत्राः ॥ कुरुवध्या शिलां ते ये निमज्जाथ सयाचत ॥ ज्येष्ठदुग्धे रथ रिताः प्रजादधे नृति कृत्वा ॥
अग्रे तु दन्स मां मिशस्त्रैश्च पुर वा सिनं ॥ अग्रे यमर सु एता ये ना सारं वृ न को न्य न ॥ दल यित्वा प्रजा श्वे नं द
धृष्टु रथा पुयीत् ॥ कुलिं दारो याने मूढ मां तज्जामा सिद्धिं दारुणं ॥ चतु हा सा श्रये नत्यं ग वि ते सिद्धि मागमा
त् ॥ दुष्पंत र प्ररितं मय ते न सा दुं भवान् कथं ॥ मगते हि मूढात्मन सवकाः प्रविता स्य वा ॥ ते पि मती मया दत्ता मभ्य म
दत्त वा निश ॥ संप्रतं त्य पुत सही ते न सा दुं प्रकं तं कथं नमो सिद्धि मू छन्त स्य वकाः प्रविता स्य वा ते विवा न

अध्याहार

दानं को विधत्त गार्धितः ॥ मदीयं नाशितं ड्यं निश्चलं तुल्यं वाच्यं वा ॥ आशौ शवात्कदाचित्तेनाहं पुरि शिवा ॥ त्वं ॥
 तदा गतिवारी कृपमप्युपाः ॥ नवभूतिरिदानीं सुसर्वतस्तस्मिन् पुरी ॥ त्वया कृता मदीये न ड्ये न निरिव रनेन ॥
 कुत्र ते शैभिः सन्नि कुत्र ते शि स्थिते गतः ॥ ये आक्षितं मदीयं तत्सर्वं वस्तु दुःखमभिः ॥ इत्थं भिर्भत्सया मासक
 त्रिं दं धृष्टधी सादा ॥ सो भूयस्व विसेपकं वाक्यं मधुवीर्य ॥ धृष्टया जायया सा कुं जाहि मां च न्दनाव तै ॥ इति संदि
 श्य तं य श्वात् स यै केन तं कं पुरं ॥ हर्षणं मरुता युक्तः पुत्रा भाशमुपेयिवात् ॥ मदीये मदन पुत्रे विधत्त तस्मिन्
 दास्यति ॥ तृतीये दिव सो जाते तस्मिन् काले गते सति ॥ एकेनावा यन गतं द्वितीये वासरे रिपुः ॥ त्रिप्राप्तुनं सम
 दत्तः सायां कृतं तं कं रिवात् ॥ या मे नै केन गच्छे मि कृतं कार्यं सुतं प्रति ॥ इति संच भ्रमन सा शिविका मासु ते हसः ॥
 कुं प्रतिभिः शत्रैः पुंभिर्भीत्य शुनिर्भीहवत् ॥ पार्थ गच्छ न धृष्टिपुटिः पापात्ताद एव माददे ॥ वैरावं गुं मिहं दी
 र्घं तडयामास धीवरात् ॥ श्रीपुंगव तरे दुःखाः पापिष्ठा मत्स्य भक्षका ॥ तैः पुवत् नृप गच्छामो दत्ता शिद्युतरं पदं ॥ मा
 तादय भ्रं दरा पुहारै गच्छतो हि न ॥ न दुर्वस्य सुते जातो भवान् किं न मुनी श्वात् ॥ वयं त्म भूय मात्या यात् भोगि ए जन
 कुर्वते ॥ पीडानः ॥ पीतय म्मुग्दी वा धीवरा श्रुत्वा ॥ ३ पर्युपरि डीय सेकाकाः सा शिविका हठात् ॥ एवं पार्थ भवत तन
 विद्विषां वस्य वेष्टितं ॥ तावत् पुरैः प्रादुर भूत् ॥ विशाल फला मि राका र मिवा सि हन्ती ॥ पुं निवेश्य क्षिति पृष्ठ पृष्ठ
 प्रोवाच स यो न ॥ गिरा विवाद्यः ॥ मदीयं सोचरं पदे पुनित्यं व सा मि व द्यः ॥ सुचमू निहं एण य ॥ स्थानं मदीयं दि

ननु य इद्रो भूत्वा शचीं प्रतिगंतुं कामेश योत्का प्रोषितं कदापि न बाहिनायै स्त ॥ ह्यागच्छति चेत्पनिर्मभूयाः स्तदा तेन विच
 र्य गच्छतोः शिविका गच्छित्वा ते सर्व सप्ये निशीघ्रं नयेत् सुक्तेनैः सप्यो भवत् सुक्ते सप्ये भूत्वा ४ तीका

राम
१२५

तत्रागस्तितं लतगच्छमितेस्वस्तिरलं विधादत ॥ इत्येवमुक्तावचनं सार्धः पातालमाविशत् ॥ विस्मिन्मायुसमूहात्मानाजान
 नमूपादत्तः ॥ धृष्टपुष्टिः पुनर्दत्तप्रहारेस्त्रीविराट् ॥ ३ ॥ उन्निवृत्तश्चैव त्रेष्टोदतैर्दत्ताश्च प्रेषितः ॥ पुष्पाकंचरणात्
 ग्रामंगतान्ते ॥ तेषां विप्रमां ॥ इत्यस्य पीडयन् प्राप धीविरात्कोत्तरं पुरं ॥ यामेनैकेन मुश्राव धृष्टधीः सूर्यनिःस्वनं
 ॥ विश्रयाप्राप्तमनसा काय्ये पुनरागतकृतं ॥ नीरदत्तवाचः ॥ अग्रादिमानाद्वतीयां मूढः पदातिरेकः ॥ प्रययौ
 रस्तात् ददर्श सुतानथ मागवान् बहून् स्वतं कृतान् वन्दिनस्वस्त्रैः ॥ ॥ वन्दित इव ॥ नागाः शीघ्रं वन्दितो वदन्
 पुष्टिः कृतं कार्यं सूनूनां तु सखी ॥ पुष्पायुक्तो चन्द्रहासस्य भूयात् तथैव सूनोषममदनस्यातिदत्तः ॥ धृष्टपुष्टिस्तथा
 आपापरं वन्दितश्चन्द्रहासः कोऽसौ दूरं सूर्यवदुत्तिमदरोडः ॥ इत्युचिषात् धृष्टपुष्टिः पुरस्तात् पूजान् विप्रांश्च धृष्टि
 तौ चन्दनेन ॥ नानाशोभैर्भूषितान् भूषणैश्च गृहस्थकानुषगतान् पश्यत् ॥ विप्रः पुष्टिः ॥ भूयो देवस्वस्तिने ध
 र्पुष्टिः कुक्कुटं धृष्टपुष्टिः ॥ भाग्योदयस्तदस्मिन् विभाति येनेदृशी कीर्तिरुपाजिता ॥ निशम्य ते धीव
 यने उवाच ॥ ज्ञातुमन्त्री किल कालसर्पः ॥ दत्तं समुद्रममुकृतः पुरस्तात् गमिष्ये सादिजजलस्य विप्रान् ॥ विप्राः प
 लायन्त्र विस्मयकासां हिरण्यगर्भभूषणैस्त्वत्ततः ॥ विमुक्तिं केशव नुन्नरीय यं शेषवीताः पथि निश्चसतः ॥ त
 तो दृष्ट्वा गायकामात्रिणां ये प्रवृत्तं चन्द्रहासो विप्रतः ॥ सतांश्च भिक्षुकपालवीरान् दृष्ट्वा कानकभेरिवंश
 न ॥ पश्यन्निवृत्तं दारिद्र्यं विचित्रं प्राप कुरु मा भयं न भयं धृष्टपुष्टिः ॥ नीराजितं च मे कुरुः भिजग्मुदीपात्विता कुक्कु
 चकिंताश्च ॥ आहस्तेतान् धृष्टधीस्तस्यैव कस्मात् कृतः किञ्चलं धृष्टतेन ऊर्ध्वं गच्छन्तवस्तुनायल

मदन उवाच ॥ नैनं त्रिभुवनं नापि एतेषां न किं च पितृर्वाक्यं त्रिरागतं पुण्यकीर्तिः ॥ तथा वने तव वाग्मातृ प्रयास्येति
रन्त्येनं किं कृतं तद्विवाहिना हते यं देवपाहाः कुलिनैः पत्नीतरीया किं करे मृत्युकाहे ॥ समायातस्तु सुतो
एष यत्रेशी पुंजलं वल्लभं मुहूर्तं द्वयेत्यं ॥ किं न्याधुना या मिकुलिनैः मेकः समाहूयान्नयिष्ये न मे स्ये ॥ नूनं नात्ये हि प्रया
या विवाहे सर्वदत्तावा जिने हस्तिनय ॥ गुरुशिरोऽदायि मया वराय पूज्याय हृदयानुचराय ताय ॥ धृष्टुद्विहवाच
दूरं प्रसर्प्य न मुखं मम दर्शयामि यत्र समायतिरीक्ष्यतत्र किंचित् ॥ तेनोदृतं पत्रं मय श्रपेदेव मश्री विधानुर्हि पि मन्य
मंस्तं ॥ क्षणं दृष्ट्वा सात्यया स पुत्रं सत्यं तदीयं किल वीक्ष्यतं च ॥ मया त्वसौ चन्द्रहासे विस्मृतं तथा पत्रं लिखितं तं गुरु
भावं ॥ जाता देवादिषु याया विवाहेनाहं कर्तुं न भवान्नोपेते पितृवः ॥ इत्थं समाज्वासात्कांतुरास्ता तं चन्द्रहासं परिपूज्य दृष्ट्वा
तः ॥ जाते चतुर्थे दिवसे चतुर्थी कर्मवधात्कैतवात् धृष्टुद्विह ॥ इति श्री महाभारते आश्वमेधिका पर्वणि चन्द्रहासे पा
र्याने धृष्टुद्विह समागतोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ धृष्टधीश्चित्रगामास विपरीतनिर्दह्यभूतः ॥ देवानुविषया
कन्यावध्यायास्मवरातये ॥ अतः परं मकार्यं किं किं गच्छामि कान्यवन् ॥ पुत्रोऽयं मच्छन्नैव मदनो वर्तते मनः ॥ आभ्यां
मदीयं हिकृतं पुत्राभ्यां नाशितं क्व वं ॥ चन्द्रहासाविशेषेण नारायिण्या निमग्नकुलं ॥ विषयाविषया भूयात करिष्या
म्यनृतं वचः ॥ मनीषा मित्रसंयुक्तं चालं लोताने पादुयत ॥ एकान्तं स्थितः शम्भो सन्दिदेश शनैः शनैः ॥ बलिं काय
जनं वाह्यपुत्रं सोऽप्यवने शुभे ॥ करवालकराः सर्वे तत्र गच्छन्ति मोलिनः ॥ अग्रजस्थितिः काणाद्ये निश्चलमानसः ॥ जाते
पितुः प्रसूकालियः कश्चिदपि यास्यति ॥ न हि स्युरनैजायता मा विचारयत क्व वं ॥ पूर्वपुण्याय विनोहं तथा मा कुरुताधु
भाषया कलातिवाचशेव टिका २

यल्लिका
हिवधीनय
यनं न ३

म। पुष्पाकं संयदा मर्दं प्रहस्येन दनं दये। तस्य वाक्ये समाकल्पितेऽन्त्याश्रितिकालयं। जमुः प्रहमेव वाश्चतुर्तीये प्र
हरे सति। ध्वजवुद्धिश्चन्द्रहासं विनया वाक्यमपुवीत। चन्द्रहासमहा प्रातश्चर्यमेव न हितं। आत्मा कंठकुले देवी चलि
का पश्यते सदा। कृताहो भवानयं तां नमस्कृत्य मातरं। सायं संध्या विधाय पुष्पाद्या दाय चन्दनैः। एकः पुष्पादितां देवी
पुरवाह्य कृता सया। पूजितां तं नमस्कृतुं इत्यादि शकुधी स्थितः। ओमित्युक्ता ततो वाक्य चन्द्रहासो ह्येकं नवान्।
नारद उवाच। एतस्मिन् मन्त्रे पार्थ राजकोत्रलपः सुधी। गालव न संसमाह्वय देहवेष्टामप्युवीत। स्वामिन गालव भूलो के ए
जं मे कुरुते न हि सुखं विदेत नु ह्ययमशिरः को विदो कये। उक्त्वा नि स मयो मेघ समायातो न संशयः। अरिष्टा ध्यायमा
ख्या हि यं दृष्ट्वा निर्वृतिं तले मे। गालव उवाच। अरिष्टानि महाराज शृणु बध्ना मितानि मे। दत्तात्रेयो ह्यः लक्ष्मीयया
व्याचक्षे म हात्मने। अरिष्टानि समा लोक मनुजानाति योगवित्। देव मार्गं कुर्वन्मुने सोम क्वायामह न्वती। योगप
सेत्समो जीवे भूः सेव त्सा एत परे। अस्मि विं व सूर्यस्य वहि चैवां शुभालिने। द्रुक्कादेश मा संतु नरः सोऽर्जुन जीवति।
धान्यं मुत्रं पुरीषं तु सुवर्णं रजतं तथा प्रत्यक्ष मथ वा स्य प्रेजीविते दश मासिकं। द्रुक्का प्रेत पिशाचादि गं भवन्त गराणि
च। सुवर्णं वर्णानि वृक्षाश्च नवमा सो न जीवति। स्थूलः सूक्ष्मः सूक्ष्मः स्थूलो यो क्त्वा देव जायते। प्रहृते श्वानि यत्ते नत
स्यायुष्मश्च मासिकं। षडयस्य पदं वा स्यः पादस्यो ग्रथ वा भवेत्। पीशुक द मयो म्मिधे स प्रमासा न जीवति क
पोतः। धुका कोला वायसो पितृमर्दुनि। कृष्णा दोवा रवजा वा पिषाणा सायुः प्रदर्शकः। हन्यते का कप ति मि
ः पांशुवर्षेण यो नरः। स्थूरे शयस्य वैद्यमि स्तानो दान दन सान्। तस्मा पि पंच मिर्मा से धिया स्तस्य सुपागते।

स्थां चान्यथा दृष्टुं चतुर्मासां जीवति ॥ अनन्तं विद्युत्तं दृष्टुं दक्षिणं दिशं माश्रितं ॥ यत्तीक्ष्णं धनुर्वापि दिशि मासिकं ॥
 द्युते तैले च वा दशैते च चाप्यत्मन कान्तं ॥ यं यं शेषं दिशं स्थां वा मासार्द्धं स न जीवति ॥ यस्य यत्ति स मागभ्यो गात्रे स मय सोपि वा
 त स्याद्दुमासिकं ज्ञेयं योगिना नृप जीवति ॥ यस्य वै स्नातमनिस्य हरे पप्रममुच्यते ॥ पिवतश्च जलं कोणे दशहं सोपि जीवति
 ॥ शेषवानरयुग्मस्योजनो सौ दक्षिणं दिशं ॥ स्वप्ने प्रयाति तस्यापि स मृत्युः कालमिच्छति ॥ रक्तं कृष्णं च धरा गायत्री
 हसती च यः ॥ दक्षिणां शीघ्रं यत्रा ॥ स्वप्ने सोपि न जीवति ॥ नग्नं क्षपणकं च प्रहसमानं पश्यति ॥ एवं वीक्ष्य वत्सार्त्तं वि
 शाम्य पुण्यस्थितं ॥ आमस्तकतलो यस्तु निमग्नं पंकुसागरे ॥ स्वप्ने पश्यत्यथा स्नानं नरः स योगिनिर्येत स ॥ को शागरस्तथा
 गारं भक्षयन् स्वकं शिरः ॥ दृष्टुं स्वप्ने दशाहं न मृत्यु एव न संशयः ॥ कालैर्विकटैः कृष्णैः पुरुषैश्च नायुधैः ॥ पाषाणे
 स्ताडितं स्वप्ने स योगि मृत्युमवाप्नुयात् ॥ नास्मान् परं न त्रस्थं वीक्ष्य तेन स जीवति ॥ पिथारकं च निघोषं न मृगेण त्याज्यं
 संभव ॥ स्वभाववैपरित्येनैव तेन स जीवति ॥ देवार्थनायने दृष्टुं गुरुं विप्रश्च निन्दति ॥ मातृपितृभ्यां सत्कारं जामातृ
 तां करोति च ॥ योगिनां ज्ञानं विदुषां अनेषां च महात्मनां ॥ प्राक्कालः स पुरुषो न स जीवति वै क्षणं ॥ योगिनां सतेनं यत्रा
 दृष्टुं द्युते वमीयते ॥ विहोको ह्यस्य स्थित्या व्यातव्यं परमं पदं ॥ सा मृत्युपात्तं ज्ञानं यत्कार्यसाधनं ॥ ज्ञानं नाव
 दनाय यं योगविद्युर्गहि सा ॥ इदं ज्ञेयं निदं ज्ञेयं मितियस्तु पितृश्रुते ॥ अपि कल्पसहस्रायुश्चैव ज्ञानं महापुण्या
 त् ॥ नृपकसंगो निराहारो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ विषयेभ्यो निवर्त्तयुर्मनो ध्याने निवर्त्तयेत् ॥ जलं यथा जले नैकं नि
 : क्षिप्रमुपतिष्ठति ॥ तथा त्मात्मानमत्येति यो गिनः परमात्मनः ॥ नारद उवाच ॥ योगसारं समाकर्ण्य गालवान्

श्री भा
१३२

मुनिपुंगवः ॥ राजं स कुमनाः साधजीर्णं च मि कोरगः ॥ तत्रोपविष्टं नदनं समाहूयेद न प्रवीत ॥ राजकुलपतास्य क
राजिमातु रं स्वकं ॥ समानया सुमदन करिष्ये ह्यात्म मोहितं ॥ वा छ निहान यिष्या मि प्रा या ज्ञा मातं उति ॥ सूर्यजवा प्रसू
ना मे हस्त गिरि मुपागते ॥ ददर्श च नु हासंते हते सं ध्या विधिं शुचिं ॥ पुष्प फर्पर कस्तूरी चन्दनं वर धारिणं ॥ हरिद्रा कुं
कुमे के धगौरं गं मुकुटा वृते ॥ एका किनं समायात्रं पथि दृष्ट्वा वृवीत स्मर ॥ अयि चन्दु हास सन्ध्या या कुनो वृज सि
ल दद चन्दु हासे वृवी दों कां पि त्रा हं प्रेषित ताव ॥ यति काञ्चन मस्तुर्न म हि व धी व हिः स्थितं ॥ धार या मा स मदन स्त्वय
हि नृ प म न्दि रं ॥ करे चन्दन पुष्पाणि तं नृ पं शीघ्र गे वृज ॥ इत्युक्त्वा पुष्प मालां ध्या पात्रे मोक्षिष्यत तत्कार ॥ यथैव मदन
स्त्वय कश्च हि क्का भवनं वेनेन ॥ अवतीर्य ह्या त्र स्मा त्सेवका नि निवार्य च पुन भंगं श्रुत था पार्थ छत्रे चामर वीजितः
॥ प्रा प को गत पंथे गात न नृ स्कृत्य व हिः स्थित ॥ न चन्दु हासे लोक योगी कुशल पो वृवीत ॥ स्वा मि नृ गाल य या स्वा
मि वलं त्यक्ता परि छदं ॥ सर्व संग परि त्यागं पात्रे कुर्वे यथैव ॥ ॐ मितुक्तः समुत्तिना ददौ चंपक मा तिनी ॥ य
नु हा सोय नि रित्ति रं जं प्रा दा द वा श्रु त ॥ परित्यज्य त्स रं प्रा ग न ग न मूर्ध्नि वृजो नृ प ॥ वृनं जगाम सं त्यक्त स
र्व संगे विमुक्त ये ॥ प्राप्य योग दि मेतुलां पराभिर्वाण लक्षणां ॥ पश्य नृ ग जगदि दं सर्वं सं दे वा सुर मानुषं ॥ पा
रो मुण मये वृद्ध व क्षम न श्रु नित्य शः ॥ पुत्रान स भ्रातृ पि त्रा दि स्वरं कृपा दि भा विते ॥ आरु ष्य मानं करणे दु व व
नृभि र्द र्शितं ॥ अज्ञानं पं क ग र्भ स्थं तदु द्धारं म ही पतिः ॥ आत्मानं च समुत्ती र्णं गाथां मे ता म गाय त ॥ अहो कथं यद
स्माभिः पूर्व राज मनुष्ये त ॥ अपि यश्चा त्म या ज्ञाते योगा श्रान्ति परं सुरिषं ॥ मार द उवाच ॥ इ थिं स सार पा शो लो

राम
१३२

वेङ्क

मुक्तः कौतुहलपो नृपः ॥ सिंहसंनेचतुहासंगतवः सोभ्यवेचयन् ॥ गांधर्वेण विवाहेन तदा चंपकमालिनी ॥ परिहित
रवचतुहासः सूर्यः ॥ संयातिपाटले ॥ नारद उवाच ॥ पुष्पाणि ससमादाय गच्छन्समदनः पश्चि ॥ ददर्श यथानुरागं
विडालाद्यमातरं ॥ हताशं दत्तपुष्पाणां पात्रं भूमावधापयत् ॥ हृदिरं प्रसवनेनेजात्मिदन्तस्य मर्यादातेदा ॥ उलकस्त
स्यं मूर्ध्नि तस्यैवान्भीममिस्थितः ॥ तथाप्यगरीयतपार्थमदत्तावाक्यमब्रवीत् ॥ अपि स्वस्ति भवेत्तस्मै चतुहास
यधोमते ॥ वैष्णवाय च वीर्यजामात्रे समसंप्रदत्तं ॥ इत्येवं चित्रयन् प्रापमदनश्चरितकाराय ॥ अवाप्नुर्वैः सत
सविवेश श्रीमत्तफपाटयुग्मं प्रहरन्करेण ॥ शब्दं समाकर्ण्य चित्तपश्या ॥ शस्त्राणि यत्ताजगृहः प्रमत्ता ॥ कोल
गित्याशमैरैर्योचनं द्विजार्थं कश्चित् ॥ प्राप्ता मुनिर्बुद्धिदिहावजगुः स्वनामैव यथं महानकार्यं ॥ नलंघनीयकुल
धर्म्म एष नीतिस्ततो हि सुरैर्मुच्यते ॥ अथ प्रविष्टमदनं सुवेशं दक्षं पितृवृत्तिकारं यमुद्रा ॥ मूलैश्च स्वज्ञैर्भि
शितैः सुरप्रेजैर्बुद्धिदात्रा इत्युतः सुमंत्रिणाः ॥ ह्येव एते केचन विनोतुनाया देवो मिश्रमोपितममम ॥
नरक्यो ज्ञो हि मिहा गतस्त्या कस्माद्यमूलैरभिहंसिमात्त ॥ कलेठपदं देहियथा लुलापा विमुक्तिर्दमाम्बुना
नरं वातत ॥ न प्रार्थयान् यजो वितार्थं त्यसाक्षिणी मेव च न तस्य भूय ॥ यच्चतुहासार्थं मणियाः हरिः पुद्ग
स्वस्वत्तत्ताहमास ॥ इत्युच्यवान् मन्त्रिस्तत्तादानीं प्राणान्तेजो ह्युद्धारन् मोवेवेति ॥ या एतास्तत्तत्पुस्तक
वाक्यनीतिजगन्नेवैकाहतास्माभिरुचैः ॥ इति महाभारते आश्विमेविके पर्वणि मदनमारुतो व्याय
५७ ॥ नारद उवाच ॥ राजपुत्रश्चाचतुहासः पत्नी च मय क मालिनी ॥ भुजगजो नयो सा दुःखमाहरो ह निरा

गमे॥ नमस्कृतं धृष्टुदिं मुदं धृष्टिं नैमित्तः॥ आजगाम त्वरायुक्तो दिदृक्षु ममदनं हित॥ शंसति स्म ययः तस्मै मन्त्रिणे च व
 बोद्धा॥ नन्विन् स मा गमं विदुश्चन्द्रहासना धियं॥ जामातरं ते वृषिभो राजकुलं त्वत्पुत्रं॥ तेषां वचनं माकृष्य को धार
 मन्त्रीय वेषु वीत॥ युष्माकं सर्वलोहितस्य मूलमारभ्य पापिनां॥ काव्यः कर्त्तुं लपोद्राजाम विष्यति धृष्टतत॥ वेषो ह्यवुव
 निस्म स्वामिन् दृष्ट्वा विलोकय॥ नायनं प्राप्य चन्द्रहासे जायया सहितं पुरः॥ ददृशु धृष्टुदिं सुनेत्रं स्वपरिमाज्जितं
 ॥ उवाचोऽस्मिन्नुतः प्राप्ता ममदनेयं विष्यति॥ पुरतो विद्यते कन्या यथा च मयि कन्या लिनी॥ उवाचोऽस्मिन्नुतः मन्त्रीरेरे मद
 नं किं विदुः॥ इति चित्तयत सा स्पचन्द्रहासः परस्थितः॥ अयतीर्या ह या तस्मात् पादौ जग्राह मन्त्रिणः॥ विंशतिं तं धृष्टु
 दिदृक्षु धारं नृभयान्नगतः॥ यत्किञ्च भवेत्तं प्राप्य स्थितिं भूतं विनाशितं॥ चन्द्रहास उवाच॥ यावत्तं गच्छामि ह त्वामिन्
 पुष्पवन्दनपात्रभृत॥ नायनं केवलं पादौ कारको ममदनं श्रमे॥ वारयामास मदनः स्वयंदेव्या जगाम स॥ तत्पत
 द्धचनं मुत्पाकठोरं मर्मभेदिनं॥ उवाचोऽस्मिन्नुतः मन्त्री स विलपन् ययौ॥ पार्थिवो वदतां कर्त्तुं तस्मिन् सपतति कु
 वं॥ तस्मात्सर्घं प्रयत्नेन प्राप्तिं नो हितं माचरेत्॥ इति स्थितं पतद्मो घोरं घोरं स्थितः पथि॥ धृष्टुदिं जुगाम तप्य
 पश्यन् प्रेतस्थलीं वहि॥ प्रज्वलन्ती चिता यत्र भस्मपाते नृदीयते॥ न दृष्ट्वा भूतं वेतालकफालावाक्यं मृदुवनं॥ अस्मृत्तो
 भविकः कोऽपि समायाति च यशति॥ तत्रापि प्रवीत प्रेतः कोऽस्मिन्नाभ्यधिको न वेत्॥ मया प्रेतं न यथा कं ध्याति नृव
 हराश्रयं॥ विश्वासं न हरी मन्त्री मेघपश्यते॥ मम पुत्रादभ्यधिकः कः स्यात् पथिकं घातकान्॥ नावदुल्लङ्घनी

केश

राम
१३३

श्वेकः प्रहसनं वाक्यमप्रवीत ॥ अविश्वं सुतोऽत्रातस्त्वं च भो वृत्तं घातक ॥ हिरण्यं कश्चिपि च सो दारकात्रो भयं महत् ॥ यस्माद्योपि
 नयंतस्य संस्मर्त्तुं द्रोहं कुरुते ॥ अयं नायति नायोऽपि द्रोहो न च माहृशः ॥ तस्मात्पलायने कार्यं युष्माभिर्नयदर्शनं ॥ इ
 त्थोलाचपलायने ते दृष्ट्वा भूतमेव वा ॥ धृष्टवीः पुत्रशोकार्त्तश्चिताकाष्टानि सद्वै ॥ ज्वलंतं पाणौ प्रययौ च गिरिका भवने
 प्रति ॥ ददर्श पुत्रं मदनेन शूलं गृह्य विदारितं ॥ च गिरिकापुरे तानूने पशून्त्या निरातागुणैः ॥ सुश्रितस्तत्र च गिरिं यो गिरिं तो हितं
 मयं ॥ शोकात्तः समयसा द्यात्मनो वाक् स्मदत्तकं ॥ विभिन्नकलशं दिवा प्रासादमिव भूतले ॥ कास्मीरमिव सभिन्नतिं
 पुराणं गिरिभिर्जुने ॥ इच्छाते मदने पुत्रं यथा दिवं मनोरथं ॥ स्वकीयस्यैव वैराग्यं धिभूतं सधृष्टवीः ॥ परित्यज्य
 चिताकाष्ठं दत्तं शंसुत मातुरा ॥ आलिंगितया भूतं सुमध्याययपातिना ॥ यश्च पुद्गलं रवाच ॥ इतिष्ठेति च पुत्र
 कन्दहारः समागता ॥ तस्मात्तु विषया कस्या प्रदहि विपुलं वनं ॥ मया त्वं कथिने वाक्यः पीहितोऽस्मिन्कोपितः सा
 उर्विषं च द्रोहं फलं तं ध्वं मया सतः ॥ ये ह्यवद्रोहं ससं हृदयं तु विदीर्यते न स्मात्तदीयं हृदयं विदीर्य पा मृत
 यतः ॥ अयं च मदने स्परतिः कृष्णो सदस्थिता ॥ नाहं शिवो ह्येकरोनयोगीजनतापकः ॥ इत्यविलयवत्तु वा बृष्टवी
 : स्वसि रस्तः ॥ आस्यतलया मास भूतं स मे ॥ तन्मये दृष्टं ॥ सभिन्नमस्तके भूमा पति तो ह धिरा पतत ॥ तस्मिन्निपति
 ते भूमे च दृष्टुं चोचते तु ते ॥ प्रभाते समये तापस पुष्यताय नृत् ॥ यलिका भवन्ते प्रायात स्नापितुं पूजितुं चता ॥ प्रावि
 रद्रवने देवाः सति गी पुरतो मृते ॥ धृष्टवी मदने शान्ते प्रदीपा विवद ॥ शीहं ॥ अहो त्वत्किं नृवा न्नचरा ज्ये
 फलं स्मृतं ॥ मंत्रि पुत्रा य पि ह तो नृप कुत्र ताप प्रिये ॥ आगतश्चन्द्रहासा य तापसः संश्रितं तदा ॥ तापस उवाच ॥

य
 ५
 ८४

केनापिनिहै। राजन धर्मधीतद्वैवहि॥ चलिफा भवने रात्रौ तच्छीर्षमवधार्यतां॥ तत्पवाका स माकार्यप
 ५०० मेवा गमनरूप॥ चन्द्रहासः सरु घटा नी देव्या भवन मातुर॥ ददर्श पुर तो देव्याः पिता पुत्रा च तादृशौ॥ च
 उह सोववी घाकं हे मात श्वरि के मयि॥ कुङ्कुम सिचे मंगुलगात्ययांचे मोक्ष भाह॥ इत्युक्ता पुर तो देव्याः
 पिता पुत्रौ च तादृशौ॥ इत्युक्ता मुनि र्भक्त्या सुसिवाच्यत तादृशः॥ कुलं रथ मित्राह चिरं चरं रं सुलक्षणां तस्मिन्
 यक मालोपा बलि दीप पुरस्सं॥ उहावा ज तिला न्नान्न पाय संशित या सह॥ त्वदेह मास मुक्तापे स्रं जं ज्ञा ज हावत
 ॥ सर्व मां संयतु ह सो ह त्या पाद शिरो ध्यान॥ अस्ती निवाय यत् शीघ्रं प्राह स्र जगद्॥ तिके॥ चकार च मुने विद्वो
 श्रिद्धुक्तिस्तु मुदा हता॥ सर्वेषां कर्मणां जाता सा क्षिणी त्वं पृथक् स्थिता॥ अथुना देवि खड्गे न शिर तेन जगत्पति
 ॥ प्रिये मां सहस्री के श स्य दू पेः कालिके मिके॥ इत्येव मुक्ता तं गङ्गा यावत् कले ध्वार स॥ तावत् प्रादुर भूतेषां च तिर्यका
 स्माह तं नृप॥ मेव मात वधं काधी रेव पाप्मा कुक्कर्मणा॥ पंचत्वं मग्नं श्रीत तस्य ताप दद हर्ता॥ न्यदीयं यत् पुरा प्रे
 कं विवाह समये स्वसुः॥ प्रसन्ना हरे र्भक्त्या चन्द्रहास ताव पुनः॥ परं प्राप्य भद्रं ते च दृग्ग मत्त सा कुर्वं॥
 ॥ चन्द्रहास उवाच॥ हरे भक्ति सदा भूया मम जन्म निज जन्म नि॥ यो यं प्रथम मा मात द्वितीये नमो मे विमो॥ पिता पुत्रौ प्र
 वेतां जगत्पाय नि ते मनः॥ भगवत्पुत्रा च॥ अवलान्ते हरे भक्ति अ विष्णु तिर सा त्रि की॥ पुत्रे पि भविता सुर तोष
 यि श्रुति यो हरि॥ आसे सदा वि चित्रं ते यं नु हास क लो युगे॥ नर नाय श्र सत तं शोष शि परा म मा दारः॥ पठिष्यन्ति
 य भक्ता हृदि हृत्ता जना र्दनं॥ ते वो भक्ति श्र सु दृढा भविष्यति र मा पते॥ चन्द्रहास महा प्राज्ञ आया हि पुर तो मम॥ स्थि

॥ भवमुद्वेगं विधाय नयते स्वके ॥ नारद उवाच ॥ तथा च ते च नयते वैष्णवी शक्तिरुत्पिता ॥ शंखचक्रगदाया ये
 तयुधैः परिवृता ॥ देवैरुपस्थितिरसि हस्तो ज्ञानोपदेशं कं ॥ ततस्तान् देवशोपस्थितं धीमद नो नृपः ॥ तादृशं वरो
 रेषां यथा सुते स्थितो हि तो ॥ न तस्मिन् दद सजिन नीलागदं वा हरेस्तनुं ॥ स्वात्पत्नीं पुष्पादृष्टिं सुरसुभां विहो वच ॥ न
 मश्नोते धृष्टुद्विचन्द्रासः स्मरतादा ॥ समाहिं गन्धं संपुष्पं च श्रुते तावथा वृत्तं ॥ चतुर्हस्तं वाच ॥ हरे
 र्मायातिरुं सर्वा कश्च जीवति को मृतः ॥ न तस्मात्प्रयत्नतो नः ताभ्यामंधोक्षजं ॥ नारद उवाच ॥ एवं सर्वे स्मरः
 पार्थव्यसनेष्वनपीडितः ॥ प्रविशे शपुरं ताभ्यां चतुर्हस्तं स्वयं विव ॥ अर्जुन उवाच ॥ देवात्प्रापं महद्भुजं
 चतुर्हस्तं महामुने ॥ कुतस्तेन पुनर्नो वा दुक्तेन कृतं तु वि ॥ नारद उवाच ॥ शृणु पार्थ महाबाहो कुतस्ते
 स्य च वेष्टितं ॥ गते धनुश्चतुर्हस्तं सपीडितो धृष्टुद्विना ॥ विचार्य मनसा देवहर्तृवन्दि विमोक्षकं ॥ धर्मं त
 दुत्पल्लोभ्यश्च दत्वा निघ्नं दमो गमत् ॥ पुनर्मे चतुर्हस्तं ॥ एवं त्वं कृतं न्यत परायणं ॥ त्वं वा दत्तं हवीं केशरक्ष
 स्मात्पापं चेष्टितं ॥ इत्युक्ता स्थगृहे तस्मिन् स्वपत्नीकः ॥ स वा स्वयं ॥ प्रविशे राहुना शंस निक्षिप्य ध्यानत
 तपरः ॥ एतस्मिन् शरे लाका धृष्टुद्वे स्य वेदयत् ॥ त्वामिदं कुतस्तेन नृपतिः सर्वदा हितं कृतं वः ॥ दुष्टा
 तस्य परिकारो तो विशतो हृदता सन ॥ इति श्रुत्वा कचः श्रुत्वा मेरि तो हरिणा ययौ ॥ विचार्य मनसा सम्यक्पुनो
 स्यानिह तो मया ॥ किमर्थं यात या न्येन वृद्ध धनं विवर्द्धितं ॥ पुनर्हीनो मने स्य वेदं न निहति ध्याति ॥

एवं विस्मयमाना शीपुंगवा न्यकारयत् **मातु** सिंह विष्णु द **सु** र मे नि धन न्यति **पुन** र्दस्य मिते विनं दे सं
 य विविधं य **इति** नामा विवे द्या की रा स्व स्थः सकु सिंह क **पु** न्नागां य र मां ह त्या तं म श्री प्र एता म च **य** एतु द्वि
 त्या जगाम त **नि** वार्य स्व सं दि रं **कु** लिं दे **अ** न्तं पूर्व च ह का से न य **कु** तं **न** श्रु त्या ह र्व सं प यो ह रं न त्या द्वि वा
 न व ने **पु** र या मा स व र्मा स्ता या स्व का न य स र्व श **च** रु **स** मे पि त द्रा जं ल वी तान र्व य न द्वि जान **अ** यं तु वं
 भुभिः सा दु मे द ने न द्वि जा तिभिः **आ** ग या मा स पि त रं कु लिं दे मा त रं च तं **त** ते **कौ** रा व के रा जं च का रा च रा त
 त्र यं **वि** ष या सू त त न यं न कर ध ज मू र्जितं **अ** तू त सू तं प त्रा क्षं लु तं च न्य क मा तिनी **इ** थं यार्थ म हा वा हा च
 न ह सः पु र्ण शो भु **शा** ल ग्राम शिला संग र नि स्ता ना र भ वा र्णि **त** स्मा त स पू ज ये त त्रि त्प शा ल ग्राम शिला भू **इ**
नारद उवाच शा ल ग्राम शिला यत्रं हार का र्यं स मु द्र वं **य** त्रि काले पि भ क्तार्थ न ज हा ति ज ना ई न **च** तु य र्पि
 धि का रो स्ति यो धि ता म पि पू ज ने व र्णा श्र म वि शे षा दि ना ति तं ह र्पे व उ र्जु न **स** र्व लो को य का रा य य ति ह पे रा
 ति ह ति **त** स्मा त स ध प्र यं त न य ति पू जो ह के रा व **हे** रू पे दे व दे व त्प च र आ च र मे व च **च** रं सं न्या सि तं प्रा ह
 र च रं च क्र चि ह ते **य** दि ह सि हि दु वी रं त न्ने र्म सार सा ग र शा ल ग्राम म यं शै लं भ क्तार्थ य न हा म ते **र** क्ते स त
 तु यो मा गी य ह ने शै ल ना य कं **मि** न व ७ भ ये स र्व जे लो क स च रा च र **शा** ल ग्राम शिला यत्र **ये** य ह नि म ही
 प ते **ये** स या य भ वे द न ते न भू भा ग म ति ह ल **अ** जि तै पू जि तो द्या नः स रू तः शै ल मा य कः **पा** धि ना मु प

॥ अङ्कुरते नरः ॥ नित्यं नैमित्तिकं वा फिण्याश्राद्रसमं भवेत्तु शा तग्रा मसमीयेत ॥ १॥

[illegible]

धं प्रुपेसं प्रुतं देव की सुतं युद्धमत्र प्रुकर्तव्यं कथं माहि कुनंददे॥ नमस्को मिशरौतु दुत्वादस्य भूपतेः॥ श्री भगवतु वाच
मद्रक्तस्य जने सत्यं समाहितं वि शेषतः॥ कपिलाने शतफलं दत्ता नाना यतेन रणा॥ तस्मिन् लभते पार्थ वैष्णवा लि कुन
त्रा॥ मद्रक्तस्य यथा प्रीति शब्दतः प्रुकीर्तितं॥ परि व्यजे न च नु हासं च॥ जिह्वा सुखा र स्मित सत्पितं मां श्रु वि
दि॥ जे नि नि र वाच॥ अथाजु नो गा र्मा लिं गान् रूपा य लु हा सं कृष्ण वा के शु क ॥ तदा प्रु वी दु नु हा से पि वा क्यं
युद्धाया हं सं स्थितं॥ पाण्डु र्मो मरे वा वि न श्वे तुर मूलं वि सु क ॥ पुत्रा मया पात्रि नो र क्षणा र्थं॥ जाते स रथ्य नो हरेः स
ह वै पि ता स्मा द मुं केश वं स भूयाथ॥ एत स्मिन् भा व यो गे नु र्गी समा या तो यत्र हृ म्म ज्जु नो सा॥ तस्यैः पृष्ठे विषया स
नु र्गा मं श्वे त्रे वि ता रं तो च हृ सै॥ प्रु म्मा ये प्रु जित श्वे नु हा स ता स्था हृ स्ये सं सृजत पा वि ला सै॥ जे नि नि र वा च॥
मे हा त्स्ये न ते हृ सै प्रु वे श ने ग रं मु द॥ च नु हा सः हृ स्यु नः स व भो भू पुरं द र॥ च नु हा सो अ या त्स र्वे ज ना हृ स
प रा धे ताः॥ वृ क्खु दिः पु त्र यु तः कृ ता र्थः स म प द्य त॥ त त प दं वा मु द ध स्य वैष्णवा नु ग्र हा न पः॥ गी तो गा ले य मा हू य
हरेः प्रु जा य धा त्र पः॥ गा ले य लु स मा लो क्य आ ग म् सं त दा हरिं॥ न म श्वे त्रे यो गि रा जं प र मा न न्द नि र्भ रः॥ गा ले यो
वि न म श्वे त्रे प र मा लो क्य म य यी॥ म न सा त न प दं धा य न म न्त्रं त म यो य भू त॥ प्रु जां प्रा प्य हरि स्तत्र च नु हा से न
तो धितः॥ स्थि ता त्रिा त्रं न गो अनु शा य य गा ले यं॥ नि र्य यो ने ग रं त स्मा न हृ स्यः क म ले लो च नः॥ च नु हा सो पि
त प्रु ज्यं द दो हृ स्य करे मु द॥ हृ स्ये पि प्रु द दो स र्वं त त्पु त्रा य ज्जु ना ज्ञ या॥ अर्जु नः प र मा न न्द म वा प न प न न्द ना त॥

मं-नं
५३

इदं श्रीनंदनस्य सस्य भक्तानरः पदे यः पुण्यः समग्रं ॥ सप्रपुण्याद्वलमयुश्चपुत्रान् सदावाप्तविशुभका
शरतत् ॥ हृद्यभक्तिः सुदृष्टाश्चकाले संसारसारयेष्टा सुदेवः ॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि
चतुर्दशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ जैमिनिस्त्वायुः कुरुहस्तः पुराध्वक्षं विवयात नृपं यथाधर ॥ अत्रवीड
मया पुत्रवार्द्धकत्वा दनं महत् ॥ तत्तव मोक्षितामायासु मोक्षः सुलभो भुजा ॥ हृद्यमस्य दर्शनाज्जातान मुञ्चा मित
नेह ॥ इति सन्दिग्धतनयं हृद्येन सहितो ययौ ॥ बालयनं वाजिनोत्तस्य पार्थस्यामिततेजसः ॥ येषु येषु वदे शेष
तो प्राप्नोति वाजिनो नृप तजन्त्यो वाजिनो मत्तो नमस्कृत्य मरुद्वयम् ॥ अथोत्तरस्यां पार्थो विदिशि प्राप्नोति रंगमौ ॥ प्र
विष्टो स्फुरितं पतुज्जलेऽगाधे विशो यते ॥ इष्टं च प्राप्ताः पार्थ मरुद्वयोऽथाः प्रेतुर्हि प्रति ॥ किमिदानीं प्रक
र्तव्यं तयोः प्राप्तिः कथं भवेत् ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ पंचाननं किं वलाहं साः सन्निपातितराः सुभो ॥ हंसवजस्य विष्टोश्च
श्वेतवाहस्य मरुद्वयम् ॥ मयूरयोः पंचनेरुषा यस्यैव गामिनः ॥ इमे क्वापि विवेकास्त्रिंशो ह्यस्ते श्वमहारथैः ॥ इद
रं फलं तु गेहदूरान्मुनिमध्वसरित्पतेः ॥ ह्रीं पश्यं धारयन्तं चरुपत्रं करेण चि ॥ जीर्णं मुखं शतदिग्दं तूना
मन्दिरमरितं ॥ वक्रदन्तं महाभागानिमित्तनयने स्थितं ॥ अवतरन् रथेभ्यश्च नमश्चक्रे श्वते मुनि ॥ उल्लसन्
नयने दीप्तं स्मादीताम विलोक्य च ॥ हर्षितुं पुल्लनयनो गन्धामेताम गायत ॥ अहो पंचभिरानीता ह्यस्तीति
शोपि चंचल ॥ अतः परं हिनो वा सो मरुद्वयं ॥ इति पुनश्च शतं नृपि पार्थः प्राह स्म विस्मयः ॥

३२

राम
५३

पुष्पमिद्विधेयते पत्रं मुष्पमक्रियोगरहं पुष्पाकं जानुनी हित्वा किं शुभे निर्गतावभौ ॥ यमेः हतं नीतिरतं पक्षि निर्ग
 हती युते ॥ वल्मीकानि विराजते पुरस्तात् पृष्ठतस्तथा ॥ येनो निर्व्यामी मां तर्क्य युष्मत्क न्ये स्थितां सुर्यं ॥ पितृ
 त्रियायुर्वभोवः ॥ कर्षमा सनमुद्रितं कण्डूयति नृगाः ॥ वाङ्ममहेति स्मृता दृढं ॥ पुहस्यवक दत्ताम्योप्य श्रुत्याथ
 स्पभाषितं ॥ उवाच हर्षयश्चिन्तितदीयं शुभया गिरा ॥ ऐशोदहोदारपरिग्रहो यथापाय नूनं भवेद धोगुते ॥ ततः पोष
 र्णं कार्यं मेतद्विचार एवेति ततः विनश्यत् ॥ नष्टे विचारे कुत एव मे संतुष्टायरी कर्त्तव्यं मतीव ॥ एते मदीयावत्
 वत्ससंघाद्विद्विगता क्षेत्र भवेयुः ॥ तथा क्रियाश्चात्र किशोरसंघान् दृष्ट्वा तपनं द्यां नवेदु वा प्रसूताः ॥ पुत्राः कथं स्युश्च भवन्ति
 पौत्रावेदं शस्त्राणिकथं यथेयुः ॥ विवाह एव भाविता कथं स्थि दृक्षामह वेत्तुं मुखं कथं चित् ॥ एवं सदा चिन्तयेत्तु
 हस्यः स्त्रीयाशवद्धेन नु धर्ममार्गः ॥ अतो मया कारित दारसं ग्रहेनापत्यं शोला विहितं त्वमायुः ॥ पार्थऽब्रवीत् कियु
 दा युगतं वः शुद्धं पत्रं मेष्टु के विभ्रतां च ॥ प्राह स्वयं वक दा त्वया जु ननः कियान् ज्ञातः काल इह स्थितातां ॥ मार्करोदयो नो
 मशकल्पभुवं सोषां सखाकर्तुं महं मयापि ॥ सत्यं गतावु सतां विंशतिर्मि स्थितस्यात्र प्राग आयुषा मत्स्यं ॥ तस्मादहनं क
 तं मपत्रजिह्वा पुरोवाहार् मया त्वया ॥ यदायद्विल्लोको हने कालस्तदा तदा वारि मयं जगत्स्थित ॥ वटश्चैव लिङ्गं य
 त्रा विभ्रति शारकाशते मपुवत्रोदसीय ॥ ततस्त्वाया वटपुत्रपुटे शयानय शमिवाहाह स मीनूरु दसी ॥ पादां गुह्यव
 दने संनिवेशे गोवधय नृ सुन सं चारुवक्र ॥ नदरीना त्सागरे मज्जितो हनता दृशः संप्रतिकात्यवासी ॥ स स्वायं कृष्ण
 रूपोऽयं जातः पुश्चानां संगवशी युवाच ॥ कस्माद्दूरं दूरं मत्प्रत सका शात प्रयासि विहो मंजने स्मि विहाय ॥ वलिग भूम
 त्वाट पत्रे शयानो दृष्टो यः ॥ प्राप्य नो नैव किंचित् ॥ युवा च त्वा दसी मधि गम्य धर्म पुत्रार कथं द शं सनतां च ॥

मे. भा
१३८

अथ पौर्णमासीः पृथक् वृत्तान् गृह २

आलिङ्गनं देहिजगन्निवासधर्मस्वयंदर्शयत्तरपुरं च ॥ जैमिनिरुपाच ॥ इत्युच्यते ॥ स मुनिस्तं च दृष्ट्वा समालिङ्ग्य प्राह
फलपुण्यं ॥ मन्वासायं गृहमेतत्स्फुरंत्यात्सुक्तिर्गृहं गृहीतव्यं भ्राता ॥ कतेमि किं न गृहं नापि पत्नी मेतादृशी मधि
गच्छामि यार्थ ॥ तस्मात्कालो गमिषुं ॥ ~~इति पुराणं~~ दारानवाप्नोत ॥ इति पुराणं वक्त्वा ह्यस्य सकृद्यः
संभावयामास वक्तुमिच्छति ॥ त्वमेव साक्षात् पुरुषः पुराणः त्वया स्मृता विंशतिर्विश्रुता ॥ सर्वेषां तः पूज्यतम
स्त्वमेव जातो यज्ञः स फलो धर्मसूतो ॥ अहं त्वं मुनिरहं स्मरुं स्मृत्या भावो मयि गच्छेत् ॥ परं गच्छेच्च गत
मे समगुस्तथा स्थयं के ह्यजन्मनश्च ॥ नरत्वं समाकर्तव्यं यथा यथा ॥ कृष्णः सर्ववेदस्य मूलं ॥ महाकल्पे पञ्च संवत्स
विरिञ्चि श्रुत्वा विंशतिं विष्णोः प्रियाय ॥ पठन् वेदान् मानसां के ॥ विहृष्टः प्रावाच दृग्द्विभावेन वाक्यं ॥ कस्त्वे किमप्य
विपते पति मेरात् त्वया घोरे तपते वेदिका मान् ॥ प्रसन्नो ह्यप्यर्थं यदा विदुर्न त्वं ब्रूहाहमि ते वमप्येव विप्र ॥ तद्ब्रूवाह
च प्रवर्तते गच्छ भावात् ॥ स्मरणं तं गच्छ ॥ उवाच ॥ मया दृष्ट्वा स्मृता दश विंशतिश्च त्वं मूलं किं दास्यसे या हि या
हि ॥ एवं मयि प्रवृत्ति प्राप्नुयात्सीद्वाद्या घोरा दारयतीति पृच्छति ॥ आवर्तेन कुम्भं भृङ्गं करुणीते न दारयति रवं विशालं ॥
ओ दुस्वरं यथा वै विशालं मीजिरोवः कर्म भुञ्जी ॥ तथा प्रवृत्तिं देवदेवस्य विष्णोर्ब्रूहाहमि ते वमप्येव विप्र ॥ तद्ब्रूवाह
दुव्यं ब्रूहल्लोकं विरिञ्चि ॥ अविद्यां हं विस्मयं चाप्रवानसः तत्र प्रावाचाच्च मुखो विरिञ्चि ॥ समाह्वय गोपेरि पप्रच्छ तस्म
कस्माद्युवां प्राप्नुवन्ति यत्पूर्वं किं नो मयां शरत्तमत् पुरस्तात् ॥ चतुर्मुखोऽप्यवेदस्य लोकस्य मागतं विदुः सा पश्यन् यो
नि ॥ शिष्यो मया च परिचर्यो मया गानां मास्फुरं वक्त्वा ह्यस्य ॥ प्रसिद्धः ॥ निश्चयाच्च रक्ष मुखाजहस भवान् ब्रूहा शिष्य एव

३

राम
१३८

तृतीयं यस्मिन्नेकापरपद्मीतादाय्यादृष्टास्मस्तिजहसुः केनवर्तः ३६२

द्वितीयः संतावदे यावदहं न दृष्टो ब्रह्म शिष्यो संप्रती मे भवन्ते शौचार्थं मन्त्राणि जुहोतु ॥ स मानयेतां स्वस्थचित्तैर्न दर्शय
॥ एवंपुनश्च भूयः पुन्ये विद्विष्यो वात्पाद्यो रामो च तावत्पतेयीत ॥ न यासां क्वरे भजे विरिचिर्जिह्वो प्रवक्ष्यात्पुनर्लोकान्तादेशा
रागता नाम कियत्तात्सर्गं नो ब्रूत लज्जी विहाय ॥ आहस्माथो वदस्व क्रो विरिचिर्हं प्राप्ता ब्रह्म लोकान्तादेशात् ॥ उच्यते लोकां ब्रूत मा
ब्रूत मे वदस्व कलाः क्रो येति ने विरिचि ॥ आयातयश्चा विहाय विरिचिर्गर्भं मोक्षं समाश्रयते देव मज्जं परागम् ॥ ततो वयं भीत
भीता प्रयाता विलोकितुं घोरु राव क्रुचश्च ॥ इष्टाचतुर्ध्वं मथाष्टव क्रुजह सोमैः घोरु रास्यो विरिचि ॥ अहो विचित्रो ग्रहिमा
ब्रह्मलोकं मयि संस्थिते ॥ इति गर्भं धिते तस्मिन् विरिच्यो घोरु शान्तेन वात्पाद्यादुर भूतस्यो रातया भ्राता वयं दिवि ॥ अथो वदस्व
उच्यते घोरु रास्यो विरिचि ॥ द्वात्रिंशद्वर्षं यत्र ब्रह्मलोकस्तु सुन्दर ॥ नाष्टि हरे कश्चिद्देवा स्मात्प्रामतत्र भवोजनः ॥ ततो
वयं स्मचत्वारो दृष्टा देवा विरिचिना ॥ आहूता रुपायश्चात्पारं पुष्टनामसः ॥ द्वात्रिंशद्वर्षं उवाच ॥ हा स पूर्व सत्त्वं ब्रह्मात्
हमेव स्मिन्नान्ताः स्वप्नात्ता नी शोते तावे देव यावत्सूयं ध्वनाहनाभ्युदेति ॥ द्वात्रिंशद्वर्षं नो येव ब्रुवन् वात्पापि पुनः ॥ एव भू
मन्सहितो स्म शिष्यः ॥ वदस्व मन्सं स्थितं ॥ दर्शय मे लोकः स्थितस्वर्गं वदस्व त्वान्वद ॥ एव हि गुणपाद दृष्टा गर्भं मोक्षं विरि
चि ॥ प्राप्ता सह ॥ विरिचि ॥ सत्यं मातुं च मे निमि ॥ सत्यं कथं ताथासुरं ॥ अथ तं नागतान् दृष्टा सह सुवदेव वीत ॥ कृत
॥ प्राप्तां पूज्य पादे वृक्षे वि ॥ स्वामन्सं हि च ॥ युष्मत्प्रसादा लोकं स्मिन् रव्याति प्राप्ता मनुते मा ॥ इति प्रव
त्तं ब्रह्मलोकं प्राप्ता मादुरणी गताः ॥ विहाय गर्भं ब्रह्मलोकः उच्यते तस्मिन् मध्ये क्षजं ॥ ततः प्रसन्नो भगवान् यथा स्थानं त्यजेत्तय
न ॥ तान् विरिचि न ह पोष्य विहाया स्मिन् स्थिते ॥ तत्र गर्भं निकर्तव्यं पुंभिः सव्यं स्त्रीका विदे ॥ मुने का विव
माक रार्धं ह विने ह ह म पोष्य वे ॥ दर्शय मे लोकः स्थितस्वर्गं वदस्व त्वान्वद ॥ इति प्रव
नयनं स सुवदनं ॥ स्वागतं हि वः ॥

साक्षिणदेवप्रणामहरिं मुदा **व**र्द्धितलजनेः सद्यः कृष्णपर्वो मुदान्विते **॥** मेरी नृदंडपटहे गतिः श्रीमहासवं
मङ्गलं परमं च कुर्वाणः कृष्णसन्निधौ **॥** अर्जुनः क्षमयामासुः शाला पुत्रसंयुतं **॥** अत्र पूर्यो यः संजातो गतव्यं तु ग
जाद्वयं **॥** निमन्त्रितात्पुत्रादि कुर्वाणः कृष्णपर्वो मुदान्विते **॥** मेरी नृदंडपटहे गतिः श्रीमहासवं **॥**
हविस्तसाहवीकेशं तुः शालावाकी मद्रवीर **॥** स्वमेवत्यं कार्यं भक्तानां जीवने प्रभो **॥** असादातवराजं मे प्रापं गच्छ
मिधर्मजं इत्युत्तापुत्रसहितं निर्गता सा गजाद्वयं **॥** अनय तत्र पुरं सर्वं यागार्थं पाथिवोर्जुन **॥** **॥** इति श्री महाभा
रते आश्वमेधिका पर्वणि **॥** ६५ **॥** **॥** मेरी नृदंडपटहे गतिः श्रीमहासवं **॥** असादातवराजं मे प्रापं गच्छ
अममानो स्वलीलाया **॥** प्रत्युवाच कथं पाथिवीरे भूपतिभिर्हतां **॥** इष्ट्या महिपार्थहणे भूमितौ निखिला मपि **॥** चिरक
लं धर्मराजः किमुपेतो किविधेयमे **॥** धर्ममूर्खं हि संजातं कृष्णः कृष्णमप्युन **॥** अथ सर्वं महीपाला पराद्वंद्वमन
न्यनं **॥** वीर्यवतिरित्याह तुत्यासह गजाद्वयं **॥** पुरस्कृत्य हयोवागेनानावादिषु वादका **॥** मर्नेका विविधेस्तलेः हस्त
केः करतोस्तथा **॥** पुष्टमश्वानिरुद्धं दृष्ट्वा कुरु महाबल **॥** वेधवाहोऽपि रोने गोवीर्यमनिशाल्वक **॥** अहिकेतुं हस्त
कुरु साधानीला व्रजावती **॥** योवनाश्च अद्रहासस्तथा न्यवहयोनयो **॥** भूषिता विविधे हारेः करकेरपि रोभिता **॥** ना
उनेश्चामले कृषेष्टीसैः पुष्टे विलासिता **॥** नानाकुसुममालाभिर्बहुचम्यक मुरित्ता **॥** **॥** मेरी नृदंडपटहे गतिः श्रीमहासवं **॥** असादातवराजं मे प्रापं गच्छ
वचनं कृष्णनागपुरं ययौ **॥** यत्रास्ते धर्मननयो **॥** हविषिरेवाहिनेः **॥** गंगातीरे वरेक्षेत्रे दिव्यमराद्वयमुरित्ता देविकीपु
मुख्ययत्र स्त्रियः सन्निमनारमाः **॥** धर्मराजगृहं प्राप्ता राजानवीक्षमाधव **॥** नमस्कृत्य पुन सास्त्रो नृपनापि प्रराग्विला

जे. भा
१४०

सशंसपार्थसंप्रापुहयं राजभिरावृतं ॥ प्राप्ता नीलधनो राजा हंसकेतुर्महाबलः ॥ मयूरकेतुर्धलवान् बहुधायः परिक्षि
तः ॥ धर्मराजतव भुक्तत्पत्तपुत्पत्तजितानपाः ॥ सुधन्वा सो धितो वीरराजन कृष्टिणसंगते ॥ सुरधेनापि सभया कृतो वी
राते विभो ॥ ततो मणिपुरं प्रापुः सूर्यसाक्षी भयान्वितः ॥ वधेवाहनसंश्रामे पुत्रेण निहतो जुने ॥ उलूपी मणिना पार्थ
जीवयामास मो जिने ॥ प्रथमं कर्षपुत्रं तं सर्ववीरप्रते वरां ॥ संजीवयित्वा त्वरितं तस्मिन् काले पतिपुता ॥ पुत्रेण स
हितं पार्थययोः सारस्वतं पुं ॥ वीरवर्मा परीयत्र संजातः स्वयमेव हि ॥ ततः कोशलार्कपाजी प्रापते धर्मनन्दन ॥
चक्रहासो जितेयुः दुर्जयः ससुरसुरे ॥ ततः सतुरगो जातो मध्येन दनदीपते ॥ अथ यत्नयत्र कृत्वा प्रस्तके च कदा
हृत्पक ॥ चिरं स्थितो महतेजास्तपस्ते पुं सुप्रतः ॥ दृष्टुः पंचवीरसेवार्थमुखा मया सतः ॥ तं मुनिं हि पुरस्कृत्य सम
नयते तुज ॥ वित्तं बहु स्वमा नीतं रत्नानि विविधानि च ॥ तौ का हि पृथिवी पार्थ पुतायते धिक् प्रभो ॥ एवं कृत्वा लिप्तसर्वे
पुनर्प्राप्तास्वमन्दिरं ॥ यथा मा वीक्ष्य स राजा साधु सार्धं रथिलोकय ॥ यद्दिभी मम हावाहो देहि मे परिरं भ्रं न तो भीमादिभिर्वी
रैः वारुदेवं नमस्कृत ॥ नमस्कृत्य हरीकुंती मातस्तापुरतः स्थिता ॥ चवन्दे मुदिनस्तत्र कथयत कोशली त्वय ॥ द्रोप
दीय सुभद्रा च नमः ॥ यजनादनं ॥ स्थिता समीपे कृष्णसहर्षवाकुललोचन ॥ बांधारी धृतराष्ट्रं च विदुरं संजयी
निकं ददर्श कृष्ण भगवान् परिपूज्य यथाक्रमं ॥ नतो भीमेन सहितो विवेश स्वनिवेशनं ॥ यत्र साह किमणी देवी सत्य
भामा सह लक्ष्मणा ॥ यथाजा न्यवतीरम्या कृष्णदर्शनला लसा ॥ एताश्चान्याश्च तावत् शोवी क्ष्यंते हरि मागतं ॥ उवाच सत्य
भा ॥ यथा नार्थं तु सुमागतं ॥ पालितः पारः कोनाय सहयः सर्वलोचने ॥ कश्चिन् प्राप्ताय या नो वा नारी कुक्कापि वा म

राम
१४०

नी॥ पुत्रीरि मंयथापार्यः प्रयोगो न प्रलब्धवान् ॥ जैमिनिस्त्वाच ॥ तस्यास्तद्वचनं त्वाप्रहस्य मधुसूदन ॥ प्रत्युवाच स
 भीमसेनं महामति ॥ अस्माः सुतं भीमवचो यत्र यत्प्रभाषितं ॥ बहु पुत्रोऽस्मि सजातः पौत्रैरपि मन्वितः ॥ पुत्रिरस्य
 तगरं बहु वृद्ध समागमे ॥ यस्य मेन ह्यिति र्थात्तात्र पात्यस्त्रीपि विग्रहे ॥ एवं मेव न जानाति सत्यावक्तुं च गायते ॥ वालंते
 यत्कृतं किंचित् संप्रतंतं न मे प्रियं ॥ एतस्मिन् भूते प्रापुः प्रतीहारो महोद्यते ॥ कृष्णं विहोका भीमं च विनीतवदुवाच ह ॥ उ
 निष्ठं तु जनाः सर्वे कृष्णं मुखान्पालये ॥ एषाः मिः सहिताः कृष्णं कुरु यत्र मनोरमे ॥ जैमिनिस्त्वाच ॥ ततो देवेन पंप्रा
 पुः प्रत्युवाच महाबल ॥ त्वया चराजं स्यात्तव्यं यत्र वाटे मनोरमे ॥ अहं च धृतराष्ट्रं नृदेवं अष्टाष्ट्रिं कारितः ॥ अविभिः स
 हितो यस्य मातृभिः सहितो गतः ॥ अर्जुनो यत्र नंदिव्यं धरि कार्यं महासुनि ॥ वक्रदालं सुचरितं सहयः संस्थित पथि ॥ कु
 रौ च संमुखायानु यथैतां समजोषित ॥ संभावयतु संप्राप्तं मुनिं स्त्रीगण संयुता ॥ ब्राह्मणाद्याश्च ये वरुण वेदं मुनि स
 मन्विताः ॥ राजवर्षं प्रकुर्वीता राजस्थाश्च कुमारिकाः ॥ पताकाभि विचित्राभि र्भगरं समलंकृतं ॥ कुरवे च त्वं संयुक्तैः त्रीनक्षै
 लुक्मि श्रितैः ॥ पुष्पप्रकरं संपूर्णं च नोदकं शीतलं ॥ कुर्वन्तु राजपुरुषाः पार्ष्ण्याद्यं समागमे ॥ एवं कृत्वा न ते सर्वं शासि
 तांसे तथा कृतं ॥ पुरस्कृत्य हृषीकेशं निर्गताः ॥ पुरवासिनः ॥ पार्ष्णः प्राप्नोह्यो प्राप्नोहि दिव्यादिष्ठतिवादिन ॥ रुक्मिणी
 तैः ॥ देष्टुं तैर्दिव्यवस्त्रैः ॥ तस्मात्तु निभक्तुं के ॥ हृषीकेशो यमि योनिः सुमहात्मी मया यथि ॥ परस्परं संहर्षं तं कृतं कुकुमपं
 किलाः ॥ दिनमौक्तिकं हाराणां तोयनं धरणीं त्रियं ॥ चक्रैः कर्पूरं दानं च यथाचरे ॥ गजस्थोदयं कीदृशी यशोदा करिणी
 उषास्त्रीणां सहस्राणि पुरस्कृत्य योपधि ॥ तथा सत्तासकं दृष्टं नारीनां समलंकृतं ॥ कुसुमैः पारिजातस्य डरुलैः शीरहासकैः ॥ कौशले रंगं संयुक्तैः रत्नैः कापौ सिक्यो ॥ न तो जाम्बवतं दिवीनर ॥

जै. भा.
१४९

स्थित कुत्रीचैव जेमते प्रह्लिना पाण्डवंप्रति ^{स्थि} धृतातपत्राः सद्यो स्नायोचितश्च तदामला ॥ हर्षिता मार्ग संयाति वीक्षितं
चातलोचनाः ॥ धनंजयं विरारु प्राप्तिवासुदेवेन मोहिताः ॥ एवं महाजनयुताः प्राप्ता स्नानं महाबलं ॥ नाना कुसुमगन्धै
नवासितं हि समस्थितं ॥ धूपसनासुरं म्पाव अंडुचनु निभाहरिः ॥ अग्रतो वासणाः सर्वे वेदे धीनि कृतस्थिताः ॥ मं
स्नानं महाबलं तेषां सुमन्त्रे नवासितं हि समस्थितं ॥ तेषां पत्नी य सुश्रुग्देधिदूषी क्षता धृताः ॥ क्षत्रियाः स्वर्णपात्रे
षु धृतकर्पूरदीपकाः ॥ गोरोचना कुंकुमचन्दनादी र सुवर्णपात्रपरिधाय वैश्याः ॥ कौशुंभवस्त्रैश्च विभूषिता
क्रांतस्थः प्रभासशकुशाः कृशांगः ॥ महाजनानां पुरतश्चैव शयनं तेषां मुक्ताफलालाहाराः ॥ उमादिभिर्भै
त्रकटाक्षवीक्ष्यते द्विकशयना सुमनां शिष्यतां ॥ नृपेन ता पथि हरि परितापयस्यः ॥ सद्भावहाववस ता ह युगे
नरामाः ॥ सुगंधं पतत सुमुख्यमप्रसाद विधत्ते तस्यः करै रति कुशे विनिवारयस्यः ॥ इति श्री महाभारते
आश्वमेधिके पर्वणि धनंजयाभिगमनोत्थाय ॥ ६२ ॥ ॥ जेमिनिस्त्वाच ॥ पार्थः प्राप्नोतु तो भूपैः कोहेन
कियता नृप ॥ यत्र तिष्ठति कुरुक्षेत्रे महाजनयुताः पथि ॥ अर्जुनेन दृतं सैन्यं रचितं रचनायुतं ॥ समुत्तीर्य स्वयं यानात् पुरतः
त्यतु रंगमै ॥ नृपतीन् पुरतः कृत्वा त्राधिच शिविकास्थितं ॥ त्यक्त्वा याना निभूपाणां प्रयाति हरि संमुखं ॥ ६३ ॥ पार्थस्यै
त्यस्तु नीलं कृष्णवले मले ॥ धर्मराजनिमित्रं हि सैन्यरूपः स्वयं हरिः ॥ सर्वसुन्दरं रूपं गिरा कृत्या पार्थ गमे स्थितः ॥ ए
जानः प्रसमीक्ष्य पार्थ प्रोचते च परस्परं ॥ भूमितावह वीर्याभिर्देवाः पार्थ हयानुजे ॥ देशानां वे भवे नातिनृशानि
विदुषामपि ॥ मना सियानि ताम्रवीक्ष्य यो धिष्ठिरं पुरं ॥ गह्वरि निजं चारु वे भवे देशं संभवं ॥ विहो कते हया यत्र

राम
१४९

कवतैः ॥ धारमिः पञ्चसंयुक्तस्य त्रसंतिनुरंगमाः ॥ विजेतारः सुरह्यसुवेगेनपतिर्हिनः ॥ किमत्रवर्णिते वाहू ॥

ये प्रसूताहरे गतिं ॥ सानाकिरीटैरत्नेभ्यः भूषिताश्चानुपांराडवस्यपुरे हरिः ॥ सर्व्वं व्याप्य स्थितो न त्रः स्वभाभिः आस्युनदिशः ॥
कथकोकरनिर्मिक्तैर्मौक्तिकैरत्नमिश्रितैः ॥ पार्थागमेभूभृतेऽपि लीयन्ते हारसंयुताः ॥ एते भीमप्रभृतयः विराजन्ते त्रयाम
रे ॥ ३ ॥ अर्जुनस्य हिते श्रीरः किमुदुकरभास्कराः ॥ अत्रायाति हि वन्दानि क्रोधिणी मुदुरे तत्तां ॥ याचितं दीक्षितः दुर्मद
शिपुत्रवृत्तस्थितान् ॥ धूपदोयेन गगने सं मांसतमिवाभवेत् ॥ कृष्णस्य परिभूलाकोवादिस्त्रिभिः शंकितं ॥ एषा
सेनात्र विरजाधर्मराजस्य वीक्ष्यते ॥ चरितापि वृत्तावीरः ॥ स्वयंकृष्णेन वीक्षितः ॥ एवं प्रवृत्ते समतत्र राजानः संगतो हरि
॥ नितः पार्थ महाबाहुः कृष्णमुखा नमो जज्ञात ॥ नमस्कृत्य समाहितं पदं शया मास्य भूयतीत ॥ सेविते श्रीशुकुलीशुधृत
रकुपितव्यक ॥ सजयं च विदुरं च प्रत्युवाच धनं जय ॥ एतं पृथक् नैव पूजा राजानं चन्द्रहासक ॥ विषयाभिरतं वीरं विष्णुभक्तस
मागमं ॥ वीरमन्त्रिपञ्चेन नात्रावीरगणा गृणी ॥ नमस्कृत्येति पुरतो धृतराष्ट्रं महायते मयूरकेतुः ॥ समुपैतितान विभेदिते
यो हरिणा मन्त्रिः ॥ स्वधर्मतो वीरनृणां तु जंस्वयं वै शयद्वारा समीररोन ॥ एवं भिभावयन्तं सुधियां वरिष्ठं त्व
ने माद सवन्तरं तं सहसा भिषभं ॥ अस्व प्रतापर विनारिपुत्रक यमं संकोचित गतदलं स्वकरे दिवाधि ॥ यो भोगि
राज भवना नमो माजहग ॥ यो नागभोग विलासदिप्रमाद धार ॥ यो जाहवी गृह्ण शपद वाग्निदग् ॥ मां वा भवेयु
त मचीकरे देति सोयं ॥ हंसध्वजं वश्य पुरः पादयो पुरा नैव ॥ यस्य पुत्रो गृह्ण वीरो शंकर माधवीपति ॥
स्वशिरो भासुजायुक्तं च गतुर्मदिनं दिवि ॥ येन सर्व्वं रणे वीराः ॥ स्वपुता येन तोषिता ॥ तं कस्य पुत्रपुता तय
रिष्युजानाधिप ॥ नीलाध्वजो यवातु नं सुमुत्थाय म मोरिषः ॥ ४ ॥ जैमिनिरुवाच ॥ तत सर्व्वे नृपगणा धृतराष्ट्र
ता पूजिताः ॥ समागत्य महात्मान धर्म राजवन्दिते ॥ अर्जुनस्तं समाहितं नमस्कृत्य गतः स्थितः ॥ भीमसे

जे. भा.
५४३

कुत्ती २

दी २५

परिचयस्थितावीरमुंवांरुर्जजती॥ कर्णपुत्रसमाहिंमर्दिताप्रसवातकं॥

नश्यदुद्धातानभिनांघ्रप्रहृष्टित॥ कुत्तीकीर्णसुतं प्राप्ते शरतो मरुधौ ते॥ अल्पकाचस्य यासर्वं रक्षितं वृषकेतुना॥ तथा प्रह
र्षिता कुत्ती स्थिता धम्मनिवेशने॥ युधिस्थिरपुत्रमभिः सहितैः कर्षितुं यये॥ क्षेत्रं गृहीत्या वृषभान्नद्रोपदीचसु
मध्यमे॥ औषधी समुदादाय दीक्षितोक्तं मेव च॥ कृष्णाद्याः सवर्णभूषणालाः परपुत्रपुत्रगोमिनः॥ कुत्ती च देवकीदे
वीयशोदावारवर्णिनी॥ सिधिरुश्चन्दनजलेः स्नानं पूजयित्वा स्थितं॥ मंत्रं पाठं पुनर्ब्रूयान्निवासात्प्राप्त्यतिरन्विता॥ गृ
हीत्वा तु तदा क्षेत्रमिष्टकाचयनं पुनः॥ वक्रात्तत्परितो मेत्री रिष्टकानां चतुः शतैः॥ यतुर्वाहितैर्विधिवत्तथा समुत्थ
ः पुनो दित॥ वक्रदालेन मुनिना समस्तो घृदिनेन च॥ सुवर्णचित्तिरेका हि प्रथमा सा कृता मुदा॥ सुवर्णस्योदरं त
ममिष्टकानां चतुः शतैः॥ दक्षिणतस्तपस्यस्तु विहितो यज्ञविधिभिः॥ यतुश्चत्वारिंशतिकः शतैर्न च मृदुः॥ तादृ
शो वामपक्षे हि पुनश्च मध्यं शतैर्न च॥ एकविंशतिमुक्तेन रचितं तोयमृदुवैः॥ द्वितीया द्विगुणाभिर्हि कृता तस्यैव च ये चि
त्तिः॥ इष्टिकाभिस्तृतीया तु द्विगुणा द्विगुणा तथा॥ चतुर्थी पंचमी यावत् पंचानामपि पंचकं॥ सजातं परिशिष्टे श्रुत्वा
चित्तवहुभिस्तदा॥ अष्टद्वारयुतं रम्यं मेराडपंचक्रिरेव वा॥ सुपताकं सुकुरागना मरुत्कं यादिकैः कृतं॥ बहूत्यादिना
कृता यया॥ सप्तपञ्चाला राजाः शुभा॥ पंचवेत्वाश्चरचित्ताः पंचक्षेत्रात्तत्र कल्पव॥ विषाले वा वितास्तत्र वेदिकात्रि
नयंकृते॥ अत्राश्रुत्वा पिता रम्यजुर्नृणां शतमेव च॥ वैकृता नार्हते न सुगतां वदिते वच॥ गोचर्मलाहितं सोम
वह्नी मुशतमेव च॥ मराडपे विततं सर्वं तथारम्यमुदूषलं॥ संभारा गितुं भूरीशिवस्तु जाततथा कृतं॥ आवा य
सुशोभो वासो वक्रदालेन पितामहा॥ अतिशय कृता दिव्याः अथ मोदी वृत्ते जसः॥ मोमदेको बलिष्ठश्च मोत

गा ८

राम
५४३

मोत्रिः पराशरः ॥ अरुणि जामग्नः पुतहोभासुरितपा ॥ वैद्यः सुमनुः कौलिनी जानुकर्कथगालवः ॥ वृतास्तेराजनेतस्मिन्
यशेमनोरमे ॥ विश्वामित्रश्च पुतहो ॥ धो मे आरुणि रे वर ॥ ५ वेमसु श्रीरक्षोप्रधुचन्द विभाण्डकः ॥ एते दत्तायज्ञमाला
सास्मिन्पुत्रेतिरुन्दे ॥ एते चान्ये च बहवो धृतास्तोपूजिताः क्रमात् ॥ दीक्षितेन एजन्मगशृंगविरेण ॥ व्यासस्ततः पुत्सु
वाचदीक्षितं च मृगनन्दनं ॥ अर्पाहोनुपरिष्ठाप्य दिव्यसिंहासनेषु च ॥ दंपतीनां चतुष्टयं हि यत्तु गंगातेटे शुभे ॥ आहर्गुजा
रुवीतोयं मया दिदृशं यथाचितं ॥ अत्रिः स्वपत्नी सहितो वसिष्ठो ह भवती युतः ॥ रुक्मिणी सहितः रुद्रः सुभद्रा सहितो
जुन ॥ माणपती वीरः प्रभुश्च जानुसत्वरः ॥ ५ वाक्रानुकरक मनि रुद्रा त्विता सती ॥ हिडि म्वया भीमसेनो वृषकेतुः प्रभ
दया ॥ मयूरकेतुः प्रभया लोहायना दगच्छतु ॥ प्रभावत्या यौवनाश्चानीलकेतुः सुतनया ॥ ८ दूरगुक्त शंशी चं मनु
शा लोच मिहया ॥ एते मया हि निर्दिष्टास्तथानि जादूवीजहं आगयंतु नृपशर्पार्थे सदा सत्कलशैः शिवं ॥ जेमिनि
रुमाच ॥ एव व्यासः समादिष्टाः स्वपत्नी सहिता पुत्रा ॥ प्रागर्तुं जादूवीतो यं प्रस्थिता वदु पत्नी वा ॥ वादित्राणां स्व
नैवेदैः प्रावर्तत जलागमे ॥ ब्राह्मणा या श्रुये लोका गजस्थाश्च कुसारिका ॥ मुक्ताफला निवर्धयः शृण्वन्त्यः संरक्विनः
स्वने ॥ पठन्तः तत्र मुने यो गायन्त्यो गीतकोविदाः ॥ ८ ॥ ३ नित्यं प्रकुर्वन्तः कर्णान्नत्रकोः प्रस्थिताः पुरः ॥ नानाशृंगास्तहितेति
र्यसौ सम्राजान् ॥ देवकी चैव कुशी च पुरस्कृत्य जताईनः ॥ तदा कुशी च रुद्रस्य गृहीत्वा वस्त्रपद्मार्चं ॥ ववभ्रु रुक्मि
णी पदं प्रणि कृतं मनस्विनी ॥ तत्कौतुकं समा लोकाः सहितः सन्तः ॥ ३ गामसाभा भवन् संशितं रुद्रस्य त्रि शोभं ॥
नारद उवाच ॥ सत्यभा मे शृणु वचो मदीयं ह्यमवदूमे ॥ यत्तु रंभे सता पाश्वे नाना नृप समा गमि ॥ रुक्मिणी वदुतं
नारदो मुनिः

मानं प्रपेदे हरि संयुता ॥ निर्वाति जलमनेतुं तदधीना सुदुर्बला ॥ धृता तपत्रा सायाति भूपाचलतया मरा ॥ लभते राजसंम
नं सेवनात्पास्त्रियोहरे ॥ समर्था कामे पुत्रो सौ यस्याः प्रीतिनिहृदक ॥ कलमारविशयितुं केरोत्यया सत्यवतद्वद ॥
समीपेत्तां समा लोका मुखदाक्षेन के शवः ॥ तत्रानिष्यत्सत्य भासयत्याशिषात्समीपगा ॥ सत्यभासो वाच ॥ अत्र
तिष्ठति गोविन्दो मतगुहे मुनि सन्तम ॥ अनेन सहित यात्यतात्तयं यद्रपसमागत ॥ जेमिनिहृवाच ॥ नारदो दृष्टो स
त्याहत्तपमकृतकोतनं ॥ उवाच के शवं विप्रत्वद्वद सीति संसदि ॥ सत्यान्यित श्रुपश्यामि विस्मये मे प्रजायते ॥ पु
स्थिरस्य पुरतो मया दृको सितद्वद ॥ सत्यायुक्तः प्रथमपत्रगच्छ गच्छ जगत्पते ॥ निर्जगाम गृहान् तस्मात् निर्जनवी
क्ष्यमाधव ॥ नारदो मुनिरत्यत्र ययौ मम्यवतो गृहं ॥ पुविशमन्दिरं तस्याः आहूजाम्भवतीमिदं ॥ नारद उवाच ॥ स्थि
तासि किं गृहे स्मृतं त्रैगता तिनृपालये ॥ आहूजो दूवीतो यं यत्र याति स्वयं हरिः ॥ हकिमणी सत्य भासो च सहनस्य
तिमाधवः ॥ जाम्यवत्पुवाच ॥ सर्वा स्तेनयुताः सन्निप्रहिष्यः के रावस्यताः ॥ योपरित्यज्य गन्ता सोऽस्मान् जीवतिमा नि
नी ॥ अस्मिन् समागमे रमे साधुना चापमानिताः ॥ जेमिनिहृवाच ॥ तत्रापि नारदो वीक्ष्य माधववदुपलब्ध ॥ म
न्दिराणि स्वगोपीनां वभ्राम मुनि सन्तमः ॥ सर्वाणि ता सुभद्राणि स्रक्तानि तन्मन्यत ॥ पुनरागत्य देवर्षि म्पराय
पाण्डवस्य हि ॥ सतिग्भिः सहितस्तस्थे सुवनरुक्तां सनातनं ॥ वशिष्ठेन समंसर्षे राजानो जादूवीतटे ॥ जाम्यः स
हृष्टाः सानन्दा महावीरैः सुरक्षिता ॥ व्यासेन मन्त्रितं तोयं पूजितं जलदेवताः ॥ पुरयित्वा भ्रमा व्यास उवाच
लक्ष्मीकं यपरि पूर्णमहम्बरी ॥ जग्राह तुः पुरतो मां मुनीनां भावितात्मना ॥ हकिमणी मत्तके स्थितुकलशं तोय
सपुष्पकं दत्तं करेण स्याद्यास्तस्मिन्कोहे जनाधिप ॥ सुवर्णकलशं क्व व

पूरितं **अरु** न्ययार्थितं स्नेहात् गंगा तीरे ददौ मुदा ॥ **रु** किं गीषु त्वुवाचाथ वसिष्ठ स्वप्रयासती ॥ दूयते तव भट्टे कपुष्य
 भारेण यत्न गृहे ॥ तस्मिन् मयार्थितेनायकल शननद यसे ॥ **अरु** न्यतीवचः श्रुत्वा स्वतंत्रावाक्यं भवुवीत् ॥ एषा भार सहा
 मातृयं न गायद्देने गिरि ॥ धनः करे गवार्थं च जगद्भिर धरिरेण ॥ **रु** किं गीतिं दिवा तत्रोद्दिष्टं नानदूयते ॥ पतिव्र
 ता न धर्माय कृतः कतिनयानया ॥ **रु** किं रायुवाच ॥ मम पुत्रं समाहोको सुभट्टं तं धनं जयं ॥ धारयती स्तुद्दे ये शैल्यं प्रा
 प्रीतिनिश्चयः ॥ **जे** नि निरुवाच ॥ **रु** वृद्धवत्सलाः सती जगद्भूः कलशान् वदन् ॥ त्वत्पुत्रि रसि पुण्या धनं मे
 न्नि क पुजके ॥ स भट्टका सु संप्राप्ता यज्ञकोटे तथा विधे ॥ **रु** दंगो यत्र काष्ठे शेरंगे शुभट्टे ॥ सहा **वी** राणां च विधि धामे
 र्थं सप्तमं काहला शुभा ॥ तत्रात्रीयजलं पुरांपपायितः सत्तुं गुप्त ॥ **जे** नि निरुवाच ॥ धर्मराजेन युधे वदः सुपूजितः ॥
इति श्री महाभारते आश्वमेधिका पर्वणि अष्टाध्यायः ॥ ६३ ॥ **जे** नि निरुवाच ॥ ततः प्रवदते यज्ञो धर्मराज
 स्वशोभन ॥ यज्ञविद्या विधातेन स्नातो यं मंत्रितेर्जुते ॥ भीमा र्जुनादयेः सर्वे सह साकर्म्यकारकाः ॥ पादप्रक्षालनं क
 त्वा मुनीनां भावितात्मनां ॥ **स्व** यमेव हृषीकेशः स्थापयामास तान् वीरान् ॥ तत्रोपविस्थावासां सि परिधाय द्विजाति
 माः ॥ **चि** न्दनेतानुलिप्ता द्वौ दिवा लंकारं भूषिताः ॥ **रु** जिवने वदुःसात्वाश्च दत्तकपूरवीटकाः ॥ सुवर्णचिह्नेष्वासीनाः
 : संस्तुताः कृष्णपाशुवै ॥ दीयतां दीयता अत्रंशं दाम्भूतं पृथिवीपते ॥ युधिष्ठिरस्य यज्ञेषु नाना द्विजसमागमे
 ॥ सुवर्णचैव रत्नाणि वा ॥ सांतिरुचिराणि च ॥ गजाश्च रथयानानि गोसहस्राणि च न ॥ **रु** जगि च मरुतो

वदसीदासगणान्महीन॥ अर्चिभइतरेभश्च मंदिराणि धनानि च॥ यस्य यस्य प्रियं यंतु तत्र सो दीयतामिति॥ युधिष्ठिर
तस्मात्ते यशस्कर्मणि दीक्षितः॥ सुवर्णवयमासाद्य स मानीयतुरंगमं॥ प्रोवाचाग्निः पशुरासीद्भुतमेतापठत्ररः॥
पियेताः त्वस्मिन्नेषोऽतरे लोको भविष्यति॥ युधिष्ठिरस्य तद्वाक्यमाकर्णितुरगः स्वयं॥ धूनेयामासंबदनं संयश्न न के
रायं मुदा॥ प्रार्थामासं स्वमनिप्रार्थयं स रं न कुलाय शः॥ ज्ञात्वा भावंतुरंगस्य न कुलः प्राह धर्मजं॥ याजी रं सति एजे
नाहं यास्ये तत्र तपदं॥ अग्रेषु किंतु यजेत स्वर्गिकां भेषु ये हताः॥ ततपदं ते गता वीरास्तेषु कृष्णान् कर्मकरः॥ अने
श्वरेषु यजेत स्वर्गां लुघरं मं फलं॥ जायते भुवि कर्तृणां मस्मिन् यजेत फलं हरिः॥ मया पितृभ्यः वदने स्थितं पश्य भुय
तिकाः॥ न कुल उवाच॥ एवं कृतं महा राजा तुरंगस्ते महा क्रते॥ अथैतं मनस्य तस्यैव यय पाश्वे स्वमश्रितं॥ एजानं
स्त्रीसमूहोऽपि यानि पश्यतु माधव॥ न कुलस्य वचः श्रुत्वा यूये नीत तुरंगमः॥ एषेव कुं ह्ये विप्रेऽसहस्रैरभि मं
श्रितः॥ धीम्य उवाच॥ मम त्वं कुरु श्चात्र तिष्ठत्ये निश्चरः॥ क्षरां॥ यावत्परि क्षां कुर्वेहं वाजिनोऽस्य महा मते॥ त
तो धीमो ह्यस्य पुत्रो वामकर्णोऽपि पीडयत॥ तावत्क्षीरस्य धारा तु निगीता जन मेजय॥ विस्मिताः सकला लोकाः
शो गितं ते वदं श्यते॥ धीमोऽब्रवीद्भीमसेनं दिव्यं कं वाजिनोऽभुव॥ यथा तु ये जगन्नाथः पुराण पुरुषो व्याय॥ वारिज
जादे मेहं लिप्रयुते भीमे उलु नातस्य हयस्य शीघ्रं॥ उडुं गतं ते वैशि रो न वाधः सूर्यपुत्रि कं किल वदितुं पं॥ अमुना
त्याहवी केशः सुतो दन्यवत् स्थले॥ धारां विनिगीता वीक्ष्य शय यो वाक्य मब्रवीत्॥ एवं विजाने कुत्रापि शुद्धः

पूर्वतुरंगमा ॥ दद्यात्ते सफलं यज्ञो जायते ययुषि हिया ॥ तेषां संवदता मेवंतुरंगस्य कलेवरान् ॥ निर्गन्तुं सुमहते
 जः प्रविष्टं के रावानने ॥ पश्चात्तुरीरं पतितं भूत्वा कर्पूरमेव नत ॥ विभूतिरिव रुडस्य च्युता गात्रादशो भन ॥ विस्मि
 ता सुनयसंतु कर्पूरं वीक्ष्यते भवन ॥ कर्पूरं तु हवुः सोऽयं होमकुरोऽपुन न क्षणात् ॥ यज्ञोपविष्टो राजा सोऽप्युत्तीकः स
 माधव ॥ व्यासा मुनीन्वा कर्पूरं सुवेणोदमया विवर्ति ॥ व्यास उवाच ॥ ह्यहो नु महायज्ञे ज्ञान सा राहुति विभो ॥ एहि
 राक्षसि तामेनां दुहाभा मगुतः कले ॥ शक्रः समागतः साक्षरप्रत्यवाच महामुनिं ॥ देहि पावकं को रा मय व्यास दे
 राहुति ॥ यां वीक्ष्य पृथुमपि तिस्रं पक्षे गुरुवात्सरे ॥ चाहं तेऽयं विधिवत् परमाहुतिं ददे ॥ वतु भिश्च वतु भिश्च द
 भां पश्चभिरेव च ॥ ह्येतच्च पुन द्वाभ्यां तस्मै यज्ञाय तनय ॥ तदगतिं देवताभ्यश्च सतं मत्रेयथाक्रमं ॥ घनसर्ग
 जुहावा ज्योदेवतानां पुरसाद ॥ हवते न जगत् प्रीतं त्रैलोक्यं सचराचरं ॥ होमधूमेन राजा सोऽप्युत्तः प्रीतो युधि
 स्थिरः ॥ समाप्तिं ययुर्वीडाजा दिष्टा जातमृतेऽकुरु ॥ यज्ञोऽवभृथत्ना तमतकुरे महामते ॥ जेमि निरुवाच ॥
 त्रिभिः सहितैः कृष्णः तापया मास पर्युर्व ॥ सदारभीमसेना येष्टं भूपतिभिस्तथा ॥ होमयानं कारयि
 त्वा प्रशयित्वा यथाक्रमं ॥ पुरोडासं च सर्वभोदत्यशेषमप्याग्रह सत ॥ जयशब्दे च न्दिनस्तथावादि न
 निःस्थने ॥ तुष्टुधर्मराजानं जगुर्गीतिश्च गायका ॥ नीराञ्जनं नूतनं शुक्लं देवकी प्रसुरगस्त्रिय ॥ कृतीव
 दूभिः सहितो मुदितो प्रापत तुरंगं ॥ कृत्यापुष्पिहृतिं तजु नु पविष्टो युधिष्ठिरः ॥ अहं कृतेन हृष्टमनः
 तुराजा महामते ॥ व्यासाय प्रददौ पृथ्वीपुत्रं व्यासे ॥ क्रमाद् ददे ॥ ददुर्वी वाल्मीक्यं तुराजः प्रददौ त्र्य

जे. भा
१४५

विः रत्नानि शिखरं च नु चरं कनकं च ॥ वक्रं दाहं पायच ददौ तदा राजा युधिष्ठिर ॥ एको रथो वारणा एक
एव दश श्वमुत्थाश्व सुवर्त्मभारः ॥ धातं गवां हेमविभूषिताणां प्रस्थं च दत्तावर मोक्षिकानो ॥ एके कशो भूत्पचतु
ष्टयं च कार्यं वृद्धं पुद दौ नरेनु ॥ अत्यन्तं भोक्तार पाहो भो ददौ पूर्णं मनोरथं ॥ तदा द्रोणं क्रमेणैव इच्छा दाने
न्यने कशः ॥ ददौ युधिष्ठिरो राजा नृपतिनाय तोषयत् ॥ लुरगानां सहे सुहु गजानां स शत शतं ॥ अहंकारान्तरु
वर्षस्य केरि सुपुद दौ नप ॥ प्रत्येकं नृपपतिं नृ पूज्य द्विगुणैव वशा ददात् ॥ इति किरणोपाः त्रियं स स्रीं हं कुर
तो धिताः ॥ उपवेश्य सने कुरां ता हां करणे भूतं ॥ धरुजं सुकृतं सर्वं हृषीकेशको ददौ ॥ वा दत्तना द संय
युष्मच्छि पपात च ॥ भीमाद्याः पारुषाः सर्व राजानोऽपि सु पूजिता ॥ निषिताः यशश्चान्ये ये यूपेषु नियत्रि
ताः ॥ लुष्टः पुष्टः जनाः सर्वे यज्ञः कृष्णैर्न कारितः ॥ यशश्च कुरां शुक्ला पुच्यते पातके भरः ॥ अथा सप्तमं निवेता भू
मो येति हृदि महीपते येष्टु एव त्रिनरा भक्त्या ये पठन्ति द्विजातयेः तत्तत्तन्निभवा भोधिं जैमिने च वना मते
॥ इति श्रीमहाभारते आश्वमेधिके पर्वणि युधिष्ठिरप्रतिषेधे नामः ॥ ६५ ॥ जैमिनिर्हवाच ॥ यशश्चात्रे
भीमसेनः पार्थयित्वा मुनीभूयान् ॥ स कृष्णं त्रिभोज्या मासविधिधाम्नेन मारिष्य ॥ ॥ जनेने जय उवाच
॥ कथं ते भोजिष्य विप्राः सुकृष्णो हो मही भुजः ॥ यथा रीत्या त्रियोवाला मांसेन रसक रिरा ॥ अन्नानि कानि
जातानि सुर्वं स मह मुने ॥ कोतु कं जायते तीव्र शरावतो मेतवाननात् ॥ जैमिनिर्हवाच ॥ अथ राजान प्रवक्ष
मि भीमसेनने यत्कृतं ॥ मण्डपे वर रत्ना धार मयका भुज भूषितं ॥ तत्र च न न जातेषु पीठे चार तं कवलाः ॥

सर्वीप

राम
१४५

जे-भा
१४६

६३

पादयः **लोकांसंभोजिताः सर्वे नस्मियन्ते महोत्सवे** **समाचारो हि ते विप्रा दिव्यचन्दनचञ्चिनः** **गांवूलर सजो वस्त्रे**
व्यधारि पाण्डुसूनुना **उमिनिहयाच** **प्राणैः सहितो राजा शत्रुवैश्वमहावते** **उपविष्टः स यज्ञोत्सवस्य**
ज्ञमण्डले तर्तप्राप्ति विप्रवते विपूतो हि संसदि **धर्मराजं समागत्य प्रोचतुर्ध्वजं नृप** **धर्मराजा वयोवीर्यं सम्प**
कच्छिन्नि महामते **युधिष्ठिर उवाच** **व कदाह्यमुखा सशिवसिद्धा त्रिपुरोपा मा** **यत्र सत्याः समुनयः तत्र**
वादकथा हि का **निरुपयस्व विप्रेन्द्र कारिणां त्वं पृथक् पृथक्** **प्राणरा उवाच** **एभिर्लुप्तको दत्तं क्षेत्रं यं कथं यथा**
क्रमं **तत्तु पुनः कथितं तस्मात् विधानं निर्गतं नृप** **धर्मराजं प्रवमया ग्राह्यं तत्क्षेत्रं जायते पुन** **यश्च मं पीडयसे ते नि**
धानेन गतत्र यथा **युधिष्ठिर उवाच** **सत्यं वद महाबाहो किमपि पीडयेते हि जान** **भवान्गृह्णतु तदुच्यते तदन्तं**
यापुर **प्राणरा उवाच** **मया समर्पितं क्षेत्रं परस्मै धर्मनिन्दन** **यत्किंचित् जायते तस्मिन् प्राणरा स्युनतन्म**
म **तत्तु क्रत्याय च न कथं** **प्रत्युवाच ह सन्निव** **मा सन्नयं तु विप्रेन्द्रो भवय इत्युभौ** **ह स्मवाक्यं न लुप्तं तौ विप्रा**
वित्तं नृपालये **जगन्मया अमुं राजन् प्रतीक्षते चतुर्दिनं** **युधिष्ठिर उवाच** **यधुना मा धव कथं ममितीमान**
त्वया हत **सर्वेषां पश्यता मव विस्मयो मे त्रविप्रयो** **श्रीकृष्ण उवाच** **अथ यः सति राजानः सुरेभ्यस्तव स**
भिधौ **यज्ञोत्सवे दिने लोके मध्ये वा दक्षया त्रकः** **मा सन्नतीये काले तु भविष्यति कति नृप** **द्वय** **धृतिवद नो हि**
ताडयते परस्परं **मुष्टौ मुष्टि कृतं युद्धं केशकोशिन रवानरि** **आगं शारौ वपा श्वेत्वे कतिना नो हि ते नृप** **चतुर्ध्व**
नं हि धातुत्वा ताभ्यां दास्य सि मे मति **भविष्यति कले विप्राः स्वाचारं शुतिवञ्चिनः** **राजानो धर्महीना श्रुयी**
युधिष्ठिर २३६ त्वं युद्धं प्रवर्तते २

राम
१४६

इ धिष्यन्तिनेपुजाः ॥ अधर्मयस्य भो लोको धर्मद्विषी वमसरी ॥ दूतमघरतानि सं पापा दिव्य सनेरा धा ॥ देव कार्ये पितृणां
 वासा धुस्त्री गमने तथा ॥ वा लला र्थे धनं स्वहृदं दत्ता ते दुष्टव भा ॥ गिन ॥ अविष्यन्तिक लोराजन मुदिता गणि का गृहे ॥ नि
 ष्यन्ति च वनं भूरि पूजा दिव्य सनेरिति ॥ जननी जीर्ण वस्त्राण्येव धिष्यन्ति ते कले ॥ वेश्याश्च पुशुली वापि दुक्ते वि
 विधेः स्वयं ॥ धनैरकस्य पुण्याणि कारवीर्य वानि च ॥ सैकं ट कं पुण्याणि न विष्यन्ति शिवा लये ॥ बरं च पक जं मां लोक
 र्पूरं च उ सति भ ॥ नेष्यन्ति कुमुदं चारु वेश्या स्त्री कुट्टिनी गृहे ॥ जे नि निरु वाच ॥ एवं कुस्मेन कथिताः ॥ कति धर्मा
 भयानकाः ॥ ततो वीर कथां च क्रूर्युक्तं लेख्यं पारा वा ॥ स्मृत्यार्जुनस्य युद्धं सह पुत्र संगरे ॥ वधुयाहन वीरेण ए
 जायि स्मय मा ग मते ॥ पुसुवाच तमीयं त्वं व कदा ल्यं प्रह मुनि ॥ ईहं हि पुरा दृष्टं भवद्भिर्मुनि स तमे ॥ युद्धं भय
 नं वं वीर श्रुतं व पितृ पुत्रयोः ॥ व कदा ल्यं उ वाच ॥ मा काशी विस्मयं राजन सांप्रतं पितृ पुत्रयोः ॥ राम स्य च व शस्या सीत
 युद्धं त्रैलोक्य मोहनं ॥ तत्रैव कथयिष्यामि शृणु कल्पावनाशनं ॥ जे नि निरु वाच ॥ व कदा ल्यं नय रे पुं द्रु यज्ञ
 तं धर्म सन्निधौ ॥ ननु न ले मया ज्ञेयं पुरा तातं कथा मृतं ॥ ततः कल्पादयः सद्य धर्म राजेन धीमता ॥ पूजिता याद
 वा सात्र नृपाश्च बहु मानिताः ॥ यावदेव ते जगामा सु हार कां सैन्य संवृतः ॥ इति श्री महाभारते आश्वमे
 धिके पर्वणि कल्पाद्वारिका मने ध्यायः ॥ ६५ ॥ जे नि निरु वाच ॥ श्रुयतां राज सा दूत महदाश्चर्यं मुनि मं ॥
 अश्वमेधे मेहा यज्ञे निरुते यद भूरु हिज ॥ तर्हि तेषु हि जगिषु माति सर्वं चिद्वंधुषु ॥ दीन भद्र पला व पित

जे. भा.
५४७

धर्म २

नव्या २

दापि भरतोत्तमः क्रियमाणो महायज्ञे दिक्षु सर्वा सुभारतः पतत्सु पुष्यवर्षेषु धर्मराजस्य मुदु निगार्थितो भूत्त दारा
जातः सन्निविष्टोऽपि विष्टिरः विलासिन्नमनोऽकुलोऽरु कर्मपाशस्तदात्तः पवज्जानि स मन्ताद ममुश्चत विशाम्यते
सहस्रं सज्जतं भावं त्रासयानो नृपान् दिजान् मातुषं वचनं प्राह वृष्टो विलसं यो महत् सक्तु प्रस्थनं यो नायं य
रक्तु स्थाना विपः ५३३ वृत्तैर्द्विद्वान्यस्य कुरु सित्रति वासिनः तस्य तद्वचनं श्रुत्वा न कुलस्य विशाम्यते विस्मयं य
रमं जगुः सर्वे ते व्रासता र्षभाः ततः समेत्य न कुलं पश्यं पृच्छत ते दिजाः कुतस्य स मनु प्राप्तिं अस्मि यरे स
मागते क्वं वलां परं मेतु भ्यं किं सुतं किं परं यतां कथं भवत्तं विद्यामो यो नो यज्ञं विगर्हसे अविलुप्या गमं हस्तं
यि विधेयं शिक्केः सतं यथा गमं यथा न्यायं कर्तव्यं यत्तथा कृतं पूजार्हाः पूजिताः शत्रु विधिवच्छास्त्रं सुष
मंत्रं पूर्वं हुता आग्निं हविर्दत्तं समस्तं तुष्टा दिजोर्भासा तत्र दाने बहु विधे रपि क्षत्रियाश्च सुयुक्तेन आ
कुंरपि पितामहाः पालनेन विशस्तुष्टाः कामैः शुद्धाश्च यो वितः अनुकरो सत्पादानैरशेषाश्च पृथक्
जनाः क्षाति संवन्धिनस्तुष्टाः शैवेन सत्पस्य च देवा ह विविधे पुण्ये पशुरक्षणे शरणागच्छिनः यदर्थं यत
रुं हि सभायां ब्राह्मणा स्य हि श्रुदयवाक्यः प्राज्ञस्य दिव्यं हयं विभर्षिचः समागतैश्च विप्रेस्त्य तत्तत्तेव
कुमहसि इति पृष्टो दिजे सैः श्रुत्वा स न कुलो वीरः निषान्ता मया वाली ज्ञोत्ता द्रुपे शाखा दिजाः यत्तु
याक्तु मिदं सर्वं युष्माभिश्चाप्युपपुते सक्तु प्रस्थनं तेनायं यशस्तु त्यो न एधिपः ५३३ वृत्तैर्द्विद्वान्यस्य कुरु
सित्रति वासिनः तस्य तद्वचनं श्रुत्वा न कुलस्य विशाम्यते विस्मयं य

सत्रं त्वामिना मया दिदुदितेपि सप्तदिनं
तस्मै वा न पञ्चाद्वी लोपक्षिरा ९

राम
५४७

काहेकाहेपुसंप्राप्तेनैवाकिरन्मोजनं शुभापेक्षिताः सर्वप्राप्तकृतनिबोधमाउच्छ्रितम् ॥३॥

अशा नं वि क

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

जै. भा
५४८

स्थविरस्य वृद्धस्य भाषता न स्थवीर्ये ॥

मं पतिः नरपरायणो यदुः सुधांशुर्बुधो ह्यहं ॥ उवाच परिश्रामो यदा त्वमसि कर्षितः ॥ छीणं हि शरणां भर्ता तस्मात्
न सक्तुर्न गृह्णामि ॥ नकुल उवाच ॥ इत्युक्तः स द्विजः सक्तुर्न गृह्णेदं च वचोबुधीत ॥ द्विजसक्तुर्निमानभूयः प्रतिगृही
व्यास उवाच ॥ स तान् प्रगृह्य भुक्त्वा च न तृप्तिं मगमत् ॥ द्विजः ॥ तमुन्मुखं निगल मय्यत न श्रुत्वा परो भवत् ॥ ५३५ ॥
सक्तुर्निमानं प्रगृह्य तं देहि विप्राय स तम ॥ इत्येवं सुकृतं मे स्यात् तस्मादेतत्करोम्यहं ॥ तवायं परिपालाश्च सर्वे य
त्रै द्विजोक्तम ॥ साधूनां कांक्षितं ते ह्येतत्तपि न वृद्धस्य पोषणं ॥ पुत्रार्थे हि हितायैव स्थवीर्यं प्रतिपोषणं ॥ श्रुति
रेवाहिविपूर्वत्रिभुल्लोकेषु विश्रुतः ॥ विनोवाच ॥ अपि वर्षं शतायुस्त्वं वाहा श्वमते मम ॥ वालातं शुद्धलवती
तस्मात्तुं श्वस्य पुत्रका ॥ जयति लोकान् पुत्रेण श्रुतिरेवा सनातनी ॥ न्ययातु जीविता पुत्रलोकाः सर्वे हि तामम
तस्मादभिरुषितान् लोकान् यच्छत्वं सप्तधा मया ॥ इति ज्ञात्वा तु विप्रैर्हिरक्षणीयान्यसंतति ॥ तपो मे तु महत्तलं
हुता विवद गमयः ॥ स तन्नि तप्यं च मे पुत्रनाहं मृत्योर्द्विभे म्यहं ॥ प्रायशः पापकारित्यात् मृत्योर्ह द्विजतेजत
ः ॥ कृतं कृत्वा प्रतीक्षंते मृत्यु प्रायमिवातिथिं ॥ ५३६ ॥ पूर्ववयसि पुष्पाति पिता पुत्रमिति श्रुतिः ॥
उत्तरे पितरं पुत्रः तस्मात् सक्तुर्न प्रयच्छ मे ॥ नकुल उवाच ॥ इत्युक्तः स गृहीत्यातु सक्तुर्न सोति यथेदं ॥ मुक्ता
नातपि स्वर्गाय सुते च तृप्तिं मया पुयात् ॥ ततः प्रीता सुभा प्राह श्वमुरं विनया न्विता ॥ मद्रा गेति महाभागा विपु

राम
५४८

स्यात्प्रदीयतां ॥ **ध्वज उवाच** ॥ यो विद्वान्स्त्वया साधु नियमव्रतकर्षिता ॥ कुलसंतिहेतुश्च रक्षात्यं सर्वदमय
 गुरुश्रुत्वा तस्य कानियमस्यापतिवृत्तं ॥ **गुरु उवाच** ॥ गीर्वाणं च नैव त्वं वक्तुमर्हसि ॥ अनुवर्षणु संशितं ह भूतेति वा
 पुनः ॥ **प्रयच्छ** भगवन्सकृन्सोतिविधिं नमस्तस्मै ॥ **नकुल उवाच** ॥ वृत्तान्तिपित्तसकृन् गृहीत्वा तिथये ददे
 ॥ **बभूवेति** विधिः स कानयेति च सुभेदजः ॥ अनुग्रहं मत्प्रमानेः सफुटं वा महान्तया ॥ धर्मवर्त्मसु यत्नात्माने
 यथाचारहोपमः तत्तद्वृत्तान्तिविज्ञाय प्रीतः प्रवर्तयेत्सोतिविधिः ॥ धर्मो ह हि जगत्प्रेमा जिज्ञासुस्तदा विहागतः ॥
 दमस्तपो दया दानं शौचं मित्रियुनिग्रहः ॥ सारं क्षमा उर्वज्जानं इत्येते सूनवो मम ॥ तस्मादित्यभिमानयत्तु भक्त्या
 मे भूजतेनार ॥ तस्य भक्तिमत्तत्तु वेगतिमिष्टं ददामहे ॥ तस्मात्तनुशुद्धभावेन दत्ते मूर्च्छा जितं त्वया ॥ **सुधु** प्राप्नु
 तस्यैव प्रवर्तितं ततो यज ॥ **स्य गुरु** विदवाः सद्यै दिव्या पुनर्जय सत्त्वा ॥ **सुधु** विद्वान्मेनेने विस्मया विष्टमानस
 ॥ **सुधु** पुनर्यथा गंगं श्रुत्वा न स मे कश्चित् तत्तापे भवतानूनं पप्रथे हि यथा भुवि ॥ **अग्नयः** सफलमेव वेदा यज्ञ
 स्तथां सित्य येने दृश मनु प्राप्नु भावं भूतेषु दुर्लभं ॥ **एतस्मिन्** तरे एजन्तु यति मुनिपुङ्गव ॥ गगनात्पुष्पवृद्धि
 श्रयति तातस्य मुनिने ॥ नेज प्रशासतन्वैर्यं सुश्रायति देहिनां ॥ **दुर्जया** नां ये जयति ते स्वर्ग जितो भवत ॥ **भय्या** पु
 न्नालुपा साधुनि ये वासा सुदुताजः ॥ **सद्यै** रोपतामि धर्मार्थे तत्तानि हृत्वा वत त्वया ॥ **नतं** वा प्रीयते धर्मो दाने ददे
 मरुजने ॥ **या** यत्तु धर्म्या दत्ते शुद्धा पुनर्न तुल्यति ॥ **अशुद्धा** परमेषां जीर्णत्ववमिवार ग ॥ **यह** शुद्धा विरहि
 तं नष्टमाहुर्महो विता ॥ **वीर्य** यथा श्रुत्वा दत्तं अक्षय्यमुपजायते ॥ **रुनि** देयस्तु धर्मात्मा पुनः किंचनो भ

अपुत्रोत्तमते पुत्रो जीतो गतः प्रमुच्यते ॥ अष्टादश पुराणानां यदनात्कलमापुयात् ॥ तत्फलं समवाप्नोति भारतः प्रवत्त
 नार ॥ समग्रं भारतं तेन श्रुतं भवति भूतले ॥ य आश्वमेधिकं सर्वं शृणुयाद्भावपूर्वकं ॥ अस्मिन् पृथग्विजितं समवाप्नोति
 जितं शृणु ॥ शुद्धादेयसु वर्णस्य दशकस्य विनिर्मितः ॥ प्रत्यक्षं दृष्ट्वा मोक्षं यस्तथापाह फलं लभेत् ॥ प्राप्नोति भक्ष्यं भो
 ज्यं च संयुज्या बलं भूषणं ॥ तथा शक्यापि वै कार्यं विधिः पृथग्विजितः स्मृतः ॥ चतुर्दशं च पृथग्विजितं विंशं
 पते ॥ अथ ते पुनर्वासाख्यं पृथग्विजितं शृणुयात् ॥ यस्य मनोऽप्यपेक्षितं स्यात्सह गजा दूये ॥ वषाणि नवजातानि सुखेन
 भर्ता भवति ॥ योगे शतं कलकं मृगमयं ददाति विजयवेदविदुषु सुबहुश्रुताय ॥ एकं च भारतं कथं शृणुया
 त्समग्रं तुल्यं फलं भवति तस्य वत्सलस्यैव ॥ आ गतं मंगलं विष्णुवरेण मनस्यंशुविं ॥ यं श्रुत्वा फलमाप्नोति इ
 ह लोके परत्र च ॥ ॥ इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि विजितसंहितायां षडसहस्रां आश्वमे
 धिकं समाप्तं ॥ ६७ ॥ ॥ सारात्सारं तुल्यं चतुर्वर्गपदातकं ॥ महाभारतमाशेषं हि सुमंत्रं सुधाकरं ॥ ती
 र्थानि तत्र पुराणानि वृत्तादीनि महाभारतं ॥ तत्रैव यश्च राज्ञेयत्रया क्षाज्जना दनः ॥ ॥ सम्बत्सरे चनेपाले वृद्धे
 उदेन्दुसंगते ॥ क्षेत्रे सप्तमी च शनौ दिने पितृवच ॥ जे अति भारतमिदं पुस्तकं लिखितं शुभं ॥ शशिधरेण विष्णु
 पूर्णं चैव कृतं तदा ॥ ॥ नेपातवर्षे गणपतेश्चैव शेषकृतं धिसप्तमी च ॥ सैरीचवारे शुभे दिने च सजैमिनि भारतमे
 मपुस्तकं ॥ १ ॥ विष्णोमाधरराजं स्वतन्त्रं सुन्दरं ॥ ज्येष्ठपुत्रशशिधरराजो विम्वधरेण च ॥ भक्तपूराख्यानं गारुडं ग्रंथं विजितं
 तं तस्मिन् दिने सुखी पूर्णं कृतवान् स हि जितमा ॥ ३ ॥

तप

सं. नं.
१५०

सं. नं. १५०
२.५३२
ASIAN ARCHIVES

सं. नं.
१५०